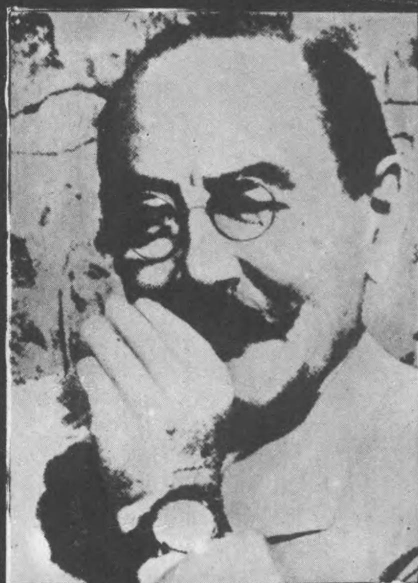
TIBORAS MĖRAJUS

IMRĖS NADŽIO gyvenimas ir mirtis

Skiriama 1991 m. sausio 13 d.
žuvusiųjų
už Lietuvos laisvę
atminimui

Leidėjai

TIBORAS MĖRAJUS

IMRĖS NADŽIO gyvenimas ir mirtis

Iš vengrų kalbos vertė Janina Išganaitytė

Vilnius „Mokslas" 1990

Méray Tibor. NAGY IMRE ÉLETE ÉS HALÁLA. Budapest, Bibliotéka kiadó, 1989

M $\frac{0503010000-040}{M854(08)-90}$ Neskelbta—90

ISBN 5-420-00875-0

PRIEŠ TVANĄ

I

1953 metų birželio 13 dieną Sovietų Sąjungos Komunistų partijos vadovybė skubiai išsikvietė į Maskvą Vengrijos Darbo žmonių partijos pirmąjį sekretorių ir Ministrų Tarybos pirmininką Matiašą Rakošį, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką Ištvaną Dobį, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją, visos šalies „ekonomikos vadą" Ernę Gerę, Politinio biuro narį, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją Imrę Nadį, dar kitus Politinio biuro narius — Andrašą Hegediušą ir Ištvaną Hidašą, partijos Budapešto miesto komiteto pirmąjį sekretorių Rudolfą Feldvarį ir jauną vyruką Bėlą Salajų, vadovavusį Ministrų Tarybos sekretoriatui.

Iškviestieji nė vienas nežinojo, ko čia taip skubiai juos šaukia, ir tik pečiais traukė žiūrėdami į sąrašą — delegacijos sudėtis buvo tikrai neįprasta: Prezidiumo pirmininkas Dobis netgi ne komunistas [1], o Imrė Nadis, Hegediušas, Hidašas, Feldvaris ir Salajus anaiptol nepriklausė prie tikrųjų Vengrijos vadų; tuo tarpu iškviestųjų sąraše nebuvo saugumo valdžios Mihajaus Farkašo ir Jožefo Rėvajaus, kurie, be Rakošio ir Gerės, kaip tik ir priklausė tai „ketveriukei", jau beveik dešimt metų tvarkančiai visą Vengriją ir pačią partiją.

O kitas siurprizas jų laukė Maskvoje, priimamajame: vengrų politikai visai nelauktai susidūrė su Berija, sovietų Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju, kuris kaip tik traukė į posėdį. Berija įsispitrėjo į Rakošį ir tiesiai, be jokių užuolankų, tėškė:

— Tai ką, jūs vis dar tebesilaikote?.. Vis dar Ministrų Tarybos pirmininkas?

Iškviestoji delegacija nenorėjo savo ausimis tikėti. Matiašas Rakošis — didžiausias Vengrijos komunistų vadas, šešiolika metų praleidęs Horčio kalėjimuose, o paskui iš Maskvos emigracijos atgal į Budapeštą grįžęs kaip Kremliaus patikėtinis, kaip „geriausias Stalino mokinys", tvirta ranka vadovavo partijai ir liaudžiai; jo portretai kabėjo visose įstaigose, visose įmonėse, kur ten — netgi gatvių vitrinose! Ir spauda jo vardo kitaip nerašydavo kaip tik su

[1] *Ištvanas Dobis* (1898—1968) — Nepriklausomosios smulkiųjų savininkų partijos pirmininkas.

priedėliais: „išmintingasis vengrų tėvas“, „mūsų partijos mokytojas“, „didysis vengrų liaudies sūnus“, „pirmasis žmogus Vengrijoje“... O dabar — dabar Berijos balsas ir šneka buvo labai neįprasti ir nieko gero nežadėjo.

Prezidiumo posėdis, kur iškviestieji beveik negavo nė prasižioti, blogą nuojautą tik patvirtino: jis buvo kur kas panašesnis į teismo procesą negu į dviejų „lygiateisių broliškų partijų“ atstovų „draugišką pasitarimą“ [2].

Prieš sovietų valdžią ant stalo gulėjo didelė stora pažyma apie Vengrijos ūkį ir politiką; ji buvo sukurpta ne tik iš oficialių partinių laikraščių — „Pravdos“ ar „Szabad Nép“ — vedamųjų, bet ir iš tų tik tarnybiniam naudojimui skirtų pranešimų, kuriuos Rakošis buvo pratęs pakloti Prezidiumui ant stalo. Pažymą, sovietų ambasadoriaus Kiseliovo paliepimu, surašė jo specialistai: po Stalino mirties naujoji rusų valdžia jų buvo prikaišiojusi į visas liaudies demokratijos šalis — juk reikėjo Imperijai turėti supratimą apie savo valdas. Ir ši pažyma, paruošta kuo kruopščiausiai, slapčiausiai, neapsieinant, žinoma, ir be vengrų specialistų, pateikė stulbinantį Vengrijos vaizdą.

Rakošio „ketveriukė“, sakė sovietų vyriausybė, Vengrijos ūkį nuvedusi prie bedugnės krašto. Visai neatsižvelgusi į šalies galimybes, aklai kopijavusi sovietus, užsimojusi tik per kelerius metus sukurti tokią pramonę, kokios dar niekad nėra buvę ir kuri išvis neįmanoma: sunkiąją pramonę padidinti 5 kartus, o mašinų gamybą — net 7 kartus.

— Liaudies ūkio planas parengtas tiesiog avantiūristiškai,— kalbėjo Mikojanas.— Imkim kad ir metalurgiją. Vengrija neturi nei savo geležies rūdos, nei kokso, viską reikia įsivežti iš užsienio. Ar kas nors suskaičiavo, kiek atsieis tona ketaus arba plieno? Statote tokias liejyklas, o iš kur joms imsite plieno? 1952-aisiais, pavyzdžiui, trūko septynių šimtų tūkstančių tonų kokso. Tas pat ir didžiosios statybos... [3]

O be to, ši industrializacija, atseit, ir ne šiuolaikiška: šalis, užuot pasivijusi Vakarus, tik dar labiau atsiliksianti. Naujoji Inotos elektrinė, pavyzdžiui, anaiptol ne tokia moderni kaip Aikos jėgainė, statyta dar kažin kada, prieš 20 metų; naujosios Dėrio elektrinės vienai kilovatvalandei reikia 7200 kalorijų, tuo tarpu visur kitur Vengrijoje — tik 5000 kalorijų. Naujosios Stalinvarošo elektrinės katilai keturiasdešimt atmosferų slėgio, tokių elektrinių dabar jau niekas nebestato...

Bloga ir gamybos tarpusavio proporcija. Lengvoji pramonė,

---

[2] Prezidiumo posėdžio medžiaga pateikta iš Imrės Nadžio raštų, užrašų bei asmeninių pokalbių.

[3] „Didžiosiomis statybomis“ buvo vadinamos gigantiškos „socializmo statybos“, kaip, pavyzdžiui, išaugęs visiškai naujas Stalinvarošo miestas, Budapešto senojo metro, daugelio aukštakrosnių ir chemijos kombinatų statyba (Aikoje, Inotoje, Tisaleke, Tisapalkonėje, Diošdėryje, Ozde, Komle ir kitur).

palyginti su prieškarine, padidėjusi tik 2,3 karto; ir didėjusi daugiausia tik 1948—1951 metais; gamybos priemonių gamyba 1949—1952-aisiais kasmet išaugdavo 29,1%, o vartojimo reikmenų — tik 7,5%.

Tačiau dar blogesnė padėtis, girdi, žemės ūkyje: Vengrų žemės ūkis, kažkada taip garsėjęs, per pastaruosius dešimt metų tik vietoje trypčiojo: bendroji produkcija buvo tokia pat kaip prieš karą ir svyravo nuo 85 iki 105 procentų, priklausomai nuo oro sąlygų O gyvulininkystės produktų -- užuot padaugėję, dar sumažėjo Rakošio valdžia „perlenkusi lazdą" ir kolektyvizuodama ūkius: ignoruodama bet kokį savanoriškumą, mažažemius ir vidutiniokus prievarta sugrūdusi į kooperatyvus, tuo tik paaštrindama padėtį kaime; prieš turtingus valstiečius, vadinamuosius buožes, imtasi šiurkščių, tiesiog drastiškų priemonių: žmonės tūkstančiais ėmę palikinėti savo žemes, ir šių „laisvųjų žemių" plotai jau siekia beveik milijoną kadastro holdų, tai yra daugiau kaip 10% ariamos žemės.

Ir sovietų vyriausybė visas ekonominio gyvenimo bėdas tuoj pat ėmė versti į marksistinės-lenininės politikos kalbą. Visa tai, suprantama, ne kas kita, kaip kasimasis po socialistinės santvarkos pamatais, kėsinimasis į darbininkų klasės autoritetą, mėginimas sumenkinti proletariato diktatūrą, ir taip toliau, ir panašiai. Negana to, kad nuo partijos nusisukusi valstietija,— ir patys darbininkai nepatenkinti tokia tvarka. Rakošio valdžia 1949 metais žadėjusi: jei per pirmąjį penkmetį produkcija padidėsianti tiek, kiek planuota, 50% pakilsiąs ir žmonių pragyvenimo lygis; darbininkai savo ruožtu pažadą ištesėję — pramonės gamybą padidinę du kartus, darbo našumą pakėlę 63%, sumažinę ir savikainą, tuo tarpu šalyje prekių toks stygius, kokio po karo dar nėra buvę. Visa tai, girdi, ne kas kita, kaip liaudies mulkinimas, pigi demagogija, daugiau nieko.

Be to,— varė toliau sovietų valdžia,— Vengrijoje pažeistas socialistinis teisėtumas. Teisingumo organai ir valstybės saugumas virtę vien biurokratinėm įstaigom. Valstybinis aparatas, vietinės tarybos, teisingumo, milicijos ir saugumo organai gyventojams, ypač valstiečiams, įvykdę daug neteisėtų aktų, skelbiami visai nepamatuoti ir tiesiog masiniai nuosprendžiai, į kalėjimus grūdami nekalti žmonės [4].

Visos šios klaidos, už kurias pirmiausia atsakingas Rakošis kaip vadovas, atsiradusios dėl to, kad pati partija savo viduje, girdi, nukrypusi nuo marksizmo-leninizmo, nesilaikiusi principų, kad viskam vadovavę ne partijos organai, o tik keli žmonės: Gere, Farkašas, Rėvajus su sekretorium Rakošiu priešaky. Politinis valstybės vairas buvęs vien Rakošio su Gere rankose. Jokiais klausimais jie niekad su niekuo nesitardavę: patys spręsdavę viską, ko

---

[4] Vengrijos kalėjimai tuo metu buvo taip perpildyti, kad tūkstančiai nuteistųjų ištisus mėnesius turėdavo laukti savo eilės atlikti bausmę.

vieni spręsti neturėję teisės. O kai kada, ypatingais atvejais, savo nuomonę pareikšdavę net iš anksto, sąmoningai nuteikdami kitus, ir pastariesiems belikdavę tik paklusti. Kitų partinių organų darbuotojų jie nelaikę sau lygiais ir žiūrėję į juos iš aukšto. Taigi partijai vadovavusi klika, todėl ir klaidų neišvengta. Šitaip atsiradęs asmens kultas.

Rakošis, Gerė, Rėvajus ir Farkašas šiurkščiai pažeidę ir komunistinius kritikos bei savikritikos principus tiek partijos viduje, tiek šalies mastu. Į kritiką iš apačios reaguodavę priešiškai, ir kas išdrįsdavęs kritikuoti, buvo laikomas priešu. Tarpusavy vienas kitam jie irgi nesakydavę nieko, nei mažiausios pastabos — nebuvę įprasta. Klaidas, jų nuomone, galėjusios daryti tiktai apačios, o jie, viršūnės,— neklystantys, todėl neliečiami. Užtat per Sekretoriato ar Politinio biuro posėdžius, išsikvietę kokį atsakingą darbuotoją, nepatingėdavę papurtyti jį iš peties.

Ir labai didelė klaida, kad visa ši „ketveriukė" be išimties buvę žydai, o tokioj šaly kaip Vengrija, kur ilgą laiką viešpatavęs fašizmas ir antisemitizmo šaknys gana gilios, šį faktą reikėtų traktuoti tik neigiamai, nes jis bus pakenkęs ir partijai. Dėl tokio vadovavimo ir susiklostę nenormalūs santykiai tarp partijos ir valdžios organų. Partija pernelyg daug komandavusi šalies valstybiniam ir ekonominiam gyvenimui, ji pakenkusi valstybinių organų savarankiškumui, paraližavusi jų veiklą, pakirtusi autoritetą, nes už viską spręsdavusi viena pati. Rakošis savo rankose laikęs visą šalį: buvęs partijos pirmasis sekretorius, Ministrų Tarybos pirmininkas ir tiesiogiai turėjęs savo žinioje Valstybės saugumo komitetą. Dėl to klaidų būta ir saugumo darbe. Šalies vyriausybė greta Rakošio, kaip sakė sovietai, atrodžiusi tik vyriausybės šešėlis. Čia ir būsiąs didžiausias valstybinio gyvenimo sopulys, kai pakertamos socialistinio teisėtumo šaknys, kai atsiribojama nuo daugumos.

Prezidiumo nariai visi ligi vieno be išimties teigė, kad Rakošio „ketveriukės" klaidos ir kaltės šalį privedusios prie katastrofos, iš pagrindų išklibinusios liaudies demokratiją ir, jeigu tuoj pat nebūsią imtasi skubių ir kardinalių priemonių, Vengrijos liaudis atsisuksianti prieš juos pačius.

— Jus šakėmis užbadys! — rėžė Generalinis sekretorius Nikita Chruščiovas.

Vengrų vadai tylėdami klausėsi kaltinimų. Pažyma pernelyg vaizdžiai nušvietė visą padėtį, kad galėtum ginčytis su faktais. Pagaliau ne tai svarbiausia. Užvis svarbiau pati priežastis — kas čia atsitiko, kad sovietai taip greitai pasikeitė, kad ėmė šitaip pulti? Galų gale juk visi žinojo — ir kaltintojai, ir kaltinamieji,— kad toji gigantiška industrija, toji priverstinė kolektyvizacija ir jos forsavimas, asmens kultas, valstybinių ir partinių funkcijų samplaika ir begalė įstatymų pažeidimų yra anaiptol ne vengrų išmonė, kad viskas sugalvota ne kur kitur, o Kremliuje, ir kad Rakošio „ketveriukė" anksčiau, jeigu ir „viršydavo" savo ponų įgaliojimus, už tai būdavo tik pagiriama. Apie tai kalbėti, žinoma, nebuvo

prasmės, pagaliau ir nevalia. Kur ten! Kas gi butų drįsęs Malenkovui ar Mikojanui pasakyti, kad jų pačių dėka Stalino kultas ir suklestėjęs? Kas būtų drįsęs tėkšti Berijai į akis — kiek per jį būta žmonių aukų, Kaganovičiui prikišti sovietų darbininkų pragyvenimo lygį ir Chruščiovui — varymą į kolchozus? Ar galėjo pasakyti Rakošis su Gere, kad tą „įtemptą penkmečio planą", kurį dabar sovietų Prezidiumas dėjo į šuns dienas, jie patys ir sugalvoję, ne kas kitas?

Svarbiausia priežastis, dėl ko rusai šitaip staigiai „apsisuko" į kitą pusę, buvo daugybė dar iš Stalino paveldėtų neišspręstų politinių ir ekonominių reikalų, kuriuos reikėjo peržiūrėti iš naujo, ir, žinoma, kylantys neramumai liaudies demokratijos šalyse: būta maištų Čekoslovakijoje — Prahoje ir Pilzene, nemažų streikų Vengrijoje — Čepelyje, Ozde ir Diošdėryje, bruzdėjimų Alfelde. Sovietai, matyt, anaiptol nebuvo linkę tikėti savo pačių oficialia informacija, kur visa kaltė būdavo suverčiama „priešiškiems elementams" ir „imperialistų statytiniams", jie puikiai suvokė, kad atvirą žmonių nepasitenkinimą sukėlė jų politika — Stalino valdymo metų politika. Ir todėl, kai netrukus, birželio 17 dieną, sukilo Berlyno darbininkai, nors ir pasiuntė tankus, bet vis dėlto buvo padaryta ir ūkinių bei politinių nuolaidų.

Ir pagaliau pati kritika, kurios teko prisiklausyti per posėdį,— jau vien dėl to, kad ji tokia baisi ir negailestinga,— leido manyti, kad čia būsią kur kas svarbesnių reikalų negu „asmens kultas" ar „kolektyvizacijos forsavimas", kad būsianti duota kažkokia visiškai nauja kryptis „socialistinės stovyklos" užsienio bei ekonomikos politikai. „Įtemptas penkmečio planas" buvo adekvačiai susijęs su vis didėjančiom karinėm išlaidom, o dabar, atvirkščiai: vengrų vadams buvo ištrinktos galvos, kad per daug lėšų skiria ginklavimosi reikalams, armijai. Tada kaip tik buvo nutraukti karo veiksmai Korėjoje, ir sovietai tikėjosi ilgesnio taikaus periodo. Ir už tą ilgalaikę taiką, kaip atrodė, jie buvo pasirengę mokėti dar brangiau, negu anksčiau mokėjo už Tolimuosius Rytus. Molotovas, neiškentęs, per posėdį ant Matiašo Rakošio sykį dar ir užriko: „Supraskite pagaliau: juk negalima visą laiką vadovauti šaliai, ramstantis vien Maskvos durtuvais!" Taigi būsimi pasikeitimai Vengrijoje sovietų vyriausybei, kaip matyt, turėjo pelnyti žmonių prielankumą ir apskritai sumažinti tarptautinę įtampą. Pagaliau bent duoti garantiją, kad visa ši jų tvarka nesugrius per laisvus ar bent jau kiek laisvesnius rinkimus.

Per tą pernelyg didelį Prezidiumo narių uolumą ir įkarštį, suprantama, prasprūdo ir gana subjektyvių dalykų: sakysim, kad ir toji baimė dėl masių bruzdėjimo, puldinėjimas šen ir ten, arba tas asmeniškas priešiškumas, kurį jie visi kaip susitarę rodė Rakošiui. Šitokio aukšto lygio posėdy nebuvo pamirštas ir antisemitizmas, jis ypač prasikišo tada, kai tasai visų nekenčiamas žydas davė progą ant jo įniršti.

— Klausykite, Rakoši,— atsisuko į vengrų liaudies numylėtą

vadą ir įsimintingąjį tėvą Berija.— Mes jau žinome, kad Vengrijoje kažkada yra viešpatavęs turkų sultonas, Habsburgų imperatorius, totorių chanas ir lenkų kunigaikštis, tiktai dar nesam girdėję, kad butų buvęs ir žydų karalius. O jūs, kaip atrodo, norite juo būti... Įsikalkite sau į galvą, kad šito mes jums niekuomet neleisime...

Rakošis išblyško kaip drobė. Vakar jis dar švytėjo visa savo didybe, o dabar čia su juo šneka kaip su kokia išvaryta tarnaite. Tiesa, prieš keletą savaičių buvo tartasi, kad visiškai pakaktų, jei jis užimtų tik partijos pirmojo sekretoriaus postą, taip, kaip, beje, yra Sovietų Sąjungoje, o Ministrų Tarybos pirmininko kėdę užleistų kam nors kitam; tačiau tai buvo tik draugiškas pokalbis. O tai, ką dabar išgirdo, ir kokiu tonu tai buvo pasakyta, reiškė ne ką kita, kaip didelę audrą virš jo galvos, kitaip tariant — visišką žlugimą. Jis dar bandė teisintis, tyliu balsu ir užsikirsdamas kalbėjo: Maskvos draugų kritika, aišku, daug kuo teisinga, bet vis dėlto... vis dėlto šios problemos gal kiek ir perdėtos... Bet nieko iš to neišėjo. Rusai paprasčiausiai jo nė nesiklausė ir nekantriai, vienas kitą pertraukdami, jį visai nutildė. Ko jie nori — buvo nuspręsta jau kadai, seniai žinojo, tad nevertėjo nė laiko gaišti.

Paskui sekė nurodymai. Prezidiumas, girdi, nutaręs, kad Vengrijos liaudies ūkio planą reikėsią perdirbti iš naujo: industrializaciją sulėtinti, žmonių pragyvenimo lygį pakelti, o žemės ūkį vystyti intensyviau; daugiau paramos teikti pavieniams valstiečiams ir prievarta sudarytus kooperatyvus paleisti. O kai vengrai, išgirdę šį punktą, susirūpinę sukluso, Molotovas paaiškino:

— Visų kooperatyvų paleisti, žinoma, nereikia, bet jeigu patys gyventojai norėtų iš jų išstoti,— neprieštarauti. Dėl to nieko blogo neatsitiks.

Dar pasipylė pamokslai teisingumo organams, partiniam darbui, o paskui, suprantama, atėjo eilė ir konkretiems asmenims.

Ir be jokių ceremonijų iškart buvo pareikšta, kad iš „ketveriukės“ dviem veikėjams teks išeiti: tai Mihajui Farkašui ir kultūrinio gyvenimo vadui Jožefui Rėvajui. Gerė liksis, kaip ir buvo, bet ekonomiką iš jo atimsią. Rakošis ir toliau tvarkysiąs partiją, kad turėtų progą ištaisyti klaidas. Bet Ministrų Tarybos posto jam reikėsią atsisakyti.

Dabar liko tik vienas klausimas: kas gi būsiąs naujasis Ministrų Tarybos pirmininkas?

Malenkovas išklojo, kad apie tai Rakošio jau buvę klausta — dar gegužės mėnesį.

— Jums niekas neįtiko, jokia kandidatūra,— pridūrė jis.— Apie ką tik užsimindavom, visi buvo negeri, tai šiokie, tai anokie. Visi įtartini, tiktai jūs vienas — ne. Mes, žinote, labai nustebę...

Rakošis tuoj įsiterpė: Ministrų Tarybos pirmininku, girdi, jis ir negalvojęs likti.

— Bet jūs norėjote tokio pirmininko,— atkepė jam Molotovas,— kuris sprendžiant klausimus neturėtų jokio savo žodžio...

— Svarbiausia,— dar pridūrė ir Chruščiovas,— kad partinė val-

džia ir valstybės valdymas neatsidurtų vieno ar kelių žmonių rankose... Tai labai nepageidautina, labai...

Tai kas gi būsiąs naujasis pirmininkas?

Iš to, ką pasakė sovietų vyriausybė, tapo aišku: pirmininkas turėsiąs būti toks žmogus, kuriuo galima pasitikėti, kuris sprendžiant klausimus sugebėtų tarti savąjį žodį ir kuris nebūtų žydas.

Iškviestieji vengrų vadai tylėjo. Pasiūlymą pateikė sovietai. Kitų šalių, kitokios santvarkos gyventojams atrodytų gana keista, kad Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininką skiria Maskva, bet šio pasitarimo dalyviams tai buvo savaime suprantamas dalykas. Absoliučiai.

Ir sovietų valdžia — Malenkovas, Molotovas, Chruščiovas — naujuoju Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininku pasiūlė Imrę Nadį. Ir jau vien dėl to, kad šis kresnas ramus žmogus su ūsais ir pensnė dar prieš penkerius metus, 1948—1949-aisiais, buvo pareiškęs: iš tų prievartinių kolchozų, girdi, nieko doro neišeis; tada vengrų partijos vadai, žinoma, jo neklausė ir, užuot atsižvelgę į jo nuomonę, apšaukė jį oportunistu ir pašalino iš Politinio biuro.

— Laikas parodė,— sakė sovietų vyriausybė,— kad Imrė Nadis buvo teisus.

Rakošis ir visa vengrų delegacija, pritardami, linkčiodami galvom, šį sovietų pasiūlymą priėmė.

Ir Imrė Nadis, dar niekam apie tai Budapešte nežinant, tapo Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininku.

II

Kas per vienas tasai žmogus, kuriuo Kremliaus valdžia pasitikėjo labiau negu Vengrijos vadai? Iš kur jis atsirado, kokia jo praeitis, kuo nusipelnė šitokio garbingo pasitikėjimo ir, beje,— dar garbingesnio nepasitikėjimo?

Kominternas ir jo informacijos biuras iš savo asmens bylų, be abejo, galėtų suteikti daugiau žinių apie Imrės Nadžio jaunystę ir vėlesnį amžių, kada jis buvo, kaip sakoma, „vyras pačiam žydėjime“, o dabar, norint ką nors parašyti apie šito jau šeštą dešimtį bebaigiančio vyriškio pirmuosius keturis dešimtmečius, reikia iš visur, kur tik įmanoma, rinkti trupinį po trupinio, bet ir iš to, ką surinksi, žmogus savo smalsumo vis tiek nepatenkinsi, nebent tik kiek apmalšinsi.

Viena yra tikra: gimė Kapošvare, gražiame Uždunojės miestelyje, 1896 metų birželio 6 dieną. Tėvas buvo Šomodžio komitato Etveškonio kaimo mažažemis valstietis, vėliau perėjęs dirbti prie geležinkelio. Motina, kol neištekėjusi, buvo Šomodžio gubernatoriaus tarnaitė.

Dar visai jaunas, beveik vaikas, jis įsitraukia į darbininkų judėjimą, kuris Vengrijoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo tiesiog gyvavo savo aukso amžių. Nadis patenka į Budapeštą, į

vieną didžiausių metalurgijos įgamyklų. Iš čia išeina į frontą, apsivilkęs Austrijos-Vengrijos monarchijos mundurą; netrukus patenka į rusų nelaisvę, ir toji diena jam tampa lemtinga visam gyvenimui: caro armija jį uždaro į belaisvių stovyklą, o carą nuvertusių bolševikų vergu jis lieka beveik ligi pat mirties.

1918-aisiais, kaip ir daugelis vengrų karo belaisvių, įstoja į Bolševikų partiją ir kaip internacionalistas savanoris su ginklu rankose kaunasi rusų pilietiniame kare. Bet jo kovos draugams, didžiajai daugumai, tas partiškumas ir pilietinio karo mūšiai tebuvo tik savotiškas jaunatvės įkarštis, tiktai vaikiška liga, kuria žmogus greitai suserga, bet kuri greitai ir praeina, kitaip tariant, nelyginant koks nuotykis, o Imrei Nadžiui ši kova liko lyg pareiga visam gyvenimui, lyg amžinoji meilė. Į Vengriją jis sugrįžta jau kaip tvirtas įsitikinęs komunistas, revoliucionierius iš pašaukimo, tikras Lenino pasekėjas.

1919-aisiais, žlugus pirmajai Vengrijos proletariato diktatūrai, Komunistų partija nueina į pogrindį, jos nariai persekiojami, sodinami į kalėjimus, teisiami. Imrė Nadis renkasi riziką: ilgus metus dirba savo tėvų žemėje, daugiausia Šomodžio komitate,— organizacinį ir agitacinį darbą; kelis kartus ir nusvyla — kalėjime, su trumpom pertraukom, iš viso praleidžia trejus metus. Vienas jo senas draugas šachtininkas Janošas Zderka[5] pasakoja, kad sykį jie buvę areštuoti kartu ir abu kurį laiką sėdėję garsiajame Budapešto Centriniame kalėjime. Imrė Nadis buvęs tada ganėtinai ramus ir nusiteikęs optimistiškai. Jis visad nešiodavęs kietą skrybėlę, kalėjime ją dėdavęsis po galva ir miegodavęs sau ramiai, visai kaip žmogus, kurio tyra sąžinė.

(Partinis darbuotojas kieta skrybėle — oho, koks vaizdas, tik pamanykit! Net sunku įsivaizduoti ir juo labiau paaiškinti, nes tikriems revoliucionieriams, kaip žinoma, priderėjo vaikščioti arba plika galva, arba užsidėjus kepurę su snapeliu. O, kiek čia daug prasmės: vadinas, rengtis žmogus turi gražiai ir nevaidinti apskurusio proletaro, turi būti tvarkingas ir pedantiškas; net jeigu į kalėjimą patektų — ir ten kad pasidėtų skrybėlę sau po galva...)

O kai pagaliau iš to kalėjimo išeina, jam ima degti žemė po kojų ir jis nusprendžia emigruoti. Pasiima savo jauną žmoną Mariją, mergautine pavarde Egetė, ir vienerių metukų dukrelę Žoką. Tada eina 1928-ieji metai.

O 1945 metų gegužės pirmąją, kai jis, grįžęs iš emigracijos, vėl aplankys savo gimtąjį miestelį, šį kartą jau kaip Laikinosios vyriausybės Žemės ūkio ministras, savo kraštiečiams kone patetiškai paaiškins, kodėl anais laikais turėjęs palikti tėvynę:

„Prieš septyniolika metų atsiskyriau su jumis. Išginė mane

---

[5] *Janošas Zderka* po 1945 metų buvo Vengrijos šachtininkų profsąjungos sekretorius, Parlamento deputatas. Vėliau Rakošio valdžia jį nušalino.

[6] *Latinka, Totas* ir *Salma* — buvę 1919 m. Komunistų partijos vadai; proletariato diktatūrai žlugus, jie buvo nužudyti baltojo teroro.

baltasis teroras, Latinkos, Toto ir Salinos[5] žudikų palikuonys Horčio pakalikai.

Kuo aš buvau nusikaltęs? Ogi tuo, kad žiebiau žmonių širdyse vilties kibirkštį, kėliau jų kovos dvasią, raginau, drąsinau žmones, kenčiančius nuo nežmoniškos reakcijos sauvalės. Buvau kaltas, kad skelbiau ir organizavau kovą už laisvą, nepriklausomą, demokratinę Vengriją,— nuvertus nilašių valdžią, tai pagaliau virto tikrove. Buvau kaltas, kad skatinau žemę dirbančius valstiečius nuversti feodalus, kad žemė būtų tų, kas ją dirba. Kaip tik dėl to man ir teko emigruoti. Bet nors iškeliavau svetur, toli nuo čia, vis tiek aš nebuvau joks perėjūnas. Palikau Kapošvarą prieš septyniolika metų sunkia širdim, bet palikau, nes visą gyvenimą norėjau paskirti vengrų valstiečiams, kad jie visi gautų žemės ir galėtų ją dirbti. Toli buvau nuo čia, bet nė vienos akimirkos nebuvau nuo jūsų nutolęs, mano brangieji Šomodžio broliai. Širdimi ir mintimis visad buvau su jumis. Aš dirbau dieną naktį, kad tik greičiau ateitų toji laisvės diena".

Iš pradžių jis iškeliauja dar ne į Maskvą, o tik į Vieną,— tuo metu austrų sostinė buvo Vengrijos komunistų emigrantų centras. Čia kurį laiką darbuojasi, ir čia įvyksta jo pirmas rimtas konfliktas su partija.

Nelegali Vengrijos komunistų partija dar Kominterne — ir tai skamba labai garsiai — buvo laikoma pačia kairiausia iš visų komunistų partijų, jos vairą savo rankose laikė Bėla Kunas — įžūlus ir visai nepopuliarus diktatorius, 1919-aisiais daręs klaidą po klaidos,— jo klika tiktai ir garsėjo tarpusavio pjautynėmis, skundais ir eilių „valymais". O dėl ko Imrė Nadis su juo susikibo, taip ligi šiolei ir nepaaiškėjo, reikia manyti, kad dėl valstiečių, juk Imrė Nadis paliko Vengriją, norėdamas „visą gyvenimą paskirti valstiečiams", „kad jie visi gautų žemės ir galėtų ją dirbti", o Kuno šalininkai, kaip ir 1919-aisiais, pasisakė ne už žemės dalijimą, o už jos nacionalizavimą. Ir galiausiai, kai jo priešininkai jau ima šauktis ir Maskvos, ir Kominterno, Imrė Nadis pasielgia baisiausiai šventvagiškai — pareiškia: „Prieš Internacionalą išsitempęs kaip kareivis nestovėsiu!"

Apie šį pareiškimą sužinome tiktai iš jo savikritikos: 1930 metų vasario mėnesį Imrė Nadis jau Maskvoje — dalyvauja Vengrijos partijos II suvažiavime, ir dauguma komunistų už „dešiniąsias pažiūras" jį prispiria prie sienos — priverčia „atlikti atgailą". O toji jo „atgaila" skamba taip: „Jau esu ne kartą įrodęs, kad jokių klaidingų oportunistinių pažiūrų įsikibęs nesilaikau ir, jeigu tik įsitikinu, kad mano pažiūros klaidingos, tuoj pat jų atsisakau. Taip, Vienoje aš pasakiau, kad prieš Internacionalą išsitempęs kaip kareivis nestovėsiu. Pripažįstu, kad taip sakyti bolševikui iš tikrųjų nepritinka. Aš savęs neteisinu, bet tuo visai nenorėjau pasakyti, kad atsisakau besąlygiškai vykdyti Internacionalo nutarimus. Gerai, aš stovėsiu prieš Internacionalą išsitempęs kaip kareivis... Vienas iš svarbiausių Komunistų Internacionalo ir Vengrijos Komunistų

partijos uždavinių, aišku, yra kova prieš dešinįjį pavojų. Šis pavojus partijoje tam tikru mastu buvau aš. Bet su tomis mano oportunistinėmis pažiūromis nebus labai sunku kovoti — su klaidingomis pažiūromis aš noriu kovoti ir pats. Aš irgi noriu atsikratyti oportunistinių pažiūrų. Tiek ir norėjau pasakyti"

Kokios oportunistinės pažiūros čia turima galvoje, koks dešinysis pavojus — taip ir lieka paslaptis. Ir ši ištrauka buvo paskelbta tiktai po 27 metų, tik 1957 m. gegužės 9 dieną, jau praėjus pusmečiui po Imrės Nadžio suėmimo, paskelbta partijos oficioze „Népszabadság", ir turint tiktai vieną tikslą — parodyti, kaip, girdi, buvęs Ministrų Tarybos pirmininkas „versdavęs kailį". O kadangi laikas šitą „dešinįjį nukrypimą" visiškai pateisino ir akivaizdžiai parodė, jog Imrė Nadis buvo teisus, partinis laikraštis pasitenkino tiktai šia ištraukėle, nes jeigu būtų buvęs pateiktas visas tekstas, jis, ko gero, būtų sukompromitavęs ir visą partiją, ir patį Internacionalą.

Kad Imrė Nadis „savikritiškai" prisipažino klydęs, abėjoti, aišku, netenka. Kitas klausimas — kiek jis, taip sakydamas, pats tikėjo savo priešų teisybe. Šiaip ar taip, reikia tik stebėtis, koks įsitikinęs turėjo būti komunistas ir koks pagaliau naivus, kad, šitaip apie Internacionalą pareiškęs Austrijoje, 1930-aisiais drįstų emigruoti į Maskvą. O sovietų sostinėje tuoj pamatė, kad jeigu nori išlikti gyvas, užvis protingiausia,— ir apskritai vienintelis įmanomas dalykas,— tai išsitempti kaip kareiviui prieš Stalino Internacionalą...

Visa tai rodo, kad ši pamoka, ir dar daug į ją panašių, paskatina jį laikytis kiek galima atokiau nuo tos kruvinos frakcijų kovos, kuri niekaip nenurimsta vengrų emigrantų grupėse. Dvi įsižeidusios grupės — „kairieji", arba „kunistai", ir nuosaikesnieji, „landleristai" [7],— doroja vieni kitus kaip tik moka: saugumo padedami, skundžia ir kiša į kalėjimus, kol pagaliau, vykstant trockininkų bylai, ginčą išsprendžia patsai Stalinas — areštuoja Bėlą Kuną kaip priešo agentą, ir 1938-aisiais jam įvykdoma mirties bausmė. Imrė Nadis iš šitų kruvinų pjautynių pasitraukia — atsideda moksliniam darbui: studijuoja agrarinės politikos klausimus, o vėliau netgi dėsto Maskvos aukštojoje mokykloje. Jis gerai žino, kad vengrų emigrantai jį laiko „bucharininku", taip pat žino, kad dėl jo ūkininkiškos išvaizdos, visos povyzos, dėl ilgų ūsų jį pašaipiai vadina „buože", bet tai, matyt, jo labai nejaudina,— svarbiausia, kad pavyko išvengti pagarsėjusių partijos eilių „valymų"

Su savo tėvynainiais emigrantais ryšius jis palaiko nebent tik tiek, kad kartais parašo kokį mokslinį straipsnį į „Új hang" [8],

---

[7] *Jenė Landleris* — advokatas, buvo frakcijos vadas (1919-aisiais, proletariato diktatūros metais, buvo iš pradžių prekybos, o paskui vidaus reikalų liaudies patikėtinis ir vyriausiasis Raudonosios armijos vadas) 1928 m. mirė, bet jo frakcija veikė toliau.

[8] Pavyzdžiui, 1918-ųjų birželyje jis išspausdino savo garsųjį straipsnį „Pa-

Maskvoje leidžiamą partinį žurnalą. Jo veikla suaktyvėja tik tada, kai prasideda karas: jis eina dirbti į Maskvos radiją — pasidaro vienas iš „Košuto radijo" laidų vengrams vedėjų[9]. Šis radijas trumposiomis bangomis daug kartų per dieną transliuodavo programą Vengrijai, vokiečių įtrauktai į karą ir kovojančiai fašizmo pusėje. Ir propagandiniam darbui Imrė Nadis atiduoda visą savo energiją.

Kaip tik tada ir atsiranda proga geriau susipažinti su Matiašu Rakošiu[10], kuris netrukus atvyksta į Maskvą. Ir Rakošis, tuoj pat perėmęs vengrų partijos vairą į savo rankas, smulkmeniškumu ir noru vadovauti, intrigomis ir pavydu Imrei Nadžiui padaro visai prastą įspūdį. Ir ne tik jam vienam — nepatinka jis ir kitiems Radijo bendradarbiams — Ferencui Miunichui ir Evai Lakatoš. Neūžauga partijos vadas dar „įspraudžia" jų tarpan ir Mihajų Farkašą, greitakalbį vaikinuką, kuriam pavesta kasdien informuoti savo globėją apie tai, kas dedasi darbe. O geriausiai to meto partijos gyvenimo atmosferą rodo kad ir toks nežymus epizodėlis, ypač įstrigęs Nadžiui į atmintį. Sykį jie — Nadis, Rakošis ir Gerė kartu vaikštinėję Maskvos gatvėmis. Tik staiga Rakošis timptelėjęs Nadį už rankovės ir sušnibždėjęs į ausį: „Tik pažiūrėkite į Gerę... Visada eina puse žingsnio pirma manęs..." Toji pastaba Imrei Nadžiui greičiau davė progą įsižiūrėti į patį Rakošį: kokiu vadu Apvaizda apdovanojo vengrų partiją.

Bet juk jam pačiam iš tikrųjų kol kas nėra ko skųstis: kai komunistai emigrantai, sovietų armijai išvijus vokiečius, pagaliau grįžta į Vengriją ir keturių partijų koalicija[11] 1944-ųjų gruodžio mėnesį Debrecene įkuria Laikinąją Vyriausybę, Imrė Nadis paskiriamas Žemės ūkio ministru. Matyt, iš dalies todėl, kad partijoje jis laikomas agrarinių reikalų specialistu, ir, antra vertus, čia kaip

---

dunojės tautų išsivaduojamoji kova" Jame jis stoja Čekoslovakijos pusėn, kuriai gresia fašizmas, ir aiškiai pasisako prieš oficialiąją Vengrijos politiką Čekoslovakijos demokratijai sužlugdyti. „Čekoslovakijos Respublika,—rašo jis,— Europos demokratijos požiūriu užima pirmaujančią poziciją, ji yra stiprus ramstis kitoms prie Dunojaus gyvenančioms tautoms, jų taikos, jų demokratijos ir nepriklausomybės gynėja... Vengrijos liaudžiai belieka tiktai viena: visom jėgom padėti prispaustai Čekoslovakijos Demokratinei Respublikai" O 1940 metais per tris pirmuosius to paties žurnalo numerius paskelbė trijų dalių mokslinę studiją „Pramonė ir agrarinis klausimas", kurioje pabrėžia, kad atgimstančioje liaudies demokratinėje Vengrijoje reikėsią iš pagrindų daryti žemės ūkio reformą.

[9] Žmogus, artėjąs jau netoli penkiasdešimties, pirmąkart pasišauna imti ginklą į rankas ir išeiti į karą prieš Hitlerį. Savanoriu užsirašo į oro desantą, netgi dalyvauja pratybose, bet galiausiai dėl savo amžiaus vis dėlto į kareivius neimamas ir priverstas liktis namie.

[10] Rakošis buvo išleistas iš kalėjimo kaip tik tada, kai buvo sudarytas Ribentropo-Molotovo paktas. Vengrų vyriausybė, 1940-aisiais susitarusi su Sovietų Sąjunga, jį ir dar keletą kitų komunistų belaisvių iškeitė už vėliavas, kurias caro armija, numalšinusi 1848—1849 metų išsivaduojamąją kovą, buvo kaip grobį pasigrobusi iš Vengrijos.

[11] Koaliciją sudarė Nepriklausomoji smulkiųjų savininkų partija, Socialdemokratų partija, Nacionalinė valstiečių partija ir Komunistų partija.

tik reikia tokio žmogaus, su kuriuo skaitytųsi ir valstiečiai, ir visos keturios koalicijos partijos. Taigi šiuo atveju už „buožę" nieko geresnio nerastum. Imrės Nadžio tiesumas, kuklumas ir nuoširdumas iš tikrųjų atlaiko net pačius priekabiausius kritikus.

Valstiečių partijai priklausantis Zoltanas Sabas, garsusis vengrų eseistas, apie tuos laikus taip pasakoja:

„Imrę Nadį atsimenu iš to meto, kai rinkdavomės prie ministrų stalo „Auksinio jaučio" viešbutyje. Tai buvo lėtų judesių, negarsiai kalbantis žmogus, niekad neturėjęs noro pulti į ginčus ar stengtis groti pirmu smuiku. Visa jo povyza kažkaip ramindavo, žmogus nejučiom paklusdavai jo *common sense*[12], tiktai Uždunojės variantui... Iš to, ką iš jo išgirsdavom, sėdėdami prie balto stalo ir kalbėdamiesi gana nelinksmomis temomis, ir norėdamas nebūtum pagalvojęs, kad šis žmogus išauklėtas marksizmo ir įspraustas į leninizmo dogmas... Iš tos komunistų grupės, kurią sovietų partija siuntė į Vengriją organizuoti respublikos ir pačios partijos, pats saldžiausias ir pataikūniškiausias atrodė Rakošis, intelektualiausias ir protingiausias — Jožefas Rėvajus ir labiausiai, beje, surūgęs — Ernė Gerė. Imrė Nadis iš jų skyrėsi tuo, kad buvo nuoširdus žmogus" [13].

Galimas daiktas,— ko gero, taip ir bus,— kad Žemės ūkio ministro portfelis Imrei Nadžiui partijos buvo patikėtas grynai taktikos sumetimais, tačiau neginčijama yra ir kitkas: tuo karštu neramiu metu išsipildė pati didžiausia Imrės Nadžio svajonė. Ne dėl to, kad atsisėdo į ministro kėdę, o todėl, kad juo būdamas, jis turės kaip įgyvendinti tai, ką sumanęs,— kaimo žmonės galėsią gauti žemės ir ją dirbti.

O Vengrija žemės dalijimu ir taip buvo labiausiai atsilikusi visoje Europoje, vos ne feodalinis reliktas. Vargingieji ir vidutiniokai, kurių kaime buvo net 99,2% gyventojų, valdė tik 52% viso žemės ploto, o kiti 48% buvo tų 0,8% rankose. Tuo tarpu šalyje gyveno 200 000 valstiečių šeimų ir 550 000 nuomininkų, bernų ir padienininkų, kurie tikrai norėjo dirbti žemę ir vis dėlto jos neturėjo arba turėjo labai mažai; Romos katalikų bažnyčia valdė net 800 000 holdų, hercogai Esterhaziai — 223 000, hercogas Derdis Feštetičius — 69 000, markgrafas Palavičinis — 51 000 holdų.

302 stambieji žemvaldžiai turėjo 3 600 000 holdų, o 1 600 000 valstiečių — tiktai 8 200 000 holdų [14]. Toks be galo neteisingas žemės padalijimas ėjo per visą tautos istoriją, keldamas tiktai žmonių neapykantą ir nusivylimą, ir ne be reikalo toji kova dėl žemės buvo vadinama „tūkstančio metų byla" o Vengrija — „trijų milijonų ubagų šalis"

Šviesiausi tautos protai metų metais skelbė, jog pirmoji Veng-

---

[12] Sveikas protas (*angl.*).

[13] *Sabas Zoltanas*. Batianio likimas // Irodalmi Ujság.— Londonas, 1958 m. liepos 15 d.

[14] Duomenys paimti iš „Ataskaitos Vengrijos Komunistų partijos III suvažiavimui", 1946 m. rugsėjo 30 d.

rijos vystymosi ir visuomeninės neteisybės atitaisymo sąlyga - tai išdalinti stambiųjų žemvaldžių žemes valstiečiams [15]

Šį uždavinį įvykdyti teko Imrei Nadžiui, jis tapo „žemės dalijimo ministru". Pasitelkęs visas savo mokslines žinias ir energiją, rengia žemės dalijimo planą ir galiausiai 1945 metų kovo 17 d. jį pateikia neeiliniam Ministrų Tarybos posėdžiui, o kai tą planą vienbalsiai priima visos keturios partijos, jis pats jį nuneša paskelbti į vyriausybės laikraščio redakciją.

Ir 1945 metų kovo 29-ąją jis dalyvauja Pustasere, prie Arpado statulos, kur, kaip sako rašytiniai šaltiniai, prieš tūkstantį metų mūsų protėviai, užkariavę savo tėvynę, šaukę pirmąjį savo šalies parlamentą, ir įkaldamas pirmuosius kuolelius, duoda ženklą „tėvynę užkariauti iš naujo"

„Broliai vengrai,— kreipiasi Nadis į susirinkusius valstiečius,— aš atėjau pas jus, kad būčiau liudytojas tos didžiosios akimirkos, kai vengrų tauta galutinai ir visiems laikams ims griauti feodalinę Vengriją, kai ims vykdyti paskutinį nuosprendį stambiesiems žemvaldžiams. Atėjau kartu su jumis pasidžiaugti... Esu laimingas, kad mano partija, Komunistų partija, ir aš galėjome glaudžiai bendradarbiauti šiame dideliame darbe..."

Šis didžiulis darbas užbaigiamas per kelias savaites — išdalijama 34% viso ploto, apvaliai skaičiuojant — 5 600 000 holdų, žemės gavo 642 342 valstiečiai. Aišku, šitaip skubant, pridaroma klaidų, ir nemažai, bet dar labiau suprantama, kad tai yra istorinis posūkis, ir ne tik valstietijos, bet ir visos tautos gyvenime. Ir nors Rakošio valdžia visaip žiūri, kad tas „žemės dalijimo ministras" būtų minimas labai saikingai, Imrės Nadžio vardas pasidaro žinomas ir populiarus visoje šalyje.

Kadangi jis žmogus kuklus,— nors šiaip, beje, savo vertę žinąs, — vargu ar tuo metu suvokia, kad jeigu gyvenime daugiau ir nieko nedarytų, jo vardas jau vien už šią žemės reformą būtų įrašytas tautos istorijon. Po tokio ilgo ištrėmimo jam atsiranda begalė energijos, o šalyje tiek daug visko nepadaryta, kad nėra nė kada galvoti apie savo paties šlovę. Naujiesiems ūkininkams trūksta sėklos, inventoriaus, rūpi pavasario sėja, pjūčiai reikės dalgių, o rudens kūlimui — kuro,— anaiptol nelengva būti ministru šitoje nuskurusioje, karo nuniokotoje Vengrijoje. Ir vis dėlto 1945 metų liepos 6 dieną Žemės ūkio ministerijoje jis jau sako susirinkusiems žurnalistams: „Nevalia mums paskęsti kasdienybėje. Savo jėgas turime skirti didelėms ir rimtoms problemoms: žemės ūkiui pertvarkyti iš pagrindų, iš naujo. Mums reikalingas didelis, viską apimantis planas. Šio plano apmatai jau yra, aš pats juos rengiu..." Ir tuo darbu taip užsidegęs, kad norėtų, jog tuoj pat, nedelsiant, toks pat mokslinis planas atsirastų ne tik Vengrijoje, bet ir visame

[15] 1918 metais buržuazinės revoliucijos vadas grafas Mihajus Karojus savo dvaruose buvo pradėjęs dalinti žemes. Bet ši reforma truko labai trumpai: netrukus valdžią perėmė Komunistų partija ir paskelbė žemės nacionalizavimą.

2. Užs. Nr. 857.

Dunojaus baseine, kaimyninėse to paties likimo valstybėse. Jis svajoja įsteigti Padunojės agrarinį mokslinio tyrimo institutą[16].

Tačiau šį pastarąjį planą jam sugriauna paaštrėję vengrų tarptautiniai santykiai su čekais ir rumunais, o ankstesnius jo žemės ūkio pertvarkymo planus skersai perbraukia vidaus politika: 1945 metų rudenį Vengrijoje įvyksta pirmieji laisvi rinkimai ir daugiausia balsų — 57% — gauna Nepriklausomoji smulkiųjų savininkų partija; komunistai atsiduria antroje vietoje — 17%. Smulkieji savininkai, kaip bazinė valstiečių partija, pretenduoja ir į ministro portfelį, tad Imrei Nadžiui tenka užleisti postą. O naujoji vieta, kurią jis gauna, jo asmenybei tinka kur kas mažiau: Zoltano Tildžio vyriausybėje jis pasidaro Vidaus reikalų ministras.

Kalbant apie tas klaidas, kurias nurodė 1953 m. birželio mėnesį Maskvos Prezidiumas, tuos „perlenkimus", kurie padaryti daugiausia 1949—1953 metais, komunistams grįžus į valdžią, vis dėlto reikia bent kiek atsigrįžti atgal. Įsigalėjus Komunistų partijai, klaidų, aišku, darėsi vis daugiau, bet negalima užsimerkti ir nematyti to, kad didelė dalis jų atsirado daug anksčiau, maždaug apie 1945—1948 metus. Mes jokiu būdu nenorime pasakyti, kad visi pirmieji metai po karo buvo tik vienos klaidos, bet vis dėlto jų neišvengta ir per tą palyginti gražiausią ir skaidriausią gyvenimo laikotarpį. Jeigu norime rašyti ne legendą, o istoriją, jų nutylėti negalime: už tas klaidas, kurias vėliau Imrė Nadis kels į dienos šviesą ir taisys, vis dėlto yra atsakingas ir anas — ankstesnysis — Imrė Nadis.

Pavyzdžiui, 1953-aisiais jis pareikš, kad dėl neteisingos partijos politikos iš kaimų bėga žmonės, bėga geriausi meistrai į miestus, į gamyklas, kaime nei arklio nepakaustysi, nes nėra kalvio, nei plaukų nenusikirpsi, nes nėra kirpėjo. Ir jis pirmasis pasirūpins, kad smulkiesiems verslininkams būtų grąžinti patentai.

O 1946 metų vasarą, kaip reikalauja partijos direktyvos, jis parašo straipsnį, kuriame verslininkus smarkiai puola: tiesiai dar nepasako, kad verslus reikia visai uždrausti, bet griežtai pareikalauja laikytis įstatymų[17]. Po 1953-ųjų Imrė Nadis pasidarys didžiausias kovotojas prieš bet kokį įstatymų pažeidimą, prieš valdžios prievartą ir sauvalę, o 1946-ųjų pradžioje,— vis dėlto teisybės dėlei reikia pasakyti,— kai sykį išvyko į savo kaip deputato apy-

---

[16] „Dar glaudesniam Dunojaus tautų bendradarbiavimui žemės ūkio srityje reikėtų įsteigti Padunojės agrarinį mokslinio tyrimo institutą. Dar 1945 metais, būdamas žemės ūkio ministras, pradėjau rengti tokį planą. Tiktai jo įgyvendinti tada dėl tam tikrų priežasčių nepavyko".— „Közgazdaság", 1947 m. kovo 30 d.

[17] „Tačiau kaimiečiai gana gudriai išnaudoja susidariusią padėtį ir ima plėšti kaimuose vienas kitą. Už arklio pakaustymą, be kurio, kaip žinome, neišsiversi, nori nenori, reikia mokėti, ir mokėti tiek, kiek prašo kalvis. Mokėti — kiek prašo račius, stalius, batsiuvys, kirpėjas, o kainos už darbą vis dėlto jau gerokai pakeltos. Kainas už kaimo verslininkų atliktą darbą turėtų nustatinėti ne jie patys, o valstybė" (*Nadis Imrė.* Valstiečių dienai.— „Szabad Nép", 1946 m. rugpjūčio 8 d.).

gardą, Sabolčo medę, ir tenykščiai komunistai per konferenciją pasiskundė, kad naujoji, „demokratinė“ milicija naudoja smurtą ir sauvaliauja, jis, Imrė Nadis, Vidaus reikalų ministras, aukščiausioji milicijos valdžia, ėmė ginti nuo kaltinimų tuos, kuriuos jau seniai reikėjo bausti [18].

O gal jam tuo metu tas įstatymų laužymas patinka, kuris vėliau, kaip pamatysime, labai nepatiks? Vargu. Komunistų politiko tragedijos šaknys daug gilesnės, negu atrodo, nes jam visada, bet kuriomis aplinkybėmis, reikia tarnauti partijai ir jos valdžiai. Atsigręžtant į vakarykščią dieną, labiausiai sukrečiantis atrodo tas momentas, kai Rakošis pradeda savo pagarsėjusią „saliami taktiką“: kai ima pjaustyti, malti ir visiškai naikinti kitas koalicijos partijas. Pirmasis smūgis tenka pačiai didžiausiai — Nepriklausomajai smulkiųjų savininkų partijai ir nelinkusiam į derybas jos sekretoriui Bėlai Kovačui. Rakošio valdžia apkaltina, kad Kovačas rengęs sąmokslą demokratijai nuversti, taigi „sąmokslo“ nariai areštuojami, bet Kovačą, kaip Parlamento deputatą, išgelbsti neliečiamumo teisė.

Smulkiųjų savininkų partija, už kurią Parlamente balsuota dauguma balsų, visai nelinkusi išduoti savo vado. Pagaliau įsikiša ir patys rusai: populiarųjį vengrų politiką paprasčiausiai areštuoja ir deportuoja į Sovietų Sąjungą. O kas užvis tragiškiausia — tai skaityti Imrės Nadžio to meto piktą kalbą, kur jis reikalauja, kad Parlamentas išduotų Bėlą Kovačą, ir žinoti, kad lygiai po dešimties metų sugrįžęs iš sovietų nelaisvės Bėla Kovačas bus vienas didžiausių ir pažangiausių jo rėmėjų — Imrės Nadžio revoliucinėje vyriausybėje [19].

---

[18] „Šeštadienį po pietų buvo pasakyta daug aštrių žodžių dėl milicijos, vis dėlto siūlyčiau daryti skirtumą tarp milicijos apskritai ir atskirų milicininkų. Kaip Vidaus reikalų ministras į tai aš ypač kreipiu dėmesį. Vis dėlto miliciją reikia kritikuoti atsargiai, nes jei nedarysime jokio skirtumo tarp milicijos apskritai ir milicininkų atskirai, tai nė nepajusime, kaip patys įsikinkysime į reakcijos vežimą, nes reakcija su baisiausia neapykanta kovoja prieš miliciją... Mat po karo, išsivadavus iš vokiečių, ankstesnysis prievartos aparatas, senoji policija, buvo palęista ir dabar turime naują, vengrų, liaudies demokratinę miliciją. Aišku, ir milicija daro klaidų, tačiau iš tolo žiūrint tai visai nereiškia, kad ši demokratinė instancija pati savaime yra tokia, kad mums prieš ją reikėtų priešiškai nusiteikti. Mes jai turime tik padėti“. (Kalba Vengrijos Komunistų partijos pirmojoje Sabolčo medės konferencijoje.— Nyredhaza, 1946 m. vasaris.)

[19] „Reakcijai dar negana to, kad tyčia sudaro mums visokių sunkumų, visokių kliūčių mūsų darbui, bet dar nori nuversti ir pačią demokratiją, tam tikslui kuria sąmokslus. Kaip žinoma, neseniai vengrų demokratinė milicija ir vengrų demokratinės armijos organai, kurie pašaukti palaikyti tvarkai ir rimčiai demokratinėje valstybėje, demaskavo sąmokslą... Sąmokslininkai norėjo prasmukti į miliciją ir pasistengti, kad jų ministras būtų Bėla Kovačas. Smulkiųjų savininkų partija pastarosiomis dienomis dėl Bėlos Kovačo irgi užėmė tokią poziciją, kad nė negirčijami įrodymai nepadeda — niekaip nesiryžta jo atsisakyti... Jei Smulkiųjų savininkų partija Bėlos Kovačo neišduos, vadinasi, reikia manyti, kad kaltas yra ne tik jis vienas, kad ir visa partija palaiko sąmokslininkus. O klausimas dar lig šiolei neišspręstas. Ir ši krizė viršūnę pasiekė štai dabar, šiom valandom. Dabar viskas ir išsispręs, bus aišku: ar Smulkiųjų sa-

Savaime aišku, kad šiais klausimais Imrė Nadis išsako ne savo požiūrį, o partijos, jos politiką, bet taip pat aišku ir kita: kad jis, toks sąžiningas, vis dėlto mano šitaip tarnaująs Vengrijos žmonių, ir visų pirma varguomenės, interesams; tai, žinoma, jo atsakomybę tik sumažina, bet anaiptol nuo jos neatleidžia. O jei kas ir byloja Nadžio naudai, tai būtent: į šią savo užduotį jis, matyt, žiūri anaiptol ne atsidavęs, o, ko gero, net ir atmestinai, nes Rakošio valdžia jį tuoj pat iš ministro pareigų atleidžia. Motyvas tai tik patvirtina: kovai su Smulkiųjų savininkų partija ir apskritai su reakcija reikią kietesnės rankos. Tokios, kuri įvestų tvarką tuojau pat, be jokio pasigailėjimo. Imrė Nadis atsistatydina, ir jo vieton paskiriamas Laslas Raikas. Vidaus reikalų ministras su „geležine ranka".

Naujosios pareigos, kurias Imrė Nadis gauna eiti, neabejotinai parodo, kad partija juo nepatenkinta, kad „žemės dalijimo ministrą" nuo aktyvios politinės kovos norėta nušalinti ir panaudoti nebent tik kur nors reprezentacijai — ten, kur reikia impozantiškos išvaizdos, gerų manierų ir gražios kalbos. O kai dėl pačios Komunistų partijos, tai, atrodo, kad po svaiginančių pergalių ir sėkmės jai bus visai galva susisukusi,— ramus, lėtakalbis, susikaupęs Imrė Nadis dar labiau ima atsilikti nuo „ketveriukės" arba, skaičiuojant jau su Raiku,— nuo „penkiukės". Mat 1947 metų rugpjūčio mėnesį per Parlamento rinkimus Komunistų partija, nepaisant jos visų apgavysčių ir suktybių, vis dėlto gauna daugiausia balsų — 21%, Parlamento statutas reikalauja, kad nugalėjusi partija iškeltų ir savo Prezidiumo pirmininką, taigi deputatai ne komunistai gerokai susirūpinę: buvusiam Parlamente Komunistų partijai atstovavo girtuoklis ir akiplėša Ištvanas Koša, tramvajų konduktorius, vadinasi, dabar partija jį ir turėtų iškelti į aukščiausiąjį valdžios postą. Ir staiga visi su palengvėjimu atsidūsta, kad Komunistų partija į šią vietą rekomenduoja ne Košą, o Imrę Nadį.

Imrė Nadis, kuris, reikia manyti, pats supranta, jog matuojant partiniu matu, šis postas jį savotiškai nušalina nuo to, ką jis norėjo veikti, širdies gilumoje vis dėlto kiek ir apsidžiaugia: jis kur kas labiau mėgsta dirbti ramiai ir kantriai, negu lakstyti, puldinėti šen ir ten; o reprezentacija šiuo metu jį, ko gero, traukia labiau negu aktyvi politika. Sėsdamas į pirmininko kėdę, jis pasako tikrai gražią, nuoširdžią kalbą, anaiptol ne bendras formalias frazes, kaip kad būdavo įprasta.

„Giliai susijaudinęs užimu tą vietą, kuri patikėta man, paprastam liaudies vaikui. Ir pirmiausia pažadu, kad šitam aukštam

---

vininkų partija atliks savo pareigą tautai, ar ne. Mums kantriai reikia laukti to sprendimo. Tačiau reikia būti pasiruošusiems ir tokiam atvejui, jeigu ji savo pareigos neprisimintų. Sąmokslo likvidavimas tautai tik į naudą. Taigi visi sekime įvykius, būkime pasirengę, nes, kas žino, gal reikės žmones sujudinti ir naujiems rinkimams". („Kelkime valstiečius prieš sąmokslą". Ištrauka iš kalbos, pasakytos Vengrijos Komunistų partijos antrojoje Sabolčo medės konferencijoje, 1947 m. vasario 22 d.)

ir garbingam poste dirbsiu ištikimai ir atsidavęs, visas jėgas ir savo kuklius sugebėjimus skirsiu Tėvynės suklestėjimui, darbo žmonių gyvenimui gerinti... Aš visą gyvenimą žiūrėjau teisybės, bet būdamas pirmininko poste, dar labiau už ją kovosiu. Nė minutės nepamiršiu, kad Parlamentas turi tarnauti tautai... Ir čia, prieš visą Parlamentą, aš pareiškiu, kad niekada nepiktnaudžiausiu savo teisėmis ir visad sąžiningai eisiu savo pareigas... Esu demokratijos šalininkas ir todėl norėčiau, kad rami mūsų darbo atmosfera būtų pasiekta ne Parlamento įstatymų griežtumu, o pačių parlamentarų savidrausme, kad būtų galima dirbti ramiai, be jokių nereikalingų aistrų, dalykiškai tartis visoms partijoms, nes tai ir yra pirmoji taip ilgai lauktos ramybės šalies viduje sąlyga. Kartu atvirai ir nuoširdžiai turiu pasakyti, kad jeigu mano viltys neišsipildys, jei savidrausmė nenugalės aistrų ir jei ramų bendrą darbą kas nors ims trukdyti, aš laikysiu ne tik savo teise, bet ir pareiga pritaikyti Parlamento įstatymus: tegu ir griežtai, bet teisingai. Aš žiūrėsiu, kad nei Parlamento autoritetui, nei visai demokratinei tvarkai ir respublikos valstybinei santvarkai niekas nepadarytų žalos ir kad niekas nepakenktų mūsų Tėvynės geram vardui ir tautos garbei. Ir aš labai žiūrėsiu vieno didžiausių musų demokratijos iškovojimų — tai žodžio laisvės. Dalykišką, geranorišką kritiką laikau reikalinga ir naudinga, laikau ją ne tiktai žodžio laisvės, bet ir tikros demokratijos sudėtine dalim. Ir visos koalicijos, visos opozicijos[20] šiame Parlamente turės dirbti vieningai, kad būtų išspręsti svarbiausi mūsų šalies uždaviniai..."

Iš šių pakilių ir nuoširdžių žodžių neįmanoma nepajusti, kad šis senas komunistas iš tikrųjų nori būti demokratiško, laisvo, leidžiančio įstatymus liaudies labui Parlamento pirmininku. Ir graži jo kalba, ir pasakyti žodžiai, kokių neišgirsi iš partinių oratorių, tik dar kartą parodo jo nuoširdumą.

„Kaip mano amžiaus žmonės sako: nugyventa metelių jau nemažai. Jau kadai peržengiau gyvenimo pusiaukelę, jis manęs, beje, ir nelepino. Kilęs iš paprastų žmonių, dalijausi su jais vargais ir džiaugsmais. Bet sunkiausiu metu jėgų sėmiausi irgi iš jų.

Ir šitam aukštam poste nutolti nuo jų aš nenutolsiu ir jėgų semsiuos kaip tik iš nenutrūkusių ryšių su liaudimi. Pažadu, kad būsiu ištikimas Tėvynės sūnus ir garbingas, atsidavęs vengrų tautos tarnas..."[21]

Ne nuo jo priklauso, kad Parlamentas dirba ne taip, kaip jis norėtų; Rakošis milicijos metodais vieną po kitos likviduoja opozicines partijas, netgi savo sąjungininkus vieną po kito uždaro į kalėjimus arba veja į emigraciją visus, kas nelinkęs pasiduoti jo valdžiai, ir netgi tuos, kurie linkę. Iš drąsių Smulkiųjų savininkų par-

---

[20] Per 1947 metų rinkimus, kad būtų susilpninta Smulkiųjų savininkų partija, leista pasirodyti ir kitoms opozicinėms partijoms. Jos turėjo nelauktą pasisekimą, ypač vadinamoji Barankovičiaus partija ir Pfeiferio partija: abi kartu gavo daugiau kaip pusantro milijono balsų.

[21] Kalba žengiant į Prezidiumo pirmininko postą, 1947 m. rugsėjo 16 d.

tijos vadovų emigracija tiktai ir išgelbsti Ferencą Nadį su Bėla Vargą, o iš Nacionalinės valstiečių partijos — Zoltaną Sabą su Imre Kovaču; emigraciją ligi grabo lentos pasirenka 1918-ųjų metų revoliucijos vadas Mihajus Karojus ir socialdemokratai Antalas Banas, Vilmošas Bemas, Karojus Pejeris, Imrė Sėligis. Rakošis negailestingai smogia ir išdavystės nepripažįstančiai Anai Ketli, Teisingumo ministras Ištvanas Reisas gyvenimą baigia kalėjime. Nėra pasigailėjimo ir socialdemokratų „kairiajam" sparnui: Derdis Marošanas — priverstinio „partijų suvienijimo" įrankis — irgi patenka į kalėjimą, kaip ir garbingas kairiųjų pažiūrų žmogus — Palas Juštušas. Toks pat likimas laukia ir dviejų pirmųjų jaunosios respublikos Prezidiumo pirmininkų: Smulkiųjų savininkų partijos — Zoltano Tildžio ir socialdemokratų — Arpado Sakašičo.

Teroro banga iš partijų išsilieja į profsąjungas ir nepagaili nė bažnyčių — atvirkščiai: dabar kaip tik į jas ir nusitaiko. Išdalinti bažnyčių žemes valstiečiams — Rakošio valdžiai negana: ji panaikina bažnytines mokyklas, išvaiko vienuolių ordinus, uždaro vienuolynus, didžiąją dalį kunigų seminarijų, apkarpo tikybos žurnalų ir knygų leidybą, apriboja tikybos mokymą mokykloje ir galiausiai pereina prie fizinio susidorojimo; atsisėdus į Vidaus reikalų ministro postą Janošui Kadarui, 1948 metais per Kalėdas suimamas ir 1949 metų vasario mėnesį nuteisiamas kalėti ligi gyvos galvos Estergomo arkivyskupas Jožefas Mindsentis, Vengrijos katalikų bažnyčios galva; po dvejų metų panašus likimas ištinka ir jį pakeitusį Kaločos arkivyskupą Jožefą Grėsą; į kalėjimą patenka ir vyskupas Lajošas Ordašas, evangelikų bažnyčios galva, nutildomas Laslas Ravasas, autoritetingiausias reformatų bažnyčios vyskupas. Tūkstančiai vyskupų, vienuolių ir kunigų kankinasi kalėjimuose ir internuotųjų stovyklose, o į bažnyčias skiriami kolaborantai, nupirkti arba įgąsdinti žmogeliai.

Tikro visuomenės gyvenimo šalyje jau nebelieka. Įvyko „lūžis": po 1945-ųjų prasidėjusią sveiką demokratiją pakeitė komunistų partijos, o jos viduje — Rakošio klikos diktatūra [22].

---

[22] Gali kilti klausimas: kodėl Rakošis, kuris nebuvo nei kvailas, nei neraštingas, taip aklai kopijavo sovietų tvarką, jų įstatymų laužymą ir metodus, kad pranoko visus demokratinių valstybių vadovus. Jo charakteriui, kad pasidarė toks suluošintas, galimas daiktas, turėjo įtakos ir tai, kad jis 16 metų, geriausius savo gyvenimo metus, praleido Horčio kalėjimuose ir nuo vengrų gyvenimo tikrovės buvo atitrūkęs, o paskui, iš jų išėjęs, iškart atsidūrė emigracijoje. Bet Zoltanas Vašas, kuris irgi 16 metų praleido kalėjime ir kartu su Rakošiu buvo sovietinėje emigracijoje ir kuris iš partijos vadovų vis dėlto sugebėjo likti liberaliu žmogumi (nors, tiesa, netrukus iš tos vadovybės buvo pašalintas), dar papildomai šį tą paaiškina: 1946-aisiais vengrų vyriausybinė delegacija, vadovaujama Ministrų Tarybos pirmininko Ferenco Nadžio, priklausiusio Smulkiųjų savininkų partijai, lankėsi Vašingtone. Delegacijoje, kaip Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, tada buvęs ir Rakošis. Delegaciją priėmė prezidentas Trumenas, derybos vyko draugiškai ir nuoširdžiai, ir Rakošis, kuris, be kita ko, dar ir puikiai kalbėjo angliškai, Amerikos spaudai padarė ypač gerą įspūdį. Tačiau vos tiktai grįžo atgal į Vengriją, Stalinas išsikvietė jį į Maskvą, ir vos tik šis žengė per sovietų vado kabineto slenkstį, anas

Imrei Nadžiui beliko, tiesą sakant, tik reprezentacija; šventinės kalbos per istorines sukaktis[23], per karininkų priesaiką Košuto akademijoje[24], na, ir dar viena trumputė kalba apie kelionę į Vakarų Europą[25].

Jeigu jis, kaip vėlesni jo „įpėdiniai" Prezidiumo pirmininko kėdėje — socialdemokratų lėlė Šandoras Ronajus ar iš Smulkiųjų savininkų partijos kilęs Ištvanas Dobis, pasidaręs stalinistų išlaikytiniu,— būtų nesukęs sau galvos, ką reprezentuoja, jei būtų užmiršęs dalintis su liaudim jos vargais ir džiaugsmais, tada iš tikrųjų būtų galėjęs gyventi: juk turėjo vilą, automobilį, solidų atlyginimą, tiktai reikėjo ramia širdim žiūrėti į tai, kas įvyksta, reikėjo tylėti, nieko negirdėti ir nematyti.

Bet Imrė Nadis kaip tik to ir nemoka, jis ne šiaip sau komunistas, o komunistas iš pašaukimo — tikįs ir savimi, ir partija. Tai ne paprasčiausia frazė lūpose, o širdyje liepsnojantis gyvenimo tikslas — tėvynės suklestėjimas, žmonių gerovė. Jam svetimas bet koks cinizmas, ir gyvenimo patogumai reikalingi tol, kol pajunta, kad darbo žmonių interesams gresia pavojus. Jis tiki, kad partija iš jo irgi laukia nuoširdžios kalbos, todėl vos tik pamatęs kokią negerovę ar pajutęs kokį pavojų, be jokių ceremonijų tuoj skuba jai pasakyti. Ir dėl šio tikėjimo, arba kitaip tariant — giliausio klydimo, kai partijos ir liaudies interesus jis laiko vieningais, kai aklai, be jokių išlygų, partijos principais tiki, ir dėl „drąsios bolševikinės kritikos ir savikritikos", kaip kad partija buvo mokiusi, kiekvienąkart vis skaudžiau ir skaudžiau jam tenka atsimušti — ir į pačią partiją, ir į jos vadovus.

1948 metais Rakošio valdžia ryžtasi svarbiam žingsniui. Lig tol jau buvo nacionalizuotos gamyklos ir bankai, Komunistų partija asimiliavusi Socialdemokratų partiją, bet koks priešiškas balsas nutildytas. Viskas eina kaip sviestu patepta: sėkmė lydi sėkmę ir atrodo, jog Vengrijos vadams nėra nieko negalimo. Bet tai, ką jie dabar užsibrėžė, viršijo viską: jie pasišovė likviduoti turtinguosius valstiečius, vadinamąją buožiją, o visus kitus kaimo gyventojus suvaryti į kooperatyvus. Taip, kaip Sovietų Sąjungoj, kaip Stalinas varė į kolchozus. Kuo greičiau, atseit, kaime pastatyti socializmą, juo labiau kad patys savo akimis mato, kaip sovietai vainoja Jugoslaviją, kaltindami Titą dėl „buožių politikos" Na, kas jau kas, o pavyzdingi vengrų komunistai parodysią „socialistinę politiką", jie tai jau žinosią, ką daryti su buožėmis.

šiurkščiai jį užsipuolė dėl tos kelionės į Ameriką ir išvadino „imperialistų šnipu". Rakošis taip išsigando, jog nuo tos dienos viską, ką tik darė, darė tam, kad įrodytų: štai, girdi, koks aš geras, koks ištikimas Stalinui, ištikimesnis už visus.

[23] Iš visų jo kalbų gražiausia buvo pasakyta 1948 m. kovo 15 dieną iškilmingam Parlamento posėdy, skirta 1848 m. Kovo 15-osios šimtmečiui.

[24] Pirmuosius karininkus naujai įsteigtoje Košuto akademijoje Imrė Nadis sveikino 1948 m. rugpjūčio 19 d.

[25] 1948 metų pradžioje su delegacija buvo Prancūzijoje ir Danijoje pasižiūrėti žemės ūkio.

Imrė Nadis apie tai patyręs amo neteko. Vengrų valstiečiai metų metais laukė žemės: tik prieš trejus metus jiems buvo išdalinti dvarai; atimti iš šių žmonių ūkelius ir juos suvaryti į kolchozus — būtų tikra tragedija. Ir tam Vengrijoje kol kas nėra jokių ekonominių sąlygų. Jis pats, aišku, už kooperaciją,— nereikia jo suprasti klaidingai,— vengrų žemės ūkiui, jo nuomone, tai vienintelis galimas kelias, tiktai ne taip greitai, ne tuoj pat, ne dabar

Tvirtai įsitikinęs Nadis puola į ginčą su Rakošio valdžia ir žeria argumentus. Pripažįsta: pagrindiniai sovietų principai, aišku, galioją ir Vengrijoje, tačiau Leninas, ir netgi Stalinas, yra mokę, kad Vakaruose, taigi ir Vengrijoje, prie kolektyvizacijos reikia artėti pamažu. Vengrijoje, girdi, kooperatyvams kurtis dar nėra jokio pamato, privačios nuosavybės šaknys gilesnės negu Rusijoje.

Jis aiškina, kad greitoms permainoms dar nėra pasirengusi vidutinė valstietija, didžiausioji valstietijos dalis,— ją tik greičiau išgąsdinsi, negu pritrauksi, išeis kaip su ta kampanija prieš buožes, kai partija jau beveik baigia atsiskirti nuo valstietijos. Jis gerai žino — slidus tas pagrindas po kojų, ant kurio atsistojus jam tenka kovoti su priešais: iš Rakošio šutvės nelauk nei gerumo, nei atleidimo, jam, „buožei", senam „bucharininkui", tuoj pat ant kaklo užkabins „buožių pakaliką" Jis nieko daugiau nebegali padaryti, kaip tik atitolinti tą gresiantį siaubą. Ir dabar kaip tik praverčia sovietų agrarinėse mokslinėse instancijose praleisti metai: jis daug geriau pažįsta sovietinius šaltinius negu jo priešai ir taip apsiginkluoja tomis „šventomis knygomis", kad atrodo beveik nepažeidžiamas. Kaip reikia ginčytis Komunistų partijoje tos pačios partijos nariams, matyti iš to, kad vienoje jo kalboje yra net... 28 Lenino ir Stalino citatos, jau nekalbant apie netiesioginius atkartojimus ir dvi Markso ir Engelso citatas. Tačiau tos citatos viską paaiškina: partijos valdžia visą vengrų žemės ūkį nori suvaryti į kolchozus per kelerius metus; su tuo jis, Imrė Nadis, nesutinkąs, tai būtų įmanoma tiktai tuo atveju, jei būtų visai nepaisoma savanoriškumo ir valstiečiai į kolchozą varomi prievarta,— o tai jau ne kas kita, kaip visiškas buožių likvidavimas, įstatymų laužymas, nusižengimas pagrindiniams komunizmo principams.

Ir galiausiai, vėl šaukdamasis į pagalbą Leniną, pareiškia: šiam procesui, girdi, prireiksią net ištisos epochos, ir tai — jei reikalai klostysis gerai.

Kiek reikia žmogui blaivaus proto ir įžvalgumo, be to, dar didelės asmeninės ir moralinės drąsos, kad viską galėtų pasakyti šitaip atvirai ir drąsiai. Rakošis tuo metu jau šuoliavo pirmyn, prie pačios aukščiausios savo karjeros viršūnės, ir dabar, kaip tyčia, atsiranda žmogus, kuris, tegu ir cituodamas Leniną, bet vis dėlto jį perspėja: revoliucionierius, girdi, daro didžiausią klaidą tada, kai savo norus ir užmačias pateikia kaip objektyvią realybę. Atsiranda žmogus, kuris diktatoriui, amžinai atsakomybę suverčiančiam kitiems, savo pavaldiniams, pasako: „Reikia išgyvendinti tokį jokios savikritikos nepripažįstantį supratimą, kad klaidos at-

siranda tik dėl blogo vykdymo, lyg visai nebutų nevykusių direktyvų ir tokių pat komandų“ Taigi pačiam dogmatiško sektantizmo ir asmens kulto žydėjime, kai Nikita Chruščiovas dar pritūpdamas šokinėja aplink Staliną, atsiranda žmogus, kuris Vengrijoje išdrįsta pareikšti: „Pastaruoju metu mūsų kaimo partinių organizacijų darbe vis labiau ima reikštis tasai „drill“ [26] (nežinau, kaip kitaip pavadinti) — na, toji pompa, tas polinkis viską išpūsti, padidinti, perlenkti, kad tik iš paviršiaus gerai atrodytų, tie plojimai be galo, be krašto, stojimasis iš vietos, tos dirbtinės frazės, užmušančios bet kokią iniciatyvą, kritiką, partinę drausmę ir pakertančios demokratinius lenininius partijos gyvenimo principus. O be to, tasai „drill“ valstiečiams yra visai svetimas ir pasitarnauja nebent tam, kad žmonės dar labiau atitoltų nuo partijos ir komunistų, arba ir visai nuo jų atsiskirtų, nes pastarųjų veikla tokiais momentais būna viso labo tiktai kelios tuščios frazės, daugiau nieko“

Ištisus mėnesius jis ginčijasi, įrodinėja valdžiai, kad sutrukdytų šitą avantiūrą, bet veltui: tiktai dar labiau paaštrėja santykiai su Rakošio klika, o įrodyti nieko neįrodo. 1949 metų pavasarį iškyla Raiko byla: areštuojamas kažkada turėjęs „geležinę ranką“ Vidaus reikalų ministras ir senas partietis; jis apkaltinamas šnipinėjimu — Tėvynės išdavimu,— mat diena po dienos „klasių kova vis aštrėja“, „reikia ugdyti masių budrumą“, „būtina demaskuoti priešo sąmokslininkus“...

Taigi esant šitokiai atmosferai vietos ginčams daugiau nebelieka. Ir juo labiau kad nei Politiniam biure, nei visoje vadovybėje neatsiranda nė vieno žmogaus, kuris drįstų palaikyti jo pažiūras, atvirkščiai: visi jį puola taip,— ir ypač „vyriausiasis ideologas“ Rėvajus,— lyg šunys numestą kaulą. Ir jokių principų nepaisoma — ginčą laimi tas, kas galingesnis: Imrė Nadis, beje, jau antrą kartą, priverčiamas vėl atlikti žeminančią savikritiką,— šį kartą tenka „išsitempti kaip kareiviui“ jau nebe prieš Kominterną, o prieš Matiašą Rakošį.

Imrės Nadžio pažiūros pasmerkiamos, jis pašalinamas iš Politinio biuro; Rėvajus jo pasiaiškinimų net neklauso — jis, matote, kalbąs nenuoširdžiai ir apskritai šis „dešinysis oportunistas“ turįs tik džiaugtis, kad viskas nesibaigia kitaip — dar liūdniau.

Beveik dvejiems metams Imrė Nadis nustumiamas nuo valdžios. Dirba Gedelėje, Žemės ūkio akademijos rektorium, moko jaunuosius specialistus kooperacijos pagrindų, dėsto apie sovietų kolchozus, Lenino kooperaciją ir politiniame gyvenime visai nedalyvauja. Bet — likimo ironija: jis jaučiasi taip, lyg būtų vienas iš to nedaugelio laimingųjų. Ir ne tik todėl, kad gerbia mokslą ir mėgsta dėstyti, kad myli studentus, o šie — jį,— užvis laimingiausias todėl, kad „iškrito“ iš tų baisių įvykių, už kuriuos kažin ar kas baisesnio gyvenime gali būti: nereikia sėdėti Politiniam biure, kai Raikui ir dar daugybei kitų komunistų skelbiamas mirties

[26] Muštras, dailinimas *(angl.)*.

nuosprendis, kai „likviduojama" didžioji dalis kariškių korpuso, kai žmonės kišami į kalėjimus, internuotųjų stovyklas, kai deportuojami iš savo krašto. Jis bus vienintelis vadovas komunistas, kurio rankos liks švarios, nesuteptos krauju. Taigi Rakošis, kaip dar bus daugsyk ir vėliau, jį persekiodamas padaro jam didžiausią paslaugą.

Šiaip ar taip, tų dvejų metų įvykiai jo gyvenime nelieka be pėdsako: kai 1951-ųjų pradžioje, po II partijos suvažiavimo, jis vėl grąžinamas į Politinį biurą, jam aišku kaip dieną — jeigu nori likti gyvas, reikia tylėti. Kodėl jį vėl atgal pasiima Rakošis — niekaip nesuprasi: gal todėl, kad reikia gero žemės ūkio specialisto, o gal taip bus patarę rusai, kurie savo emigrantų paprastai iš akių neišleidžia, pagaliau gal po „eilinio valymo" — dabar jau „antrosios linijos", kai po Raiko bylos areštuoti Janošas Kadaras, Gėza Lošoncis, Diula Kalajus, Ferencas Donatas, Šandoras Harastis, Silardas Uihejis,— gal dabar jau kadrų trūksta? Ar šiaip spėliosim, ar taip, viena yra tikra: Rakošis Nadį ima tam, kad patikėtų jam patį nedėkingiausią, kokį tiktai galima įsivaizduoti, ir patį nepopuliariausią darbą, kad padarytų jį Paruošų ministru. Paruošos — taigi valstiečių mokesčiai, tiktai kitokia forma — liaudies demokratine, vadinasi: atimti, tam tikra nustatyta tvarka iš žemdirbio išplėšti tai, ką savo ūkyje pagamino. O Komunistų partija nuo seno turi mėgstamą išbandytą arkliuką: jei kas nors kokių jos nurodymų nenori klausyti ir nevykdo,— o tokių atsiranda vienas kitas, mažuma,— tai kaip tik tą ir įpareigoja jos nurodymus įvykdyti. Toks likimas ištiko ir Imrę Nadį: jis, 1945-aisiais dalijęs žemes, 1946-aisiais skelbęs šūkį: „Klestintis žemės ūkis — pasiturintys valstiečiai!", kiek įmanydamas kovojęs prieš prievartinę kolektyvizaciją ir gynęs mažažemius, dabar bus Paruošų ministras.

Ką darysi — reikia dirbti kas liepta. Vienur kitur dar bando valstiečiams išpešti nuolaidų, bet partijos nurodymus vis dėlto vykdo[27] ir kas vasarą rašo straipsnius į „Szabad Nép" laikraštį apie paruošų svarbą. Jis ir toliau lieka šventinis oratorius iškilmingiems posėdžiams Operoje, kur sako kalbas, pabrėždamas Sovietų Sąjungos prioritetą, smerkdamas Jungtines Amerikos Valstijas dėl intervencijos į Korėją ir pranašaudamas visišką kapitalizmo žlugimą.

Kas dar jį per šiuos metus palaiko, kuo dar jis tiki? Ar jis iš tikrųjų dar mato, kaip viskas griūva, kaip viskas žlunga,— net ir jam pačiam, žinoma, tegu ir nenoromis, bet vis dėlto prisidedant, — dėl ko stengėsi visą gyvenimą, o gal jo žvilgsnis jau irgi

---

[27] „Kaip maisto ir paruošų ministras, vėliau Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, atsakingas už paruošas, visus tuos trejus metus, kur dirbau, kiekviena proga raštu ir žodžiu aiškindavau paruošų svarbą socializmo statybai. Patys mano darbo rezultatai rodo, kad partijos ir vyriausybės nurodymus vykdžiau net ir tada, kai su tais nurodymais toli gražu ne visada sutikdavau, ką jau anksčiau esu paaiškinęs atitinkamiems partijos ir vyriausybės organams" (Valstybinė tvarka, teisė, paruošos. Imrės Nadžio pasiaiškinimas Centro Komitetui, 1955).

užtemdytas, kaip ir visų kitų, kur sėdi valdžioje ir yra aukščiau liaudies? Ar dar prisimena tuos Somodžio vargšus, iš kurių pats kilęs, o gal tiktai laukia palankaus momento, kad vėl galėtų dirbti, kurti jų labui?

Sunku į tai atsakyti, sunku patikėti, kad taip, sunku tvirtinti, kad ne. Užvis teisingiausia būtų manyti, kad jo protе vis dar tebėra gyva garbingo partijos funkcionieriaus saviapgaulė: nepaisant visų sunkumų, skriaudų ir kančių, atseit, „neišvengiamų" socializmo statybos palydovų, jie vis dar mano tarnaują liaudžiai, geresnei ateičiai. Šiaip ar taip, yra faktas: mirus Stalinui, jis Parlamente sako kalbą, liūdnais žodžiais atsisveikindamas su „žmonijos vadu", ir likus nepilnam mėnesiui ligi Maskvos Prezidiumo posėdžio, kur jis bus paskirtas Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininku, 1953 m. gegužės 26 dieną Vengrijos Mokslų Akademijoje savo įžanginėje, kaip akademiko, kalboje jis pamini paskutinį Stalino veikalą, dar plačiau paaiškindamas, kiek šis aktualus Vengrijai.

Taigi Kremliaus vadams, dabar stojusiems prie valdžios vairo, kaip tik šitokio žmogaus ir reikia: be jokių išlygų tikinčio idėja, bet tos idėjos įgyvendinimo procese jau senių seniausiai matančio ir daugybę klaidų. Reikia komunisto, kuris beveik visą laiką buvo valdžioje, tačiau nuo tos valdžios ir prisikentėjo; kurį partinis gyvenimas jau kelis kartus buvo kone pribaigęs, bet nuo to jis pasidarė tik dar ištikimesnis; kuris gali prisipažinti klydęs net ir tada, kai jo teisybė, bet širdies gilumoje vis vien veržiasi prie tiesos; kuris iš senųjų partijos vadų patyrė tiek skriaudų, kad tikrai nesijaučia jiems kuo nors skolingas ar įsipareigojęs, tačiau kuris su jais pernelyg ilgai kartu dirbo, kad kada nors, trūkus kantrybei, sumanytų jiems keršyti; kuris turi partinio darbo patyrimo, bet kuriam nesvetimas ir realybės jausmas; kuris žinomas Maskvoje, bet kartu ir Uždunojėje, valstiečių gryčiose; kuris turi marias abejonių dėl partijos politikos žemės ūkio ar pramonės atžvilgiu, bet kuris nė per aguonos grūdą neabejoja dėl savo šalies pasirinktos krypties.

Taip, tai naujajai politikai, kurią po Stalino mirties pradėjo naujieji sovietų vadai, tinkamesnio ir patikimesnio žmogaus už Imrę Nadį Vengrijoje tikrai nebūtum radęs.

III

Per dvidešimt mėnesių Ministrų Taryboje Nadis ima jausti sovietų Prezidiumo, ir pirmiausia Malenkovo, pasitikėjimą. Jis nusiramina — gal net per daug nusiramina. O kadangi iš prigimties ramus ir dalykiškas, nelinkęs nervingai puldinėti šen ir ten ar ką nors įtarti, tai jaučiasi visai gerai ir po visų pavojų ne tik kad budriai neįtempia uoslės, bet dar ir ranka numoja, jei ką nors ir pamato. Pagal Markso ir Lenino mokslus išeina, kad Vengrija — socialistinė stovykla, arba, šnekant tiesiai, be užuolankų,— so-

vietų imperijos dalis, o jeigu jau taip,— o taip iš tikrųjų yra,— tai tam, kas pelno sovietų pasitikėjimą, visai nėra ko baimintis.

Ir jis ramiai, ryžtingai imasi darbo, pilnas orumo ir pasitikėjimo savim.

O 1953 metų birželio 27 dieną prasideda partijos Centro Komiteto plenumas — reikia pritarti Maskvos instrukcijoms. Plenumas trunka dvi dienas. Matiašas Rakošis rėžia kalbą, savikritiškai mušasi į krūtinę. Aukščiausi partijos veikėjai nustėrę klausosi žmogaus, kuris dar vakar buvo visų tėvas, vadas, Dievas, o paskui vieningai balsuoja už nutarimą — visai kitokį, negu balsuodavo anksčiau, ir kuris prasideda taip: „Vengrijos Darbo žmonių partija giliai smerkia draugų Matiašo Rakošio, Ernės Gerės, Mihajaus Farkašo ir Jožefo Rėvajaus neatsakingus, grynai kairuoliškus politinius veiksmus, nuvedusius mūsų šalį prie bedugnės krašto..."

Parlamentas vienbalsiai išrenka Imrę Nadį Ministrų Tarybos pirmininku, ir jis liepos 4 dieną sako ilgą kalbą, kur išdėsto savo programą. Toji jo kalba — tai lyg ir kokia taikiai ištiesta Komunistų partijos ranka liaudžiai, įžeistai, iškankintai vengrų liaudžiai, lyg koks atsiprašymas ir pažadai.

Imrė Nadis pareiškia, kad liaudies ūkio planas pasikeisiąs iš pagrindų: gigantiškoji pramonė bus sustabdyta, ypač gerokai sulėtinta sunkioji pramonė, o vietoj jos sparčiai vystysis lengvoji, maisto pramonė ir visų pirma — plataus vartojimo reikmenų gamyba; daugiausia dėmesio bus skiriama žmonių, pirmiausia darbininkų, pragyvenimo lygiui kelti. Ateityje bus labiau remiamas ir žemės ūkis, ypač didelę pagalbą gaus pavieniai valstiečiai; vyriausybė, nors ir pasisakanti už kooperaciją, tačiau nutarusi vis dėlto jos neskubinti, ir jeigu kam nors kooperatyve dirbti nepatinka, tas tuoj pat gali iš jo išstoti,— jokios prievartos. O jeigu kokiam nors kooperatyve prieš bendrą kolektyvinę tvarką pasisako visi jo nariai, toks kooperatyvas tuoj pat turi būti paleidžiamas.

Be to, jo nuomone, reikia kantriau žiūrėti į religiją,— negalima pamiršti šių dalykų,— ir labiau pasitikėti inteligentija, labiau ją gerbti.

Ir ypač jis kategoriškas ir griežtas, kalbėdamas apie socialistinio teisėtumo pažeidimus: vyriausybė paleisianti visas internuotųjų stovyklas, daugiau šitokių priemonių, girdi, nebūsią. Skelbiąs amnestiją: internuotieji galėsią grįžti į savo namus. Panaikinąs policinį teismą, vadinamuosius „buožių sąrašus", pagal kuriuos pasiturintiems valstiečiams buvo taikomos visokiausios politinės ir ekonominės sankcijos. „Padarysim taip,— sakė jis,— kad savo tėvynėje kiekvienas pilietis galėtų gyventi laisvai ir naudotis įstatymų numatytomis teisėmis".

Vengrijos istorijoje jau yra skambėję ir drąsesnių, dramatiškesnių, gražiau suformuluotų programų, bet kažin ar jos yra turėjusios didesnį poveikį už šitą. Programą lemia ne vien joje išdėstyti punktai — programai dar svarbu ir padėtis, ir laikas svarbu, kada ji nuskamba.

Ir šioj šaly, kur beveik dešimt metų santvarką galėjai tik girti ir anaiptol ne kritikuoti, kur darbininkui buvo sakoma: tavo gamykla ir tavo valdžia, bet jis buvo išnaudojamas labiau nei kapitalizmo laikais, kur valstiečiui irgi buvo tvirtinama: tavo žemė, bet jam prieš rugiapjūtę jau pritrūkdavo duonos, o po rugiapjūtės nebelikdavo sėklai, kur inteligentijai buvo skelbiama žodžio, kūrybos laisvė, bet kiekviena nauja mintis būdavo apšaukiama eretiška, ir kur, be to, dar reikėdavo visą laiką saugotis seklių, bijotis, drebėti, kad nebūtum internuotas, apkaltintas kosmopolitizmu, klerikalizmu, sionizmu ir dar daugybe kitokių „izmų", kur galėjai susilaukti bėdos vien dėl to, kad užsienyje turi giminių ir kad gauni iš jų laiškų, ir baimintis kiekvienos mašinos, naktį sustojusios prie tavo namo,— tokioj šaly Imrės Nadžio programa atrodė šimtąkart revoliucingesnė ir įtaigesnė negu, sakysim, griežčiausias, kategoriškiausias pareiškimas kokioj nors demokratinėj Vakarų valstybėj, šaukiantis tuoj pat griebtis skubiausių veiksmų.

Kalba žmonėms sukėlė džiaugsmą, palengvėjimą. Daugelis išvis nedrįso tikėti, kad taip bus, nes po tokių baisių priespaudos metų jau ir vilties jokios beveik nebuvo likę. Tačiau laisvės troškimas galingesnis už visus vergystės pančius: šalies gyvenimas netrukus atgijo. Kaimo žmonės tuoj atsiminė: taigi čia tas pats Imrė Nadis, kuris anais laikais žemes dalijo. Vadinasi, jų žmogus. Įmonėse baigėsi beprasmiškas darbininkų vaikymas, ir savaitės gale vokuose atsirasdavo keletas forintų. Laisviau galėjai kalbėti, gyventi, linksmintis. Tūkstančiai smulkių individualių verslininkų vėl atgavo patentus; kaimai vėl turėjo savo kalvius — arklį pakaustyti jau buvo kuo; o Budapešto senamiestyje atsidarė amatininkų dirbtuvėlės, parduotuvės, moterų kirpyklos, papuošalų dirbtuvės. Žmonės galėjo skaityti Vakarų knygas, nebijodami, kad bus apšaukti sovietų tvarkos priešais. Laisvė, žinoma, dar buvo labai toli, bet gyvenimas pasidarė ramesnis, gražesnis ir linksmesnis.

Tik vienintelė žmonių grupė naująją programą sutiko priešiškai, jos dorai nė nesuprasdami,— tai, be nedidelės išimties, partijos funkcionieriai. Per dešimtį partijos vadovavimo metų iš nelegalių kovotojų, jaunųjų pasekėjų ir daugybės karjeristų pavyko išsiugdyti tokią žmonių rūšį, ir ne vieną šimtą tūkstančių, kurie tos partijos dėka šalyje buvo užėmę visas svarbiausias pozicijas: ir apmokamas tarnybas partijoje, ir ministerijas, ir armiją, ir miliciją, ir pagaliau saugumą, profsąjungas, spaudą, meną,— kitaip tariant, viską, visą visuomenės gyvenimą. Nesvarbu, kad galvoje smegenų mažiau, negu reikalauja užimamos funkcijos, svarbu raudona knygutė,— tuo, kuo jie buvo, buvo tik iš partijos malonės, jai galėjo padėkoti už duoną, už rangus, už butus, už valdžią. Aišku, kad jie buvo gerai apmokami, daug geriau nei paprasti mirtingieji, ir jau, aišku, nepalyginti geriau, negu leido jų sugebėjimai ir buvo to nusipelnę. Vergiškoje šalyje, kur oficialus partinis pasisveikinimas buvo: „Laisvė!", kur partinis laikraštis vadinosi

„Laisvą, liaudis“ ir gražiausias sostinės kalnas buvo perkrikštytas į „Laisvės“ kalną, šitie žmonės iš tikrųjų buvo ne kas kitas, kaip liokajai. Nieko nekeičia, jeigu, tarkim, daug kas tarp jų ir buvo įsitikinę veikėjai, jeigu partijos reikalais lakstė nuo ryto iki vakaro: tasai aklas tikėjimas juos darė tik dar labiau apgailėtinus.

Šie žmonės nustėrę klausėsi Imrės Nadžio kalbos; jie ligi šiol tebebuvo tikri, kad viskas, kas šalyje dedasi, yra gerai, taip gerai, kad geriau jau nė būti negali. O jeigu ir iškildavo kokia klaida ar nesklandumai, tai vis, girdi, „liaudies priešų“ darbas, arba, kaip buvo įprasta kartoti partijos mėgstamą žargoną,— „vystymosi sunkumai“; be jų, girdi, neapsieisi. Ir visi be galo tikėjo savo vadu, savo tėvu, „geriausiu Stalino mokiniu“ visoje Vengrijoje — Matiašu Rakošiu. Jis vienas — neklystantis. O viskas, ką dabar pasakė Imrė Nadis,— svetima ir nepriimtina. Tegu jie ir žinojo, kad Imrė Nadis — senas komunistas, tegu ir pats Imrė Nadis visaip rėmėsi partija, amžina ir nesugriaunama rusų ir vengrų draugyste, ši šutvė jautė, tiesiog užuodė, kad šis žmogus — ne jų.

Šia šutve kaip tik ir rėmėsi,— ir nė kiek neklydo,— Matiašas Rakošis, pradėjęs savo akciją prieš naująją kryptį, arba, kaip oficialiai buvo vadinama, prieš „naujosios frakcijos“ politiką. Šis žmogus valdžios lengvai atsisakyti neketino, per savo neramų gyvenimėlį audrų buvo matęs tiek ir tiek, ir visokių. Jei niekas kitas negelbėdavo, praversdavo net veidmainystė,— kad tik neliktų išmestas už borto. Kitas klausimas — ką galvojo tas šilto ir šalto matęs užgrūdintas bolševikas, kuris puikiausiai žinojo, kad Vengrijos likimas ir visos problemos sprendžiamos ne kur kitur, o Maskvoj; taigi ką jis galvojo, žinodamas, kad reikės susiremti su ta srove, kur eina iš Kremliaus? Pirmiausia, bent jau iš pradžių, jis apie jokį susirėmimą nė nemanė, o turėjo galvoje kitką: Vengrijoje viskas bus pertvarkyta tyliai, ramiai, iš lėto, o antra — nesijautė tikras, kad Maskva visad norės to, ko nori dabar, ir juo labiau nemanė, kad naujasis posūkis atspindi vieningą Kremliaus valią. Ar jis buvo ką nors konkretaus girdėjęs, ar tik pats kažkaip nujautė, gyvenime, beje, patyręs ne vieną Kominterno intrigą ir išsiugdęs neblogą uoslę, sunku pasakyti, tačiau, galimas daiktas, kad būta ir vieno, ir kito. O Rakošis jau iš pat pradžių susidarė nuomonę, kad Stalino įpėdinių vienybė anaiptol ne tokia didelė kaip per tą nelemtą Prezidiumo posėdį ir anksčiau ar vėliau jie vis tiek suskils. Marksizmas-leninizmas moko, kad geras bolševikas turi mokėti pasirinkti pavaldinius,— kaip, matyt, ir pavaldiniui ne mažiau svarbu žinoti prie ko šlietis.

Rakošio vaizduotę sužadino dar ir tai, kad nepraėjus nė penkioms dienoms nuo to laiko, kai Nadis paskelbė savo programą, sovietų sostinėje buvo areštuotas Berija — antrasis partijos žmogus, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, vidaus reikalų valdžia. Tas pats Berija, dar visai neseniai per Prezidiumo posėdį šitaip šiurkščiai užsipuolęs jį, Rakošį,— pirma koridoriuje, o paskui salėje, kai pavadino „žydų karalium“ Taigi dabar apie tą

žmogų sovietų valdžia pareiškusi: paprasčiausias buržujų padlaižys ir,— dar iš jaunų dienų, seniai,— anglų, amerikiečių šnipas! Rakošis šiais kaltinimais, aišku, netikėjo — nė vienu žodžiu: ar maža panašių nuosprendžių jis pats yra prikūręs? Bet dėl vieno dalyko buvo tikras: naująją vengrų politiką už jo nugaros labiausiai juk rėmė Berija. Kaip vėliau paaiškėjo, čia būta kažkiek ir tiesos: beveik paradoksas, bet iš visų Kremliaus vadų Berija Stalinui buvo nusiteikęs priešiškiausiai ir į vidaus bei užsienio politiką žiūrėjo kuo liberaliausiai. Tačiau jeigu būtų buvę ir ne taip, Rakošis nebūtų Rakošis, jeigu šios progos nebūtų išnaudojęs priešiškai akcijai.

Praėjus savaitei po Imrės Nadžio programos paskelbimo, Rakošis į Statybininkų kultūros rūmus susikvietė visą sostinės komunistų aktyvą. O lig to laiko kuo rūpestingiausiai susirinko viską, kas tiktai galėjo rodyti naująją programą ne itin pageidautiną. Jis paminėjo ir funkcionierių susirūpinimą, kuriems visa tai atrodė gryna klaida, partijos vadovaujančio vaidmens sumenkinimas, kad su „naująja linija" priekyje eisianti vyriausybė, o ne partija, ir „priešų" bruzdėjimus — tariamas buožių provokacijas kaime, darbo drausmės „laužymus" įmonėse, „padaugėjusius" reikalavimus pakelti žmonių pragyvenimo lygį, visas „siaubo istorijas" ir gandus apie nuverstus Politinio biuro narius[28], jų likimą, ir taip toliau, ir panašiai. O paskui toje savo kalboje apie tai, ko vyriausybės programoje, aišku, nebuvo, funkcionierius nuramino: partija, girdi, tokia stipri ir vieninga, kaip dar niekad nėra buvusi, o atleistieji Politinio biuro nariai visi be išimties gausią naujus postus, be to, jeigu priešas ir atstato ragus, juos galima aplaužyti, o buožė, girdi,— ar jis yra sąraše, ar ne, vis vien lieką buožė, ir taip toliau. Nors, šiaip ar taip, kai jis ėmė sveikinti ir liaupsinti sovietų partiją dėl Berijos suėmimo, funkcionieriams pasirodė kažkaip įtartina. Ir kai savikritiškai ėmė aiškintis, lyg tą „naująją liniją" būtų pats sugalvojęs, o ne partija, ir Ministrų Tarybos pirmininko posto buvęs priverstas atsisakyti dėl to, kad paprasčiausiai dviejų darbo vietų nęvaliojęs aprėpti... Taigi visi, ir pavaldiniai, ir šalininkai, turėjo progą pamatyti, kad ne tiktai buožė toliau lieka buože, bet ir Rakošis lieka Rakošiu.

Pasitarime dalyvavo ir Imrė Nadis, ir netgi kalbą pasakė. Ji buvo trumpa, ir, atrodė, lyg jis būtų gynęsis. Jis sutiko su Rakošiu ir greičiau aiškinosi, teisinosi, užuot primygtinai pabrėžęs savo naujosios programos pranašumą. Ne, jis jautėsi kiek sumišęs visai ne dėl to, kad nuverstas Berija, ir ne todėl, kad Rakošis norėjo tikėti, jog visa ši programa — vieno Berijos darbas. Jis nejaukiai jautėsi todėl, kad Kremliaus žemės drebėjimas atsiliepė ir jam pačiam. Rakošis apie Maskvos permainas, aišku, už jį daugiau nežinojo, tačiau Rakošis — azartiškas veidmainis, o Imrė Nadis —

[28] 1953 m. birželio 27—28 d. Centro Komiteto plenumas vėl iš naujo rinko Politinį biurą, iš jo iškrito ne tiktai Farkašas su Rėvajum, bet ir daug kitų funkcionierių.

nę. Ir pasitarimo dalyviai išsiskirstė į namus nusiraminę, kad iš šitų dviejų vadų viršesnis, pasirodo, vis dėlto Rakošis ir kad nėra ko nuogąstauti,— kaip žmonės sako: ne toks velnias baisus, kaip jį piešia.

Tačiau netrukus paaiškėjo, kad Rakošio džiaugsmas buvo per ankstyvas: Berijos areštas visai nereiškė, kad Prezidiumas atšauks savo duotas instrukcijas, atvirkščiai — Malenkovas, Chruščiovas ir kiti ir toliau labai rimtai rėmė naująją programą. Be daugelio kitokių faktų, užvis geriausiai juos buvo pamokęs birželio 17-osios Rytų Berlyno darbininkų sukilimas.

Imrė Nadis nusiramina. Veltui Rakošis dar griebiasi vienokio ar kitokio triuko (sykį, pavyzdžiui, ima aiškinti, kad jo „ketveriukė", šiaip ar taip, buvęs „kolektyvas", tegu ir mažas, nedidelis, bet palyginti su vienu vieninteliu Stalinu, vis dėlto kolektyvas, o kitąkart, rugpjūčio mėnesį, partinėms organizacijoms išsiuntinėja tokias „direktyvas", kad kuriam laikui naujoji programa paraližuojama), Imrės Nadžio išmušti iš vėžių nepavyksta: gali tik įpykinti, įširdinti, bet ne daugiau. Tvirtais žingsniais jis tiesiai žengia tuo keliu, kurį sau yra užsibrėžęs.

Bet vieną išvadą iš Rakošio laikysenos vis dėlto pasidaro — iš pirmojo sekretoriaus jam tikrai nebėra ko tikėtis ir, jei dar nori turėti iš partinio aparato kokios nors paramos, tai reikia orientuotis į ką nors kitą. Čia, partijos centre, nėra nė vieno žmogaus, kuris taip pat entuziastingai kaip jis pirma visų valstybinių reikalų imtųsi naujosios programos, o dirbti šitaip vienam, ir dar visad jaučiant pasipriešinimą, iš tikrųjų nelengva.

Ir staiga kaip tik tuo metu pasisiūlo nelaukta pagalba: tai Mihajus Farkašas, nuverstasis Gynybos ministras.

Sovietų ambasadorius Kiseliovas susiieško Imrę Nadį ir jam išdėsto: girdi, suprantąs sunkumus, kuriuos šis turįs pajusti dirbdamas su Rakošiu, ir dėl to siūląs susigrąžinti į vadovybę Farkašą,— nors šis ir priklausęs anai „ketveriukei", tačiau savo klaidas pamatęs, supratęs ir iš visos širdies norėtų remti naująją politiką.

Klausimas gana keblus. Farkašas, aišku, geras organizatorius, turi didelį partinio darbo patyrimą, moka dirbti su funkcionieriais, bet teisybė ir tai, kad anksčiau, kai priklausė vadovybei, jis buvo pats pikčiausias ir pats žiauriausias. Visi armijos generolai prieš jį išsitempdavo, pavaldiniai drebėjo iš baimės, jis buvo negailestingas ir prieštaravimų nemėgo.

O be to, čia įsipainioję dar ir kiti dalykai.

Nors Imrė Nadis pačiu kritiškiausiu stalinizmo periodu šalies aukščiausiajai vadovybei nepriklausė ir dėl to visų tada vykusių teismų užkulisių negalėjo žinoti, vis tiek jis nė trupučio neabejojo, kad protokolus po Rakošio ir Gerės trečiasis visada pasirašydavo Farkašas. Nors 1953-aisiais, kol dar nebuvo prasidėjusi reabilitacija, visos smulkmenos apie Farkašą į dienos šviesą dar nebuvo iškilusios.

Antra vertus, jis tiki Kiseliovu ir jaučiasi jam šiek tiek įsiparei-

gojęs. Juk argi ne Kiseliovas Maskvos vadams pirmas pateikė tikrą Vengrijos vaizdą? Argi ne dėl tos jo pažymos Prezidiumas visus ir susikvietė, ir ar ne tai pažymai reikia dėkoti, kad Rakošis turėjo palikti Ministrų Tarybos pirmininko postą ir jį užleisti jam? Visai neįtikėtina, kad sovietų ambasadorius norėtų jam „ant sprando užkarti" tokį, kuris prieštarautų jo paties remiamai naujajai politikai. Jei dabar pasiūlymą jis atmestų, jei Farkašą pavarytų, dar įžeistų tą žmogų, kuris iš rusų Vengrijai daugiausia yra nusipelnęs.

O be to, Farkašas iš tos „ketveriukės" pats jauniausias — dar nė penkiasdešimties neturi, kodėl nepatikėti, kad jis pamatė, suprato savo klaidas ir dabar nori jas ištaisyti? O partiniam aparate Nadis jaučiasi be galo vienišas ir nuo visų atskirtas — gal pagaliau greitas ir judrus Farkašas padės suburti šalininkų ir — kas jam tuo metu užvis būtiniausia,— gal paskui, ateity, mažiau teks laiko gaišti funkcionieriams, norint palaužti jų pasipriešinimą, ir toms beprasmiškoms vidaus intrigoms, kurių jis negali pakęsti, ir daugiau jo skirti tam, kas svarbiausia: kūrybiniam darbui, kad šalyje greičiau viskas atsistotų į savo vietą. Taigi Kiseliovo pasiūlymą jis priima.

Ir liovęsis galvoti apie partinį aparatą,— tarsi šio rūpesčio jau būtų bemaž atsikratęs,— jis iš visų jėgų imasi darbo. Jis nori kurti šalies ūkį moksliniais pagrindais. Marksizmas-leninizmas, jo galva, vis dėlto mokslas ir, jeigu tik juo teisingai remsimės ūkiniame ir visuomeniniame gyvenime, tikrai galėsime pasiekti puikius rezultatus.

Jis jaučiasi esąs mokslininkas ir yra įsitikinęs: mokslas, mokslo vyrai gali vėl sutvarkyti viską, ką nevykėliai pirmtakai buvo sugadinę. Jis susišaukia geriausius Vengrijos žemės ūkio specialistus: vienam mėnesiui atleidžia juos nuo visų kitų pareigų, apgyvendina geriausiam viešbuty ir iš jų pareikalauja tik vieno — sukurti Vengrijos žemės ūkio vystymo planą. Greitą, priimtiną ir realų planą. Ilgai ir smulkiai aiškinasi viską dėl javų, trąšų, pašarų gamybos, bulvių, daržovių, vynuogių, vaisių, dirvožemio gerinimo, drėkinimo, stambiųjų raguočių ir kitokių gyvulių bei paukščių. Nepamiršta ir veterinarijos. Jo galva — reikia dirbti, reikia daryti tik taip. Šalį prikelsiančios ne politinės intrigos, ne asmeniniai vaidai, o darbas. O kiek džiaugsmo, pasitenkinimo, kai mokslininkai pagaliau tą planą parengia: jis pats neša jį į Parlamentą ir dar tų pačių metų gruodžio mėnesį pateikia tvirtinti.

O kai 1954 metų pradžioje jis vėl nuvyksta į Maskvą, į Prezidiumo posėdį, pamato, kad tikrai jo teisybė: sovietų vadai ne tik neatšaukia savo nurodymų, bet dar ir čiumpa į nagą Rakošį su Gere — ko gi jie taip lėtai vykdo viską, ką prisakiusi Maskva, ko delsia, ko laukia?

Jis jaučiasi ramus, beveik laimėjęs pergalę. Rakošis, tiesa, gudrus ir suktas, bet vis dėlto ne aklas ir ne paskutinis kvailys. Po šitiek antausių, kuriuos jam užplojo Kremlius, vienąkart vis

dėlto turėtų suprasti, ko nori sovietai, ir — patinka jam ar nepatinka,— galų gale su tuo susitaikyti. Meilės jis neprašąs ir nepretenduojąs, kad mylėtų, bet gerbti jį vis dėlto turėtų. Bent jau netrukdyti dirbti, nekaišioti pagalių į ratus. Ir po šios kelionės į Maskvą jis lieka tikras, kad dabar galės jau būti ramus.

IV

O vis dėlto klydo. Praėjo vos keletas mėnesių ir — vėl rimtas konfliktas su Rakošiu.

Buvo rengiamasi partijos III suvažiavimui, kuris turėjo įtvirtinti, kitaip tariant, į partijos istorijos knygą oficialiai įrašyti naująją „birželio politiką“ [29].

Dar rengiantis, aptariant tezes, jų nuomonės susikerta — iškyla ginčas dėl Liaudies fronto. Mat šis organas, jungiantis koalicines partijas, profsąjungas ir kitokius masinius judėjimus, iš tikrųjų egzistavo tik popieriuje: jau kuris laikas jis neturėjo jokių funkcijų. Imrė Nadis šią „popierinę kontorą“ sumanė „prikelti iš numirusiųjų“ Jis nenorėjo jos nukreipti prieš partiją,— kaip įsitikinęs leninietis, tokių minčių visai neturėjo,— bet aiškiai suvokė, kad praėjusio dešimtmečio politika daug dorų žmonių, daugiausia inteligentų, miestelėnų, individualių valstiečių, nuo partijos tik atstūmė, ir ji daugiau jų niekuo nebegali pritraukti. Todėl ir sumanė tuos atstumtus, įžeistus tūkstančius, kurių energija kol kas eina niekais, įtraukti į šalies gyvenimą.

Savo pasiūlymą jis pateikė Politiniam biurui. Ten yra vienas punktas, kur sakoma: reikėtų leisti, kad Liaudies frontas būtų ne šiaip sau judėjimas, bet turėtų ir narystę. Narystė žmones labiau suartintų, įpareigotų, jie jaustų didesnę atsakomybę negu anksčiau, kai buvo tik šiaip išsisklaidžiusi minia.

Rakošis čiupo šį punktą lyg vanagas vištą. Aha, pagaliau! Pagaliau galėsiąs įrodyti, koks Nadis partijos priešas: nagi jos akivaizdoje kuriąs naują organizaciją — kitą partiją! Prieš tą narystę Rakošis baisiausiai pasišiaušė: tai esą visai nesuderinami dalykai su marksizmo-leninizmo mokymu, tai didžiausias pavojus partijos vadovaujančiam vaidmeniui!

Imrė Nadis pateikė argumentą: Bulgarijos Liaudies frontas irgi turįs savo narystę, ir kol kas ten nesą jokio pavojaus nei leninizmui, nei vienpartinei sistemai. Bet argumentas pritarimo nesusilaukė. Rakošis pasiūlė balsuoti: dauguma balsavo prieš. Vadinasi, Liaudies frontas ir toliau narystės neturės; pavyko pasiekti tik tiek, kad kai kurios įtakingos, autoritetingos asmenybės, norinčios kartu darbuotis su Liaudies frontu,— pačios pageidaujančios ar kviečiamos,— galėsiančios būti jo nariais.

Imrė Nadis, kaip ir pridera komunistui, pakluso daugumos sprendimui [30]. O Rakošį šis balsavimas tik savotiškai pakurstė:

[29] Imrės Nadžio programą imta vadinti „birželio politika“ todėl, kad naujoji vyriausybė buvo išrinkta 1953 m. birželio mėnesį.

aha, vadinasi, yra proga, atėjo laikas — vėl bus galima pulti naująją politiką ir visų pirma patį Nadį. Padėtį dar palengvina tai, kad Nadis suserga ir kurį laiką nebegali dalyvauti Politinio biuro posėdžiuose.

Ir tuo metu į Centro Komitetą ateina laiškas, kurį parašė Boršodo medės partijos sekretorius Ištvanas Kovačas.

Tai buvo senas komunistas, dar iš anų nelegalių laikų, tipiškiausia to meto ir anaiptol ne simpatiška figūra. Šis bukanosis juodaūsis stačiokiškas žmogus, kažkada buvęs baldų apmušėjas, 1940 metų pabaigoje pateko į aukščiausiąją partijos vadovybę ir paklusniausiai, neprieštaraudamas nė vienu žodžiu, žiūrėjo,— kur ten žiūrėjo, netgi pats prisidėjo,— kaip kišami į kalėjimus ir žudomi jo ankstesni draugai ir bendražygiai, kaip kad, sakysim, Raikas ir daugelis kitų komunistų. O 1953-aisiais atėjo ir jam eilė: Rakošis į kalėjimą jo neuždarė, bet iš pareigų atleido, „išginė" į provinciją, ir jis pasidarė vienas iš kandidatų į sumanytą „antisionistų" teismą, kurį Rakošis norėjo surengti sovietų „gydytojų proceso" pavyzdžiu ir kurį sutrukdė tiktai Stalino mirtis — po jos visa tai jau pasidarė nebeaktualu. O prasidėjus „naujajai linijai", Kovačas ėmė šlietis prie Imrės Nadžio: iš dalies norėdamas atkeršyti Rakošiui, iš dalies tikėdamasis, kad šis kelias bus pats patikimiausias jam grįžti į valdžią.

Laiške, atsiųstame Politiniam biurui, mirga marga į partinį žargoną įvynioti kaltinimai seniesiems vadams, ir visų pirma Rakošiui. Girdi, dabar — dvivaldystė, Rakošis ir jo šalininkai akis į akį stovi prieš „naująją politiką", ir — jokio kolektyvinio vadovavimo; vis dar užgniaužiama kritika iš apačios ir vis dar nėra demokratijos partijos viduje. Kovačas, savo valdžios metais buvęs vienas iš didžiausių diktatorių, be jokio pasigailėjimo susidorodavęs su pavaldiniais ir negalėdavęs pakęsti jokio prieštaravimo, dabar staiga pasirodė kaip didžiausias kovotojas už demokratiją ir laisvę,— labai gerai žinojo, kad Maskvoje tokie dalykai šiuo metu itin madingi.

Ir atsitiko taip, kad tas laiškas į partinę vadovybę atėjo ypač ne laiku: Imrė Nadis sirgo, o pirma vieną svarbų klausimą, dėl tos Liaudies fronto narystės, Politiniame biure buvo pralaimėjęs — gavęs balsų mažumą. Ir Rakošis skubiai įtraukia į darbotvarkę šio laiško svarstymą.

Imrė Nadis, sužinojęs apie tokį svarstymą, paprašė: girdi, viską atidėkite, tol, kol jis pasveiksiąs.

Tačiau Rakošis atidėti nebuvo linkęs. Politinis biuras, kuris

---

30 „Politinis biuras laiko, jog būtų geriausia, kad Liaudies frontas rudenį, atitinkamai pasiruošęs, sušauktų savo suvažiavimą, tasai suvažiavimas būtų kartu ir savotiška preliudija rinkimams į vietines tarybas. Ginčas kilo tiktai dėl narystės, kaip kad, pavyzdžiui, yra Bulgarijoje. O paskui galiausiai prieita nuomonės, kad toji pavienė narystė visai nepageidautina". (Vengrijos Darbo žmonių partijos Politinio biuro pasiaiškinimas Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Prezidiumui, 1954.)

dabar buvo jo vieno rankose,— Imrę Nadį būtų palaikęs nebent tik Mihajus Farkašas, na, dar Lajošas Ačas,— visus Kovačo būgštavimus tuoj pat išsklaidė: nepasigirdo jokių pastabų nei dėl partijos vidinės demokratijos, nei dėl kritikos ir savikritikos, o kai dėl vadovavimo vienybės, tai vieningai buvo nutarta, kad šioje srityje reikalai „gerokai pažengę pirmyn" ir jokios dvivaldystės nesą.

Taigi apsiginklavęs tokiu nutarimu, Rakošis išsirengė į Maskvą. O liaudies demokratijos šalių kiekvienos komunistų partijos tokia jau nerašyta pareiga: prieš kokį nors rimtesnį sprendimą, o juo labiau prieš partijos suvažiavimą, visus planus ir reikalus pirma reikia „aptarti", „suderinti" su sovietų vadais. Rakošiui šis momentas atrodė pats tinkamiausias, viskas kaip niekad labai paranku: ir tas klausimas dėl Liaudies fronto narystės, ir Kovačo laiškas, ir Politinio biuro nutarimas, ir, žinoma, paties Imrės Nadžio liga,— dabar iš Maskvos jis jau tikrai turėtų grįžti jeigu ir ne vienvaldis, tai bent gerokai sustiprinęs savo pozicijas.

O Rakošis, jau gyvenąs savo valdžios saulėleidį, reikia pasakyti, rengėsi puolimui prieš Imrės Nadžio naująją programą ne vien kokių nors velniškų aistrų vedamas,— ši politika jam tikrai netiko. Ir pirmiausia todėl, kad stojo skersai kelio jo troškimui valdžią turėti vienam. Jis per daug buvo pripratęs prie vienvaldystės, prie diktatoriaus posto, šlovinimo ir garbinimo, ir visko, kas su tuo susiję, kad pripažintų kokį nors „kolektyvinį vadovavimą",— tuščia išmonė, daugiau nieko. Jis buvo įtikėjęs savo „genialumu" ir nė akimirkai nepriėmė širdin tos kritikos, kurią išgirdo Maskvos Prezidiume dėl savo darbo; kad ir sutiko tas tariamas klaidas ištaisyti, vis vien buvo šventai įsitikinęs, kad jo nuopelnai yra istoriniai, o jei kada kur ir suklydo, tai tos klaidos jo nuopelnų niekada neužtemdys.

O kad jis buvo kur kas labiau prisirišęs prie senųjų laikų negu prie naujosios epochos,— jie atitiko ir jo skonį, ir jo dvasią,— tai visai natūralu: ši „naujoji politika" jam kėlė dar ir baimę. Taip, taip — Rakošis bijojo. Nes jo rankos buvo ne tik nešvarios, bet ir kruvinos. O iš visko atrodė, kad jeigu ir toliau taip eisis, tai į dienos šviesą bus išvilkti ne tik pramonės „perlenkimai" ar prievartinės kolektyvizacijos trūkumai, bet ir tie nedori darbeliai, kurių „statydamas socializmą" buvo pridirbęs su savo bendrais.

O tuo metu Maskvoje imta vis labiau rūpintis vadinamuoju reabilitacijos klausimu, kad šimtai ir tūkstančiai iš kalėjimų išleistų komunistų, daugiausia apkaltintų kaip Tito šalininkai, tuoj pat būtų reabilituoti, viešai paskelbti nekaltais ir kad vėl galėtų įsitraukti į darbą. Taigi Maskvoje šis procesas reiškė Stalino ir Berijos režimo likvidavimą, o Vengrijoje šis režimas vis dėlto dar liko, tiktai vietoj Stalino tebesėdėjo Rakošis. Stalinas — jau miręs, o Rakošis — gyvas. Tai argi reikia stebėtis, jog jis visom jėgom susikibo su „naująja politika", darė visokiausias kliūtis, kad tik labiau užvilkintų reabilitaciją,— juk gerai žinojo, kad ėmus reabilituoti nuteistuosius, jis gali būti sunaikintas ne tik moraliai, bet,

ko gero, net ir fiziškai. Imrės Nadžio jis nekentė nė vien dėl to, kad teko su juo dalytis valdžia ir ano populiarumas jį patį užtemdė,— kur kas labiau už tai, kad Imrės Nadžio rankos buvo švarios, nes iš tikrųjų jis ir buvo vienintelis žmogus visoje aukštojoje vadovybėje, kuriam nereikėjo bijotis, kad kokia jo kaltė neišlįstų į dienos šviesą. Kas žino, kieksyk dabar Rakošis sau vienas keikė tą dieną, kai prieš ketverius metus išgrūdo Nadį iš Politinio biuro, šitaip avansu jį išteisindamas, užuot padaręs savo bendrininku. Jis buvo gudrus ir patyręs politikas ir nuo Mihajaus Farkašo skyrėsi būtent tuo, kad žinojo: nėra jokios prasmės uždusus pulti prie „naujosios politikos" ir dėtis jos rėmėju, nes iš to riedančio vežimo, kad ir kaip atkakliai į jį kabintumeis, vis tiek anksčiau ar vėliau iškrisi. Užvis geriausia, kas belieka, tai tyliai raustis po tuo vežimu, kad galiausiai jis su visu savo kroviniu pats nuvirstų į griovį.

Tačiau Maskva atsiuntė nelinksmą žinią: priimti vengrų vadovybę ir tartis III suvažiavimo reikalais be Imrės Nadžio ji nelinkusi. Girdi, reikią palaukti, kol Nadis pasveiksiąs. Taigi Rakošiui pasidarė aišku, kad visos viltys eina perniek ir kad vėliau iš to jo sumanymo nieko nebus.

Taip ir buvo. Kai 1954 metų gegužės mėnesį vėl susitiko su sovietų Prezidiumu, ant Rakošio galvos pasipylė naujas šaltas dušas.

Dėl partinio vadovavimo dvivaldystės sovietų vadai pasakė, jog Kovačas teisus. Ir pabrėžė, kad vengrų Politiniam biure laiškas nebuvęs kaip reikiant apsvarstytas ir išnagrinėtas, trūkę principingumo, bolševikinio viešumo ir apskritai visi nukrypę ne į tą pusę, kur reikėję. Kovačo laiškas, girdi, davęs gerą progą apsvarstyti klausimą dėl vadovavimo vienybės, aptarti klaidas ir galiausiai numatyti, ką daryti, bet Rakošis visa tai apėjęs ir nieko deramai neišsiaiškinęs.

Ir dar pridūrė, kad Rakošis iš viso vengiąs svarbiausių klausimų ir partijos gyvenimo problemų. Ir jiems, sovietų vadams, reikią vis nuolat priminti, kad ir apie kolektyvinį vadovavimą ir vienvaldystę. Tačiau jų kritika ir patarimai lieką tik žodžiais, ir daugiau nieko.

Malenkovas išdrožė: jis, Rakošis, kaip pirmasis sekretorius, prastai suprantąs savo priedermę, partijai taisant klaidas, nesugebąs žengti priekyje.

„Vengrijoje nėra tikro kolektyvinio vadovavimo,— pasakė Chruščiovas,— nes Rakošis kolektyviai dirbti nemoka. Toms klaidoms ištaisyti jis jau prarado pasitikėjimą ir pačiu savim. Ir visai lengvai gali atsitikti, kad reikalus teks patvarkyti per jo galvą,— o tai vadovo atžvilgiu jau būtų tikra katastrofa..."

„Diskusijos partijoje,— dėstė kiti,— turi būti principingesnės, kritika atviresnė, būtina demokratija pačioje partijoje. Negalima sumenkinti kito asmens — kad jis menkiau pasirengęs, nepatyręs, ir jau visiškai nevalia kitą nuomonę, tegu ir klaidingą (pavyz-

džiui, dėl narystės Liaudies fronte!), panaudoti tam, kad sau susikrautum politinį kapitalą. Politiniame biure negali būti pirmojo ir paskutinio... Partijai kovojant su klaidom ir vykdant Centro Komiteto nutarimus, draugas Rakošis turįs stovėti priekyje. Drąsiai ir vyriškai, kaip ir pridera bolševikui, atsikratykite praeities klaidų, vienąkart ir visiems laikams. Nereikia versti kaltės nei Berijai, nei tarptautinei padėčiai, nei kam nors kitam. Rakošis, ištaisydamas savo klaidas, turįs pasitarnauti vadovavimo vienybei..."

Krenta smūgis po smūgio — ir vis Rakošiui. Jo galvos, tiesa, dar nenukerta, bet jau nedaug ir betrūksta. „Reikia vieną kartą baigti šitą nevykusią politiką, baigti skųstis ir aimanuoti, reikia išgyvendinti niekinamą požiūrį į kitą asmenį ir tą begalinį norą valdyti vienam,— sako jam.— Draugas Rakošis partijai reikalingas, jis turi jai vadovauti. Bet vadovavimą būtina derinti su kolektyvu, su kitais, tiktai šitaip ir pasieksim gerų rezultatų"

Ir tai dar ne viskas. Dar buvo likęs pats baisiausias dalykas: reabilitacijos klausimas. Čia Nikita Chruščiovas išvis pasirodė kietas ir nesukalbamas. Jam ši problema, kaip atrodė, buvo užvis svarbiausia, ir juokų jis nemėgo. Dar anksčiau, kai prieš porą mėnesių vengrų valdžia buvo nuvykusi į Maskvą, dar tada sovietų Generalinis sekretorius buvo pareiškęs: „Mažai iš kalėjimų išleidžiama kalinių, ir čia — draugo Rakošio klaida, nes jis kaip reikiant nesiima šio reikalo". Rakošis tada pradėjęs teisintis bloga sveikata, pairusiais nervais. „Nervai čia niekuo dėti,— atšovęs jam Chruščiovas,— jūs paprasčiausiai nepasitikite savimi, ir tiek"

O dabar per šį posėdį reabilitacija iškilo dar opiau.

„Rakošis pats kaltas dėl tų, kur sukišo į kalėjimus,— sakė jam.— Todėl ir nenori jų išleisti, nes puikiai supranta, kad tik susikompromituos..."

Tačiau dėl viso pikto dar pridūrė: „Reabilitacijos klausimą reikia taip spręsti, kad Rakošio autoritetui nebūtų pakenkta, bet,— vėl paaiškino,— nesupraskite klaidingai mūsų žodžių: Rakošio autoritetą mes ginsim tol, kol jis nekenks partijos autoritetui. Juk gali būti taip, kad sergstint Rakošio autoritetą vėl gali būti grįžtama prie senosios politikos, o nuteistųjų reikalai tada nepajudėtų iš vietos... Aišku, Rakošiui tai nelengvas dalykas, nes jis ir davęs nurodymus tiems žmonėms suimti. Dėl to iš anksto reikia pasakyti viską, kas atsitiko. Ir ne tylėjimas, ne visko tušavimas pakels partijos autoritetą, o nuoširdi, atvira kalba [31].

Taigi Rakošis trečią kartą patyrė pralaimėjimą, ir šis, paskutinis jam buvo užvis sunkiausias, nes teko rimtai pajusti, kad Maskva su juo ilgai nesiterlios: jei dabar tuojau pat nesuras bendros šnekos ir reikalai nė kiek nepasitaisys, jis bus nušluotas. Chruščiovas aiškiai jo nekenčia, ir nėra nieko, kas jį galėtų apgin-

---

[31] Citatos paimtos iš Imrės Nadžio raštų ir jo rašytų laiškų Centro Komitetui 1955—1956 metais.

ti. Tai, ką jam į akis drėbė Chruščiovas, buvo ne tušti žodžiai, už jų slypėjo jo likimas, ir Rakošis tarsi savom akim pamatė atslenkantį artyn lemties šešėlį. O kaip į visa tai reagavo Imrė Nadis?

Kitas politikas jo vietoje,— ne tik komunistas, bet ir buržuazinis politikas,— nebūtų nė per plauką suabejojęs: tuoj pat, nieko nelaukdamas, būtų dėjęs visas pastangas, kad kuo greičiau atsikratytų šitokio „nurašyto" priešo. Ir sunku pasakyti, kas kaltas: ar Nadžio politikos silpnumas, ar jo kaip žmogaus geraširdiškumas,— o, ko gero, ir viena, ir kita,— kad šitokia mintis jam nė į galvą neateina. Jis visiškai pasitenkina tuo, kad Maskva vėl, ir šį sykį jau visai garantuotai, pripažino jo teisybę, kad jis vėl gavo paramos savo politikai, savo kūrybiniam darbui; taigi Rakošis dabar, jo galva, turėtų tikrai susimąstyti, koks beprasmiškas ir beviltiškas yra tas priekabių ieškojimas. Ir jis visai rimtai pritaria,— beje, turbūt vienintelis, kuris pritaria rimtai,— sovietų nuomonei, kad partijai Rakošis reikalingas, kad vadovauti turįs jis ir kad dėl to nereikia griauti pirmojo sekretoriaus autoriteto. Ir su Rakošiu susišneka, kad III partijos suvažiavime, 1954 metų gegužės mėnesį, kai Imrė Nadis jau galutinai įtvirtinsiąs savo „naująją politiką", Rakošis išklosiąs ilgą tiradą apie tai, kas pasiekta per visą praėjusį dešimtmetį, kitaip tariant, apie savo nuopelnus. Be to, sutinka, kad iš jo ilgo pranešimo, kurį jis turėsiąs skaityti Liaudies fronto suvažiavime, iš anksto būtų išbraukta keletas gana aštrių minčių.

Ir dar jis Rakošiui nusileidžia, kad naujai išrinktas Centro Komitetas ir jo Politinis biuras nuo senojo tesiskirtų visai nedaug, vadinasi, kad ten ir toliau sėdėtų susikompromitavę Rakošio statytiniai — patys nepajėgią nieko galvoti, viskam pasirengę ir su viskuo sutinką. Čia ir buvo viena iš didžiausių Nadžio klaidų, tiksliau tariant, jo silpnumas, trukdęs visai jo politikai: jis pats nepasirinko sau žmonių. Šios aplinkybės jis, deja, kaip reikiant net neįvertino, o antra vertus, pačiam partijos aparate nelabai ir buvo iš ko rinktis — tikrųjų jo pasekėjų neatsirado. Tiesa, ten dirbo keletas veikėjų, kurie patys dėl asmeninių priežasčių nekentė Rakošio ir todėl mėgino šlietis prie Nadžio. Buvo ir tokių, kurie troško patogiai įsitaisyti ir dabar galvojo, kad pagaliau bus sužibusi jų laimės žvaigždė, todėl ir piršosi į pagalbininkus. Bet žmonių, kurie visa širdim būtų prie jo linkę, kurie būtų susieję savo likimus su jo idėjomis ir veikla, tokių žmonių atsirasdavo tiktai tarp rašytojų ir menininkų, tarp jaunimo ir paprastos liaudies, o partiniam aparate — deja, nei vieno.

Ir jis, užuot jų ieškojęs, kėlęs iš minios, statęs šalia savęs į svarbiausias pozicijas, už grynus pinigus priima karjeristų pasisiūlymus, tiki jais ir per juos daugiau nieko nemato. Ateina, pavyzdžiui, toks Antalas Apras, nevykėlis veikėjas iš Rakošio kompanijos, apsiskelbia esąs didelis „naujosios politikos" šalininkas, ir Nadis jį įtraukia į naująjį Politinį biurą, padaro atsakingą už

Liaudies fronto reikalus. Arba Karojus Kišas, irgi panaši ypata: pasiūlo savo paslaugas ir tuoj patvirtinamas Centrinės kontrolės komisijos pirmininku. O dar kiti du veikėjai, susikompromitavę kultūrininkai — Martonas Horvatas ir Jožefas Darvašas — pasidaro savotiški „naujosios politikos“ čempionai, Nadis patiki ir jais: pirmąjį pasodina į „Szabad Nép“ redaktoriaus kėdę, o antrąjį paskiria Švietimo ministru. O Ištvaną Kovačą, tą jau minėtą laiško autorių, kur parašė Politiniam biurui, parsikviečia į Budapeštą: jis būsiąs sostinės partijos komiteto pirmasis sekretorius.

Tiktai Rakošiui su Gere ir galima padėkoti, kad į Politinį biurą ir Sekretoriatą sulindo beveik visi jų buvę sekretoriai, o Nadžio „asmeniniai laimėjimai“ nebent tik tokie, kad, išskyrus vienintelį sunkiai sergantį Rėvajų, vieną po kito į vadovaujantį aparatą atgal sutraukė anksčiau išstumtas ir per tą laiką „į birželį persidažiusias“ senąsias figūras, jau seniai atitarnavusius ir anaiptol nepopuliarius, į avies kailį įlindusius vilkus, kaip kad Farkašas [32].

Po šitos paskutinės pergalės Maskvoje jis dabar taip pasitiki savim, kad sutinka net ir su tokiu dalyku: Ernė Gerė Vidaus reikalų ministro postą užleisiąs tokiam Laslui Pirošui, kažkada Rakošio auklėtam mėsininko padėjėjui, ir vėl kaip anksčiau pasiimsiąs į rankas visą šalies ekonomiką.

Nesutrikdo jo nė tai, kad netrukus, po partijos III suvažiavimo, 1954 metų liepos mėnesį, sovietų vyriausybė pakeičia Vengrijoje savo ambasadorių: atšaukia senąjį, jam gana prielankų ir Rakošio nekenčiantį žydą intelektualą Kiseliovą, jį paaukštindama kiton tarnybon, o jo vieton paskiria visai nepažįstamą, aukštą, jau kiek ir žilstantį, bet dar gana jauną žmogų — Jurijų Andropovą, ligi šiol visą laiką dirbusį provincijoje ir labai neilgai Maskvoje; ši kėdė jam — pirmoji diplomatinė tarnyba. Iš to, kad Maskva savo diplomatinius reikalus patikėjo tokiam „geltonsnapiui“, matyt, reikėtų daryti išvadą, jog Prezidiumas dabar jau buvo tikras, kad vengrų reikalai pagaliau „įėjo į vėžes“ ir dėl jų sovietams didesnių rūpesčių nebeturėtų būti.

V

Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad Rakošis iš Maskvos pamokų vieną kartą vis dėlto jau bus pasimokęs,— jeigu ir nepasidarė didelis „naujosios politikos“ šalininkas, tai bent jau ėmė laikytis pasyviau. Buvo itin malonus ir ramus, ir net artimiausius bendražygius vydavo šalin, jei tik kas nors į jį kreipdavosi kokio prašymo ar patarimo: atstokite, girdi, perlenkiate, jis jau sykį nagus nudegęs, duokite ramybę.

O priešiškos akcijos vis dėlto nesibaigė, tiktai joms vadovauti,— lyg iš anksto susitarus,— dabar ėmėsi Gerė.

Šalis, savaime suprantama, negalėjo per vienerius metus su-

---

[32] *Farkas* — lietuviškai būtų *„vilkas“*

tvarkyti ekonomikos, ištaisyti, kas prigadinta per dešimt metų, juo labiau kad reikėjo iš naujo pertvarkyti visą pramonę ir perorganizuoti žemės ūkį, o kur dar daugybė žmonėms duotų pažadų, ir visų pirma darbininkams. Beje, reikia pasakyti, kad lygiai tokių pat rūpesčių, tegu ir ne šitokio masto, turėjo ir kitos „socialistinės stovyklos" šalys, tiktai anksčiau jos viena kitai buvo palankios, o dabar — anaiptol.

Vengrijos užsienio prekybos saldo nuo 1949 ligi 1954 metų buvo ištisai pasyvas, metai po metų vis didėjantis, ir 1954 metais per derybas su Sovietų Sąjunga ir kitomis liaudies demokratijos šalimis teko sužinoti gana nemalonių dalykų. Be kita ko, paaiškėjo, kad čekai ir lenkai, kuriems Maskva, kaip ir vengrams, irgi buvo davusi panašių nurodymų ekonomikai pakelti, nelinkę daugiau duoti kreditan anglies ir geležies rūdos, ir dėl paprasčiausios priežasties: tai, girdi, irgi neigiamai atsiliepią jų žmonių pragyvenimo lygiui. (Čekoslovakijai ir Lenkijai jau buvo gana to, kad visą laiką „kreditan" reikia siųsti Sovietų Sąjungai). Ir viską susumavus paaiškėjo, kad Vengrija 1955-aisiais, palyginti su praėjusiais metais, iš socialistinių šalių sau reikalingų prekių ir žaliavų tegausianti tik pusę, o kitą pusę reikėsią įsivežti iš kapitalistinio pasaulio. Bet kaip įsivežti, už ką? Šalis jau seniai neturėjo savo valiutos, ir Rakošis su Gere jau daugelį metų tik šiaip taip palaikydavo prekybos apyvartą su Vakarais,— pastaruoju metu, beje, itin sumažėjusią,— vieną skylę užkimšdavo kita, imdami vis naujus kreditus ir vis už didesnius procentus, kad galėtų išmokėti senus, jau degančius kreditus. Staiga netikėtai pašokusi importo paklausa reikalavo šuoliais didinti ir eksportą į Vakarus. Tiktai kilo klausimas — iš kur to eksporto ištraukti, ką į tuos Vakarus siųsti.

1954 metų vasarą, kai Imrė Nadis atostogavo prie Juodosios jūros, Kryme, partijos Ekonominė komisija, Ernės Gerės ir jo pavaduotojo, tokio pat „Maskvos mokytinio", Ištvano Frišo vadovaujama, parengė naują planą, kaip atstatyti šalies ūkio pusiausvyrą. Šio plano buvo griebtasi dėl to, kad, girdi, praėjusiais metais darbo žmonėms padarytos nuolaidos nebuvo kaip reikiant ekonomiškai pagrįstos, šalis tikrai be reikalo darbininkams 15% pakėlusi pragyvenimo lygį, ir dar valstiečiams leista visokių lengvatų,— iš to liaudis ėmusi gyventi „pernelyg plačiai", ėmusi „tiesiog švaistytis"

Todėl Ekonominė komisija priėjusi išvadą, kad reikia kuo greičiau susispausti ir kuo daugiau sutaupyti lėšų, ir tuoj pat buvo parengtas to taupymo planas. Buvo nutarta, kad 1955-aisiais reikia sutaupyti: iš valstybinių lėšų socialiniam draudimui — 290 milijonų, sportui — 74 milijonus, prailgintos dienos mokykloms ir darželiams — 34 milijonus, apsauginiams maisto produktams įmonėse — 40 milijonų, iš naujosios pensijų tvarkos — 300 milijonų ir transporto lengvatų sumažinimo — 100 milijonų forintų. O kai dėl tarnautojų ir inteligentijos, tai reikia surengti „racionalizacinę" akciją — gerokai sumažinti išpūstą valstybinį pramonės ir prekybos

aparatą. Kartu Finansų ministerija buvo įpareigota parengti projektą dėl mokesčių, kad valstiečių mokesčiai būtų padidinti 600 milijonų; o savivaldybių — ligi 200 milijonų forintų.

Nėra abejonių, kad šios priemonės valstybės lėšas ir pajamas būtų tikrai padidinusios ir iš tų pinigų šalis būtų galėjusi prekiauti su Vakarais gana plačiai. Bet dar aiškiau, kad žmonių gyvenimą jos irgi būtų paveikusios, ir labai nekaip. Socialinės reikmės — nemokamas gydymas ir beveik nemokami vaistai, papigintos įmonių valgyklos arba pienas kenksmingomis sąlygomis dirbantiems žmonėms būtų buvę anaiptol ne santvarkos geradarystė, ne labdara, o pačių darbuotojų darbo užmokesčio dalis. Ši socialinė parama, reikia pasakyti, ir taip jau buvo ne kažkaip sureguliuota, ne per geriausia, o ją nutraukus arba kad ir sumažinus, darbininkų pragyvenimo lygis būtų smarkiai kritęs. O „racionalizacinė" reforma visiems kitiems, gyvenantiems tik iš atlyginimo, būtų atėmusi ir duonos kąsnį. Valstiečiams, tiek metų spaudžiamiems, Imrė Nadis savo programa tik prieš metus buvo pažadėjęs, jog nuo šiolei jie tikrai galėsią ramiai sau dirbti žemę, auginti duoną ir daugiau niekas jų nebevaržysiąs. Taigi šitie nauji mokesčiai būtų kryžmai perbraukę visas jo viltis ir apskaičiavimus. Na, o pensininkus ši ekonomija būtų tiesiog įstūmusi į vargą, ypač tuos, kurie jau ir taip gyveno skurdžiai, kurių pensijos buvo mažiausios. Žodžiu, Gerės ir Frišo planas būtų sudavęs mirtiną smūgį visai „naujajai politikai" ir būtų galutinai išklibinęs žmonių paskutinį tikėjimą, beje, ir taip netvirtą, iš teisybės tik dabar atsiradusį, ir būtų vėl grįžta prie senosios tvarkos.

Kai Imrė Nadis grįžo iš atostogų, šios priemonės jau buvo spėtos paleisti į darbą — įstaigose žmonės ištisai atleidinėjami, visur nepasitenkinimas dėl esamos tvarkos,— o kai kurias iš jų partinė spauda dar iš anksto ėmusi aiškinti ir „populiarinti"... Visas planas buvo padėtas Politiniam biurui ant stalo, kad Centro Komitetas artimiausiam savo posėdyje jį patvirtintų.

Laimė, Imrė Nadis suspėjo įžengti į patį biuro posėdį. Jis iškart suprato, kuo viskas kvepia ir kad šis puolimas prieš jo politiką iš visų Rakošio bandymų bus pats didžiausias ir geriausiai apgalvotas. O kadangi jis grįžo per Maskvą ir sovietų vadai dar sykį jį patikino dėl paramos, tai negalėjo būti ir kalbos, kad Gerės planai inspiruoti Kremliaus, čia buvo jų pačių išmonė, jų pačių suplanuota akcija, kuri, nori nenori, turėjo pereiti per Centro Komiteto posėdį, kad paskui su ja, kaip su jau įvykusiu faktu, būtų galima supažindinti ir sovietus.

Imrė Nadis tuoj pat nieko nelaukdamas šoko priešais: griežčiausiai pasisakė prieš tokį planą, pateikdamas savo argumentus. Po ilgų ginčų pavyko pasiekti nebent tiek, kad Gerės su Frišu planas buvo pakeistas ir iš jo išėjo savotiškas hibridas: pusė senos medžiagos ir pusė Imrės Nadžio pasiūlymų. Bet Nadžiui to ipakanka, jis nė neįsižeidžia, kad jo argumentai, teiginiai malami į tokį „faršą"; jam dabar toji Politinio biuro klika buvus nebuvus,

jis žiūri daug plačiau: jam kur kas svarbiau laimėti mūšį prieš visą Centro Komitetą.

Ir jo kalba, kurią pasakė 1954 metų spalio mėnesį Centro Komiteto posėdyje, buvo viena iš drąsiausių ir geriausių kalbų per visą jo gyvenimą, savotiškas šedevras.

— Šalies ekonominė padėtis,— jis pradėjo savo kalbą,— dėl seno, klaidingo ūkininkavimo yra daug prastesnė, negu kai kam atrodo... Faktiškai buvo vadovaujama vieno asmens, na, dar remiantis būreliu savo pažįstamų; nesigirdėjo jokios kritikos nei savikritikos, ekonomika buvo moksliškai nepagrįsta, užtat dogmatizmo ir schematizmo kiek nori... Tarp praeities klaidų gana svarią vietą užima požiūris, kad ekonomika yra viskas, ir šis požiūris pasiglemžė visą partijos politiką. Su tokiais požiūriais reikia griežtai kovoti ir juos išgyvendinti...

— Dėl ko taip atsitiko?— paklausė jis.— Ogi dėl to, kad neišnaudojome tų galimybių, kurias teikė birželio nutarimai ir vyriausybės programa, nėjome nuosekliai prie tikslo, nekovojome iš visų jėgų su tais, kurie kiša mums koją, ir pernelyg atlaidžiai žiūrėjome į dviveidžius, kurie linksta ir į kairę, ir į dešinę... Ir šis Centro Komiteto posėdis turės padaryti galą tokiai nepatikimai politikai, tokiam liberalizmui, turiu galvoje liberalumą stalinizmui,— reikės viską pradėti iš pradžių...

— Laikinų ūkinių sunkumų įveikimo ir socializmo statybos kelias — tai toli gražu ne žmonių pragyvenimo lygio smukdymo kelias, tai anaiptol nereiškia, jog reikia pakelti kainas ir mokesčius, sumažinti darbo užmokestį ir perkamąją galią. Ne mažinti reikia žemės ūkio produktų gamybą, o didinti ją ir plėsti; performuoti pramonės įmones, gerokai išplečiant plataus vartojimo prekių gamybą. Reikia vystyti žemės ūkį, kelti valstiečių gamintojų suinteresuotumą, kitaip tariant, ne mažinti perkamąją galią, o ją didinti... Nevalia varyti ekonominės politikos aplenkiant darbo žmones arba atsukti ją prieš juos pačius, jiems pakenkti.

Ir jis smulkiai išvardijo pramonės politikos klaidas, kapitalinių įdėjimų neproporcingumą, kurie vis dar tebelikę tokie, kokie buvo,— visi sukišti į sunkiąją pramonę, o paskui perėjo prie žemės ūkio.

— Tas, kas yra nusistatęs prieš kaimo gyventojų pragyvenimo lygio kėlimą, yra nusistatęs ir prieš žemės ūkio vystymą, jo produkcijos didinimą, nes viena nuo kito neatskiriama... Tai, draugai, reikštų ne ką kita, kaip valstietijos išnaudojimą ir žemės ūkio kolonizavimą... O šios nevykusios priemonės, dėl kurių atsirastų ir prekių trūkumas, viskas pabrangtų, sumažėtų realios žmonių pajamos ir kristų pragyvenimo lygis, atimtų iš žmogaus norą dirbti, duoti kuo daugiau produkcijos,— tokios politikos padariniai gali būti visai nenumatyti ir netikėti... Jei valstietis neims gaminti daugiau, nekils ir darbininko pragyvenimo lygis. Manau, tai visai aišku ir logiška. O be šito, draugai, nebus ir socializmo!

— Ir koks čia socializmas,— jis pakėlė balsą,— jei jis neuž-

tikrina duonos kąsnio, jei neužtikrina maisto produktų augimo? Kas iš tokio socializmo, kuris negali duoti mėsos, pieno, taukų ar lašinių? Mes norim tokio socializmo, ir jo visom jėgom sieksime, kuris darbo žmonėms duotų viską. Senoji ekonominė politika pateikė visai klaidingą socializmo sampratą, ji užmiršo žmogų, visuomenę, o pačią socializmo sąvoką gerokai susiaurino, įspraudė vien tiktai į pramonės rėmus — duoti kuo daugiau geležies ir plieno. Tai, draugai, toli gražu ne socializmas!

Ir jis dar kartą pabrėžia, kad tik gamintojų suinteresuotumo didinimas ir teisinga kainų politika kaime padėtų iš esmės išspręsti užsienio skolų problemą. O paskui pereina prie svarbiausio savo „kaltinimo", prie Gerės ir Frišo plano konkrečiai. Ir ima taršyti pačią skaudžiausią vietą.

— Ar mes jau tikrai „perlenkėme", keldami žmonių pragyvenimo lygį? Ar mes gyvename plačiau, negu būtų leista? Jeigu taip, tai ir birželio nutarimas padaręs tokią klaidą? Mūsų visuomenės gyvenime, be abejo, yra keletas tokių sričių, apie kurias galėtume pasakyti, kad per plačiai gyvename. Čia, aišku, labai praverstų protingas taupumas. Bet apie darbo žmones, plačiąsias mases, šito niekaip nepasakysi. Nei uždarbis, nei maistas, nei apranga pagaliau, nei butai ir visa kita to plataus gyvenimo nerodo. Tai kas gi gyvena plačiai, draugai, a? Darbininkai, valstiečiai, inteligentai? Taigi vieną kartą reikia baigti tokias šnekas. Kitaip tiktai pasitarnausim tiems, kas šiandien puola „naująją politiką" ir jos ekonominę programą... Reikia vieną kartą liautis rodžius tokius „principus" ir tokią praktiką. Kitaip tariant, sudėti visus taškus ant „i" — įvykdyti viską, ką buvome numatę birželio ir partijos III suvažiavimo nutarimais!

Jeigu kada nors yra buvęs bent vienas komunistas politikas, kuris, be to, būtų buvęs dar ir humanistas, tai toks buvo Imrė Nadis: jis neleisdavo užmiršti žmogaus; jeigu yra buvęs kada komunistas politikas, kuris socializmą būtų laikęs priemone liaudies gerovei pasiekti, o ne liaudį — įrankiu socializmui sukurti, tai toks buvo Imrė Nadis, kuris duoną, mėsą, pieną, taukus, butus, drabužius liaudžiai norėjo ne tik žadėti, bet ir duoti.

Centro Komitetą jo kalba vis dėlto paveikė. Reikia manyti, kad dauguma sutiko su juo tiktai šiaip, dėl šventos ramybės, linkdami kur vėjas pučia, bet visai galimas daiktas, kad išgirdus tokią prakalbą, net labiausiai užkietėjusiam biurokratui krustelėjo po paširdžiais, vienam kitam gal net prabudo jau senų seniausiai palaidotas savasis „aš", jaunystės prisiminimai, kai į komunistų partiją ėjo, rinkdamasis pavojų ir kalėjimus tam, kad galėtų pasitarnauti laisvei ir jos labui. Šiaip ar taip, faktas lieka faktu: Centro Komiteto nariai visi kaip vienas stojo Imrės Nadžio pusėn, palaikydami jo programą. Ištvanas Kovačas, Martonas Horvatas, Lajošas Fehėras, Zoltanas Vašas, Antalas Apras, Karojus Kišas — visi prisiekinėjo esą didžiausi Imrės Nadžio pasekėjai, vienas geresnis už kitą. Kadangi Gerė, jau iš anksto nujausdamas kažką

negero, į posėdį neatvyko, ir pasiskelbęs sergąs išvyko gydytis į Sovietų Sąjungą, į sanatoriją. Ekonominės komisijos planui ginti likosi tiktai vienas vienintelis žmogus — Ištvanas Frišas, smulkutis, nedidukas, ir išminties ne per didžiausios, giliai įtikėjęs į Maskvą veikėjas, tačiau kuris iš tos senosios gvardijos, reikia pasakyti, buvo ir pats padoriausias. Bet ir jis ilgai neišsilaikė: tuoj pat atsistojo kitas Maskvos mokslinčius — Andoras Berėjus ir viens du sumalė į miltus Frišo apgraibom suregztą ir tikrai lengvai pažeidžiamą gynybą. Taip negailestingai sutriuškino savo, beje, kažkada buvusį draugą ir bendradarbį, kad dabar jo turėjai nebent tik pagailėti.

Galiausiai visą ginčą apibendrino pats Rakošis. Buvo švelnus kaip avinėlis, ir jau toks sumišęs, toks sutrikęs, kaip dar niekad. Taigi dabar, įsikišus Maskvai, jis, pasirodo, praradęs ir pačius patikimiausius savo šalininkus, pačius artimiausius kadrus. Visas išblyškęs, kuo nuolankiausiai pareiškė: „Aš savo ruožtu visiškai sutinku su ta kritika, kurią čia girdėjome, ir konkrečiai — su tom pastabom, kurias išsakė draugas Imrė Nadis“. Tad Centro Komitetas vienbalsiai priėmė nutarimą: atmesti Gerės planą. Ir pareiškė, kad didžiausias pavojus politikoje — kairysis, t. y. siauras dogmatizmas, prieštaravimas „naujajai politikai“, ir dėl to jie visiškai pritarią Nadžiui, netgi jo kadrų politikai, ir visi kaip vienas jį remią.

Dabar Imrė Nadis jau net ir pačios partijos viduje, partiniam aparate, įgijo valdžią, ir ne vien iš Maskvos malonės, o dėl to, kad savo protu, argumentais, savo planais pavyko palenkti į savo pusę žmones. Dabar su Centro Komitetu jis iš tikrųjų galėjo daryti ką norėjo: ir pasiūlymus „prastumti“, kokius tiktai būtų sugalvojęs, ir ką nors iš CK „išspirti“, jeigu tiktai būtų pageidavęs.

Visa bėda, kad tokių norų jis neturėjo. O juk iš teisybės — žiūrint blaiviu protu, jeigu jau ne Rakošį, tai bent Gerę reikėjo išgrūsti iš Politinio biuro ir ten atsivesti kelis savo šalininkus, savo žmones. Bet ne — jis pasitenkina tik tuo, kad pakeičia Ištvaną Frišą ir dar kelis Gerės „prisiekusiuosius“; Andrašas Hegediušas perleidžia Žemės ūkio ministro kėdę vienam senam Valstiečių partijos „bendražygiui“ Ferencui Erdejui, ir Bėla Salajus Plano komiteto pirmininko vietą — Frišą „sumalusiam“ Andorui Berėjui; tačiau kad ir pakeitė tuos du postus, Hegediušo su Salajum iš Politinio biuro narių vis vien neišvijo.

Jis mokėjo tik laimėti, bet laimėjimu naudotis — ne. Buvo tikras, kad po to, kas nutiko dabar, 1954-ųjų spalyje, atgal kelio jau nebėra, prie senosios politikos grįžti jau nebeįmanoma. Juo labiau kad Rakošis irgi, patyręs visišką pralaimėjimą, išdūmė į Sovietų Sąjungą, pagal įprastą bolševikų rutiną pasiėmęs atostogų „sveikatai pataisyti“ ir partijai vadovauti palikęs Mihajų Farkašą. O Gerė, kuris tuo tarpu tyliai, niekam nieko nesakęs, partykino namo, žadėjo pirmiausia vykti į Solnoką, į savo rinkiminę apygardą: ten gana dideliam posėdy jis pareiškė, jog tvirtai stojąs

Nadžio pusėn, ir patikino, kad jo politiką reikią remti visiems: „Jei dar atsiranda tokių,— aiškino jis,— kurie nesugeba suprasti partijos politikos, „naujosios politikos“ reikalavimų ir vis dar šliejasi prie senosios, jei dar atsiranda tokių partijos veikėjų, juos reikia stumti šalin nuo kelio. O jei atsiranda tokių, kurie sąmoningai trukdo partijos politikai, juos reikia šluote nušluoti“ Buvo net kraupu ir netgi nepadoru klausytis, kaip šis žmogelis, dar visai neseniai, vasarą, rezgęs planą prieš Nadį, dabar reikalauja iš savo pavaldinių šluoti nuo kelio visus, kas prieštaraus Imrei Nadžiui, ir kaip jis, tik ką buvęs jo mirtinas priešas, dabar atrodo tarsi ištikimiausias pasekėjas... Bet Imrė Nadis tai išgirdęs tik šypsojosi — tai irgi rodė visišką jo pergalę.

Spalio vidury Budapešto Sporto rūmuose susirinko sostinės komunistų aktyvas ir su didžiausiu entuziazmu palaikė Centro Komiteto nutarimus, visi vienbalsiai pabrėždami, jog didžiausias pavojus — tai kairysis. Kadangi Imrė Nadis sirgo (buvo persišaldęs, gavo slogą ir karščiavo) ir į aktyvo posėdį ateiti negalėjo (Rakošis tokiu atveju turbūt ir mirdamas būtų atšliaužęs), pranešimą skaitė „naujosios politikos“ rėksnys — Budapešto miesto partijos sekretorius Ištvanas Kovačas.

Bet netrukus ir funkcionieriams, ir visos šalies žmonėms atsirado proga išgirsti ir Imrę Nadį.

Spalio 24—25 dienomis pačiam didžiausiam Budapešto teatre — Erkelio teatre — vyksta naujai atgimusio Patriotinio liaudies fronto steigiamasis suvažiavimas. Pirmąją dieną Švietimo ministras Jožefas Darvašas skaito pranešimą ir taip karštai pasisako už Imrės Nadžio liniją, kad pačiam Nadžiui su keliais jo pasekėjais žurnalistais tenka iš referato išbraukti net kelis punktus, kur naujasis Liaudies frontas keliamas aukščiau už partinę organizaciją, — vis dėlto gali kilti nepageidaujama Maskvos reakcija.

Antrosios dienos pabaigoje, sekmadienį, į tribūną išeina Imrė Nadis. Jo kalbą transliuoja radijas, ir milijonai su malonumu klausosi. Oratoriaus balsas gražaus tembro, kiek valstietiška tarsena, žodžiai, sakiniai sakytum primena kažkokią kilnią taurią senovę,— atrodo, lyg kalbėtų koks kaimo reformatų pamokslininkas. Po partijos vadų nudėvėtų žargoniškų frazių jo ir taip malonu būtų klausytis, jeigu toji šneka būtų ir šiaip sau, įprastinė. Bet tai, ką jis sako, yra visai kas kita, yra nauja. Jis kalba apie tai, ką gražiausio yra palikę protėviai, apie tėvynės meilę, kviečia visus susitelkti, pamiršti tarpusavio vaidus ir neapykantą, skelbia visos tautos vienybę: „Plaka kaip viena devyni milijonai širdžių...“

Visą gyvenimą didžiausiu pavyzdžiu sau laikė 1848-ųjų metų išsivaduojamųjų kovų vadą Lajošą Košutą. Jį citavo ir Maskvoje, kai rašė apie Dunojaus tautų susijungimą, ir Budapešte tada, kai kursantai davė karininkų priesaiką, ir 1949-ųjų pavasarį, kai sakė kalbą Debreceno Katedroje.

Košutą jis mini ir dabar — pakartoja populiariausią vengrų politiko klausimą, kai jis 1848-aisiais prašė atstovų, kad duotų

jam karcivių laisvės kovai su Austrija: „Ar tikite manimi, kad tai, ką pažadėjau, ir ištesėsiu?“

Ir kaip prieš šimtą metų Košutui, taip ir dabar Imrei Nadžiui, pasikėlė iš kėdžių visas suvažiavimas — partijos funkcionieriai, valstiečiai, gamyklų darbininkai, mokslininkai, rašytojai. Ir visi vienu balsu atsakė:

— Tikime!

Scena kiek teatrališka, ir vis dėlto įspūdinga. Žmonės pagauti euforijos, akys blizga, visi jaučia: po tų baisių, nežmoniškų metų tauta, tinkamo žmogaus vedama, vėl pagaliau galės atsitiesti, galės eiti teisinga kryptim laisvės ir geresnio gyvenimo link. Iš Maskvos atskrieja telegrama: Matiašas Rakošis sveikina Liaudies fronto suvažiavimą kaip didžiausią įvykį per visą praėjusį dešimtmetį...

VI

1954-ųjų spalis buvo jo veiklos viršūnė, jis jautėsi tvirtas kaip niekad. Deja, ėmė ryškėti ir žlugimo prielaidos.

Spalio 20-ąją pirmajame „Szabad Nép“ puslapyje pasirodė didelis Imrės Nadžio straipsnis; iš esmės tai buvo ta pati kalba Parlamente dėl programos, tik vietomis sušvelninta, o kai kur pateikta ir naujų minčių. Šis straipsnis pirmą kartą Vengrijos spaudoje viešai prabilo apie „reabilitacijos klausimą“. Maskvos Prezidiumo „pirtis“, Chruščiovo grasinimas, kad „žmonės užbadys šakėm“, galiausiai išėjo tik į naudą: atsivėrė kalėjimų vartai, ir vienas po kito ėmė eiti į laisvę metų metais nekaltai kalinti žmonės, tarp jų ir ankstesni komunistų vadovai, seni partijos kovotojai. Po kiek laiko, Imrei Nadžiui skubinant ir reikalaujant, buvo išleistas iš kalėjimo ir buvęs Centro Komiteto sekretorius Janošas Kadaras. Taip pat išėjo iš kameros ir buvęs Centro Komiteto narys, Švietimo ministro pavaduotojas Gėza Lošoncis, buvęs Užsienio reikalų ministras Diula Kalajus, Žemės ūkio reikalų valstybės sekretorius, kažkada buvęs Rakošio asmeninis sekretorius Ferencas Donatas, žurnalistas, buvęs generalinis Vengrijos—Jugoslavijos draugijos sekretorius Šandoras Harastis ir daugelis kitų. Šie seni komunistai vieni buvo suimti kartu su Raiko byla, kiti — kiek vėliau, ir dabar, jiems išėjus iš kalėjimo, partijos valdžia nė piršto nepakrutino, kad juos išteisintų, atvirkščiai: šį dalyką stengėsi nušviesti taip, lyg dalis tų jiems sufabrikuotų kaltinimų būtų buvę iš tiesų pagrįsti,— Raiko byla ir toliau buvo laikoma visiškai teisėta,— ir šie žmonės, atseit, tiktai partijai ir turintys dėkoti, kad ji tokia kilniaširdė, jog daugiau nebereikia sėdėti už grotų. „Ne tiek reabilitacija, kiek amnestija“,— buvo mėgstamas Rakošio formulavimas. Imrė Nadis baisiausiai piktinosi, kad tie, kurie metų metais buvo nekaltai skriaudžiami ir žeminami, dar ir dabar tebėra palikti už durų, dar negali vaikščioti pakelta galva. Tačiau bent kol kas, laikinai, sutiko padaryti taip, kaip buvo patarusi Maskva:

pamėginti šį reikalą tvarkyti taip, kad nebutų pakenkta Rákošio autoritetui,— jeigu tik tai, žinoma, išvis įmanoma,— kad dėl visų areštų ir kalėjimų liktų kaltas Berija, na, dar ir vengrų saugumo vadas, tada jau areštuotas ir nuteistas kalėti ligi gyvos galvos,— majoras Gaboras Pėteris. Bet kad saugant Rakošį ir toliau būtų griaunamas pasitikėjimas represuotaisiais, jis jokiu būdu negalėjo sutikti — neleido teisingumo jausmas. Ir savo straipsnyje partijos oficioze „Szabad Nép" jis pirmąkart viešai pareiškia visai šaliai, kad šie žmonės — visai nekalti, kad buvo represuoti nepagrįstai. „Dabar mes išleidžiame iš kalėjimų nekaltai nuteistus mūsų draugus,— rašė jis,— ir vėl grąžiname juos partijai, darbui, gyvenimui. Ir mums reikia kruopščiai išnagrinėti, mes, aišku, ir išnagrinėsime, sunkias praeities klaidas.

Ir visus, kas nekaltai sukišti į kalėjimus, reikia paleisti... Partija ir kolektyvus vadovavimas padarys viską, kad daugiau tokios klaidos niekados nepasikartotų".

Tame straipsnyje jis liečia ir partijos gyvenimo klausimus ir daro išvadą: ateityje partijos nariai turėtų partijos politiką ne tiktai vykdyti, bet ir ją kurti. Stalino letenos užspaustam partiniam gyvenime tai buvo neregėtai negirdėtai drąsi mintis: leisti paprastam partiečiui būti ne vien tik nuolankiu robotu, bet dar ir partijos politikos kūrėju, ne vien tik valdžios tarnu, bet ir savo nuomonę turinčiu komunistu. Tai pozicija tokio politiko, kuris nebijo nei savo bendražygių, nei liaudies; galų gale komunistų Vengrijoje — daugybė, iš devynių milijonų gyventojų kas dešimtas žmogus įstojęs į partiją, ir kažin ar rasis tokia šeima, kurioje nebūtų bent vieno partijos nario. Taigi visiškai aišku, kad Imrė Nadis norėjo politikuoti su žmonėmis, su liaudimi, jau vien todėl, kad iš jos tikėjosi kur kas daugiau paramos negu iš veidmainių savo kolegų — partijos vadų.

O žmonių paramos, netgi partijos viduje, jam netrūksta. Dalis komunistų rašytojų jau iš pat pradžių palankiai sutiko „birželio politikos" programą. Dabar jau ir tie, kurie anksčiau jam dar prieštaravo, beveik visi be išimties stojo šalia. Šiems rašytojams didžiausią įspūdį padarė tai, kad buvo atskleista viskas o viskas, apie ką anksčiau nebūdavo kalbama, visas purvas, visas melas: iš kalinių, išėjusių iš kalėjimų, sužinota — kaip, kokiais kankinimais būdavo išgaunami klaidingi parodymai ir kokia iš tikrųjų toji kalėjimo vidaus tvarka. Taigi pamatė žmonės — kokie jie buvo akli, dėl to dabar ir griebėsi naujosios programos kaip skęstantysis gelbėjimosi rato: išsigelbėti iš nusikaltimų ir melo jūros. Vienas žymiausių ir, ko gero, mažiausiai susikompromitavęs prozininkas komunistas Tiboras Dėris laikraštyje „Irodalmi Újság" išspausdino atvirą laišką Imrei Nadžiui, kuriame garantavo rašytojų paramą.

Sukyla prieš sektantišką partijos valdymą ir stoja Imrės Nadžio pusėn net partijos oficiozo „Szabad Nép" beveik visa redakcija, taip pat redakcinės kolegijos dauguma. Žurnalistai komunistai tris dienas — nuo spalio 22-os ligi 25-os — tariasi, posėdžiauja,

griežtai kritikuodami lig šiolei dirbtą savo darbą ir ligšiolinį partijos vadovavimą, tuos vadovus, kurie vis dar sabotuoja naująją politiką, ir visuotinis susirinkimas priima nutarimą, kad laikraščio „Szabad Nép“ redakcijos partinė organizacija nuoširdžiai ir su džiaugsmu sveikina Centro Komiteto 1954 metų spalio mėnesio plenumą ir jo istorinius nutarimus... „Szabad Nép“ kolektyvas pareiškia, jog visom jėgom remsiąs Centro Komiteto pastangas įgyvendinti naująją šalies politiką ir kovoti su tais, kurie tai politikai priešinasi“ Laikraščio redaktorius ir Centro Komiteto narys Martonas Horvatas savo baigiamuoju žodžiu taip įvertina šio susirinkimo — beje, jau nedaug tesiskiriančio nuo demonstracijos, reikšmę: „Manau, kad didžiausias šio susirinkimo nuopelnas tas, kad paskelbėme kovą prieš melą, veidmainystę, vidutinybę, bailumą. Kovą prieš darbo žmonių menkinimą... Tai, kas nuskambėjo čia, susirinkime, yra istoriniai dalykai, ir ne tiktai mums, bet ir pačiam Centro Komitetui. Čia, šioje partinėje organizacijoje, visos problemos iškilo kur kas aštriau, negu paprastai būdavo per aktyvo posėdžius. Taip yra dėl to, kad mūsų darbuotojams savo tiesioginiame darbe be galo dažnai tenka susidurti su paprastais žmonėmis, sakyčiau, su jais jie beveik susiliejo, o antra — pernelyg smarkus spaudimas iš viršaus,— žodžiu, mes jau ilgą laiką jaučiamės lyg tarp girnų. O kad tos problemos iškilo taip aštriai, aišku, turėjo įtakos ir mūsų žurnalistų politinis išprusimas. Ir esu tikras, kad anksčiau ar vėliau šie klausimai lygiai taip pat aštriai iškils ir visai partijai, visiems jos nariams“ [33].

Ir Horvatas iš tikrųjų neklydo: tas pat nutiko ir dogmatiškoje, tikrovę ir istoriją klastojančioje aukštojoje partinėje mokykloje, kur dalis klausytojų atvirai sukilo prieš savo dėstytojus ir buką, ribotą tos mokyklos direktorių, Rakošio brolį, Zoltaną Birą. Rimtai sujudo ir partinis jaunimas — Darbo jaunimo sąjunga: jaunieji rašytojai, kartu dirbdami su tos sąjungos vadovais, parengė pasiūlymus, pasirašė ir įteikė juos Imrei Nadžiui; Jaunimo sąjungos darbą, girdi, reikia pertvarkyti iš naujo ir padaryti taip, kad toji sąjunga jaunimą trauktų, kad jam būtų kas veikti.

Ir sujudo ne tik partija — sukruto visa šalis. Miestuose ir daugiausia kaimuose ėmė kurtis Patriotinio liaudies fronto grupės, vyko susirinkimai, kur buvo keliami kandidatai į artėjančius lapkričio mėnesio tarybų rinkimus. Žmonės ėmė laisviau kalbėti, atviriau dalintis savo rūpesčiais, skųstis skriaudomis, pasigirsdavo ir pasiūlymų kaip klaidas išgyvendinti; neretai būdavo ir taip, kad vietoj oficialiai iškeltų kandidatų jie pasiūlydavo rinkti savo žmones — populiarius ir turinčius liaudies pasitikėjimą, šitaip į sąjūdį, į visuomeninį gyvenimą įsijungdavo ir senių seniausiai nuo visko atstumti ir nutildyti valstiečiai, kurie anksčiau būdavo veikę Smulkiųjų savininkų partijoje, Nacionalinėje valstiečių partijoje ir kurie

---

[33] „Szabad Nép“ laikraščio 1954 m. spalio 22—25 d. visuotinio susirinkimo protokolas.

kaime buvo gerbiami. Negalima pasakyti, kad šis pagyvėjimas buvo labai jau didelis: pačioje partijoje ir jos aukštojoje vadovybėje Centro Komiteto spalio mėnesio nutarimų poveikis jautėsi labiau negu liaudyje, nes šioji, jau tieksyk apgauta ir apkvailinta, į kiekvieną partijos pažadą žiūrėjo gana nepatikliai ir santūriai; tačiau, nepaisant to, iš visko atrodė, jog visuomenės gyvenimas vis dėlto gyvesnis. Brendo, taip sakant, 1953-ųjų birželio vaisiai.

Ir būtent tai, kas šalies ir partijos gyvenime buvo sveika ir gera, kas dabar kilo į viršų, būtent tai labiausiai ir gąsdino ankstesnės politikos atstovus. Dieną po dienos vis labiau susirūpinęs sekė įvykius Mihajus Farkašas. Jam pačiam dabar atėjo tas metas, kurį Rakošis, žiūrėdamas iš šalies, jau seniai buvo numatęs: stumk nestūmęs tą „naujosios politikos" vežimą, jei rankos vis tiek suteptos krauju, jei ir taip aišku, kuo viskas baigsis. O dabar tai paaiškėjo visiems, netgi pačiam Imrei Nadžiui: Farkašas buvo kruvinas ligi pačių alkūnių.

Iš Reabilitacinės tarybos tyrimų, o dar labiau iš komunistų, kurie išeidavo iš kalėjimų, visi sužinojo, kad ir Raiko byloje, ir tuoj po jos įsigalėjusio teroro metais partijoje šalia Rakošio svarbiausia figūra ir buvęs Mihajus Farkašas. Farkašas buvo tiesioginis saugumo vado Gaboro Péterio viršininkas. Negana to, jo dvidešimt penkerių dvidešimt šešerių metų sūnus, jau į pulkininkus įkopęs Vladimiras, tuo metu atlikdavo ypač svarbius tardymus ir „išspausdavo" prisipažinimus apie tariamai padarytus nusikaltimus, kurių kaltinamasis anaiptol nebūdavo padaręs. Farkašo padėtis pasidarė nepakenčiama: visuotiniam „Szabad Nép" susirinkime jį puolė visas būrys kalbėjusių žurnalistų — iš pradžių, beje, tik kaip laikraščio partinį šefą, bet iš to, su kokia neapykanta jam buvo sakomi priekaištai, galėjai gana lengvai nujausti, kad šie žmonės apie jį jau „kažką žino": žino apie jo nusikaltimus, tegu, galimas daiktas, ir ne apie visus. Ir jam atrodė, kad nebėra jokios išeities, tiksliau tariant, yra — viena vienintelė: suktis partijoje tarp senosios politikos šalininkų, tarp bendrininkų, su kuriais anais senais laikais kartu nusikaltimus darė. Taip ir atsitiko: nepaisant visų jo duotų pažadų ir buvusio sovietų ambasadoriaus Kiseliovo patikinimų, Mihajus Farkašas nėrė šalin nuo Imrės Nadžio ir vėl sugrįžo pas Rakošį su Gere.

Rakošis buvo pernelyg gudrus, kad to jo „persigalvojimo" neperprastų,— jis nė vieną akimirką nebuvo pamiršęs Farkašo neištikimybės ar širdies gilumoje jam atleidęs: jau tada, spalio mėnesį, kai Rakošiui po Centro Komiteto posėdžio, visai sugniuždytam ir sumenkintam, teko smukti į Sovietų Sąjungą, jau tada partijos vairą palikdamas Farkašui jis buvo tikras, kad šito vadinamojo „naujosios politikos" „rėmėjo" greičiau reikėtų pasisaugoti Imrei Nadžiui negu jam pačiam.

Ir ne tiktai Farkašui pasidarė riesta. „Szabad Nép" visuotinis susirinkimas reikalavo „audros, kuri nušluotų viską, kas trukdo", kuri neaplenktų nei aukščiausiosios vadovybės. Laikraščio partinės

organizacijos sekretorius Pėteris Kendė savo kalba puolė Ernę Gerę ir Bėlą Salajų, o jaunas ir talentingas reporteris Endrė Kevešis — Andrašą Hegediušą,— jie abu buvo Politinio biuro nariai. Tai buvo negirdėtas dalykas Vengrijos Komunistų partijoje: jaunieji žurnalistai išdrįso pagaliau pakritikuoti, ir gana smarkiai, šiaip jau lig šiol buvusius neklystančius savo šefus. Tai kas, kad neseniai įvykusiame Centro Komiteto posėdyje buvo nutarta, kad kritika turinti egzistuoti ir partijos viduje, nepaisant titulų ir rangų,— šis principas kol kas galiojo, deja, tik socializmo dogmose, ir tikrai niekam nė į galvą neatėjo, kad jis užkliudytų Politinio biuro narius. Aukštieji partijos vadai ir pasipiktino, ir išsigando: kas gi bus, jeigu šitaip tęsis ir toliau, kas laukia partijos autoriteto, kitaip tariant — jų pačių, ir kas bus galų gale partijai, konkrečiai, žinoma, jiems?

Tačiau charakteringa buvo tai, kad ši kritika dūrė į padus ne tiktai tiems, kurie buvo aiškiai nusistatę prieš „naująją politiką", bet ir didelei daliai tų, kurie, sėdėdami Centro Komiteto valdžios kėdėse, per paskutinį posėdį pasisakė prieš kritiką gniaužiantį „kairumą" ir pasiskelbė Imrės Nadžio ir jo programos šalininkais. Šie aukšti funkcionieriai, kurie dėl ypatingų, tik jiems vieniems suprantamų priežasčių vos prieš porą savaičių, o kiti gal tik prieš keletą dienų buvo spėję pasirodyti nuoširdžiai įsitikinusiais nepalyginti didesnės laisvės ir demokratiškesnio partinio gyvenimo šalininkais, dabar viens per kitą ėmė šnekėti, kad didesnė laisvė, aišku, yra reikalinga, tiktai reikia būti labai atsargiems, kad „neperlenktume" ir kad partinio gyvenimo demokratizmas nepakenktų lenininiam centralizmui. O iš to, dėl ko jie baiminosi, ką vadino „perlenkimu", nebuvo nei dešimtos dalies tų dalykų, apie kuriuos galvojo ir ko geidavo plačiosios žmonių masės, ir vis tiek jiems pasidarė neramu — ką gali žinoti, kad tik neprasidėtų koks „eilių valymas ar švarinimas"; pajuto grėsmę savo pozicijoms ir privilegijoms. Dauguma jų širdies gilumoje mirtinai nekentė Rakošio ir Farkašo, bet dar labiau būgštavo, kad vieną gražią dieną į darbą gali tekti važiuoti tramvajum ir išsikraustyti iš aštuonių kambarių vilos. Permainų jie tikrai norėjo — be jokios abejonės, norėjo, pavyzdžiui, kad ateity nebereikėtų šitaip bijoti Rakošio, kaip bijojo ligi šiolei; norėjo absoliučios karaliaus valdžios, bet tokios, kad ir jų pačių valdžia nesumažėtų, atvirkščiai — tik padidėtų; ir jiems anaiptol buvo ne pro šalį koks nors silpnesnės rankos karaliukas — jį galėtų paimti į nagą, ne taip, kaip buvusį negailestingą jo pirmtaką. Jie pagaliau visai neprieštaravo, kad liaudis geriau gyventų,— tegu gyvena, argi jiems gaila? Tiktai kad jie patys negyventų blogiau,— štai kas svarbiausia. Ir kažkaip neaiškiai nujausdami, kad įvykiams klostantis toliau, gali iškilti pavojus ir tam, ką per dešimt gyvenimo metų buvo pasiekę, užsitarnavę, jie, nieko nelaukdami, vėl susimetė į krūvą, susispietė į seną ratą,— šitaip gal vis dėlto kaip nors apgins savo privilegijas. Ir kaskart darėsi vis aiškiau, kad toji vadinama Komunistų partijos vadovybė, bent

gera jos dalis, iš tikrųjų buvo ne kas kita, kaip savotiška nusikalstama-sąjunga,— tegu kiti nariai tiesiogiai prie nusikaltimų nagų ir nebuvo prikišę, išskyrus gal tik vieną kitą, juos visus jungė paprasčiausiai savi interesai. Ši draugija niekuo nesiskyrė nuo bet kurios labiausiai atsilikusios Azijos monarchijos, kur ten — savo veidmainyste ir cinizmu, savo išpūstom frazėm apie liaudį ne sykį pasirodydavo dar ir blogesnė.

Imrė Nadis ėmė jaustis kiek neįprastai. Viena vertus, atrodė, kad dabar jo populiarumas pasiekė viršūnę: kaip tik tuo metu partijos leidykloje išeina įrišti tamsiai žaliais viršeliais du jo raštų tomai — rinktiniai straipsniai ir kalbos, pasakytos 1948—1949 metais žemės ūkio klausimais. Dvitomį tuoj pasičiumpa spauda, jis recenzuojamas, ir ne vieną kartą, ir gana palankiai, tačiau greta keleto tikrai rimtų, pritariančių argumentų pasipila tokios aibės liaupsių, kad net primena „asmens kulto" laikus. O kiekvienam, kas daro politinę karjerą, garbės troškimas, kaip žinome, nėra svetimas. Imrei Nadžiui — irgi. Tiktai, savaime aišku,— anaiptol ne tiek, kaip kad, sakysim, Stalinui ar Rakošiui. Ir kas svarbiausia: nors jam ir patiko būti gerbiamam ir populiariam, tų garsių liaupsių jis niekad nėra panaudojęs niekam piktam.

O antra vertus, per Politinio biuro posėdžius iš vyriausybės narių pusės ėmė ryškėti lyg ir kažkokios pinklės, iš pradžių ne itin pastebimos, bet paskui vis akivaizdesnės. Tiesiai prikibti prie jo paties kol kas dar neišdrįso niekas — niekas nekritikavo nei jo kalbų Politiniame biure ar Liaudies fronto suvažiavime, nei straipsnio laikraštyje „Szabad Nép". Tačiau ir Politinio biuro nariai, ir vakarykščiai jo rėmėjai, vis dažniau ir dažniau sušnekdavo apie „jau visai nepakenčiamą ir vis labiau įsigalinčią dešiniąją pakraipą", kuri ima jaustis ir partijos viduje, ir visose šalies gyvenimo srityse. Oficialiai vis dar tebevyravo požiūris, kad didžiausias pavojus esąs „kairumas", t. y. dogmatizmas, bet vis daugiau ėmė pasigirsti balsų, kad būtų didelė klaida užsimerkti prieš dešiniuosius protrūkius ir priešiškus elementus. O bene akivaizdžiausias tos „perlenktos" kritikos ir „kapstymosi savo klaidose" pavyzdys buvo „Szabad Nép" visuotinio susirinkimo protokolas, kuris, pačios redakcijos padaugintas, dabar buvo padėtas ant stalo kiekvienam Centro Komiteto nariui, lyg koks kaltinamasis aktas. Prie „įrodymų" priklausė ir Darbo jaunimo sąjungos pareiškimas, kuriame buvo pageidaujama ištraukti jaunimo organizaciją iš partijos įtakos. Nepatiko ir tai, kad pareiškimas buvo įteiktas ne tiesiai partijai, o Ministrų Tarybos pirmininkui,— jam į akis priekaištų, žinoma, niekas nesakė, tačiau vis tiek buvo užfiksuota, kad nepaisoma partijos autoriteto. O tuo metu dar kaip tik išėjo žurnalisto Ivano Boldižaro straipsnis, kuris dar sykį priminė, jog Budapešte gana nesaugu, ypač Budoje: žmonės užpuldinėjami plėšikų ir nurengiami. Taigi šis straipsnis pasidarė tikras „dešiniosios pakraipos" įrodymas: girdi, ne kas kita, kaip noras pakirsti milicijos autoritetą. O Vengrijos Telegramų agentūroje per komunistų susi-

rinkimą, vienas iš kalbėjusiųjų priminė, kad vietoj lig šiolei vyravusio formalizmo reikėtų savarankiškos Vengrijos užsienio politikos,— aha, šitoks pareiškimas yra ne kas kita, kaip „kurstymas prieš sovietus"! O Statybos ministerijoje kažkas dar išdrįso pasakyti, kad kol dešimtys tūkstančių daugiavaikių šeimų Budapešte neturi butų, Rakošis, Gerė ir Farkašas gyvena ištaiginguose vilose — taigi šis „šmeižtas",— beje, žodis žodin gryniausia teisybė,— buvo paskelbtas kaip partijos autoritetą griaunanti demagogija.

Partijos vadai kruopščiai rinko kiekvieną ženklą: ir kai jau surinkdavo kokius keturis ar penkis faktus, tuoj pat juos „perkrikštydavo" į „liniją", į vis pavojingesnę, jų labui gresiančią „dešiniąją pakraipą". Ir lapkričio pirmąją jie ryžtasi veikti. Mihajus Farkašas įpareigoja Švietimo ministrą Jožefą Darvašą parašyti straipsnį į „ Szabad Nép" ir bešališkai (Darvašas buvo nepartinis) tvirtai ir aiškiai pasisakyti prieš „perlenkimus" ir „perlenkėjus". Darvašas, kuris ištisus metus buvo Imrės Nadžio programos rėmėjas ir kurį vos prieš porą savaičių Imrės Nadžio bendražygiai buvo perspėję, kad, darydamas pranešimą apie Liaudies fronto suvažiavimą, neišsišoktų prieš partiją, „neperlenktų", dabar, daug negalvojęs, pasiūlymą priėmė. Straipsnis vadinosi „Ar ne per daug keliame kainą?" Nors gana painiom frazėm ir išvedžiojimais jis irgi pasisakė prieš sektantišką vadovavimą, gana pataikūniškais žodžiais atrodė ginąs „naująją politiką", straipsnyje aiškiai jautei ir tikrąjį tikslą — užgniaužti drąsesnį žodį ir griežtesnę kritiką. Taip suprato ir visi žmonės, visa Vengrija: suprato norą padrąsinti „sektantus", o Imrės Nadžio šalininkus nutildyti.

Imrė Nadis tokiu atveju tinkamai pasielgti nesugebėjo. Užuot tiesiai susigrūmęs su vis labiau įžūlėjančiu sektantizmu ir užėmęs tvirtą poziciją, griebėsi visai klaidingos taktikos, manydamas: jei jis dabar ims tiesiai pulti tuos „perlenkimus", tai tiktai duos pretekstą pulti jį patį. O jo priešai, beje, turėjo daug skaudžių vietų: kad ir dėl reabilitacijos klausimo — Imrė Nadis tuoj pat galėjo pareikalauti iš Farkašo atsakomybės, o už kalbą Solnoke ir per vasarą parengtą priešišką ekonomikos planą — Ernę Gerę iš pareigų atleisti. Tačiau užuot juos puolęs, jis ėmė gintis pats, vietoj jėgos parodė tik savo silpnumą.

Jis, aišku, nesutiko su Jožefo Darvašo straipsniu, bet į akis papriekaištavo tiktai po kelių savaičių,— nė nepamanė, kad jam, kaip valdžios galvai, tuoj pat, nieko nelaukiant, reikėtų išspirti iš aksominio krėslo tokį vyriausybės narį, kuris šitokiais svarbiais, tiesiog lemiamais klausimais drįsta šokti prieš savo ministrą pirmininką.

O į Darbo jaunimo sąjungos balsą reagavo taip, kad nuėjo į Parlamentą, į sąjungos rinkiminį susirinkimą naujiems kandidatams iškelti, ir ten savo pilka, gana banaloka kalba pasisakė prieš sąjungos planus, pabrėždamas, kad Darbo jaunimo sąjunga „negalinti būti nepartinė".

O kadangi iš partinės valdžios visą laiką girdėjosi priekaištai,

kad Centro Komiteto spalio plenumas nepakankamai dėmesio skyręs gamybai didinti, darbo našumui kelti, savikainai mažinti ir darbo drausmei stiprinti, lapkričio viduryje jis išsirengė į MAVAG gamyklą, į tą pačią, kur būdamas jaunas pats dirbo, ir darbininkams ilgai ir lėkštai ėmė dėstyti, kad „gamybos didėjimą — tokį, koks reikalingas, galima pasiekti tik sustiprinus darbo drausmę, gerai organizuojant darbą ir našiai panaudojant techniką", kad reikia „gaminti daugiau, geriau ir pigiau" Suprantama, visa bėda buvo ne ta, kad vienas iš atsakingų šalies vadovų ragina dirbti daugiau ir geriau, o tai, kad darbininkams, kurie iš jo, ir būtent iš jo, norėjo išgirsti ką nors naujo, visai ką kita, negu lig šiol išgirsdavo, jis ištisai kartojo įgrisusias Rakošio ir Gerės frazes.

Toji gynybiška jo laikysena, o kartais netgi liguistas būgštavimas, kad tik nenusižengtų partijos vidaus tvarkai ir vadinamajam partiškumui, geriausiai matyti iš to, kaip jis reagavo į „Szabad Nép" maištą ir jo maištininkus. Šie žurnalistai visi kaip vienas stojo Nadžio pusėn, jame matydami savo vadą ir viltį,— savaime suprantama, jis jiems irgi buvo draugiškas ir prielankus. Ir vis dėlto, kai redakcinė kolegija per vieną savo narį Lajošą Fehėrą panoro sužinoti jo nuomonę dėl to garsaus susirinkimo, jis atsakė, kad susirinkimo protokolą perskaitęs „gerokai sumišęs", o paskui Fehėrui, kuris, beje, buvo senas, artimas draugas, patarė, kad pats jo daugiau neieškotų, o palaikytų ryšį su partijos laikraščio šefu — su Mihajum Farkašu.

Ir dėl tokios savo taktikos jis ne tik kad negalėjo mobilizuoti, aktyvinti jam palankiai nusiteikusios minios ir savų pasekėjų, bet nuo jų net ir nutolo, atsiskyrė. Tai, žinoma, nereiškia, kad pasekėjai nebūtų jo supratę ar bent mažiau būtų ėmę jį gerbti, tačiau dėl tokios dvilypės savo padėties jis, aišku, ir galvoti negalėjo, kad aplink save ir savo politiką imtų telkti kokias nors didesnes jėgas. Ir negalvojo, nes kas iš to: sutelkti liaudį tik tam, kad paskui vėl grįžtų sena sovietinė tvarka, nėra jokios prasmės. Veltui jis rašė begalę straipsnių, kad partijos politikoje turi dalyvauti kiekvienas partijos narys, jo nuomonė — tai balsas, šaukiantis tyruose. Matyt, jis ir dabar likosi prie tos nuomonės, kad, šiaip ar taip, reikia išlaikyti Maskvos pasitikėjimą ir todėl visus „perlenkimus" reikia „nubraukti",— tada nieko blogo ir neatsitiks. Kiek sykių jau yra šitaip buvę ir pavojų išvengta, pavyks ir šį kartą.

Tačiau, deja, nepavyko.

Lapkričio 29-ąją iš Maskvos po atostogų grįžo Matiašas Rakošis. Mažai kas sanatorijoje šitaip „gydosi" politika ir intrigomis, kaip gydėsi jis tuos du mėnesius.

Tik jam parvažiavus, jau buvo galima pajusti, kad kažkas atsitiko. Spalio mėnesį išslinko iš šalies tyliai, ramiai, beveik slapčia išsmuko, o dabar... dabar Mihajus Farkašas sukėlė ant kojų visą Politinį biurą, visą Ministrų Tarybą. Visi pašoko iš vietų. Rakošis grįžo toks šventiškas, tokiu švytinčiu veidu, kaip ir anais gerais

laikais, kad net ištikimiausiems jo bendražygiams nugara pagaugai ėmė eiti.

Jau pirmajame biuro posėdyje jis išklojo ilgiausią referatą ir pareiškė: tarptautinė padėtis esanti kur kas sudėtingesnė, negu visi čia, Budapešte, įsivaizduoja, ir netrukus, labai greitai,— nes, reikia manyti, prancūzų parlamentas naują vokiečių ginkluotę vis dėlto ratifikuosiąs,— būsianti dar labiau įtempta. Taigi jau vien todėl spalio mėnesio partijos nutarimas klaidingas, nes šaliai reikią stiprinti gynybą, stiprinti pačią armiją. Todėl ir lėtinti sunkiąją pramonę, kaip manyta, būtų didžiausia klaida, atvirkščiai — reikės greitinti. O be to, ir jis, ir, svarbiausia, „sovietų draugai", nustebę ir pasipiktinę, visą laiką iš šalies sekę — kas gi dedasi toje Vengrijoje? Visokios ekonominės, politinės permainos, valdžią baigia užgrobti priešai, jų žinioje jau Liaudies frontas, ir dešinysis sparnas išvis baigia užgožti šalies gyvenimą. Toliau taip kęsti nebegalima, socializmui gresia pavojus, reikia griebtis kardinalių priemonių.

Imrė Nadis klausėsi visas įsirdęs. Žinojo, kad Rakošis intrigantas ir veidmainis, tačiau dabar jis neturėjo jokios abejonės, kad Maskvos instrukcijos, kuriomis remiasi Rakošis, yra teisybė ir kad partijos vadas šį kartą jiems miglų į akis nepučia.

O iš tikrųjų buvo taip. 1954-ųjų spalis buvo ne tiktai vengrų partijos bet ir sovietų, ir visos „socialistinės stovyklos" posūkio punktas. Kaip tik tuo metu įvyko derybos, apie kurias pasaulis ir dabar težino tik ką ne ką ir kurios uždėjo antspaudą tam, kas paskui nutiko tarp „geležinės ir bambukinės uždangos" Turime galvoje Chruščiovo, Bulganino ir Mikojano kelionę į Pekiną. Ir tada sovietų politikai,— ukrainietis, rusas ir armėnas,— sudarė sąjungą su Mao Czeduno kompanija, sąjungą, kuri bent jau atrodė būsianti patikima. Čia gimė ir mažesnis sąmokslas — nuversti Malenkovą ir iš naujo kanonizuoti sunkiosios pramonės pirmumo dogmas ir dar visokių kitokių sumanymų agrariniais klausimais. Ir tada Chruščiovui pasidarė svarbiausias Malenkovo klausimas, o kad tai praeitų tyliai ramiai ir be triukšmo, kuriam laikui solidarizavosi su Mao Czedunu lygiai taip, kaip ir su labiausiai užkietėjusiais stalinistais Molotovu ir Kaganovičium.

O Rakošis, pasirodo, per visas savo atostogas Maskvoje nieko daugiau ir neveikęs, kaip tiktai sukęs galvas sovietų vadams ir pynęs intrigas dėl visokių „siaubų" Vengrijoje, dėl „politinio chaoso" ir ekonomikos „perversmo", ypač susidraugavo su Kaganovičium. Ir — netrukus suuostė, kad Kremliuje irgi ne viskas ramu. Įsiliejo į „įvykių srautą" ir, laimei, jo informacija pataikė tiesiai į Chruščiovo koncepciją, užgavo „skaudamą vietą": Vengrija, girdi, kur Mikojanui su Kaganovičium skubinant norėta sumažinti sunkiąją pramonę, vis dėlto su savo „liberalizmu" nuėjusi per toli — aiškiai per toli ir vystosi toli gražu ne ta kryptim, kuria reikėtų. Griūva visi ginklavimosi planai. Ir politinė padėtis, ir užsienio prekybos

lygis — viskas, viskas blogai. Ir Rakošis buvo įpareigotas viską sutvarkyti.

Partijos tėvo raginti nereikėjo: diktatoriaus kraujas tuoj užkaito. Tas pats žmogus, kuris per spalio posėdį visiems darė tik pasigailėtino žmogelio, pajaco įspūdį, dabar buvo atkutęs, gyvas, linksmas ir negailestingas. Vienam po kito skambino savo seniems bendražygiams, kurie per pastaruosius įvykius buvo nuo jo nutolę, tiesiai į akis prikaišiodamas išdavystę ir kartu graudendamas, kad, girdi, yra linkęs atleisti, jei nuo šiolei jie imsią elgtis gerai. O ant ko buvo labiau įpykęs, tą pamatęs tiktai žvilgsniu nuverdavo nuo galvos ligi kojų. Pavyzdžiui, Martonas Horvatas lapkričio mėnesį sykį per vieną pokalbį buvo pareiškęs, kad komunistų spauda lig šiol buvusi greičiau kaip migdomieji vaistai negu mobilizuojanti jėga. „Ir jums ne gėda pliaukšti tokias nesąmones?“ — tėškė dabar jam Rakošis, ir Horvatas suprato, kad „naujajai politikai“ atėjo galas. Partijos vadas pasišaukė pas save ir „Irodalmi Újság“ atsakingąjį redaktorių: „Tiktai malonėkite nešokinėti,— perspėjo. — Įsikalkite į galvą, kad ateina sunkesni laikai“ O vienam jaunam rašytojui, kuris savo straipsniu „Birželio keliu pirmyn“ buvo stojęs į polemiką su Jožefo Darvašo straipsniu „Ar ne per daug keliame kainą?“, trumpai drūtai išklojo: „Darvašo straipsnis tikrai labai geras... Mes, partija, su juo visiškai sutinkame... Na ir kas, kad „birželio politika“?.. Tokios jau nebėra...“

Po telefono skambučių sekė veiksmai. Pirmieji nukentėjo „Szabad Nép“ laikraščio komunistai. Redaktorius gavo partinę bausmę, vienas redakcinės kolegijos narys buvo pakeistas ir trys žurnalistai atleisti iš darbo. Imrei Nadžiui nepavyko išgelbėti savo šalininkų nuo bausmės — Rakošį palaikė visas Politinis biuras; tik tiek tepasiekė, kad bausmės būtų sušvelnintos.

Ir tada Rakošis Politiniam biurui pateikė pasiūlymą: tegu pasisakysią visi — viešai, oficialiai, kad didžiausias pavojus yra dešinysis pavojus. Biuro nariai vienas po kito pasiūlymą palaikė. To Imrei Nadžiui jau buvo per daug: juk nepraėjo dar nė pora mėnesių, kai Politinis biuras paskelbė, jog didžiausias pavojus yra kaip tik kairioji pusė. O per šiuos du mėnesius juk nieko tokio ir nenutiko, dėl ko galėtų iš pagrindų pasikeisti partijos sprendimas. Gali, žinoma, pasitaikyti ekstremizmo, nukrypimų nuo bendros linijos, gali atsirasti dešiniųjų ar priešiškų reiškinių, bet tai anaiptol ne pretekstas, dėl ko turėtų keistis pagrindinė partijos linija. Taigi nebeliko jokios abejonės, kad „dešiniojo pavojaus“ paskelbimas liečia ne ką kitą, kaip jį patį ir jo politiką. Jis nė girdėti nenorėjo, kad tas pasiūlymas būtų priimtas.

Rakošis paskelbė: balsuoti!

Visas Politinis biuras, be išimties, palaikė Rakošio pusę.

Imrė Nadis įširdęs stvėrė nuo stalo savo popierius, portfelį ir išlėkė iš posėdžio.

Tokio atvejo vengrų partijos istorijoje dar niekados nebuvo buvę.

Politinio biuro nariai sumišę susižvalgė: kas dabar bus?

Ogi nieko — Rakošis nė kiek nesusijaudino, šaltai ramiai posėdį tęsė toliau, trumpai tepastebėjęs, kad, girdi, draugo Imrės Nadžio elgesį galima tik apgailėti, taip karščiuotis netinka partijos žmogui. Taigi oficialiai ir buvo nutarta: svarbiausiuoju pavojum laikyti dešinįjį sparną, ir nutarimas per kelias valandas buvo išplatintas — partinėms organizacijoms, valstybės organams, redakcijoms. Visiems tapo aišku, kad Imrės Nadžio epocha baigėsi.

Nuo to laiko partijos pirmasis sekretorius į Imrę Nadį ėmė žiūrėti kaip į tuščią vietą. Beveik nepastebėdavo, žvelgdavo į jį iš aukšto, vos teikdamasis žodį pratarti. O prieš šalies visuomenę jam leido prabilti tiktai vieną sykį — gruodžio 21-ąją, Debreceno Katedroje, kai buvo švenčiama 1944-aisiais įsikūrusio vengrų Parlamento dešimties metų sukaktis. Leido todėl, kad neleisti jau nebebuvo galima — pakvietimai išdalinti; bet per iškilmes rėžė kalbą ir pats Rakošis, ir kur kas ilgesnę ir smarkesnę negu Nadis: tegu visi pamato, kas viršesnis.

Imrė Nadis dar gruodžio mėnesį buvo parengęs perspektyvinį socialistinės industrializacijos plano projektą, kaip Politinis biuras jį ir buvo įpareigojęs. Viskas buvo paruošta, beliko tik daryti pranešimą, tačiau Rakošis su Gere ir šito neleido.

Toliau dirbti jau nebebuvo galima. Imrė Nadis — šalies Ministrų Tarybos pirmininkas ir Politinio biuro narys, o jo žodis tvarkant reikalus reiškė mažiau negu Rakošio sekretorės. Veltui jis ieškojo paramos Politiniam biure: visoj partinėj vadovybėj nebuvo tikro šalininko, tikrai nuoširdaus žmogaus. Galutinai viskam išsiaiškinti beliko tiktai vienas kelias — važiuoti į Maskvą. Tegu pasako, kieno teisybė ir ką iš tikrųjų reikia daryti, tas, kas viską ir pradėjo, viską skatino ir rėmė: sovietų Prezidiumas.

Rakošis šį pasiūlymą tuojau priėmė. Jautėsi tarsi įsėdęs į balną.

Ir 1955 metų sausio 7-ąją jie išvažiavo į Maskvą. Šis pasitarimas Imrei Nadžiui visam gyvenimui bus didžiausias sukrėtimas ir pamoka.

Apžvalginį pranešimą pradėjo Rakošis: kaip ir visada, ne be iškraipymų apie partijos ir šalies padėtį. Imrei Nadžiui tai buvo ne naujiena: iš Rakošio to ir tikėjosi.

Toliau sekė jo eilė. Tiksliau — būtų sekusi. Kaip 1953-aisiais Rakošiui, taip dabar ir jam — žodžio neleido ištarti. Visą laiką trukdė, pertraukinėjo, tildė. Ir jau atrodė tokie priešiški, tokie pasipūtę, lyg niekados nebūtų buvę rasta jokios bendros šnekos.

Visi buvo prieš, bet labiausiai — ligi šiol didžiausias jo rėmėjas Malenkovas. Ar jis pats jau žinojo, ar ne, kad greitai bus išvarytas, iš jo laikysenos negalėjai atspėti. Galimas daiktas, kad elgėsi tiktai iš įprastos bolševikinės rutinos: kas didžiausias globėjas, tas savo globotinį ir sutrypia.

Prieš stambianosį sovietų Ministrų Tarybos pirmininką buvo padėtos ant stalo į rusų kalbą išverstos per pastaruosius keletą mėnesių pasakytos Imrės Nadžio kalbos, straipsnis iš „Szabad Nép“

laikraščio, kalba Liaudies fronto suvažiavime: Ir iš tolo galėjai įžiūrėti pabrauktus „ideologiškai klaidingus" sakinius.

Imrė Nadis Liaudies fronto suvažiavime buvo pasakęs: „Plaka kaip viena devyni milijonai vengrų širdžių". Toks pasakymas — ne kas kita, kaip buržuazinis nacionalizmas! Na ir kas, kad tie devyni milijonai — vengrai? Tarp tų vengrų yra ir darbininkų, ir buvusių išnaudotojų, ir vargingųjų valstiečių, ir buožių. Juos minėti kartu — taigi neigti klasių kovą! Taigi, būti susitaikėliu, oportunistu be jokių principų!

Imrė Nadis savo kalboje dar buvo paminėjęs kelias eilutes iš Petefio poezijos, kur Vengrija, jo akimis, — tai „gėlių puokštė ant pono Dievo skrybėlės"... Tai, girdi, irgi tikę tik praėjusio šimtmečio poetui, bet jokiu būdu ne šių laikų Ministrų Tarybos pirmininkui. Irgi ne kas kita, kaip buržuazinis nacionalizmas!

Ant jo galvos buvo suversta viskas: ir ekonominiai šalies sunkumai, ir užsienio prekybos deficitas, ir kooperatyvai, kam paleisti, ir netgi tai, kad praėjusią vasarą Budapešte per vengrų ir rusų vandensvydžio varžybas prieš sovietus buvo surengta demonstracija. Malenkovas, cituodamas iš jo kalbų ir straipsnių pabrauktas vietas, vis pridurdavo:

— Šito mes jums neliepėm. Nė nemanėm...

Jis irgi taip nemanė. Tikrai ne. Kad šitie, su kuriais viską buvo aptaręs, kuriais tikėjo ir apie kuriuos galvojo, kad jie irgi juo tiki, dabar, pasibalnoję pabrauktuosius sakinius, imtų ir atsiimtų savo tiek kartų pasakytą ir daugsyk pakartotą nuomonę. Ir tik šiuo momentu, pasimokius iš savo skriaudos, jam atėjo į galvą tai, kas jau seniai, dar 1953-iaisiais, kai atleido Rakošį ir pirmininku paskyrė jį, turėjo būti aišku kaip dieną, bet ligi šiol vis atrodydavo kažkaip savaime suprantama: apie kokią socialistinę brolybę ir lygiateisiškumą galima kalbėti, kai su nepriklausomos šalies ministru pirmininku elgiamasi lyg su senu skuduru, jeigu jam neleidžiama nė prasižioti, jei kiekvienas žodis, pasibraukus, tikrinamas, jei pagaliau su pačia šalim tvarkomasi lyg su savo nuosavybe.

Jį apėmė tokia neviltis ir pyktis, taip praregėjo ir pasibjaurėjo viskuo, kad, pradėjus vienam iš jų kalbėti ir pareiškus priekaištą — kodėl Vengrija neėmusi pavyzdžio iš sovietų pavyzdingų kolchozų, jis nesusilaikė neįsiterpęs:

— Kokių pavyzdingų? Visai nevykę tie jūsų kolchozai!

Dabar jau nustėro ir Prezidiumas: kurgi tai matyta, kad „pavaldinys" komunistas drįstų kritikuoti Sovietų Sąjungą?! Ir visai galimas daiktas, kad ši pastaba jam pakenkė kur kas labiau negu visos Rakošio intrigos tiek jau to, ką padarysi — nebeišlaikė.

O nutarimas buvo tiesus, be jokių užuolankų: greičiau ištaisyti visas klaidas, kurias padaręs Imrė Nadis. Tačiau Kremliaus vadai atsargūs: visai atleisti Nadžio iš pareigų jie nenorį, jie tiktai maną, jog patsai Nadis savo klaidas suprasiąs, pripažinsiąs ir ištaisysiąs. Kartu dar perspėja Rakošį, kad šiam nešautų į galvą imtis senų valdymo metodų, kad vėl nebūtų įstatymo pažeidimų.

Grįžus iš Maskvos, Rakošio pergalė jau neatrodo tokia didelė, kaip laukta, tačiau Nadis sugniuždytas visiškai — net sunku buvo tikėtis. Jis prarado ne pozicijas: didžiausią smūgį gavo jo tikėjimas,— atrodė, daugiau niekad nebeprisikels.

Kurį laiką jis dar bando dirbti ir taip tvarkyti reikalus lyg niekur nieko. Sausio 25-ąją dar dalyvauja vietinių tarybų pirmininkų pasitarime, tariasi svarbiausiais paruošų klausimais. Ten sėdi ir Andrašas Hegediušas — iš vyriausybės tiesiogiai atsakingas už paruošas, ir Antalas Apras, vykdomojo komiteto atstovas, bet, matydamas, kad nei vienas, nei kitas kalbėti nenori, jis pats paprašo žodžio ir pusvalandį šneka apie tai, ką pirmiausia reikėtų daryti.

Tačiau netrukus, po kelių dienų, Vengrijos bėdos ir Maskvos sukrėtimas paguldo jį į lovą. Širdis jau seniai šlubuoja, šį kartą — priepuolis.

Spaudoje pasirodo trumpa gydytojų išvada: draugas Imrė Nadis kurį laiką dėl sveikatos būklės negalės eiti Ministrų Tarybos pirmininko pareigų...

VII

Rakošis dabar ima rodyti pavyzdį, kaip tikras bolševikas turi išnaudoti savo pasisekimą Maskvoje. Šiuo pavyzdžiu Imrė Nadis niekad nėra sekęs, tam jis nebūtų nė tikęs — ir dėl savo prigimties, ir dėl žmogiškos savigarbos, bet kaip auka jis buvo tinkamas, ir net labai. Maskvos Prezidiumas iš tiesų buvo davęs nurodymą, kad „klaidas" turi ištaisyti „kartu su Imre Nadžiu", o kad Nadį reikėtų išgrūsti iš vadovybės, apie tai nebuvo nė kalbos,— bet šį Maskvos nurodymą Rakošis praleido pro ausis. Ir ypač jis pasijuto laisvas, kai vasario pradžioje Maskvoje buvo nuverstas Malenkovas: sovietų Ministrų Tarybos pirmininkas, kaip reikiant neįvertinęs sunkiosios pramonės ir padaręs aibes agrarinės politikos klaidų, savikritiškai mušėsi į krūtinę. O liaudies demokratijos komunistų partijų vadai dar gavo informacijos, jog Malenkovas kaltinamas ir kitkuo: 1953-iųjų vasarą „laiku neatsiskyręs nuo Berijos" Paaiškėjo, kad po Berlyno darbininkų sukilimo Berija, esant visuotiniam tarptautiniam sutikimui, turėjęs planą suvienyti abi Vokietijas, kitaip tariant,— atiduoti Rytų Vokietiją. O Malenkovas šią idėją rėmęs. Ir tai, kad sovietų Minstrų Tarybos pirmininko nuvertimas pasirodė susijęs su paties pikčiausio Rakošio priešo Maskvoje vardu, su imperialistų šnipu pavadintu Berija, Vengrijos komunistų partijos vadą dar labiau padrąsino: atrodė, kad šie naujausi Sovietų Sąjungos įvykiai tik tiek ir parodė, kad teisybė — jo, Rakošio, visur ir visada. Be to, per Aukščiausiosios Tarybos posėdį, kai Malenkovas pirmininko kėdę užleido Bulganinui, ilgą pranešimą apie tarptautinę padėtį perskaitė Molotovas, ir visa jo kalba bei tos kalbos tonas buvo ne kas kita, kaip grįžimas prie

Stalino laikų: ta pati didybės manija, tas pats nekantrumas ir grasinimai. Jeigu tada, kai Rytų Berlyne kilo demonstracija, ir sovietų vadai, sutrikę, išsigandę, suko galvas, kaip čia duoti liaudies demokratijai daugiau laisvių,— gal, kaip ir Vakaruose, leisti laisvus rinkimus,— tai dabar buvo aišku, kad tiems laikams atėjo galas. Ir Rakošiui, kuris visas viltis dėjo į tarptautinės padėties paaštrėjimą,— gal kartais dar kiltų ir karas, na, o tada jau Vengriją galėtų prijungti prie Maskvos,— ši Molotovo kalba dabar buvo tarytum balzamas.

Dabar ne tik kad nesuko galvos, kaip palenkti Imrę Nadį į savo pusę ar „atvesti į protą", bet išvis elgėsi ir politikavo taip, kad nieko nebūtų galima išspręsti taikiai ir kad Nadį taip įskaudintų, įžeistų, pastatytų į tokią padėtį, kad kokio nors kompromiso jau ir įsivaizduoti neįsivaizduotum. „Saliami politikos" meistras dabar dirbo išsijuosęs: sekė intrigų ir keršto epocha, ir jau kam kliūdavo, tai kliūdavo. Ir buvo juo lengviau, kad jo didžiausias priešas, Nadis, kaip ramus ir moralę pripažįstantis žmogus, ypač jautriai reaguodavo į viską, kas pažeisdavo jo teisybės sampratą, ne taip kaip kiti politikai: jiems spjauna į akis, o jie — kad nors ką.

Rakošiui dar pasitarnavo ir Imrės Nadžio liga, davusi progą laikyti jį per nieką ir viską daryti už jo nugaros. Tačiau Nadis nebuvo jau toks beviltiškas ligonis, kad neturėtų sąmonės ir nepasidomėtų, kas rengiama; pagaliau kaip Politinio biuro narys, kaip Ministrų Tarybos pirmininkas jis turėjo teisę pasidomėti. Išsekęs ir sulysęs, jis gulėjo lovoje, ir tai, ką sužinodavo, jam nėjo į naudą, nuo to darėsi tik blogiau: buvo rengiami nauji potvarkiai, ir visi nukreipti prieš jį,— Rakošis ruošėsi naujam Centro Komiteto plenumui; tiktai vieno Nadis nežinojo: kokie bus tie potvarkiai, tos priemonės, kas dar partijos vadovybėje nutiks. O Rakošis jo ne tik kad neaplankė, bet netgi į jo laiškus nesiteikė atsakyti.

Galiausiai Nadis, nesulaukdamas nieko iš Rakošio, nutaria kreiptis į patį Centro Komitetą. Vasario 23-iąją parašo laišką, kuriame yra ir tokios eilutės: „Kaip matote, dėl savo ligos kuriam laikui iš partinio ir valstybinio darbo turiu pasitraukti. Su tuo tenka sutikti, bet aš niekaip negaliu sutikti, kad pasinaudojant mano liga ir man nedalyvaujant, būtų rengiami kokie nors dokumentai, nutarimai. Padėtis dabar tokia, kad... mano Politinio biuro narystė tiktai formali, juk aš niekur nedalyvauju, o partijos III suvažiavimas mane vis dėlto yra išrinkęs Centro Komiteto ir Politinio biuro nariu..."

Po dviejų dienų jis rašo naują laišką: „Siandien jau lygiai savaitė, kai draugui Matiašui Rakošiui išsiunčiau laišką, kad praneštų man Politinio biuro rengiamus pasiūlymus, nutarimus, dienotvarkę ir kt. Centro Komiteto plenumui. Į šį prašymą negavau jokio atsakymo... Aišku, kad Centro Komiteto plenumą nori surengti be manęs, kad ginčijamais klausimais patiems būtų galima paaiškinti mano nuomonę ir mano požiūrį... Norima, kad Centro

Komitetui būtų pateikta tiktai vienašalė informacija, išklausyta tiktai viena pusė. Tai aš laikau savivaliavimu ir visai nesuderinamu dalyku su partijos tvarka..."

Jis gali rašyti laiškų kiek patinka — Rakošis nė skersa akim nereaguoja. Juo labiau kad tie laiškai Centro Komiteto narių nė nepasiekia, juos pasičiumpa pirmasis sekretorius ir daro su jais ką tik nori: šį sykį visus krauna į vieną dosjė. Ir dar — kad niekas iš Centro Komiteto narių kartais nepatektų to nutildyto Imrės Nadžio įtakon ir nesugalvotų jo palaikyti, likus kelioms dienoms prieš plenumą jis surengia „informacinį pasitarimą" ir pasistengia, kad ten būtų perskaitytas kiek sutrumpintas Maskvos Prezidiumo posėdžio protokolas. Iš to visa partijos funkcionierių šutvė turinti aiškiai pamatyti, kad tai, kas dabar atsitiks, bus anaiptol ne privati Rakošio akcija, o Maskvos valia, tai yra „socialistinės" šalies „suprema lex"[84].

Imrė Nadis ryžtasi paskutiniam, beviltiškam žingsniui: parašo laišką, adresuotą Centro Komitetui, ir išsiuntinėja ne tiktai Rakošiui, bet ir kitiems Komiteto nariams, ypač tiems, kurie per pastaruosius pusantrų metų rėmė jį ir jo politiką. Ir prašo adresatų, kad su tuo laišku artimiausiame posėdyje supažindintų Centro Komitetą. Jis nori, kad kaip nors būtų išgirstas ir jo balsas, tegu tik bendrais bruožais, tegu ir nesigilinant į detales, kad būtų išklausyta ir jo nuomonė. Tuščios viltys. Centro Komitete iš tų, kurie ištisus mėnesius mindžikavo šalia jo, kurie vaikščiojo skųstis Rakošiu, Gere, kurie spalio mėnesį choru šlovino jo politiką,— iš šešiasdešimties septyniasdešimties narių neatsirado nė vieno, kuris būtų išdrįsęs perskaityti Imrės Nadžio laišką. Atvirkščiai: kiekvienas viską iškloja Rakošiui, nes baisiausiai bijo, kad nesusilauktų bėdos už tai, kodėl Imrė Nadis laišką atsiuntęs būtent jam.

Tačiau vietoj vengrų partijos vadų ir aukščiausių funkcionierių atsakymo Imrė Nadis netikėtai susilaukia svečio: į butą pasibeldžia Michailas Suslovas, sovietų Prezidiumo narys, Maskvos patikėtinis vengrų reikalams, ir atsisėda prie ligonio lovos. Suslovas į Budapeštą atvyko dalyvauti Centro Komiteto plenume ir padėti parengti nutarimą dėl naujo — ir šį kartą naujausio — posūkio. Iš dalies — tai ir šioks toks spaudimas Komiteto nariams, kuriuos Maskva, kaip matyti, vis dėlto vertina, laikydama, kad iš šitų visada visko gali tikėtis, o antra — savotiškas stabdis, kad Rakošis, apsvaigęs savo pergale, nenuvažiuotų pernelyg toli, toliau, negu jam leista.

Suslovas be jokių paslapčių: atėjęs pas Imrę Nadį tam, kad įkalbėtų jį prisipažinti klydus. Iš jo žodžių paaiškėja, kad sovietų vyriausybė ir Vengrijoje norėtų padaryti „Malenkovo tipo perversmą" — ramiai ir be didesnio triukšmo,— norėtų Imrę Nadį vyriausybėje matyti jei ir ne Ministrų Tarybos pirmininku, tai jo pavaduotoju ir, aišku, Politinio biuro nariu. Tai, žinoma, kur kas garbingiau už Rakošio liniją, tačiau su sąlyga, su tokia jau seniai

[84] Aukščiausias įstatymas (*lot.*).

pažįstama Komunistų partijos ne sykį išbandyta sąlyga: kad pątsai Imrė Nadis detaliai išpažintų savo „klaidas", jas viešai pasmerktų ir daugiau jų nekartotų.

Bet kad ir kaip įkalbinėja Suslovas, šaukdamasis jau gerai pažįstamų dogmų, partijos interesų, partijos vienybės ir jos disciplinos, pokalbis baigiasi be jokio rezultato. Imrė Nadis visai nelinkęs muštis į krūtinę, nelinkęs pakartoti Malenkovo vaidmenį. Ką jis yra daręs, tai daręs su sovietų valdžios žinia, sutikimu, netgi jų padrąsintas. Ir įsitikinęs, kad elgiasi teisingai. Galimas daiktas, kad šiaip jis padaręs klaidų, jas dar galėtų ir pripažinti, bet kur jo klaidos ligi 1953-iųjų birželio, kokios jo politinės kaltės? Ir jis reikalauja, bent jau prašo, kad suteiktų jam teisę paaiškinti savo požiūrį Centro Komitetui, tada aukščiausioji partijos vadovybė, išklausiusi atvirus ginčus ir gerai susipažinusi su faktais, galėtų susidaryti savo nuomonę. O tokį — kolektyvinį — nutarimą jis būtų linkęs pripažinti, net ir savo paties atžvilgiu.

Suslovas iš jo išeina tuščiom rankom. Ir tos tuščios Suslovo rankos dar labiau atlaisvina Rakošio rankas.

Centro Komiteto plenumas, įvykęs kovo 2—4 dienomis, partijos pirmajam sekretoriui nuskamba kaip tikras triumfas. Tasai pats Centro Komitetas, dar tik prieš penkis mėnesius vieningai pareiškęs, kad svarbiausias pavojus esąs kairysis, ir vienbalsiai pasisakęs už pramonės, ir visų pirma sunkiosios pramonės, tempų sulėtinimą, už didesnę pagalbą žemės ūkiui ir pavieniams valstiečiams, dabar lygiai taip pat vienbalsiai pritaria, kad didžiausias pavojus yra dešinysis ir kad pristabdyti sunkiąją pramonę ir lėtinti žemės ūkio kooperaciją bei puoselėti dar kokias iliuzijas pavienių valstiečių atžvilgiu yra didžiausia oportunistinė klaida. Žodžiais dar neva pripažįstama 1953 metų birželį paskelbta politika, o iš tiesų vis dėlto imama grįžti iš naujosios epochos į senąją.

„Dešinioji pakraipa": šituo arkliuku ir šuoliavo 1955 metų kovo mėnesio partijos nutarimas — šuoliavo ilgai, nuobodžiai ir veidmainiškai. Už viską atsakingi — „dešinieji": pramonės gamyba trypčioja vienoje vietoje, darbo našumas daugelyje pramonės šakų kritęs, produkcijos savikaina išaugusi, darbo drausmė pašlijusi, 1954-aisiais grūdinių kultūrų nuimta mažiau negu 1953-iaisiais, stambiųjų raguočių skaičius nepadidėjęs, žemės ūkio planai pagal svarbiausius straipsnius neįvykdyti, nacionalinės pajamos sumažėjusios. Ar iš tikrųjų buvo taip, ar ne, kas čia žino, ko gero, net ir pats pranešėjas Rakošis nebūtų galėjęs pasakyti: statistika Vengrijoje jau daug metų pūtė į jo dūdą — ką jis liepdavo, tą ji įrodydavo. Jei jam būtų prireikę staiga viską pateikti atvirkščiai, Centrinė statistikos valdyba per 24 valandas būtų surinkusi visus reikalingus duomenis.

„Dešinioji pakraipa",— sako toliau nutarimas,— stengėsi sužlugdyti socialistinę pramonę, ėmė kastis po liaudies ūkio vystymosi ir šalies gynybos pamatais, išleidusi iš akių vis aštrėjančią tarptautinę padėtį; ji suklaidino žmones, neigė vadovaujantį darbininkų

klasės vaidmenį, norėjo sužlugdyti kooperacijos judėjimą kaime, pataikaudama buožėms ir stodama prieš varginguosius valstiečius, iš esmės tarnaudama tik išnaudojimui; neigė partijos kaip avangardo vaidmenį, norėjo aukščiau jos iškelti Patriotinį liaudies frontą; griovė demokratinį centralizmą, jį šmeiždama ir duodama valią nacionalizmui ir šovinizmui, ir taip toliau, ir panašiai. Pylėsi kaltinimai vienas po kito, ir dar tokie, kad vienpartinės sistemos sąlygomis ir bet kurio vieno iš jų būtų visiškai pakakę tai pakraipai sunaikinti.

Ištisa nutarimo dalis skirta Imrei Nadžiui. „Mūsų partijoje ir valstybės veikloje dešinioji pakraipa pasidarė tokia pavojinga todėl,— daro išvadą Centro Komitetas,— kad draugas Imrė Nadis savo kalbomis ir straipsniais šias antimarksistines pažiūras tiktai ir rėmė, netgi buvo didžiausias jų skleidėjas. Draugo Imrės Nadžio vienas iš pagrindinių dešiniosios pakraipos bruožų pasireiškė tuo, kad jis neigė ir visai nuvertino partijos dėka pasiektas mūsų dideles pergales ir sistemingai nutylėdavo visus laimėjimus. Spalio 20-ąją „Szabad Nép“ laikraštyje paskelbtame straipsnyje „Po Centro Komiteto plenumo“ draugas Imrė Nadis tiesiai kurstė smulkiaburžuazinius elementus ir partijos viduje, ir už jos ribų neteisėtai veiklai, menkinančiai ir pakertančiai partijos autoritetą... Dešiniesiems elementams šitas straipsnis buvo tarsi ženklas, ir jie visaip ėmė pulti teisingą partijos politiką. Tokių reiškinių pastebėta daugelyje laikraščių — tarp jų ir „Szabad Nép“ redakcijoje, ir literatūrinio gyvenimo sferoje. Draugas Nadis, Ministrų Tarybos pirmininkas, nemobilizavo nei liaudies ūkio, nei partijos, nei profsąjungų darbininkų klasei išjudinti, kad būtų įvykdyti ir viršyti gamybos planai, kad gerėtų pramonės gaminių kokybė, didėtų darbo našumas, mažėtų darbo sąnaudos, gaminių savikaina, geriau būtų panaudojama technika. Atvirkščiai: draugas Nadis ir dar keletas draugų ministerijose, spaudoje (ir visų pirma „Szabad Nép“ redakcijoje) pigios demagogijos pažadais suklaidino darbininkų klasę, skleisdami nusiraminimo nuotaikas, kad kepti karveliai patys atlėks į burną, ir tai ypač paveikė labiausiai atsilikusius darbininkų sluoksnius ir davė atitinkamų rezultatų: pramonės planai 1954 metais dėl to ir liko neįvykdyti“.

Iš to, kad nutarime Imrė Nadis dar vadinamas „draugu“, buvo aišku, jog milicija į jo duris dėl arešto kol kas dar nesibels. Bet iš to, kiek visko surašyta jo sąskaiton, irgi kiekvienas suprato: Imrės Nadžio epochai atėjo galas.

Jis dar mėgino vieną laišką adresuoti jau posėdžiaujančiam Centro Komitetui, bet laiškas ten nebuvo nė paskelbtas, o Centro Komiteto nariai vienas per kitą stojosi iš vietų, lyg lenktyniaudami, kad tik kuris netyčia neatsiliktų ir neužsitrauktų Rakošio pykčio, ir visi iš eilės dergė Imrę Nadį, ir juo arčiau jo lig šiolei stovėjo, juo smarkiau dabar jį koneveikė. Pats santūriausias ir garbingiausias buvo, deja, Ištvanas Frišas — tas pats, kuris prieš penkis

mėnesius per spalio posėdį vienas vienintelis išdrįso su juo ginčytis ir kurį Nadis iš pareigų atleido.

1953 metų birželio nutarimo, kuris partijos gyvenime įteisino „naują epochą", Rakošio valdžia niekad nebuvo viešai paskelbusi, nors iš partiečių ne sykį pasigirsdavo balsų, kad norėtų susipažinti su tuo svarbiu dokumentu. O kovo mėnesio nutarimas, tiksliau — svarbiausios jo kryptys, vos spėjus pasibaigti Centro Komiteto plenumui, per dvi valandas buvo išsiuntinėtas visoms didžiausioms partinėms organizacijoms. Ir kai pagaliau, Suslovui įsikišus ir padėjus, jau buvo parengtas galutinis tekstas, viešai spaudoje pasirodė kovo 9-ąją, Rakošio gimimo dieną, lyg kokia dovana šiam karingam vyrui, kuris vėl pasidarė išmintingasis tautos tėvas ir vadas.

Po dvidešimties mėnesių sabotažo, ardomojo darbo ir intrigų Rakošis dabar ėmė diktuoti pašėlusį tempą. Aparato gyvenimas atgijo, partijos funkcionieriai vėl tiksliai žinojo, ką jiems reikia veikti, vėl prasidėjo tūkstančiai susirinkimų, mitingų, pasitarimų įmonėse, įstaigose ir visur kitur, ir prispausti, nusivylę, įbauginti žmonės visur „vieningai džiugiai" pritarė naujausiam Centro Komiteto plenumui. Praėjus trims dienoms po nutarimo išspausdinimo, Rakošis tuose pačiuose Sporto rūmuose, kur spalio mėnesį buvo paskelbta Imrės Nadžio pergalė, lygiai tai pačiai publikai — partiniam aktyvui — surengė tokį pat pasitarimą. O kad Rakošio pergalė atrodytų dar tikresnė, jis į tribūną išleido tą patį oratorių, kuris prieš 150 dienų pasiskelbė esąs ištikimas Imrės Nadžio bendražygis,— partijos Budapešto miesto pirmąjį sekretorių Ištvaną Kovačą. Be „pergalės triumfo", jis dar turėjo ir kitą priežastį: Rakošis Imrei Nadžiui „sunaikinti" mikliai ir gudriai siųsdavo kaip tik tuos, kurie, jeigu ir ne žmonių minioms, tai bent jau funkcionieriams, buvo žinomi kaip „naujosios politikos" šalininkai. O antra vertus, jis norėjo parodyti kiekvienam „paklydusiam" savo pavaldiniui ir partijos veikėjui, kaip galima greitai, lengvai ir be jokios bausmės pereiti į jo pusę ar vėl grįžti prie jo. „Reikia atvirai pasakyti,— mušėsi į krūtinę priešais radijo mikrofoną ir penkis tūkstančius funkcionierių salėje už savo spalio mėnesio klaidas Ištvanas Kovačas,— kad iš vadovaujančių draugų, Budapešto partinių darbuotojų ir čia susirinkusio aktyvo, įskaitant, žinoma, ir mane, labai daug buvo tokių, kuriuos draugas Imrė Nadis savo kalbomis, laikysena ir veikla tiesiog suklaidino. Tikrai nespėjom susigaudyti, koks čia reikalas"

Tai štai koks buvo tasai kelias, tasai grįžimas į malonę: reikėjo Imrę Nadį pasmerkti, suniekinti, o save pavaizduoti apgauta auka. Partijos funkcionieriams atlėgo; tie, kurie prieš Imrę Nadį buvo nusiteikę visą laiką, dabar lengviau atsipūtė todėl, kad pagaliau išmušė ir jų valanda, o tie, kurie jam kiek ir padėjo, rėmė,— todėl, kad pamatė: tikrai nieko blogo neatsitiko ir jų padėtis anaiptol ne beviltiška. O kai į tribūną įžengė Matiašas Rakošis, pasigirdo tokie plojimai ir toks skandavimas: „Tegyvuoja Rakošis!", lyg

anais pačiais geriausiais jo karaliavimo laikais — 1951-aisiais ar 1952-aisiais. „Labai apgailestauju,— pasakė jis,— kad visa šalis, visa darbo liaudis negali matyti šito Budapešto aktyvo, kur 4700 komunistų, pats gražiausias sostinės komunistų žiedas, vieningai pritaria Centro Komiteto nutarimui" Apie tai, kad prieš kelis mėnesius liaudis būtų galėjusi pamatyti lygiai tokį pat vieningą priešiškumą šitam nutarimui, aišku, nė žodžio. Pati Rakošio kalbos esmė ir visa jo laikysena tilpo į vieną jo paties pasakytą frazę: „Taigi po pusantrų metų trukusių visokiausių sunkumų ir bėdų mes pagaliau vėl atsitiesėme" [35]. Buvo aišku: kol vadovavo Imrė Nadis, šalis nebuvo atsitiesusi, o partijos pirmasis sekretorius Rakošis tiktai vargo ir kankinosi. Ir buvo aišku kitkas: sovietų partija, kritikavusi Rakošį ir rėmusi Imrę Nadį, tikrai buvo neteisi.

Centro Komiteto kovo mėnesio plenumas tiktai vieną klausimą paliko atvirą: o koks gi bus paties Imrės Nadžio likimas? Šalies visuomenei, kuri jau buvo pripratusi prie represijų ir teismų, panašių į Raiko teismą, buvo gana keista ir nesuprantama, kad Imrė Nadis tiktai kritikuojamas, o iš Ministrų Tarybos neatleidžiamas. Matyt, galiojo sovietų vadų patarimas, kuriems Imrės Nadžio populiarumas buvo puikiai žinomas, matyt, jie norėjo rasti kokį priimtinesnį kompromisinį sprendimą, kad taip nekristų žmonėms į akis, tai būtų kur kas geriau už radikalią išeitį — Nadį visai atstumti ir pašalinti. Šis sprendimas atidėtas dar ir todėl, kad partijos valdžia jau daug mėnesių iš anksto rengėsi Vengrijos išlaisvinimo 10 metų jubiliejui, kuris iškilmingai buvo atšvęstas 1955 metų balandžio 4 dieną. Buvo pakviestos ir užsienio delegacijos, ir todėl visai nenorėta, kad likus savaitei ar dviem iki šventės, būtų „sudrumsta nuotaika" keičiant valdžią. Dėl viso pikto Centro Komitetas nutarė, kad dėl paties Imrės Nadžio asmens bus sprendžiama tik jam pasveikus, taigi jam buvo duota proga išsakyti partijos vadovybei savo pažiūras.

Tačiau viskas anaiptol nereiškė, kad ši dviprasmė padėtis tęsis neribotą laiką ir kad Rakošis ilgai ją pakęs. Jam pačiam tas Centro Komiteto nutarimas — tai tik jo paties sugalvotas dalykas, tik paprasčiausias popierėlis, ir daugiau nieko. Vos tik pasibaigė „išlaisvinimo iškilmės" ir šimtai tūkstančių Budapešto žmonių, susirinkusių prie Stalino paminklo, kurio pakojyje stovėjo visas švytintis diktatorius, išsiskirstė, tuoj pat vadovybė buvo sušaukta naujam posėdžiui.

Ir šio posėdžio vienintelis klausimas, vienintelis uždavinys buvo — kuo daugiau purvo uždrėbti Imrei Nadžiui.

O prieš posėdį Rakošis dar buvo ir kai ką nuveikęs: prisirinkęs visokiausių skundų, pareiškimų, nes šalyje ir partijoje, kur vyravo korupcija ir papirkimas, tai padaryti nebuvo labai sunku.

---

[35] Spaudoje šis sakinys pasirodė kiek kitoks: „Po pusantrų metų trukusių visokiausių sunkumų ir bėdų partija vėl pasuko į teisingą kelią". Rakošis, kaip matyti, buvo linkęs truputį sušvelninti,— reikia manyti, ne dėl ko kito, kaip dėl Maskvos.

Išbandytas būdas paprastai būna toks. nepartinių rankomis įrodyti, kad kaltinamasis komunistų partijos narys norėjo ir juos įtraukti į nusikalstamą veiklą prieš partiją; šitokiu būdu ne tik išaiškėja, kad minimas komunistas yra suktas ir nepatikimas — nauda būna dviguba: nepartiniai patys ima labiau vertinti partiją ir jos bijotis. Tokiam vaidmeniui šį kartą buvo pasirinkti du kandidatai: Prezidiumo pirmininkas Ištvanas Dobis ir Švietimo ministras Jožefas Darvašas. Dobis pašnibždėjo Rakošiui, kad prieš kelias savaites jis aplankęs Imrę Nadį namuose ir su juo kalbėjęsis, o tas, nesikeldamas iš lovos ir įsišnekėjęs, ėmė ir pasakė: „Žinai, Pišta, šioje šalyje reikėtų tik kokių 8 ar 10 padorių žmonių, kurie sugebėtų užimti tvirtą poziciją, ir tada viskas grįžtų į savo seną tvarką". Aštuonių ar dešimt padorių žmonių! Vadinasi, jis norėjo pasakyti, kad daugumas Centro Komiteto narių — anaiptol nėra padorūs! Tokių žmonių, kurie užimtų tvirtą poziciją! Tikriausiai norėta pasakyti, kad partijos viduje reikalinga frakcija, kuri organizuotai ir tiesiai pasisakytų prieš partijos politiką. Baisūs kaltinimai, baisios mintys siaubingo žmogaus galvoje!

O Jožefas Darvašas pasiskundė, kad Imrė Nadis jį norėjęs atkalbėti nuo straipsnio „Ar ne per daug keliame kainą?", o paskui, straipsniui vis dėlto pasirodžius, pasikvietęs jį ir pareikalavęs už tai atsakomybės. Šitoks poelgis,— atsakė Rakošis,— juo labiau smerktinas, nes tas straipsnis dar prieš rašant buvęs aptartas su atitinkamais draugais ir viskas buvę suderinta.

Iš to visko Rakošis sumaišė tokį jovalą, kad jo nebūtų drįsęs ragauti net baisiausiai išbadėjęs, visą savaitę aguonos grūdo burnoj neturėjęs. Tačiau šis Centro Komitetas, kurio dalis Imrės Nadžio nekentė, o kita dalis drebino kinkas prieš Rakošį, buvo linkusi viską nuryti — ir nurijo.

Frakcija — tai buvo pirmas kaltinimas. Įrodymas — be asmeninio pokalbio su Ištvanu Dobiu, dar toji aplinkybė, kad Imrė Nadis prieš paskutinį Centro Komiteto posėdį atsiuntė laišką ne tik Rakošiui, bet parašė ir kai kuriems Centro Komiteto nariams. Partijoje tai neleistinas dalykas: Politinio biuro narys negali turėti tiesioginio ryšio su Centro Komiteto nariu.

Asmens politika — tai buvo antras kaltinimas. Įrodymas — per pasitarimus prieš Liaudies fronto suvažiavimą Imrė Nadis siūlęsis būti Liaudies fronto pirmininku. Šį pasisiūlymą Politinis biuras, aišku, atmetė, bet iš to paaiškėjo, kad Imrei Nadžiui Ministrų Pirmininko kėdės nepakanka, jis dar veržiasi ir į kitas vadovaujančias pareigas. (O apie tai, kad ligi 1953-iųjų birželio Matiašas Rakošis vienu sykiu buvo ir Ministrų Tarybos pirmininkas, ir partijos pirmasis sekretorius, ir Patriotinio liaudies fronto pirmininkas, dabar, aišku, nebuvo nė kalbos.)

Šeimos politika — trečiasis kaltinimas. Imrės Nadžio žentas Ferencas Janošis buvo Liaudies fronto atsakingasis sekretorius. Tai teisybė. Rakošis užmiršo tik viena, kad Ferencas Janošis dar gerokai prieš Imrei Nadžiui ateinant į valdžią buvo ministro pavaduo-

tojas jo paties, Rakosio, vyriausybėje ir kad jį į Liaudies fronto atsakinguosius sekretorius iškėlė kaip tik Rakošio vadovaujamas Politinis biuras. Galimas daiktas, kad tam iškėlimui ir turėjo įtakos, jog Imrė Nadis buvo jo uošvis. Bet čia buvo tik dėmesio neverta smulkmena, palyginti su tuo, ko Rakošis nepagailėjo savajai šeimai: vienas jo brolis — ministro pavaduotojas, kitas — Aukštosios partinės mokyklos direktorius, trečiasis — ministerijos skyriaus viršininkas, o pusseserės vyras — Saugumo komiteto valdžia. Bet tai buvo kas kita — tai buvo Rakošio šeima.

Klerikalinė įtaka — irgi priklausė prie kaltinimų. Įrodymas — Gynybos ministras Ištvanas Bata pasakė, jog daug sykių prašęs Imrės Nadžio audiencijos, bet tasai vis niekaip negalėdavęs jo priimti. „O tuo tarpu,— dar pridūrė Bata,— kai priimami pasiprašė vyskupai, jiems tuoj pat „atsirado laiko“ Bet Centro Komitetas turėjo dar vieną Imrės Nadžio klerikalinės įtakos įrodymą — ir patį didžiausią: kai 1945-aisiais tekėjo jo duktė, jis sutikęs, kad jaunieji tuoktųsi bažnyčioje, negana to, dar ir pats toje ceremonijoje dalyvavęs. Mat Imrės Nadžio žentas Ferencas Janošis, malonus, geraširdis, apkūnus vyriškis, buvo reformatų pastorius ir per Antrąjį pasaulinį karą kaip kariuomenės šventikas pateko į sovietų nelaisvę. Čia susipažino su marksizmu-leninizmu ir pasidarė komunistas ir čia susipažino su Imrės Nadžio dukra Žoka. Grįžęs atgal į tėvynę, partijos nurodymu Janošis kurį laiką dar ir toliau liko kariuomenės pastorius, kad naujojoje vengrų armijoje sustiprėtų „demokratinė įtaka“. Tikrai sunku buvo įsivaizduoti, kad reformatų pastorius pulkininkas tuoktųsi ne bažnyčioje, ir pagaliau dar jokiuose partijos įstatuose nepasakyta, kad tėvas negali dalyvauti dukros sutuoktuvėse. O jeigu jau Centro Komitete taip drįstama kelti visokius klausimus, tai kodėl negalėjo iškilti kad ir toks: kodėl ši 1945-ųjų metų kaltė dėl tuokimosi bažnyčioje partijai užkliuvusi tik po dešimties metų, tik 1955-aisiais, kodėl ne 1953-iaisiais, sakysim, kai Imrė Nadis buvo skiriamas Ministrų Tarybos pirmininku.

Ir vis dėlto Rakošis atsakymą dėl ano Imrės Nadžio paskyrimo į Ministrų Tarybos pirmininko kėdę davė — tegu ir ne visai tiksliai, tegu ir užuolankom. Jis griebėsi atgailos: atsiprašė partijos, jog nebuvęs pakankamai budrus ir 1953-iaisiais sutikęs, kad Imrė Nadis būtų paskirtas pirmininku. Dėl to,— sakė,— jis juo labiau kaltas, nes Imrė Nadis savo dešiniąją pakraipą jau buvo parodęs 1948—1949-aisiais ir Jožefas Rėvajus, tasai „ketveriukės“ iškritęs arkliukas, jau tada buvo jį perspėjęs, kad Imre Nadžiu pasitikėti negalima. Centro Komitetas ir šitos šnekos klausėsi ligi galo, nors kiekvienas iš narių gerai žinojo, kad dėl Imrės Nadžio paskyrimo Rakošis nė piršto nebuvo pajudinęs, kad čia Maskvos — Malenkovo, Chruščiovo, Berijos ir Molotovo — darbas. Rakošis tada tik džiaugėsi sveikas kailį išnešęs, o apie kokį nors prieštaravimą ir kalbos negalėję būti; beje, dėl tos Imrės Nadžio „dešiniosios

pakraipos“ 1948—1949-aisiais — kaip tik tada Maskvos Prezidiumas ir patvirtino, kad buvusi jo teisybė.

Tačiau „patiklusis“ ir „kilniaširdis“ partijos vadas nenumaldomai griežtai varė savikritiką toliau. Pripažino, jog padaręs didelę klaidą, kai prieš dešimt dienų sutikęs, kad per šventinę demonstraciją minioje būtų nešamas Imrės Nadžio portretas. O kad Rakošis pasielgęs be galo lengvabūdiškai ir tuo tik atitrūkęs nuo liaudies, geresnio įrodymo, girdi, nereikia: iš tų, kas nešę transparantus, labai mažai kas norėję imti į rankas Imrės Nadžio portretą. Centro Komiteto nariai žinojo, kad čia esama teisybės, bet jiems taip pat buvo aiški ir tos teisybės priežastis: po kovo mėnesio nutarimo žmonės ėmė būgštauti, kad gali grįžti Raiko bylos laikai, ir kiekvienas saugojosi, kad kaltė nekristų ant jo galvos: dar neteksi tarnybos arba tave net ir areštuos, uždarys į kalėjimą vien už tai, jog minioje nešei Imrės Nadžio portretą.

Jei viskas nebūtų buvę taip tragiška, šis Centro Komiteto posėdis puikiausiai būtų tikęs į kabaretą, nes aukščiausioji partijos vadovybė turbūt per visą savo gyvenimo istoriją nebuvo taip sublizgėjusi kaip dabar: nei proto, nei charakterio, nei savigarbos pagaliau. O buvę spalio mėnesio „čempionai“ — Andoras Berėjus, Martonas Horvatas, Ištvanas Kovačas,— atėjus balandžiui, lenktyniavo nebent dėl to, kuris iš jų nuo savo batų daugiau purvo nudrėbs ant Imrės Nadžio. Ir iš jų visų buvo tik vienas žmogus, kuris Imrės Nadžio, žinoma, irgi negynė, tačiau jį kritikuodamas nepagailėdavo ir Rakošio,— tai Karojus Kišas, Partijos kontrolės komisijos pirmininkas. Dėl to Rakošis, jau netekęs kantrybės, jam ir tėškė: „Draugas Kišai, mano akyse jūs ir krislą pastebite, o Imrės Nadžio — nė rąsto nematote. Labai keista, kad šitaip galvoja žmogus, užimąs tokias aukštas pareigas...“ Ir šito pagrasinimo pakako, kad daugiau niekas neišdrįstų sekti „draugo Kišo“ pavyzdžiu.

Centro Komitetas, posėdžiavęs vieną dieną, priėjo išvadą: Imrė Nadis nuo kovo mėnesio ir toliau laikąsis nusiteikęs prieš partiją (tai yra nepareiškęs jokios savikritikos), todėl partija, remdamasi nuo to laiko (!) į dienos šviesą iškilusiais faktais, priimanti tokį nutarimą: „Vengrijos Darbo žmonių partijos Centro Komitetas konstatuoja, kad draugas Imrė Nadis, ir kaip Politinio biuro narys, ir kaip Ministrų Tarybos pirmininkas, vadovaujasi tokiom politinėm pažiūrom, kurios griežtai prieštarauja bendrajai partijos politikai, darbininkų klasės, darbo valstietijos ir liaudies demokratijos interesams. Draugo Nadžio visos pastangos buvo skirtos tam, kad būtų sustabdyta socialistinė statyba, socialistinė pramonė, ir ypač sunkioji, o kaime — kooperatyvų judėjimas, kad būtų sutrukdyta socialistiškai pertvarkyti kaimą. Jis stengėsi nustumti į šalį partiją ir sumenkinti vadovaujantį jos vaidmenį, kėsinosi sėti nesantaiką tarp valstybinių organų, ypač turima galvoje Liaudies frontą ir partiją. Tokiais savo veiksmais draugas Imrė Nadis trukdė kelti liaudies pragyvenimo lygį. Be to, antimarksistines, antilenininines ir antipartines savo pažiūras skleidė ir su jomis susijusią santvarką

propagavo visose svarbiausiose politikos, ekonomikos ir kultūros srityse. Imrės Nadžio veikla padarė didelę žalą mūsų partijai, liaudies demokratijai ir visai socializmo statybai. Imrė Nadis, stengdamasis įgyvendinti savo dešiniojo oportunizmo politiką, griebėsi antipartinių metodų ir netgi frakcijų; tai jau visai nesuderinama su marksistinės-lenininės partijos disciplina ir vienybe. Dėl to Centro Komitetas ir pašalina Imrę Nadį iš Politinio biuro narių, iš Centro Komiteto narių ir atšaukia visas funkcijas, kurias jam buvo patikėjusi partija".

Tai tokia balandžio 14-osios nutarimo dalis, liečianti Imrę Nadį. Bet kad ir kokie išpūsti tie kaltinimai, tušti ir be jokio konkretaus pamato, kad ir kokia negailestinga už tai išvada — pats ciniškiausias, pats velnioniškiausias dalykas prasideda tiktai dabar. „Atsižvelgiant į tai, kad klaidingas draugo Nadžio pažiūras ilgą laiką rėmė draugas Mihajus Farkašas, Centro Komitetas atšaukia jį iš Politinio biuro ir Centro Komiteto narių ir perkelia į kitą partinį darbą".

Taigi Rakošis „paaukojo" Farkašą, tą patį žmogų, kuris per anuos du mėnesius, kol partijos vadas buvo Sovietų Sąjungoje, išsaugojo jam partinį aparatą, kuris ligi paskutinės Rakošio sugrįžimo dienos sėkmingai sabotavo Imrės Nadžio politiką. Rakošis nubaudė jį už 1953-iųjų „išdavystę": parodė, jog anaiptol nelinkęs nieko užmiršti ir atleisti. Ir kartu jį it kaulą šuniui numetė svyruojantiems Centro Komiteto elementams — Ištvanui Kovačui ir Martonui Horvatui, bijantiems Farkašo dar nuo Raiko teismo laikų. Ir dar pademonstravo: visai, girdi, nėra ko bijotis, tiktai remkite mane, ir tie kruvini laikai,— bent jau man ištikimiems žmonėms,— tikrai negrįš. Ir dar ne viskas — užvis niekšiškiausia, kad nekaltų žmonių kankintoją, ne vienos sufabrikuotos bylos meistrą ir savo nusikaltimų bendrininką jis dabar užkorė Imrei Nadžiui ant sprando. Rakošis nežinojo, kas yra gėda, ir Imrei Nadžiui dabar karčiai teko užsimokėti už savo nedovanotiną klaidą, kad kuriam laikui buvo sutikęs priimti Mihajaus Farkašo paramą.

Ir vos tik šis nutrimas pasirodė, propagandos mašina, kuri buvo partijos, tai yra Rakošio, rankose, tuoj pat ėmė dirbti visu tempu. Tame pačiame „Szabad Nép" laikraštyje, kur buvo paskelbta apie Imrės Nadžio pašalinimą, dabar buvo publikuojami net ir komentarai, gerokai viršijantys patį nutarimą: Imrė Nadis dabar jau imtas kaltinti politika, „priešiška partijai ir liaudžiai",— tai pats baisiausias kaltinimas liaudies demokratijos šalyse, koks tiktai gali būti. Radijas nuo Imrės Nadžio klaidų net aidėte aidėjo, o politiniam švietimui buvo įvestas naujas kursas, kur buvo dėstoma apie „dešiniosios pakraipos" šaknis ir jos atsiradimą ir kur specializavosi daugybė partijos ideologų — mokėsi triuškinti Imrę Nadį, rašydami plačiausius straipsnius į partinį žurnalą „Társadalmi Szemle". Įspirti Imrei Nadžiui — dabar partijoje buvo laikoma didžiausiu nuopelnu, ir tokiu, už kurį Rakošis galėjo apdovanoti. Juo didesnė išdavystė, juo didesnis ir atlyginimas: aukščiausioji

miesto partijos valdžia — Ištvanas Kovačas, pavyzdžiui, pateko į Politinio biuro narius.

Balandžio 18 dieną, praėjus kelioms valandoms nuo nutarimo paskelbimo spaudoje, įvyko Parlamento posėdis. Pirmininkas Ištvanas Dobis perskaitė nutarimą: „Atleisti draugą Imrę Nadį iš Vengrijos Liaudies Respublikos Ministrų Tarybos pirmininko pareigų kaip visiškai toms pareigoms netinkamą. Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininku paskirti draugą Andrašą Hegediušą"

Nutarimas, kaip pranešė spauda, susilaukęs ilgų plojimų. Ir tie patys deputatai, kurie 1953 metų birželį, kaip tada irgi spauda buvo pranešusi, ilgais plojimais Imrę Nadį išrinko Ministrų Tarybos pirmininku, dabar visi vienbalsiai jį iš to posto pašalino. Ką gi — Vengrijos Parlamentu skųstis tikrai negalima: sukasi kaip sviestu pateptas — ir šiam, ir anam.

Imrę Nadį, kuris, sunkiai sirgdamas, gulėjo lovoje, aplankė žemesnio rango partiniai pareigūnai ir pranešė: savo viloje, girdi, gyventi galįs, bet visokių paslaugų, kaip automašinos, specialios parduotuvės ir ligoninės, ką lig šiolei turėjęs kaip vyriausybės narys, teks atsisakyti. Taip pat pareikalavo, kad jis tuojau atsisakytų Patriotinio liaudies fronto viceprezidento pareigų [36], Parlamento deputato mandato, Budapešto tarybos, Taikos tarybos ir Mokslų Akademijos narystės. Kadangi visas šias funkcijas jis buvo gavęs per partinę liniją kaip įpareigojimą, buvo linkęs visko ir netekti, tiktai vieno — ne: Mokslų Akademijos. Ši narystė, sakė jis, ne iš partijos malonės, ne jos dovana,— ji gauta už mokslą, už žemės ūkio mokslą, kurį jis vystęs daugiau kaip 10 metų. Ir visai nesirengiąs maldauti, kad tą narystę jam paliktų,— ji jam priklausanti. Partijos atstovai atsakė, jog reikėsią atsisveikinti ir su ja, kitaip negausiąs savo 2000 forintų pensijos, kuri dabar liko vienintelis jo pajamų šaltinis duonai kasdienei.

Ir gulėjo jis vienas, užmirštas, savo vilos mažam kambarėly Oršo gatvėje. Iš vyriausybės, iš partijos funkcionierių neatsirado nei vieno žmogaus, kuris jį aplankytų. Ir jo portretai, kuriuos dar taip neseniai balandžio 4-ąją nešė per demonstraciją, buvo sudeginti, knygos — tuoj pat išmestos iš bibliotekų ir knygynų. Iš visos jo veiklos, kaip viešai buvo skelbiama, liko tik „kaltės" ir „klaidos" Jei suskambėdavo skambutis prie vilos durų,— visad suklusdavo: ar tik neatėjo jo areštuoti. To buvo galima tikėtis kiekvieną akimirką.

VIII

Kodėl jis neatgailavo už savo klaidas, nesimušė į krūtinę? Kaip čia galėjo atsitikti, kad šis žmogus, tiek sykių tryptas ir žemintas, tiek sykių partijos priverstas atsisakyti savo idėjų, per ištisus de-

[36] Jo žentas Ferencas Janošis tučtuojau buvo atleistas iš Patriotinio liaudies fronto sekretoriaus pareigų.

šimtmečius paklusti daugumos nuomonei, dabar niekaip nepasidavė — nei grubiam spaudimui, nei aukščiausiosios sovietų valdžios įkalbinėjimams ir visai nebuvo linkęs trauktis atgal? Tiesa, gegužės pirmosiomis dienomis jis parašė laišką Centro Komitetui, kuriame sutiko su kovo mėnesio pagrindinėmis kryptimis ir praktiniais tikslais,— tame plenume, galų gale, žodžiais dar neva ir buvo pasisakyta už 1953-iųjų „birželio politiką",— pripažino sau privalomu ir balandžio nutarimą, bet tasai laiškas, nepaisant netgi kelis kartus parodyto „spaudimo" tebuvo tik minimalus seno partijos nario pareiškimas, tik „dėl viso pikto", kad kaip nors išvengtų arešto.

O iš tikrųjų jis ir toliau tęsė poleminius ginčus su vadovaujančiais partijos organais ir niekaip nesutiko stoti viešai prieš žmones ir paneigti savo visą dvidešimties mėnesių darbą, nuveiktą Ministrų Tarybos pirmininko poste.

Kodėl jis dabar taip staiga įgavo ryžto ir jėgos, kurių anksčiau, kai tik įsiveldavo į kokį konfliktą su partija, jam visad imdavo ir pristigdavo?

Pirmiausia dėl to, kad dar niekad nebuvo taip įsitikinęs savo tiesa, kaip dabar, kai visa propagandinė valdžios mašina tiktai jo klaidas ir „malė". Jam buvo aišku, kad tas laikotarpis, kai jis buvo vyriausybės galva, liaudies demokratijos gyvenime buvo pats garbingiausias laikotarpis nuo pat komunistų atėjimo į valdžią. Ir jo nurodymai, jo priemonės, kurias buvo paskelbęs, jeigu ir nebuvo be trūkumų, tai vis tiek tarnavo šalies augimui, jos gerovei, socializmo reikalui, darbo žmonėms. Žinojo, kad jo politika buvo populiari, pagaliau ir jis pats. Ir jis puikiai suprato: jei dabar nusižemins ir išduos savo principus, jis nusikals ne tik sau, bet praras ir patį brangiausią dalyką — žmonių pasitikėjimą.

O be to, jį dar piktino tai, kad reikėtų nusilenkti prieš tokius kaip Rakošis, Gerė, Rėvajus ir į juos panašūs. Prieš tuos, kurie vieną sykį šalį jau buvo privedę prie katastrofos, kurių rankos suteptos komunistų krauju. Jokiu būdu nevalia daryti tokios politinės klaidos, kad paskui toji valdžios šutvė įgautų teisę kiekvieną, kas tik patinka, traukti atsakomybėn, kaltinti ir teisti. Ginčytis su jais — duoti pirmenybę sunkiajai pramonei, ar ne,— dar, aišku, galima, tai visai kas kita; bet muštis prieš juos į krūtinę, prieš tuos, kurie tūkstančius uždarė į kalėjimus ir nužudė šimtus nekaltų žmonių,— šito jau ne, jau tikrai per daug. Jis, buvęs valdžios viršūnėje, ėjęs svarbiausias pareigas, jau geriau visai „pavirs į niekąׂ", negu atsitrauks bent vienu žingsneliu atgal, kad paskui vėl tektų stovėti Rakošiui už nugaros. Jis bjaurėjosi tuo, kas dabar visoje šalyje vėl prasidėjo: melu, veidmainyste, pataikavimu, ir negalėjo nė įsivaizduoti, kad tame gyvenime jis vėl galėtų dalyvauti,— šito jau buvo sotus ligi kaklo.

Tačiau, be politinių apmąstymų ir moralinio pasipiktinimo, buvo ir dar kai kas, jį, beje, labiausiai ir palaikęs: dabar jis buvo jau nebę vienas. Anksčiau, 1930-aisiais ar 1948—1949-aisiais, kai tek-

davo susikibti su partijos valdžia, niekad niekas jo nepalaikydavo. Aukščiausioji vadovybė, aišku, ir dabar buvo tokia pati, tiktai dabar kova vyko matant visai partijai ir visai šaliai. Nors apie smulkmenas už kulisų žinojo tiktai nedaug kas, tačiau svarbiausią faktą— ką darė Rakošis ir ką Imrė Nadis, kokiai politikai atstovavo vienas, o kokiai kitas,— žinojo visi. Visiškai atstumtas, iš visų pusių šmeižiamas, Nadis ramiausiai sau rašo: „Mane tiek daug melagingai kaltina ir vadina „liaudies priešu", kad nejučiom iš tikrųjų kyla klausimas: kas tie liaudies draugai ir kas jos priešai. Būtų teisingiausia išklausyti pačią liaudį, tą visoje šalyje paplitusią nuomonę, kurios jau niekaip nepaslėpsi, ir jos neišgirsti gali nebent tik tas, kas aklas ir kurčias tautos vargams ir džiaugsmams, jos nuotaikoms ir nuomonėms ir kas savo paties balsą sumaišo su liaudies balsais. Darbo minios iš savo patyrimo pasakys, kas jų draugai ir kas jų priešai, ir manęs prie priešų tikrai nepriskirs. Šie melagingi kaltinimai, kad aš nusiteikęs prieš liaudį, šie šmeižikiški pareiškimai liaudies pasitikėjimo manimi nesugriaus. Tuos šmeižikus tauta pati pastatys prie gėdos stulpo. Tegu tik jie paklausia, kas yra tie liaudies priešai, ir tuoj pat išgirs atsakymą, tiktai tas atsakymas manęs tikrai nelies".

Tautos užuojautą ir pasitikėjimą, gulėdamas ligos patale Oršo gatvėje, aišku, jis galėjo jausti tik iš tolo, tačiau buvo siauresnis, ir ne visai jau toks nežymus, akimi gerai pastebimas bendraminčių būrelis, kuris jo vieno nepaliko, kuris aplink jį spietėsi ir matė jame politinį vadą. O toji grupė aplink jį ėmė spiestis kaip tik dabar, kai jis valdžios buvo visai atstumtas, ir vietoj į visas puses besiblaškančių karjeristų dabar aplink jį susibūrė gana daug tokių žmonių, kuriais galėjo pasitikėti ir kurie savo likimą sujungė su jo likimu. Šie irgi buvo komunistų partijos nariai — tiktai kitokie negu Rakošio funkcionieriai.

Tuo metu Imrė Nadis, pradedant 1955-ųjų metų vasara, parašė gana daug straipsnių, daugiausia poleminių, visiškai paneigiančių jam pateiktus kaltinimus, kuriais jis norėjo įrodyti, kad anaiptol ne jo priešai yra tikri komunistai, o jis, kad ne jie, o jis pats tvirtai stovi abiem kojom ant žemės, jausdamas vengrų tikrovę ir marksizmo-leninizmo pamatą. Ir iš jo kalbos, kur baigiama teisintis ir aiškintis ir pradedama kalbėti apie tikrąją partijos padėtį, bemat paaiškėja, kad jis visa tai ir numatė, ir nujautė,— pirmiausia, žinoma, pačioje partijoje ir vadovaujančiuose sluoksniuose. Straipsnyje „Moralė ir etika", kuriame jis rašo apie to meto santvarką, gvildendamas jos moralės ir etikos klausimus, meistriškai tiesiog meniškai aprašo visą tą procesą, tiksliau vieną jo pusę — moralinę, kuri žlugdo pačią partiją.

„Skaudžiai pakenkė socializmui ir mūsų visuomeninės santvarkos demokratiniams pagrindams valdžios išsigimimas,— rašo jis.— Valdžia vis labiau ir labiau tolsta nuo liaudies ir vis aštriau su ja susiduria... Liaudies demokratiją, darbininkų ir valstiečių sąjungą pakeičia viena partijos diktatūra, besiremianti netgi ne savo na-

riais, o vieno diktatoriaus valdžia, ir savo įrankiu norinti padaryti ną vien tik patį aparatą, bet ir visus partijos narius. Ši politika nustojo būti liaudies demokratija, ji greičiau primena bonapartizmą... Nė kiek ne geresnė ir komunistinė moralė... Užmirštama, kad partija — ne politinių nusikaltėlių sąjunga, kurios vienybė tiktai ir laikosi dėl to, kad nuslepiami jos nusikaltimai. Ir kokia pagaliau čia vienybė, jei ji grindžiama kaltės suvokimu ir dalyvavimu tuose nusikaltimuose? Jeigu ji tik tais nusikaltimais ir laikosi?.. Komunistams reikia imtis kovos, kad išgelbėtų partijos ir pačių komunistų gerą vardą, kad vėl susigrąžintų liaudies pasitikėjimą... Ir tokių komunistų dar yra..."

Kalbėdamas apie komunistus, kurių „dar yra", kuriais dar būtų galima pasitikėti, jis, be abejo, galvoje turi tuos, kurie šiuo sunkiu laikotarpiu pas jį renkasi. Nes antroji medalio pusė yra ta, kad iš vadovaujančiųjų kai kurie žmonės, žiūrėk, ima ir atsiskiria, o kartais net ištisos grupės, nes labiausiai apsišvietę, patys garbingiausi ir, reikia manyti, mažiausiai susikompromitavę nariai nenori toliau likti nusikaltimų bendrininkais, nenori gyventi taip kaip anksčiau; tokio gyvenimo jie jau sotūs ligi kaklo. Būtent tokie žmonės buriasi aplink Imrę Nadį, ir visų pirma rašytojai, žurnalistai, menininkai, mokslininkai, jaunimo vadovai. Ir visi be išimties — komunistų partijos nariai, o kai kurie joje praleidę ištisus dešimtmečius.

Kas per priežastys privertė šiuos žmones sukilti prieš kliką, laikančią rankose visą partiją, prieš Stalino ideologiją ir praktiką ir pamėginti rasti kitą, teisingesnį kelią?

1. Tautos skriaudos. Iš jų vis daugiau ėmė suprasti, kad „broliška" Sovietų Sąjungos pagalba toli gražu ne tokia jau broliška ir nesavanaudiška, kaip kad skelbia oratoriai per šventes ir rašo didžiausios laikraščių „paklodės" — vedamieji. Kad sovietų armija Vengrijoje yra kovojusi prieš fašizmą — tai teisybė, tuos nuopelnus reikia pripažinti. Bet nuo to laiko jau praėjo dešimt metų ir už tai tautai teko sumokėti didelę kainą — už išlaisvinimą ji paaukojo savo laisvę. Tie komunistai, kurie, beje, vengrais ir liko, vis labiau ėmė priprasti, prisitaikyti prie pažeminimų, prie nuolatinio lankstymosi, svetimųjų garbinimo be mažiausios teisės kritikuoti ar peikti ir prie amžino kolonijinio paklusnumo. Jeigu jau ne kas kita, tai paties Imrės Nadžio likimas davė neabejotiną pamoką: Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininką skiria Maskva, Maskva, beje, iš tų pareigų ir pašalina, o vengrų tauta gali sakyti ir geidauti ką tik nori,— šio sprendimo niekas nepakeis. Ir kai kuriems žmonėms iš vadovybės kilo ir tokia mintis: aha, labai gražu, žinoma, kad Azijos ir Afrikos kolonijos kovoja už savo nepriklausomybę, bet ar nereikėtų tada nors kiek daugiau laisvės duoti ir Europos kolonijoms? Ir šis klausimas pasidarė juo aktualesnis: jeigu Vakarai, užgrobę savo kolonijas, privertė jas vystytis, stūmė į aukštesnę pakopą, tai Sovietų Sąjunga liaudies demokratijos šalims to anaiptol negalėjo pasiūlyti — nei vengrams, nei čekams, nei len-

kams, nei Rytų vokiečiams,— šitoms kolonijoms nori nenori teko sekti kur kas žemesniu ir visuomenės išsivystymo, ir ekonominiu lygiu.

2. Ekonominės priežastys. Šalies ūkis ir ekonomika, kopijuojant sovietų pavyzdį, priėjo prie bedugnės krašto. Išpūsta pramonė privedė prie to, kad juo daugiau gamindavo produkcijos, juo didesni būdavo ir nuostoliai. O prievartinė kolektyvizacija — kad jeigu anksčiau Vengrija kviečių neturėdavo kur dėti, tai dabar valstiečiai traukdavo į miestą ir stodavo į eilę prie duonos krautuvės. Praregėję ir prasikrapštę ausis, komunistai priėjo išvadą, kad Sovietų Sąjunga ekonomiškai jų tėvynę išnaudoja. Imta rimtai domėtis, kur dingsta kviečiai ir uranas, ir jei jie išvežami, tai kuo už tai atsilyginama. Iš vadovaujančiojo sluoksnio tie, kurie labiau apsišvietę ir dar nenustoję realybės jausmo, ima skubinti, raginti planuoti naują, kitokią užsienio prekybą ir naują ekonominę politiką, kuri remtųsi abipuse nauda ir kuri atsižvelgtų į šalies galimybes, išteklius ir pagaliau į jos istorinį palikimą.

3. Tautos nuotaikos. Kai oficiali valdžia nuo savo įsakymų ir komandų, nuo priverstinio garbinimo, ilgiausių „Hosana!", vos ne dieviško aukštinimo ir meldimosi prieš ją apanka ir apkursta ir jau nieko nebegirdi ir nebemato, ir kai minios pagaliau vis dėlto išmoksta slėpti tikrąsias savo mintis, nutylėti, ką galvoja, atsiranda komunistų, kurie įvairiais kanalais, ar per draugus, ar per šeimos ryšius, vis dėlto apie tas slepiamas liaudies nuotaikas jiems praneša. Šie baisiausiai nustemba, ima ginčytis, kiti nenori nė klausytis, bet vis tiek toji nuomonė daro įtaką. Ir juo rimčiau jie ima stebėti tų paprastų žmonelių nuotaikas, juo didesnį įspūdį jos daro, juo labiau juos sukrečia. Kaip tik dėl to pirmieji ir sujudo komunistai rašytojai.

4. Skriaudos. Stalino laikų marksizmas-leninizmas mokė, kad nuolat aštrėjant klasių kovai po tam tikro laiko vienam sluoksniui nugalėjus kitą, toji kova paprastai tęsiasi partijos viduje, tai yra kai išorės priešas sunaikinamas, kovą su juo reikia sukoncentruoti partijos viduje. Šią teoriją dar labiau patvirtino įsisiautėjusi kampanija prieš Titą, kuri aiškiai parodė, kad į partiją pralindęs priešas jau yra ne kokia nors atskira frakcija,— jis baigia į savo rankas suimti ir visą šalį, ir visas partijas. Remiantis tokia ideologija, ir buvo ištisai suiminėjami, galabijami žmonės arba geriausiu atveju seni ištikimi partijos darbuotojai vejami iš pareigų. Kai po Stalino mirties atsivėrė kalėjimų vartai ir į laisvę išėjo dar likę gyvieji, šie, iškankinti, pažeminti ir nuskriausti, beveik visi, išskyrus vieną kitą, įsijungė į naują veiklą. Greta Imrės Nadžio buvo Gėza Lošoncis, Šandoras Harastis, Silardas Uihejis — seni komunistai, ilgus metus praleidę komunistiniuose kalėjimuose. Buvo ir Jožefas Siladis, atstumtas nuo valdžios todėl, kad drįso suabejoti Raiko teismu, arba Miklošas Vašarhejis, kuriam ištisus penkerius metus grėsė pavojus būti areštuotam. Buvo ir Laslo Raiko našlė Julija, kurios vyras — nužudytas, vaikas — atimtas, o ji penkerius

metus kamavosi kalėjime, ir be menkiausio ryšio su išoriniu pasauliu.

5. Savos kaltės jausmas. Tuos, kurie nebuvo persekiojami, kuriems negrėsė joks areštas, kurie metų metais buvo įsitikinę, kad visi nuteistieji ir nubaustieji, be jokios abejonės, turėję būti ir kalti, dabar, kai paaiškėjo, kad tie žmonės buvę visai nekalti, ir kai sužinojo, kokiais būdais ir kankinimais jų prisipažinimai būdavę išgaunami, kai į dienos šviesą iškilo ir visos kitos to nežmoniškumo smulkmenos,— apėmė gili vidinė krizė. Kalbu apie tuos, kuriems dar buvo likę bent krislelis sąžinės, kurie tiesiogiai nusikaltę nebuvo, neplanavo, kada ir ką reikia suimti, nieko neskundė ir prieš nieką neliudijo,— tik tiek kad dėl tų faktų, dėl tariamojo teisingumo, jie neturėjo jokių abejonių, o jeigu kada kam ir iškildavo, tai šis paprasčiausias žmoniškas jausmas tuoj pat būdavo nutildomas, apšaukiamas „buržuazinė atgyvena", ir tiek. Ir šitie žmonės ėmė jausti savo kaltę. „Esu kaltas, jog patikėjau, kad kaltas tu",— rašo komunistų rašytojų judėjimo dalyvis poetas Laslas Benjaminas nekaltai areštuotam ir uždarytam į kalėjimą Šandorui Harasčiui dėdikuotame eilėraštyje. Jiems sukyla baisi neapykanta valdančiajam sluoksniui, jo vadams, kurie tuos nusikaltimus padarė, nors kartu jie nesutaikomi ir patys su savimi. Jie negali sau atleisti, kad buvo tokie buki, tokie riboti, tokie apakę nuo fanatizmo, kad, tegu ir nenorom, netyčia, jie vis dėlto prisidėjo prie melo ir jo skleidimo, prie nekaltųjų persekiojimo. Ir jų didžiąją dalį į partiją buvo atvedusios pačios kilniausios idėjos, laisvės, humanizmo idėjos, troškimas panaikinti tarp žmonių nelygybę, tačiau, pasirodo, teko pasidaryti tik nebyliais tarnais ir aklais įrankiais. Taigi dabar jie kaip tik ir bus tie, kurie uoliau, karščiau net už sėdėjusius kalėjimuose kils į kovą, ir svarbiausias jų tikslas bus, kaip minėtame eilėraštyje sakoma, „pataisyti tai, kas nepataisoma".

Tokius žingsnius, aišku, lemia ir daugybė kitų faktorių, kad ir, sakysim, išprusimas, talentas: pavyzdžiui, Imrės Nadžio draugijai priklausęs žurnalistas Miklošas Gimešas buvo vienas didžiausių šalies intelektualų, o talentingas žmogus lengviau ryžtasi nutraukti ryšius su savo aplinka negu tas, kuris talento stokoja, kuris savo jėgomis nepasitiki ir dėl duonos kąsnio yra visiškai priklausomas nuo savo pono. Ir dar paminėtinas faktorius — asmeninė drąsa; didžioji artimiausių Imrės Nadžio pasekėjų dalis buvo perėję fašizmo kalėjimus, mirties stovyklas, ir ne vienas iš jų su ginklu rankose ar nelegaliai kovojo prieš Hitlerį ir jo pakalikus Vengrijoje.

Nelygu, kiek kas ko yra išgyvenęs, koks kieno charakteris ir kaip toli nutolę nuo Stalino idėjų, jie turi ir kai kurių skirtumų, daugeliu atvejų netgi esminių. Bet daugumas jų esamą santvarką nori ne pakeisti, o tiktai pataisyti, pagerinti, perreformuoti. Didžiausiu tos santvarkos trūkumu jie laiko žmogiškumo stoką, tai, ką Imrė Nadis yra suformulavęs šitaip: „Socialistinės visuomenės kūrimo problema suprantama labai siaurai, jeigu rūpinamasi tiktai kaip suvisuomeninti gamybos priemones, kaip padėti ekonominius

pagrindus naujai socialistinei visuomenei, liaudies ūkiui, jeigu rūpinamasi vien tik politine valdžia ir jos stiprinimu, užmirštant pačią visuomenę, gyvą žmogų“ Jie svajoja apie tokį humanistinį socializmą, kuriame būtų gerbiamos tautos ir jų narių laisvė, kuri iš pagrindų nekeičia esamos santvarkos ekonominių pagrindų, bet keičia žmonių gyvenimo būdą, jų padėtį visuomenėje. Taigi šitas aplink Imrę Nadį susispietęs žmonių būrys ir svajoja įgyvendinti tą dar niekad ir niekieno neįgyvendintą svajonę, ir Imrė Nadis, kaip jau matome, nėra toks vienišas kaip 1930-aisiais ar 1948—1949-aisiais, kai būdavo verčiamas griebtis savikritikos. Todėl dabar jis tą savikritiką ir atmetė, atsisakė jos visai.

Nepraeina nė pusmetis nuo to laiko, kai jis atleistas iš pareigų, o aplink jį susibūrę komunistai inteligentai jau pradeda jausti, numatyti tą laiką, kai į areną išeis ir jie. Politinė padėtis dabar tikrai dvilypė. Nuvertus Malenkovą, sovietų valdžios trijulė — Chruščiovas, Mikojanas ir Bulganinas — nutaria savo valdomas šalis, tarp jų ir Vengriją, sujungti į tvirtą politinę ir karinę sąjungą, vadinamąją Varšuvos sutartį, ir dar imasi kai kurių priemonių, kurios, kaip atrodo, turėtų sumažinti tarptautinę įtampą. 1955 metų gegužės mėnesį jie nuvyksta į Belgradą ir nusižeminę prašo Titą atleidimo, oficialiai pareikšdami, jog kiekviena šalis turinti teisę pasirinkti kelią į socializmą. O liepos viduryje susitinka Ženevoje su Amerika, Anglija ir Prancūzija, ir nors šis susitikimas jokio konkretaus susitarimo neduoda, bendri tarpusavio santykiai vis dėlto pagerėja ir atslūgsta šaltojo karo įtampa.

Taigi įvykiai Vengrijoje ima vystytis jau gerokai atslūgus tarptautinei įtampai. Tačiau Rakošis, nepaisydamas to, kad ir Chruščiovas jau pripažino Tito teisybę, vis vien užsispyręs laikosi savo — nė už ką nenori reabilituoti Laslo Raiko, kaltinamo kaip Tito politikos šalininko. Ir tuo metu, kai lenkų, ir netgi sovietų, spaudoje ima pasigirsti vis daugiau ir daugiau kritiškų balsų, Vengrijos kultūriniame gyvenime sutrypiami visi liaudies iškovojimai: uždraudžiama nemaža pjesių, knygų ir galų gale konfiskuojamas Rašytojų sąjungos laikraštis „Irodalmi Újság“.

Ir Rakošio priemonės prieš literatūrą buvo paskutinis lašas, perpildęs taurę. Visi staiga pajuto, kad dabar jau reikia imtis veikti, rengti kokią nors akciją, partijos diktatūrai parodyti jėgą ir ryžtą. Atsirado ir tokių, kurie manė, jog reikėtų sukelti tautos pasipriešinimą, ir tokį, kad geriausi vengrų menininkai, mokslininkai, bendradarbiaudami su sovietų vyriausybe, gal kartais galėtų kreiptis net į Suvienytųjų Nacijų Organizaciją, pasiskųsti šalies skriaudomis ir vargais, paprašyti pagalbos, kad kaip nors atsikratytų Rakošio.

Imrė Nadis šiam planui griežtai prieštarauja. Jo nuomonė tokia, kad kovos jokiu būdu negalima „išleisti“ už partijos ribų, ir juo labiau už šalies ribų. Taigi netrukus kyla pasiūlymas, kad komunistai rašytojai ir menininkai sukurtų memorandumą ir patys pasirašytų, kad juo kreiptųsi į partijos Centro Komitetą ir, rem-

damiesi savo, kaip partijos narių, teisėmis ir pareigomis, pareikštų griežtą protestą prieš neteisėtas, kultūros laisvę varžančias priemones, prieš administracinę biurokratinę tvarką.

Sumanymas virsta tikrove. Pasirodo „Memorandumas", kuris, tegu ir labai santūriai suformuluotas, persmelktas partinės dvasios, Rakošio valdžiai skelia tokį antausį, kokio jis dar niekad nėra gavęs nuo pat savo vadovavimo pradžios. Penkiasdešimt devyni rašytojai, kompozitoriai, aktoriai, žurnalistai, režisieriai ir kino operatoriai, tarp jų Košuto ir Stalino premijų laureatai, Respublikos nusipelnę ir liaudies artistai ir meno veikėjai, deda savo parašus dėl to, kad šitos tvarkos jiems jau gana, jau per akis, kad reikalauja kitokio dvasinio gyvenimo ir, žinoma, kitokios šalies vadovybės. Vengrijos rašytojų sąjungos komunistų partijos organizacija šaukia visuotinį susirinkimą memorandumui paremti ir pritarti, kuris trunka lygiai tris dienas ir kuris galų gale virsta beveik manifestacija, kai išnagrinėję aukštesnių partijos organų pateiktus kontrpasiūlymus, visi, išskyrus gal tik kelis užkietėjusius stalinistus, tegu tiesiai ir neminėdami Imrės Nadžio vardo, pasisako už jo politiką, už „birželį", už „naująją epochą".

Rakošio atsakymo ilgai laukti nereikėjo. Jis ir negalėjo užtrukti. Apie rašytojų maištą jau žinojo visa šalis, ir jeigu dabar jis būtų tylėjęs, tai toliau išvis nežinia kas būtų pasidarę. Partijos vadas dabar smarkiai pasigailėjo, kad Imrės Nadžio neareštavo anksčiau ir kad nesurengė tokio teismo kaip Raikui: vis dėlto sutrukdė tarptautinė padėtis ir sovietų įsikišimo stoka. Bet nieko — dabar jis turėjo rankose dokumentą, dėl kurio galėjo jį apkaltinti ir surengti kitokį teismą — apkaltinti veiksmais, nesuderinamais su partijos nario vardu, organizavimu priešiškos partijai frakcijos. Jis daug laiko ir negaišo. Tuoj pat išleido partijos nutarimą, kuriuo rašytojų akcija buvo pavadinta priešiška partijai ir liaudžiai, o paskui akcijos vadams viena po kitos sekė drausminės nuobaudos.

Imrės Nadžio tarp pasirašiusiųjų nebuvo ir rasti kokio nors įrodymo prieš jį nepavyko. Tačiau Rakošis nė kiek neabejojo, kad jis apie tą akciją tikrai žinojo ir netgi buvo vienas jos pradininkų. O Rakošis buvo ne iš tų, kad atsisakytų savo veiksmų, net ir tada, jeigu kartais įrodymų stinga.

1955 metų gruodžio mėnesį Imrę Nadį išsikviečia Centro Komiteto partinės kontrolės komisija. Jos pirmininkas Karojus Kišas supažindina su kaltinimu: savo klaidų jis lig šiol nepripažinęs, jokios savikritikos neparodęs, tuo, žinoma, anaiptol ne padėjęs, o tik trukdęs partijai žengti pirmyn; negana to, dar apie save surinkęs partijai priešiškų bendraminčių būrį, tuo tik įduodamas vėliavą į rankas socializmo priešams.

Imrė Nadis pasipiktinęs protestavo. Ne jis, sakė, o Rakošio politika padedanti socializmo priešams, ji ir atstumianti vis daugiau ir daugiau žmonių nuo partijos.

Komisijos nariai į jo argumentus neatsakė nieko. Tada jis išsitraukė iš anksto susirašytą raštą ir perskaitė: išvardijo iš eilės

viską, kokių tik klaidų padariusi partijos vadovybė, kaip nugyvenusi šalį ir kokiais metodais — visai nedarančiais garbės partijos nariams — jį persekiojanti. Komisija likosi kurčia. Ji, deja, nebuvo savarankiškas organas: Karojaus Kišo rankose jau buvo Rakošio nurodymas dėl Imrės Nadžio likimo.

Komisijos nariai trumpai pasitarė tarpusavy, o paskui, vėl pasikvietę į salę Imrę Nadį, paskelbė sprendimą: už kenksmingą nukrypimą dešinėn, už elgesį, nesuderinamą su partijos nario vardu, ir frakcinę veiklą Imrė Nadis pašalinamas iš partijos.

Imrė Nadis visas kaip nesavas išklausė ligi galo jam perskaitytą nutarimą. Su partija buvo susietas visas jo gyvenimas, ir niekad nieko nebuvo padaręs tokio, kad jai pakenktų, atvirkščiai — prieš tas kelias savaites, kai memorandumui buvo renkami parašai, jis draudė karštagalvius nuo tokio žingsnio, kurį būtų galima traktuoti kaip priešišką partijai. Netgi areštas jo dabar nebūtų taip sukrėtęs kaip tas pašalinimas iš partijos.

O kuriozai, o paradoksai: iš Partinės kontrolės komisijos narių daugelis buvo tie, kurie tada, jam būnant Ministrų Tarybos pirmininku, dėjosi jo šalininkais ir bendražygiais. Patsai komisijos pirmininkas Karojus Kišas vos prieš pusantrų metų darė partijoje reviziją ir konkrečiai nustatė, kad trejeto narių iš garsiosios „ketveriukės" — Rakošio, Gerės ir Farkašo — ištaigingos vilos atsieina 28 milijonus forintų. Rakošis už šią reviziją norėjo atkeršyti ir tiktai ieškojo preteksto, kaip tą Karojų Kišą pašalinti iš partijos. Tada šis nulėkė pas Imrę Nadį, ir Imrė Nadis jį apgynė.

Ir dabar Imrė Nadis atsisuko į Kišą, dūrė pirštu ir tarė:

— Tu, Karojau Kišai, gerai žinai, kad aš tikrai nesu partijos priešas ir kad partijos ir darbininkų klasės priešai visai kitokie. Tu gerai žinai, kaip šioje partijoje buvo stengiamasi sugalvoti bausmių ir suvesti sąskaitas,— tų bausmių ieškojau ne aš. Juk atsimeni, kaip tave išgelbėjau nuo jų keršto? Nuo keršto tų, kurių įsakymus dabar tu vykdai!

O paskui atsisuko į Ferencą Nezvalą, iš darbininkų pasidariusį partijos funkcionierių, buvusį nariu Reabilitacinės komisijos, kuri iš naujo peržiūrėjo Raiko ir kitų panašiai sufabrikuotas bylas; ne sykį, būdavo, atradęs baisių dalykų, lekia pas Imrę Nadį apsakyti siaubingų Rakošio klikos nusikaltimų.

— O tu, Ferencai Nezvalai, tu irgi žinai, kiek ši partija uždarė į kalėjimus ir išžudė komunistų, ir gerai žinai, kas tas niekšybes padarė. Bet iš partijos šalinate ne tikruosius kaltininkus, ne,— jie visi kaip vienas dar partijos nariai ir daugelis dar užima senus vadovų postus,— o mane, tą, kuris atvėrė kalėjimų vartus.

— Jūs žinote, jūs visi gerai žinote,— atsisuko į visą komisiją, — kad šiandien jūs padarėte dangaus keršto šaukiančią neteisybę, ir tikrai ateis diena, kai už šitą darbą jums turės būti gėda.

O paskui išsitraukė iš kišenės partinį bilietą, mažutę raudoną knygelę, ir padėjo Karojui Kišui ant stalo. Apsisuko ir, netaręs nė žodžio, išėjo iš salės.

Jis vos bepajėgė nusigauti ligi namų, taip buvo nusikamavęs. Aišku, buvo pasirengęs viskam, pasirengęs grumtis su Rakošiu,— kovoje sužeidi priešininką, bet ir pats, žinoma, susižeidi,— visa tai jam nebuvo naujiena. Ir ši žaizda, kurią gavo šiandien,— nebe pirmoji jo gyvenime, tačiau, deja, pati skaudžiausia. O, jeigu taip nebūtų skaudėję, jeigu jis būtų galėjęs tik džiaugtis, kad pagaliau ištrūko iš tos vis labiau susikompromituojančios, vis labiau skylančios, irstančios ir vis daugiau nusikaltimų darančios govėdos, kuri vadinasi Vengrijos komunistų partija! Bet ne — jis ligi gyvenimo galo liko komunistas Imrė Nadis.

Po pietų apie trečią valandą jį aplankė jaunas rašytojas, vienas iš drąsesnių rašytojų judėjimo dalyvių, Tamašas Acėlas. Priėjęs prie vilos vartų, sutiko priešpriešiais išeinantį iš namo profesorių Hainalą, visoj Europoj garsų kardiologą, su asistentu.

Imrė Nadis gulėjo miegamajame, antrame aukšte, mažam, be galo paprastam kambariuke,— sulysęs, sugniuždytas ir mirtinai išblyškęs; prieš kelias minutes jam buvo suleisti vaistai, kad bent kiek atsigautų.

— Aš tik trumpai, kelioms minutėms,— ėmė teisintis Acėlas, sumišęs dėl tokios „senio", kaip jį tarpusavy vadindavo, būklės.

— Nieko, nieko, sėskis,— tyliai atsakė „dėdė Imrė"

Kurį laiką kambarėlyje buvo tylu, o paskui pirmasis vėl prabilo „senis" — be galo karčiu balsu:

— Tai matai, ką man padarė... Matai... Po keturiasdešimt metų... Šitie... Bet juk aš jiems sakiau... Sakiau jiems...

Daugiau kalbėti nebegalėjo — pratrūko rauda.

Jis verkė kaip vaikas.

IX

Praeina du mėnesiai, pilni didžiausio nerimo ir netikrumo. Atrodo, jog Rakošis irgi nesijaučia pakankamai stiprus, kad drįstų areštuoti Nadį, jam neužteko drąsos net nutarimui apie Imrės Nadžio pašalinimą iš partijos paskelbti komunistų dienraštyje „Szabad Nép", pasitenkino tiktai vien funkcionieriams leidžiamu „Pártélet", ir tai įdėjo pačioje atokiausioje vietoje. O ir apskritai sumažėjo pašalinimų iš partijos, iš pareigų, partinių bausmių, viskas kažkaip pritilo ir aprimo. Toji tyla visiems buvo suprantama: Sovietų Sąjungoje rengiamasi Komunistų partijos XX suvažiavimui — kas žino, kuo tas suvažiavimas baigsis? Kol kas žmogus nė nujausti negali. „Kairioji" pusė su savo instrukcijomis nelabai drįsta žengti kokį žingsnį, nes ką gali žinoti,— o gal Maskva ims ir pergalvos kitaip? „Dešinieji" nebūtų kėlę didesnių reikalavimų net ir tada, jei vidaus padėtis būtų buvusi palankesnė: jie ir taip jau manė, kad per daug šiaušiasi prieš Maskvą. O sovietų politika po Stalino mirties eina grynais zigzagais: Malenkovo liberalizmą seka paties Malenkovo žlugimas ir, beje, Molotovo grasinimai,

tačiau praėjus vos keliems mėnesiams, jau Molotovui tenka muštis į krūtinę ir atgailauti, kam prieštaravo susitaikymui su Titu. Jei šituose zigzaguose galėtum įžiūrėti kokią logiką, tai dabar kaip tik būtų eilė sukti į kairę; visa bėda ta, bent jau stebėtojui iš šalies taip atrodo, kad dėl to amžino kraipymosi ir sukiojimosi, be galo be krašto, šito nuoseklumo labiausiai ir trūksta.

Imrė Nadis tomis savaitėmis beveik visą laiką sėdi namie ir rašo. Šalia straipsnių, kuriuos jau parašęs, pliekia naujus, siunčia juos Centro Komitetui ir, žinoma, tiki, kad per tuos ginčus ir polemikas vis dėlto turėtų išaiškėti partijos politika ir jo paties santykis su ja. Šie straipsniai susiję su naujausia užsienio ir vidaus politika ir, žinoma, rašomi turint tikslą — toliau plėtoti marksizmą-leninizmą. „Senis" iš tikrųjų visą laiką laikė save mokslininku, žemės ūkio specialistu, ir marksistu-leniniečiu. Tas, kas su juo susitikdavo ir kalbėdavosi tada, kai jis buvo iš visur atstumtas, galėjo aiškiai suprasti, jog labiausiai jam skaudėjo širdį ne dėl to, kad teko palikti Ministrų Tarybą, o dėl to, kad teko atsisakyti Vengrijos Mokslų Akademijos narystės. Jo veikalams būdingas mokslinis tikslumas ir mokslinis pagrindimas, bet taip pat, reikia pasakyti, ir mokslinis monotoniškumas. Jis ne iš tų puikių stilistų ir argumentuotojų, kurių frazės žėrėte žėri, jo raštuose kartojasi ir marksistinė-lenininė terminologija, ir kaip malūno ratas sukasi jos klasikų citatos, kurios tikro komunisto veikaluose yra neabejotinai būtinos, ir ypač — jam, nes reikia ne tik įrodyti savo tiesą, bet ir aplinkui, iš visų pusių, susikrauti bastioną, kad kuo sunkiau prasibrautų priešai.

Nepaisant gausių pasikartojimų, tų daugsyk minimų „pagrindinių principų", nieko konkretaus nepasakančių frazių ir rūpestingai parinktų citatų, šie moksliniai darbai vis dėlto rodo originalų ir mąstantį protą. Ir visas įdomumas ne tas, kad rašo tokia aplinkine, neįprasta maniera, o tas, kad tie trisdešimt partinio auklėjimo ir amžinos drausmės metų niekaip nepajėgė jam išmušti polinkio ir naujai mąstyti, ir daug ką numatyti, kitaip tariant — naujo požiūrio. Jis tiki marksizmu-leninizmu kaip mokymu apie visuomenės raidos dėsningumą, bet taip pat tiki,— kad tas marksizmas-leninizmas negali būti mokslo ir meno stabdys. Ir tokiais savo samprotavimais jis anaiptol nenori nutolti nuo marksizmo-leninizmo pagrindų, atvirkščiai, dar ir pats mano įmūryti kelias plytas į jo statinį.

Iš visų jo darbų labiausiai minėtinas yra „Penki pagrindiniai taikaus sambūvio ir mūsų užsienio politikos principai". Tie penki principai — tai tautos nepriklausomybė, suverenitetas, lygiateisiškumas, teritorijos neliečiamumas ir nesikišimas į kitos šalies vidaus reikalus. Tai turi būti privalu kiekvienai šaliai, nesvarbu, ar ji socialistinė, ar kapitalistinė, ar pereinamojo liaudies demokratijos tipo, ar dar kokia kitokia.

Aišku, ką jis nori tuo pasakyti: nepriklausomybė ir nesikišimas į kitos šalies reikalus ir tarp socialistinių šalių — tai ne kas kita,

kaip priminimas, kad ne tiktai Vakarų valstybės turi duoti savo kolonijoms ir pusiau kolonijoms laisvę, bet ir Sovietų Sąjunga turėtų gerbti liaudies demokratiją ir Vengrijos suverenitetą,— vadinasi, nesikišti į jos vidaus reikalus.

Jeigu iš viso kam nors būtų galima pritaikyti tą komunistinės ideologijos suformuluotą frazę — „ir tėvynės patriotas, ir internacionalistas", tai Imrei Nadžiui tikrai galima. Jis remiasi vengrų tautos interesais ir padaro tvirtą išvadą, kad jiems reikalinga savarankiška užsienio politika, kad „vengrų tauta turi suverenią teisę pati nuspręsti, kokia forma nori matyti savo nepriklausomybę, suverenitetą, lygiateisiškumą su kitomis tautomis ir taikų vystymąsi, koks jai būtų palankiausias tarptautinis statusas". Bet kartu jis nepamiršta ir kitų mažų Vidurio Europos tautų likimo, kai, pavyzdžiui, vėl atnaujina dar Lajošo Košuto pasakytą mintį apie glaudžią aplinkinių tautų tarpusavio sąjungą, apie savotišką Dunojaus tautų federaciją; ir kartu stengiasi duoti tikriausias garantijas Sovietų Sąjungai, kad būtent ši politika netarnaus jokiam šovinizmui ir tikrai nebus priešiška sovietams.

Tuo metu, kada aplinkui vien ideologinis bailumas ir prisitaikėliškumas — ir partiniam gyvenime, ir partinėje spaudoje,— Imrės Nadžio mintys yra tarsi atgaiva, netgi pernelyg drąsios tokiu momentu. Kai kurie iš jo draugų ima net bijotis — ne, ne minčių, nes su jomis visiškai sutinka, o ne sykį savo išvadomis dar ir patys yra jas aplenkę,— jie ima bijotis to, kad šios mintys gali pasiekti Rakošį arba net ir pačius rusus. Tačiau Imrė Nadis jau taip įsitikinęs savo tiesa,— girdi, tai, ką jis rašo, ir yra marksizmo-leninizmo mokymas,— kad visai nelinkęs daryti kokios nors paslapties ar slėptis. Jis pats savo straipsnius pasiunčia sovietų ambasadai, iš kur juos ambasadorius Andropovas, deja, užuot persiuntęs į Maskvą, perduoda tiesiai Rakošiui. Tiktai visai be reikalo — Imrė Nadis, padauginęs dešimčia egzempliorių, išsiuntinėja savo tekstus ir Centro Komitetui. Ir kai 1956 metų vasario vidury Valstybės saugumo komitetas areštuoja vieną jauną žurnalistą, turintį ryšių su Imrės Nadžio draugais, o tie draugai visi vienas po kito ima deginti pas juos esančius Imrės Nadžio rašinius, „senis", apie tai sužinojęs, baisiausiai pasipiktina, visai rimtai suniekina išsigandusius ir pareiškia: „Reikia ne deginti, o apginti!"

Sovietų Sąjungos Komunistų partijos XX suvažiavimas, įvykęs Maskvoje 1956 metų vasario 14—26 dienomis, atrodo, tiktai patvirtina jo teisybę. Kai Chruščiovas iš suvažiavimo tribūnos pareiškia, kad kiekviena valstybė į socializmą ateis savais keliais, jo žodžiai visiškai atitinka tuos teiginius, kuriuos rašė savo raštuose visų atstumtas ir iš partijos pašalintas Imrė Nadis. Ir kai Chruščiovas ypač rimtai pabrėžė socialistinės ir kapitalistinės stovyklos taikų sambūvį ir ėmė kalbėti apie tai, kaip komunistams ir socialdemokratams yra svarbu dirbti išvien, kartu, atrodė, kad jis tiktai kartoja tai, ką vos prieš mėnesį, jausdamas arešto grėsmę, Imrė Nadis užrašė popieriuje. Ir kai suvažiavimas uždaram

sėdy visiškai demaskavo Stalino ir jo epochos nusikaltimus, atrodė, lyg galutinai dar būtų pabrauktas brūkšnys po tuo vaizdu, kurį buvo pateikęs Imrė Nadis savo straipsnyje apie Komunistų partijos moralę ir etiką.

Sunku pasakyti, kiek žmonių Vengrijoje tikėjo Chruščiovu ir jo XX suvažiavimu. Bet jei bent vienas žmogus tikėjo, tai tas žmogus buvo Imrė Nadis. Jis lengviau atsipūtė ir įgavo jėgų, pasidarė pilnas optimizmo ir, imdamas dėlioti į krūvą savo rašinius, tikėdamasis netrukus juos viešai paskelbti visai partijai, ramiausia sąžine dar įvade prirašė: „Vadinasi, ne be reikalo dirbau ir rašiau, nes skaitydamas XX suvažiavimo medžiagą, tik dar labiau įsitikinau, kad buvau teisus ir kad mano požiūris principiniais klausimais visiškai teisingas“

O į pavasarį sveikata jau taip pasitaisė, kad daktarai jam leido pasivaikščioti ir kiek ilgiau. Kovo, balandžio mėnesiais jis beveik kasdien pereidavo Oršo gatve į Pašarėčio prospektą, kur vaikšto 5 maršruto autobusai, Gėlių ir Arono Gaboro gatvės kampe įlipdavo į kokį, dažniausiai jau pilną pilnutėlį, ir važiuodavo ligi pačios Budapešto senamiesčio širdies — Verešmarčio aikštės. Žmonės autobuse jį tuojau atpažindavo, ne vienas pašokdavo iš vietos, užleisdamas jam kėdę. O būdavo ir dar kitaip,— apie tai jis didžiai patenkintas pasakodavosi savo draugams,— kartais autobuso vairuotojas, pamatęs jį einant šaligatviu, dar nepriėjus nė stotelės, stabteldavo jo paimti. Centre jis vaikščiodavo daugiausia Vacio ir Lajošo Košuto gatvėmis, kartais nuklysdamas ligi knygyno Muziejaus bulvare arba ligi Didžiojo bulvaro, ligi „Emkės“ kavinės. Praeiviai mielai jam šypsodavosi, daugelis sveikindavo, o drąsesnieji ir arčiau prieidavo pasiteirauti apie sveikatą, galiausiai tyliai, be galo patikliu balsu jam sušnibždėdavo: „O kada vėl sugrįšite atgal, ponas ministre pirmininke?“ Kartais į miestą jis vesdavosi ir abu anūkus: dukters Žokos dukrą ir sūnų; atsisėsdavo su jais Verešmarčio aikštėje „Žerbo“ cukrainėje ir užsisakydavo pyragaičių ar ledų. Ir nieko čia nebuvo ypatingo, jis buvo toks pat, kaip ir visi kiti žmonės, toks pat senelis, kaip ir kiti seneliai, tačiau „ypatinga“ ir buvo tai, kad žmonės iš valdžios komunistų politikų šitaip dar nė vieno nebuvo matę, negalėjo nė įsivaizduoti, kad tarp jų gatvėmis vaikščiotų Rakošis ar Gerė, kad jie būtų tokie pat mirtingi žmonės, kaip ir visi kiti.

Ir dabar, šiuo pavasarėjančiu metu, galutinai paaiškėjo, kokią vis dėlto jam gerą paslaugą padarė Rakošis, daugiau kaip metus jį pjudęs, ir kokį moralinį kapitalą, kokį neapsakomą populiarumą jis įgijo tarp žmonių, atsisakęs atgailauti ir žemintis. Jeigu būtų pasirinkęs Malenkovo kelią, dar ir dabar važinėtųsi po miestą ištaigingu „Zisu“, tiktai šitokio žmonių pasitikėjimo ir šitokios meilės, aišku, nebūtų. Jis buvo pirmasis iš vadovų komunistų, drįsęs pasakyti „ne“ ir tapęs pirmuoju, kuriam tauta pasakė „taip“

O vakarais jis lankydavosi teatre. Tamašas Majoras, Nacionalinio teatro direktorius, arba Aladaras Totas, vadovavęs Operai,

švytėdavo iš džiaugsmo, jei pas juos į spektaklį užsukdavo „senis". Ir kai jis pasirodydavo teatro ložėje, žmonės į jį atsigręždavo, o pasibaigus scenos veiksmui, aktoriai jo pusėn nusilenkdavo; publika irgi ne sykį atsistodavo iš savo vietos ir jam plodavo.

Kaip tik tuo metu šventė savo gimimo dieną Zoltanas Kodajus. Dar gyvam tebesančiam ir jau paskelbtam klasiku maestro jau daug metų iš eilės per kiekvieną gimtadienį Muzikos akademija rengdavo koncertą. O dabar skambėjo naujausias Kodajaus kūrynys, kuriam buvo pritaikytos gražiausios Miklošo Zrinio eilės. Zrinis, XVII amžiaus karo vadas — poetas ir mąstytojas, norėjo iš karto kovoti ir su germanų pavojum iš Vakarų, ir su turkais iš Rytų, kurie jau buvo įsibrovę į šalį. Dabar, skambant Kodajaus muzikai, didžiulio dainininkų choro lūpomis aidėjo perspėjantis ir beviltiškas šauksmas: „Neskriauski vengro!" Publika, visa sukrėsta, klausėsi su ašaromis akyse, o paskui, koncertui pasibaigus, atsigręžo į žilabarzdį kompozitorių: ložėje šalia Zoltano Kodajaus sėdėjo Imrė Nadis. Ir tada žmonės jau ėmė sveikinti abu patriotus — menininką ir politiką,— kurie abu troško to paties: kad niekas neskriaustų vengrų.

Imrės Nadžio pasirodymas visuomenėje, jo pasivaikščiojimai mieste ėmė darytis vis pastebimesni. Rakošis, griežsaid dantimis, skaitė apie tai žinutes laikraščiuose, bet Maskvos XX suvažiavimas, pareiškęs, jog būtina atkurti socialistinį teisėtumą, diktatoriui tikrai surišo rankas. O tuo metu iš Sovietų Sąjungos grįžo į Vengriją senosios tvarkos gana išpaikintas skulptorius Žigmondas Kišfaludis-Štroblis, kuris Maskvoje buvo surengęs savo reprezentacinę parodą. Ten bebūdamas, ėmęs ir nulipdęs maršalo Vorošilovo skulptūrą. Vorošilovas, žinoma, ne sykį turėjęs jam pozuoti, tada jie, aišku, gerdavę degtinę, ir vieną kartą, kai abu jau gerokai įkaušo, sovietų politikas atsisuko į vengrų talentą ir tiesiai išklojo: „Ten pas jus labai prasti reikalai... Rakošis? Cha, paprasčiausias sukčius, ir tiek... Gerė — irgi toks pat... Abu labu tokiu... Vienintelis padorus žmogus iš visos valdžios buvo Imrė Nadis..."

Ir šis padorus žmogus 1956 metų birželio 6-ąją šventė savo 60 metų jubiliejų. Tą dieną po pietų apie 5 valandą tylioji Oršo gatvė atgijo. Važiavo žmonės, ne valdiškom mašinom, o paprasčiausiai autobusais ir tramvajais, arba net ir pėsti ateidavo. Prie vartų akimirkai stabteldavo ir gana keistai pasisukdavo į kitą pusę, lyg kažko laukdami. Jiems buvo aišku, kad namas sekamas ir kad iš priešais esančios vilos antro aukšto langų visi lankytojai fotografuojami,— taigi kiekvienas norėjo, kad jo nuotrauka išeitų kuo geresnė. Kad oficialiosios valdžios atstovai, galimas daiktas, dar tą patį vakarą, o rytojaus rytą jau tikrai, žinotų, jog jis irgi buvęs pas Imrę Nadį.

O paskui patraukdavo per mažą sodelį. Buto tarpduryje juos pasitikdavo aukšta liesa moteris — Imrės Nadžio žmona, o toliau, viduje, jau lūkuriuodavo „dėdė Imrė" — saulės nurausvintas, visas pasitempęs ir pajaunėjęs.

— Ačiū, kad atėjote, sutikdavo kiekvieną atvykusį.

Lankytojai, be gėlių, atnešdavo ir dovanų — sakysim, porceliano statulėlę ar butelį vyno, Kečkemėto abrikosų palinkos, „senis“ priekaištaudavo: „Na, na, kam čia dabar tos išlaidos dėl manęs?“ bet akys sudrėkdavo — džiaugėsi ta meile, kuri dabar jį supo. Vila buvo įrengta gražiai, jaukiai. Didžiajam kambary pirmajame aukšte kairėje pusėje buvo nedidelis žiemos sodelis, o dešinėje — durys į plačią terasą. Ir po paveikslais, parinktais itin skoningai, susėdo visa šalies šviesuomenė. Įeinantieji pro duris vos neužkliūdavo už čia pat visai arti sėdinčio Zoltano Kodajaus kojų, o žiemos sode tekdavo išklausyti nesibaigiančių Pėterio Verešo, Rašytojų sąjungos pirmininko, aiškinimų ir apmąstymų; stalus aplinkui buvo apsėdę rašytojai, mokslininkai, universitetų dėstytojai, aktoriai, operos dainininkai, žemės ūkio specialistai. Jaunieji studentai, buvę Imrės Nadžio paskaitų klausytojai, tada, kai šis, atstumtas dar anais senais laikais, dėstė Gedelės Žemės ūkio akademijoje, dabar stengėsi apsiskelbti viens per kitą, kas ką rašo — kokią knygą ar pranešimą, dar klausdami jį ir vieno kito mokslinio patarimo.

„Senis“ ir tokiems dalykams laiko turėjo. Teisybę sakant, viskam: jis mėgdavo diskutuoti kokį pusvalandį ar valandą — iš lėto, neskubėdamas, jam kaip žmogui paprasčiausiai būdavo įdomu.

Per Rakošio šešiasdešimtmetį Operoje buvo didžiausios iškilmės, surengta paroda ir ta proga išleisti jo raštai. Ir puota didžiausia — su lašišom ir ikrais, o čia, Imrės Nadžio namuose, tik kuklūs sumuštiniai su kumpiu ir sūriu ir naminiai pyragaičiai, kuriuos buvo iškepusios žmona su dukra ir dabar nešiojo svečiams aplinkui. Ir toli gražu ne aukščiausios rūšies vynas. „Senis“ net pasiteisino, kad geresniems dalykams nesą pinigų. Oficialaus sveikintojo irgi nebuvo, nebuvo pageidaujama, kad kas nors imtų rėžti prakalbą. Tik susidaužduvo svečiai stikleliais ir viens kitam palinkėdavo, kad vieną kartą tikrai viskas turėtų būti kitaip.

Kitą dieną partinis aparatas visiems apskelbė, kad Imrės Nadžio namuose įvykęs politinis sambūris, organizuota sueiga,— tai jau, aišku, nebepakenčiama, o jubiliejus, šešiasdešimtmetis, buvęs tik pretekstas. Matiašas Rakošis įsirdęs šaukė prie telefono tuos, kurie ten dalyvavo ir kurių visas sąrašas gulėjo ant jo rašomojo stalo. Į Oršo gatvės vilą buvo užsukęs tiktai vienas oficialus asmuo — Šandoras Cotneris, Kalnakasybos ir energetikos ministras, ir partijos vadas jį privertė, kad artimiausiam ministrų posėdyje tą savo poelgį viešai apgailestautų. O su kitais ir visai nežinojo ką daryti. „Mus pakvietė, tai ir nuėjome“,— paprasčiausiai jam buvo atsakyta.

Ir vadinamasis „fazių skirtumas“, jau buvęs gan pastebimas praėjusių metų gale,— iš susispietusių aplink Imrę Nadį partijos narių veiklos,— po XX partijos suvažiavimo ėmė dar labiau ryškėti. Tuo metu, kai suvažiavimas skelbė kovą dogmatizmui, sektantiškam vadovavimui, asmens kultui, Vengrijoje oficialiai įvardintas pavojus vis dar tebebuvo „dešinysis“ pavojus ir pirmojo šalies

žmogaus poste vis dar tebesėdėjo pats uoliausias Stalino mokinys visoje Vengrijoje.

Tačiau suvažiavimo nutarimai ir pasikeitusi tarptautinė padėtis, ypač sovietų ir jugoslavų santykių pagerėjimas, dar ir Chruščiovo su Bulganinu kelionė į Londoną vis dėlto privertė Rakošį ir žodžiais, ir darbais daryti naujų nuolaidų. O pareiškus protestą Anglijos leiboristų partijai, nori nenori teko paleisti į laisvę dar likusius socialdemokratus, pagaliau dėl paties Chruščiovo su Titu reikalų teko kitaip pažiūrėti ir į Raiko bylą.

Praėjus mėnesiui po partijos XX suvažiavimo, kovo 29-ąją, jis išvyko į Egerį ir, kalbėdamas Hevešo medės partinio aktyvo pasitarime, galiausiai ryžosi „pasitarnauti teisybei" ir prašneko apie nužudytąjį Laslą Raiką. „Demaskavus imperialistų agentą Beriją ir mūsų Gaboro Pėterio šutvę,— pasakė jis,— partijos nurodymu vėl iš naujo peržiūrėjome Raiko bylą. Pasirodo — Raiko byla sufabrikuota, viskas — tik provokacija. Todėl Aukščiausiasis teismas, remdamasis mūsų partijos Centro Komiteto praėjusių metų birželio nutarimu, draugą Laslą Raiką ir kitus draugus reabilitavo".

Ši apsimestinė „savikritika" buvo tarytum alyva į ugnį. Visi pasipiktinę klausėsi tokio cinizmo, kai tas pats žmogus, dar taip neseniai gyręsis, jog demaskavo „Raiko gaują", dabar štai savo auką jau vadina draugu. Niekas nė akimirksniui nepatikėjo, kad dėl visko kalti tiktai Berija su Gaboru Pėteriu, o partijos vadas Rakošis — atvirkščiai: labai nusipelnęs, mat išaiškino kaltininkus. Rašytojų sąjungos partinės organizacijos narių susirinkime vienas jaunas kritikas vengrų partijos pirmąjį sekretorių atvirai pavadino Judu. Ir nors šis oratorius už tai iš partijos netrukus buvo pašalintas, Rakošis, kitų narių ir apskritai viešosios nuomonės spaudžiamas, buvo priverstas iš naujo, ir šį sykį jau kur kas „savikritiškiau", prašnekti apie įstatymų pažeidimus.

Ir gegužės 18-ąją Sporto rūmuose prieš visą Budapešto aktyvą jis prisiėmė kur kas didesnę atsakomybę negu tada, Egeryje. „Lig šiolei mes,— kalbėjo jis,— apie klestėjusį asmens kultą viešai, prieš didelę auditoriją, užsimindavome tik bendromis frazėmis. Tačiau to nepakanka. Iš tikrųjų reikia pasakyti, kad tą asmens kultą aš ir pats toleravau, netgi ne sykį ir rėmiau. Tai reikia pripažinti atvirai, kad draugams neatrodytų, jog šneku užuolankom ir noriu išsisukti. Panaši padėtis ir teisėtvarkos srityje — pažeidimai kilo dėl to paties asmens kulto. Čia irgi mums reikia eiti toliau. Reikia prisipažinti atvirai ir nuoširdžiai, kad dėl to, jog pas mus įvyko tiek daug teisingumo pažeidimų, esu kaltas ir aš pats, sėdėjęs aukščiausiam partijos poste, bet kalta, žinoma, ir to meto partinė tvarka. Ir jūs, draugai, būkite tikri ir nė kiek neabejokite, kad mes dėl to labai apgailestaujame ir kenčiame,— o ypač kenčiu ir apgailestauju aš pats,— kad pas mus galėjo įvykti tiek daug ir tokių sunkių socialistinio teisėtumo pažeidimų".

. Išblyškęs jo veidas ir virpantis balsas, kuriuo viską tik ką išklojo, rodė, kad jam pačiam tai buvo be galo didelis dalykas, jog

taip toli teko nueiti. O žmonės, kurie jo klausėsi, deja, anaiptol to nepajuto. Dabar, kai jau aiškiai buvo regėti, jog diktatūros vežimas virsta, net ir didelė partijos dalis nenorėjo sutikti su tuo, kad žudikas už savo darbus atsipirktų taip lengvai — tik elegantiškai apgailestaudamas. Antra vertus, taip atrodė: sovietų vadai kad ir žinojo, kas iš vengrų vadovybės pats didžiausias niekšas ir kas vienintelis padorus žmogus, kad ir kokias gražias idėjas skelbė partijos XX suvažiavimas, padėties Vengrijoje pakeisti anaiptol nenorėjo. Ir atrodė, kad Maskva dar ir dabar, kaip ir anksčiau, vis labiausiai tebetiki Rakošiu ir ne tik kad nemano jo nuversti, bet nori netgi sustiprinti klibančias jo pozicijas. Atėjo dar Chruščiovo ir Bulganino telegramos, sveikinančios jį su Vengrijos išvadavimo diena iš fašizmo, ir birželio pradžioje į Budapeštą buvo atsiųstas Suslovas; tuo irgi norėta parodyti: jokių asmens pakeitimų nepageidaujama. Kai Jugoslavijos vadovas Titas vasaros pradžioje apsilankė Sovietų Sąjungoje, jį irgi mėginta įtikinti, kad būtų geriausia, jei Rakošis liktųsi savo vietoje.

Tokia padėtis ilgai tęstis negalėjo — kokia kalba gali būti apie didesnę žodžio laisvę, didesnę demokratiją, atviresnę kritiką ir savikritiką, jei tuo pat metu žūtbūt stengiamasi išsaugoti šalies valdžioje žmogų, prieš kurį sukilęs visas gyventojų pyktis, neapykanta ir kritika. Toji kova, kurią pradėjo komunistai rašytojai Rakošio valdžiai nuversti, dabar jau pasiekė ir plačiąsias mases, ir ypač didelį atgarsį rado jaunimo sąjungos vadovaujamame Petefio būrelyje.

Šis Būrelis, kurio pagrindinis uždavinys buvo išstudijuoti XX suvažiavimo medžiagą ir pritaikyti ją įvairioms Vengrijos gyvenimo sritims, pradedant nuo kovo vidurio, ėmė rengti vieną po kito ekonomistų, istorikų, filosofų, senų nelegalių komunistų, žemės ūkio specialistų, buvusių liaudies kolegijų mokinių disputus ir diskusijas. Klausytojų skaičius nuolat augo, ginčai darėsi vis karštesni ir dėl to išaiškėjusi šalies padėtis — vis baisesnė, vis labiau stulbinanti, reikalaujanti nedelsiant kažko griebtis, kažką daryti. Iš Būrelio vadovybės — 20 žmonių — 17 buvo Komunistų partijos nariai. Ir diskusijų vadovai, ir kalbėtojai daugiausia irgi buvo komunistai. Ir išaiškėjo, kad partijos skilimas kur kas gilesnis, negu kai kam lig šiol atrodė, ir kad kasdien vis labiau ir labiau pasisakoma prieš oficialią šalies vadovybę, o kas dar turi bent kiek gerų norų ir padorumo, buriasi aplink Imrę Nadį.

Praėjus lygiai trejiems metams po Imrės Nadžio „birželio“, po to istorinio Centro Komiteto posėdžio, davusio šalies gyvenimui naują posūkį, tai yra 1956 metų birželio 27 dienos vakaras ir naktis buvo Petefio būrelio kovos viršūnė. Diskusijų tema oficialiai vadinosi: „Dabartinė situacija ir spaudos problemos“. Bet tiems tūkstančiams, kurie jau tuoj pat po pietų užplūdo gatves ir ėmė traukti į disputų vietą, į Liaudies Armijos Karininkų rūmus, kad iš anksto užsiimtų sau vietą, buvo aišku, jog po tuo valdišku pavadinimu rusena ir kažkokia didelė ugnis, kuriai tereikia tik įsilieps-

noti. Vakaras prasidėjo pusiau septintą ir baigėsi pusiau ketvirtą ryto. Kalbėjo žymiausieji šalies veikėjai — rašytojai, žurnalistai, mokslininkai. Ir galiausiai atvirai, be jokių užuolankų, buvo prašnekta apie stalinistų ir rakošistų padarytus nusikaltimus, kurių atleisti niekaip nevalia,— prašnekta garsiai, prieš septynių tūkstančių žmonių auditoriją,— vadinasi, prieš visą šalį. Trys Centro Komiteto nariai, dalyvavę toje diskusijoje, tegalėjo tiktai mykti, aiškintis ir teisintis.

Paskutinis oratorius buvo ne vienerius metus nekaltai kalėjęs žymus komunistas, žurnalistas politikas Gėza Lošoncis. Jis griežčiausiai pasisakė prieš tai, kad lig šiol vis dar neišspręsta Imrės Nadžio byla. Apie kokią partijos demokratiją, žodžio laisvę, kritiką ir savikritiką galima kalbėti,— sakė jis,— kai Imrei Nadžiui neleidžiama netgi pasiteisinti, pasiaiškinti dėl tų kaltinimų, kurie jam buvo iškelti.

Kai tik nuskambėjo Imrės Nadžio vardas, visi pakilo iš savo vietų. Ilgai skambėjo: „Tegyvuoja!“, ir daugiatūkstantinė minia ilgai skandavo: „Atgal į partiją! Atgal į partiją!“

Rakošis per 48 valandas sušaukė Centro Komiteto posėdį. Monolitinė tvarka negalėjo pakęsti dviejų jėgų ir dviejų parlamentų: to, kuris Dunojaus pakrantėje, ir kito — Petefio būrelio; ir dviejų vadovų, žinoma,— Matiašo Rakošio ir Imrės Nadžio. Centro Komitetas, kurio baimę dar padidino tai, kad beveik tuo pat metu po Petefio būrelio susirinkimo,— nors sutapimas grynai atsitiktinis,— Lenkijoje sukilo Poznanės darbininkai, išleido nutarimą, kuriuo Būrelio veiklą įvertino kaip priešišką partijai ir liaudžiai: už tai, girdi, pirmiausia atsakingi tie „dešinieji elementai“, kurie susispietę aplink Imrę Nadį.

Tačiau Rakošiui to dar nebuvo gana. Tuoj pat sudarė sąrašą tų, kuriuos nedelsiant reikia suimti, kad šalyje vėl grįžtų tvarka ir ramybė. Tame sąraše buvo įrašyta 400 pavardžių, ir pati pirmoji — Imrė Nadis.

Deja, šitas planas jau ir patiems rusams pasirodė atkarus; be to, jie tada kaip tik vedė derybas su Titu ir, norėdami, kad jų „draugystė“ būtų „dar tvirtesnė“, įkomponavo į tas derybas ir Vengrijos vado galvą. Chruščiovas visai nelauktai atsiuntė į Budapeštą Mikojaną, ir šis, skubiai sušaukęs Politinio biuro posėdį, atleido Rakošį iš pareigų.

Praėjus lygiai trims savaitėms nuo to atmintino Petefio būrelio disputo dėl spaudos laisvės ir kiek daugiau negu dviem savaitėms nuo tos dienos, kai Centro Komitetas Rakošio pasiūlymu Būrelį pasmerkė,— tas pats Centro Komitetas dabar, 1956 metų liepos 18-ąją, vienbalsiai atleido Matiašą Rakošį iš pareigų ir partijos pirmuoju sekretoriumi išrinko Ernę Gerę, o jam kaip paramą ir kad būtų kam rūpintis iš kalėjimų išleistų komunistų reabilitacija, sekretoriumi išrinko dar Janošą Kadarą [37].

---

[37] Andrašas Hegediušas savo interviu, kurį davė vienam prancūzų dienraščiui, praėjus lygiai dvidešimt metų nuo Vengrijos įvykių, ir kuriame pats

Ir šis pakeitimas turėjo būti padarytas taip, kad visi pamatytų, ką jie gali, ir kad nebūtų leista nė mažiausios nuolaidos „dešiniajam sparnui“, visų pirma — Imrei Nadžiui. Andrašas Hegediušas, Ministrų Tarybos pirmininkas, gana palankiai atsiliepdamas apie jau atleisto Rakošio nuopelnus, vis dėlto nepamiršta pridurti: „Tačiau mums reikia būti pasiruošusiems, kad šiuo metu priešas, ir netgi kai kurie svyruojantys elementai, panorės pasinaudoti draugo Rakošio atleidimu ir sukelti sumaištį; visai gali būti, kad tai bandys padaryti apie Imrę Nadį susibūrę dešinieji. Mums reikia būti budriems ir kuo greičiausiai numalšinti kiekvieną tokį mėginimą“ Ernės Gerės įžanginėje kalboje, nors kiek ir švelnesne forma, vis dėlto buvo išsakytas smerkiamas požiūris į Petefio būrelį; kad ir kalbėjo prieš aklą sektantiškumą, politinį ribotumą, vis dėlto paskubomis pridūrė: „Savaime suprantama, mūsų partijoje buvo ir yra ne tiktai sektantiškų klaidų, bet ir labai rimtų dešiniosios pakraipos klaidų, netgi visa dešinioji pakraipa, kuriai atstovauja Imrė Nadis...“

Ir šis priešiškumas Imrei Nadžiui — netgi dabar, kai Rakošis žlugo,— dar labiau padidėjo, nes netrukus paaiškėjo, kad Mikojanas, lankydamasis Budapešte, partijos vadovybei buvo pasakęs: sovietai Imrės Nadžio pašalinimui iš partijos nepritarią, apie tai jie iš anksto nebuvę informuoti, jie čia niekuo dėti, ir davę patarimą kuo greičiau pradėti derybas su Imre Nadžiu, kad būtų vėl grąžintas į partiją. O vengrų partijos vadai būtų sutikę su kuo tik nori, kad tik nereikėtų į savo gretas vėl įsileisti Imrės Nadžio; tarp jų nebuvo nė vieno, kuris vienaip ar kitaip nebūtų jam nusikaltęs ir kuris nemanytų, kad Imrei Nadžiui grįžus, anksčiau ar vėliau gaus iš čia pasišalinti.

Tačiau Mikojano nurodymus, savaime suprantama, reikėjo vykdyti. Todėl Imrė Nadis buvo pasikviestas į Centro Komitetą, ir čia prasidėjo vadinamosios derybos, bet kad šio klausimo svarba neatrodytų tokia jau didelė, pirmiausia su juo ėmė tartis du paprasti, mažiausio rango funkcionieriai — Bėla Vėgas ir Šandoras Nogradis. Apie tą pokalbį, kuris įvyko 1956 metų liepos 19-ąją, abu patikėtiniai surašė tokią pažymą:

„Jis (Imrė Nadis) pripažino, kad tai, kas susibūrė aplink jį, visai nereikalinga ir netgi pavojinga. Iš pradžių dar prieštaravo, neigė, kad jis tuos elementus aplink save subūręs pats, sąmoningai, o paskui pripažino, kad iš susigraužimo, asmeninių nuoskaudų jau nelabai ir žiūrėjo, su kuo ir apie ką kalba. Ir dar pripažino, kad jeigu taip tęstųsi ir toliau, tai tie aplink jį susispietę elementai dar labiau jį panaudotų prieš partiją...

Jis pareiškė labai norįs sugrįžti į partiją, bet gerai žinąs: neat-

---

pripažįsta, kad 1956-ieji buvo ne kontrrevoliucija, o „liaudies sukilimas“, paaiškina, kokiais sumetimais Kadaras buvo paskirtas į sekretoriaus postą: jį Gerė su Hegediušu skyrę tam, kad galėtų panaudoti kaip kortą prieš Imrę Nadį; šitaip suskaldę savo priešus, tarėsi patys ilgiau išsilaikysią valdžioje. (*Quotidien de Paris*, 1976 m. spalio 27—28 d.).

siribojęs nuo tų elementų, kurie dabar jo vardu puola pačią partiją, neatsikratęs tų klaidingų pažiūrų, kurias anksčiau skelbė, ir nuoširdžiai neapgailėjęs savo ankstesnio elgesio, visai nesuderinamo su partijos nario vardu, šito padaryti negalės. Jis pažadėjo, kad:

a) savo elgesį pakeisiąs ir visiems, kas tik su juo bendrauja, paskelbsiąs, jog su partijos vadovavimu ir jos linija sutinkąs ir netgi ją remiąs;

b) nutrauksiąs visus ryšius su partijai priešiškai nusiteikusiais asmenimis"

Pažyma — tikras melo šedevras. Ne tik kad nutylima (popieriuje iš tikrųjų būtų nelengva užrašyti), jog abu patikėtiniai buvo be galo mandagūs, ir jau ypač Šandoras Nogradis — saldus kaip medutis,— bet iškreipiama ir visa esmė: ogi tai, kad Imrė Nadis ypač ryžtingai pabrėžė — jeigu ir pridaręs klaidų, kurias linkęs pripažinti, tai reikalaująs atvirų diskusijų, kad galėtų aiškiai išdėstyti savo pažiūras, nes ir patsai gyvenimas, ir partijos XX suvažiavimas parodęs, kad teisus jis, o ne Rakošis. Iš pažymos atrodo, lyg Imrė Nadis būtų sėdėjęs kaltinamųjų suole, o šie abu jį tiktai gynę, o teisybė buvo ta, kad partiją puolė jis, o teisinosi partijos patikėtiniai. Ir pagaliau jau patsai faktas, jog šis pokalbis įvyko tuoj pat rytojaus dieną nuvertus Rakošį, anaiptol neleidžia vaizduotis, kad viskas buvę taip, kaip rašoma pažymoje.

Ir vis dėlto šitam iškreiptam tekste yra ir kiek tiesos, tegu ir ne viskas, ne žodis žodin, bet vis dėlto. Būtent tai, kad Imrė Nadis pokalbio metu pareiškė: jis, girdi, ir pats jau susirūpinęs, kad jo vardu kaip vėliava naudojąsi tokie elementai, kuriais jis tikrai nesidžiaugiąs, kurie esą ir šios tvarkos, ir partijos priešai; ir dar pridūrė: jis už tai neatsakąs, ne jo kaltė, tai irgi, girdi, esąs Rakošio politikos vaisius. Dėl to dar nebūtų buvę nieko baisaus. Visa bėda ta, kad apkvaitęs iš džiaugsmo, jog pagaliau Centro Komitetas pasikvietė jį derybų, ir visai pamiršęs, kokie žmonės sėdi tame Centro Komitete, jis, amžinai sukaustytas partijos grandinių, visai rimtai priėmė šių antraeilių partijos funkcionierių „patarimus", ir kai po šio pokalbio jį aplankė draugai, jis jų paprašė: lankykitės, girdi, rečiau, kad nebūtų progos šnekėti apie kažkokias frakcijas ir kad niekas negalėtų kaltinti priešiškumu partijai. Dėl šitokio „senio" silpnumo rimtai įsižeidė ne vienas jo artimas draugas. Ne vienas iš tų, kurie likosi šalia jo pačiu sunkiausiu metu, kai vien užeiti į Imrės Nadžio namus buvo rizika — didelė rizika prarasti viską; ir vis dėlto jie tada neapleido jo ir nepaliko, o šitie vadinamieji partneriai, kur dabar vedė derybas, vienas per kitą garsiau juodino jį ir niekino. Tie tikrieji draugai jį mylėjo, ir kaip tik todėl, kad mylėjo, dabar nė vienas neslėpė savo nuomonės. Tačiau, laimė, partinė valdžia greitai pati atskubėjo į pagalbą, ir Imrė Nadis tuoj pat pamatė: padarė didelę klaidą.

Netrukus po šių „derybų" partijos Centro Komitete buvo sušauktas pasitarimas vadovaujantiems komunistams žurnalistams, laikraščių ir žurnalų redaktoriams. Daugelis iš žurnalistų, ir dėl

to, kad buvo girdėję apie pokalbį su Imre Nadžiu, ir dėl to, kad, aišku, jį mėgo, kalbėdami vis apie tai užsimindavo ir Imrę Nadį pavadindavo draugu. Tada atsistojo vienas Centro Komiteto sekretorius, Lajošas Ačas, ir pareiškė: „Įsidėmėkite, kad Imrė Nadis mums joks draugas, o iš partijos pašalintas asmuo"

„Senis", tai sužinojęs, baisiausiai įširdo, juo labiau kad anie du Centro Komiteto patikėtiniai per visą pokalbį jį vadino „draugu", ir dar — dabar aiškių aiškiausiai pamatė, jog su juo žaidžiamas dvigubas žaidimas. Apgaudinėjamas, vedžiojamas už nosies, kad tiktai jis ir jo šalininkai pasidarytų pasyvesni. Jie vilkina laiką, norėdami jo išlošti ir sudaryti tokią situaciją, kad į partiją jis būtų grąžintas anaiptol ne vienbalsiai, o pažemintas ir iš pasigailėjimo, jeigu tiktai, žinoma, iš viso dar bus grąžintas. Kartu jam baisiausiai pasidarė gėda dėl savo elgesio su draugais, kad pasielgė visai ne taip, kaip priderėjo. Dabar jis juos visus iš eilės susiieškojo — ar asmeniškai, ar telefonu — ir atsiprašė; šie pernelyg jį gerbė ir mylėjo, kad būtų galėję ant jo pykti. Ramybė buvo atstatyta.

Jis pats, tiesą pasakius, į valdžią grįžti per daug ir nesiveržė. Kur kas svarbiau buvo kitkas: Akademijos narystė ir universiteto katedra. Būtų ramiausiai sau dirbęs, rašęs mokslinius darbus, dėstęs studentams. Tačiau iš ilgametės politinės patirties buvo aišku, kad čia tiktai svajonė, daugiau nieko, na, o jeigu jau šis reikalas tikrai susitvarkytų, tai anaiptol ne dėl jo gerų norų ir partijos pageidavimo, o greičiau dėl tos padėties, dėl tos situacijos, kuri dabar per jį susidarė, ir dėl to, kad jis — galbūt vienintelis komunistas, kuris, ko gero, dar galėtų ir ką nors patvarkyti.

Kaip iš visko matyti, jo grįžimu į valdžią, į aukštąsias politikos viršūnes, rūpinasi ne kas kitas, o rusai. Jį pasikviečia sovietų ambasadorius Andropovas ir ilgai, be galo draugiškai su juo kalbasi. Bet kas dar svarbiau: į Budapeštą vėl atvyksta Mikojanas ir per tas kelias valandas, tą trumpą laiką, kurį čia praleidžia, vis dėlto suranda valandėlę ir susiieško Imrę Nadį. Visi susitinka sovietų ambasadoje. Mikojanas neapsakomai draugiškas, pakartoja dar kartą, ką jau Politiniame biure sykį buvo sakęs, kad už tai, jog Imrė Nadis pašalintas iš partijos ir valdžios, kalti ne jie, ne rusai, o Rakošis, ir jie prašą jo vėl grįžti dirbti ir kaip nors rasti išeitį iš susidariusios padėties.

Imrė Nadis iš pažiūros ramus ir kartu sunerimęs. Ramus todėl, jog laikas dirba jo naudai. O sunerimęs dėl to, kad rusais sykį jau labai smarkiai yra nusivylęs ir dabar nėra tikras, kad jie su juo kalba nuoširdžiai. Pagaliau juk puikiai pažįsta Kremliaus mechanizmą. Čia jie gali tave uoliai sodinti į valdžią, čia — dar uoliau iš jos išgrūsti, kaip kad jį patį arba, sakysim, Rakošį. Atrodo, lyg jis būtų tiktai kažkoks įrankis, atsarginis virbas ugniai pažarstyti: prireiks, ar ne, pamatysim, dėl viso pikto tegu būna. Jis labai norėtų, kad tas pokalbis būtų atviresnis ir nuoširdesnis, tiesiog pats verčia save jais patikėti, bet tai ne taip lengva.

Juo labiau kad Vengrijos vadovybė ir toliau šalta, pasipūtusi ir griežta, laikosi atstumo taktikos. Sykį jį pasikviečia Gerė su Kadaru. Atmosfera slogi, ir ne tiek dėl Gerės, jis — pasyvus ir tylus, kiek dėl Kadaro: šis svaidosi tuščiom frazėm, pamokslauja apie partijos vienybę ir partinę drausmę, pamini ir jos priešus ir bet kokia kaina nori jį priversti, kai jau ir daug stipresnėms jėgoms nėra pavykę,— kad Imrė Nadis savikritiškai imtų atgailauti, prisipažintų klydęs ir tuo „padėtų“ partijai. Bet šis pakartoja tai, ką daug sykių jau yra sakęs: jis visai neprašąs, kad partija jam nusilenktų, bet tegu šito nelaukią ir iš jo, jis norįs atvirų diskusijų, atviro disputo, kad viskas būtų išsiaiškinta, ir tiek.

Labiausiai jis susirūpinęs anaiptol ne dėl to, kad po kokio mėnesio ar dviejų, ar, sakysim, penkių jis vėl pasidarytų partijos narys arba kad ir Ministrų Tarybos pirmininkas,— dabar, Rakošio erai pasibaigus, jam iš tikrųjų pakaks ir kantrybės, ir nervų,— jį neramina kitkas: ar užteks kantrybės žmonėms? Ar ilgai jie ištvers? Nes ne vien iš savo artimų draugų ir šiaip šalyje jis mato vis daugiau nekantrumo: pateikiami vis nauji ir nauji planai, rengiamos naujos ir naujos akcijos, o jam kaskart tenka žmones sulaikyti, atkalbėti, paprašyti dar truputėlį palaukti.

Netrukus po susitikimo su Mikojanu jį susiieško jaunas komunistas mokslininkas Ištvanas Zadoras. Jis atvyksta ne kokiu savo paties reikalu, o įgaliotas kito asmens — Dėrio medės tarybos pirmininko Atilos Sigečio, beje, ne komunisto (anksčiau priklausiusio Valstiečių partijai). Sigetis buvo sumanęs artimiausiai Parlamento sesijai pateikti užklausimą ir priversti vyriausybę nori nenori įsileisti į diskusijas dėl Patriotinio liaudies fronto ir viso tarybų darbo pertvarkymo. O problema buvo ta, kad pagal galiojančius Parlamento nuostatus kiekvieną užklausimą reikėdavo paduoti iš anksto. Todėl ir buvo sugalvojęs: įteiks vienokį tekstą, o kalbą pasakys visai kitokią. Nutraukti, atrodo, neturėtų, o už visas pasekmes atsakyti jis mielai sutinkąs,— užtat būtų išjudintas politinis gyvenimas! Tačiau jis suprantąs: sumanymas pernelyg rimtas, kad galėtų rizikuoti vienas. Todėl ir norįs prašyti Imrės Nadžio patarimo. Žinodamas, kad Imrės Nadžio namas saugomas, jis siunčiąs jaunąjį Zadorą, tos idėjos šalininką, kad informuotų Imrę Nadį ir gautų jo pritarimą.

„Senis“ jaunąjį svečią pasisodina didelėje, į sodą išeinančioje terasoje, pavaišina šaltu alum ir sūrokais sausainiais; labai apsidžiaugia, gavęs žinią iš Sigečio, kurį labai gerbiąs, tačiau jo planą sutinka gana nepatikliai, ir juo svečias ilgiau jam aiškina, juo darosi irzlesnis, kol pagaliau visai neįtikėtinai užprotestuoja. Šis sumanymas jam lyg koks sąmokslas, jis kategoriškai pasisako prieš bet kokį nusižengimą įstatymui.

— Taigi ko jūs laukiate? — klausia jaunasis mokslininkas.— Iš ko tikitės, kad reikalai pakryps į geresnę pusę? Gal iš Chruščiovo?

— Jo kalba XX suvažiavime labai paini,— atsako jis.— Chruš-

čiovas nebuvo nuoseklus.— Ir jis atkreipia jo dėmesį į tuo metu spaudoje paskelbtą Toljačio kritinį straipsnį, kuriame italų vadas reikalauja komunistų partijų savarankiškumo. Dar pamini Mikojano apsilankymą ir jam, Nadžiui, parodytą didelę simpatiją.

— Ir manote, kad galite grįžti į valdžią legaliai?— klausia lankytojas.

— Rudenį viskas bus mano rankose.

— Ir, jūsų nuomone, tas pats Centro Komitetas, kuris sykį jus prakeikė, vėl įsileis į savo tarpą?

— Jiems nieko kito daugiau nebeliks,— pareiškia visai kategoriškai.— Darbininkų klasė ir patys komunistai galiausiai privers vadus, jie turės taip padaryti. O tokių priemonių kaip Rakošis ir jo statytiniai mes negalime imtis. Tai labai svarbu.

Jaunasis svečias kuo subtiliausiai leidžia sau jam priminti, kad vieną kartą, laikydamasis tokios nuostatos, valdžią jau yra praradęs, ir tada, kai ją išlaikyti dar buvo įmanoma, jeigu tik, žinoma, būtų veikęs kitaip.

Imrė Nadis dėl pastabos neįsižeidžia, tiktai atsako, kad dėl to nė kiek nesigaili,— kitaip niekad nebūtų viskas paaiškėję ligi galo.

— O dabar jie patys lekia į pražūtį,— dar pabrėžia jis.

Jaunasis svečias pasijunta taip, lyg būtų kalbėjęsis su Kutuzovu iš „Karo ir taikos“, kuris visom jėgom stengiasi sulaikyti pasirengusį pulti Napoleoną jauną karininkėlį, nes puikiai žino, kad Napoleono armija, ar šiaip ar taip, vis tiek jau eina į pražūtį, o susiremti prieš laiką — rizikinga. Net ir paklausia Imrę Nadį — ar padėtis, girdi, ne panaši?

„Senis“ pritardamas sulinksi galva — pirmą kartą pritardamas per visą šitą popietę.

Svečias dabar jau pereina prie Chruščiovo šūkio: „Atgal prie Lenino!“ Imrė Nadis pastebi, kad šiuolaikinė padėtis yra visiškai nauja, kitokia, ir geriausia atmesti visas dogmas. Apie jugoslavų ieškojimus, mėginimus šneka su simpatija, bet priduria, kad anaiptol nebūtų protinga kopijuoti jų politiką. „Mums reikia ieškoti naujo, kokio nors kitokio kelio“, — sako jis.

Taip, jis norėtų išbandyti ką nors naujo, ką nors tokio, kas būtų grynai vengriška ir neabejotinai socialistiška. Ir kartu — ar dėl kokių klaidingų, neapgalvotų žingsnių, dėl blaškymosi, skubėjimo, karštagalviškumo, ar dėl netyčia galimos net provokacijos jis visas apsiniaukia rūpesčiu. Na ir kas, kad jis tiki, jog rudenį viskas atsidurs jo rankose, ir kad vadovybė pati lekia į pražūtį, jis negali užsimerkti ir nematyti, kad šis lėkimas traukia į bedugnę ir visą šalį. Jam skauda širdį ne dėl Gerės ar Hegediušo, o dėl pačios partijos ir tautos, kuri juo pasikliauja. Pagaliau ir žmonių minios, komunistų ir draugų nekantrumas, nepasitenkinimas tarsi jūra išsilieja apie jo vilą Oršo gatvėje. Tai žadina viltį ir kelia katastrofos baimę. Ir ši padėtis jį paakina: tegu ir tūkstantį kartų įžeistas, tūkstantį kartų atstumtas, pažemintas, vis dėlto pirmąjį žingsnį žengsiąs jis.

Ir 1956 metų spalio 4 dieną į Centro Komitetą jis kreipiasi laišku:

„Gerbiami draugai!

Būdamas ištikimas savo kaip komunisto įsitikinimams, atmetęs visas asmenines nuoskaudas ir įžeidimus, vėl kreipiuosi į partiją. Ir šį laišką man pirmiausia diktuoja baimė dėl partijos vienybės ir noras kuo greičiau grįžti į jos gretas, kad galėčiau darbuotis socializmo labui, šalies suklestėjimui, mūsų žmonių taikiam, laimingam gyvenimui.

Kaip paminėta 1956 metų liepos mėnesio Centro Komiteto nutarime, mūsų laukia dideli ir sunkūs uždaviniai,— ir ne pačioje paskutinėje vietoje,— laimėti kovą su mūsų respublikos priešais, o tam kaip tik ir reikia partijos eilių vienybės — idėjinės, politinės ir organizacinės, mobilizuojant visas tautos jėgas. Taigi mano lig šiol neišspręstas partinis klausimas ir aplink mane vis labiau didėjantis netikrumas trukdo partijos vienybei, skaldo jos ir demokratijos jėgas, ir kaip tik tada, kai jai vadovaujant reikia spręsti svarbius ekonominius ir politinius uždavinius. Šitokioje situacijoje partijos vienybė tikrai svarbu, ji, mano nuomone, ir yra visko pamatas. Todėl manau, jog labai žalinga, kad dėl vadinamosios Imrės Nadžio partinės bylos kova partijos viduje ir toliau vis aštrėtų ir kad šitaip būtų vis labiau kenkiama partijos stiprybei ir jos politikai. O visa tai galima ir reikia pašalinti sutvarkant mano partinę bylą.

Ir dar norėčiau pabrėžti, kad dėl tos partinės bylos iš savo pusės aš padarysiu viską, kas tiktai neprieštarauja mano marksistiniams-lenininiams įsitikinimams, mano principams, pagaliau komunisto ir žmogaus sąžinei. Kaip jau buvau rašęs kituose laiškuose, aš vėl manau, jog būtina pridurti, kad

a) sutinku su pagrindine partijos politika — mūsų pramonę, žemės ūkį, visą liaudies ūkį vystyti taip, kaip reikalauja marksizmo-leninizmo mokymas, atsižvelgiant į ypatingas Vengrijos sąlygas ir nenukrypstant nuo socializmo pagrindų, vadovaujantis 1953 metų birželio mėnesio Centro Komiteto nutarimu ir partijos III suvažiavimo nutarimu;

b) sutinku su lenininiais demokratinio centralizmo principais, kuriais remdamasis laikau sau privalomais partijos nutarimus net ir tada, jeigu jiems iš dalies arba ir visai nepritariu;

c) sutinku su 1956 metų liepos mėnesio Centro Komiteto nutarimo tom principinėm nuostatom, kurios, remdamosi XX suvažiavimo dvasia, ves partiją socialistinės demokratijos keliu. Nors daugeliu šio nutarimo klausimų esu kitos nuomonės, vis dėlto nutarimą laikau sau privalomu ir stengsiuosi jį vykdyti.

Be to, laikau, jog būtina, kad dėl man pareikštų kaltinimų — už ideologinę ir politinę veiklą praėjusiais metais — vadovaujantis partijos forumas savo posėdyje pradėtų viešą diskusiją ir mes galėtume viską kaip reikiant išsiaiškinti ir kad galutinai paaiškėtų,

jog tie man iškelti kaltinimai yra nepagrįsti; o iš savo pusės pažadu: jeigu tikrai pasirodys, jog iš tikrųjų esu padaręs klaidų, aš pasirengęs jas pripažinti.

Esu tvirtai įsitikinęs, kad mano bylą reikia sutvarkyti ir partijos vienybės, ir politikos, ir ekonominių sprendimų labui. Todėl juo labiau turiu pabrėžti, kad mano pašalinimas iš partijos niekaip nesuderinamas nei su demokratija partijos viduje, nei su partijos įstatais ir yra grynas jų pažeidimas. Dėl to esu rašęs daug laiškų ir vadovaujantiems partiniams organams, dėl to dabar kreipiuosi į jus.

Iš to, kas pasakyta, jaučiu, kad mano vieta partijoje, kurioje praleidau beveik keturias dešimtis metų ir kurios eilėse dėl liaudies, dėl tėvynės, dėl socializmo ir su ginklu rankose, ir darbu, ir žodžiu, ir plunksna kovojau, kaip tik mokėjau. Taigi prašau Centro Komitetą, kad būtų vėl iš naujo peržiūrėta mano byla, kad man vėl būtų grąžintos partijos nario teisės.

Su komunistiniais sveikinimais

Imrė Nadis"

Toliau nueiti jau nebebuvo galima. Kai kurie jo draugai sakė, kad ir taip jau per toli nužengta, bet jam dabar tikrai ne prestižas ir ne asmeninės sąskaitos buvo galvoj: jis norėjo išvengti kažko tokio, ko teisingai įvardinti kol kas ir pats nebūtų mokėjęs, tiktai nujautė, numanė ir bijojo.

Bet kad ir kaip jis skubėjo, atsakymo teko laukti devynias dienas. Ir nors į partiją jis grąžinamas, tasai atsakymas duodamas iš aukšto, pasipūtus, o kai pagaliau paskelbiamas viešai, Imrei Nadžiui sukelia dar daugiau nepasitenkinimo:

„Politinis biuras apsvarstė draugo Imrės Nadžio spalio 4 dienos pareiškimą, kuriuo jis prašėsi grąžinamas atgal į partiją. Politinis biuras nutarė:

1) panaikinti 1955 metų lapkričio mėnesio nutarimą, kuriuo Imrė Nadis pašalintas iš partijos narių; nors jis ir padarė politinių klaidų, vis dėlto jį šalinti iš partijos nebuvo pamato. Dėl to galima kaltinti tiktai Matiašą Rakošį, jis dėl visko kalčiausias. Todėl Politinis biuras draugą Imrę Nadį į partijos narius grąžina;

2) siūlyti Centro Komitetui artimiausiu metu išsiaiškinti dar likusius kitus neišspręstus klausimus, galutinai apsvarstyti Imrės Nadžio padarytas klaidas ir nustatyti, kurias jis tikrai padarė ir kiek jos ankstesniuose partijos nutarimuose buvo perdėtos ar neteisingai traktuojamos.

Tuo Centro Komitetas šią partinę bylą iš principo laiko baigta"

Politinis biuras, kaip matyti, viską apsvarstyti suspėsiąs,— laiko turįs į valias. Imrė Nadis, kurio prestižas didžiulis, dėl to nesijaudina — jis pats, pirmasis, žengė žingsnį, o Politinis biuras, kuris šalyje neturi jokio autoriteto, ypač rūpestingai saugo tai,

kas jau seniai prarasta. Biuro nutarimas paskelbiamas spaudoje kaip tik tą dieną, kai Ernė Gerė, Janošas Kadaras, Andrašas Hegediušas ir Ištvanas Kovačas išvyksta į Belgradą; partinė valdžia tikisi, jog susitaikant su Titu jų autoritetui pasitarnaus dar ir tai, kad Imrės Nadžio reikalą jie laikys gal trečios ar net nežinia kelintos eilės. Na, dabar jau grąžintas į partiją, na, o paskui apsvarstys, nuspręs, kur jis klydęs ir kuo buvęs kaltas Rakošis, išleis kokį nutarimą, pasiūlys kokias nors pareigas ir viskas palaipsniui iš lėto susitvarkys. Kam čia dabar lėkti lyg akis išdegus, puldinėti šen ir ten, kam viską pernelyg skubinti?

Tačiau žmonių minios nėra tokios kantrios, jos nenori tiek laukti. Jos vis labiau nekenčia Gerės, artimiausio Rakošio bendražygio ir į skurdą visus įstūmusio penkmečio tėvo, ir pernelyg myli Imrę Nadį, kad galėtų pakęsti tokį terliojimąsi. Buvo praėjusios vos dvi savaitės nuo šiurpinančio spektaklio — nuo Laslo Raiko ir kitų trijų kartu su juo nužudytų komunistų perlaidojimo — laidotuvių iš naujo, su visa pompastika, kokia tiktai gali būti. Jau tada žmonių nuotaika buvo tokia, kad, ko gero, tik Imrei Nadžiui su Raiko žmona reikia dėkoti už tai, kad partijos vadai jų ginkluotos apsaugos buvo šiaip taip apsaugoti ir liko sveiki. Ir nuo to laiko spauda kiekvieną šeštadienį ar sekmadienį skelbdavo vis naujas ir naujas laidotuves — būdavo laidojami iš naujo tai nužudyti milicijos karininkai, tai generolai. Veltui partinė valdžia mėgino žmones nuraminti, areštuodama net Mihajų Farkašą su sūnum Vladimiru Farkašu. Žmonės iš siaubo negalėjo atsikvošėti — kokių baisybių pridariusi toji santvarka, be to, jokios garantijos, kad ateityje nepasikartos panašūs dalykai.

Vienintelė garantija, kurią jie tuo metu matė,— kad valdžią į savo rankas paimtų Imrė Nadis. Visų, kas tik šalyje troško laisvės, savarankiškumo, nepriklausomybės, visų akys nukrypo į jį. Kas troško žmoniškesnio gyvenimo, sotesnio duonos kąsnio ir didesnės laisvės, kas norėjo išsivaduoti nuo teroro ir baimės, visas viltis sudėjo tik į Imrę Nadį. O laikraščiai, nesulaukę nė leidimų iš Centro Komiteto, vienas po kito savo puslapiuose ėmė publikuoti jo nuotraukas, ir vienas savaitraštis rašė: „Imrės Nadžio asmenybė pastaruoju metu dėl visai suprantamų priežasčių virto tiesiog simboliu, simboliu, nukreiptu prieš Rakošį ir jo sektantišką, dogmatišką, stalininę politiką“

Apie tai jau kalba visi, visa šalis. Tik partinė valdžia tyli. Partinė valdžia suspėsianti — laiko turinti į valias.

O paskui staiga ateina žinios iš Varšuvos: Lenkijos darbininkams, rašytojams, studentams pavyko vėl į vyriausybę grąžinti Gomulką.

O kodėl nebūtų galima to paties padaryti ir su Imre Nadžiu?

To klausia visi, visa šalis. Tik partinė valdžia nieko neatsako. Partinė valdžia suspėsianti — laiko turinti į valias.

Atmosfera vis labiau kaista. Per provincijos miestus ir miestelius ritasi mitingų ir susirinkimų banga. Žmonės uždavinėja gana

keistus, lig šiol tikrai neįprastus klausimus. Kas Imrei Nadžiui, kaip jis laikosi? Kiek dar rusai bus Vengrijoje? Kas bus su vengrų boksitais ir uranu? Kodėl nestoja prieš teismą Raiko ir jo bendražygių žudikai?

„Senį“ žinios pasiekia, lanko draugai, jis sužino viską, kas kur dedasi. Laikas dirba jam, tai tiesa. Bet kokia tragedija gali kilti, kai susidurs greitai lekiantis laikas ir tie, kurie laiką tik gaišina, vilkina?

Imrė Nadis spalio 20-ąją staiga iš Budapešto išvyksta. Išvažiuoja į provinciją, nes kol kas, kol Gerė su savo svita negrįžęs iš Belgrado, nėra ko ir tikėtis, kad jo byla būtų sutvarkyta ligi galo. Ir išvyksta, be to, dar galvodamas: gal, jam pasitraukus į šalį, minios kiek ir aprims, gal šitaip apsaugosiąs šalį, beje, ir save patį, nuo kokio neapgalvoto žingsnio.

REVOLIUCIJA

I

Išmušė valanda. Toji valanda, kurios jis laukė? Vargu. Greičiau toji, kurią nujautė ir kurios pats baiminosi. Kiek sykių, būdavo, per praėjusius dvejus metus jam šmėsteldavo prieš akis šios katastrofos pavojus, kiek sykių bandė perspėti tuos, kurie jo žodžiams būdavo kurti. Savo laiškuose, kur rašė vyriausybei 1955-ųjų vasarą ir 1956-ųjų pradžioje, vis apie tą pavojų perspėdavo. Kaip koks aiškiaregys, o dar tiksliau — kaip realistas. „Tokia neteisinga politika stumia žmones į neviltį, dėl to ir kyla vaidai, konfliktai..." „Neištaisysim visų klaidų, neatpirksim nusikaltimų vien savikritika, atgailaudami, vien mušdamiesi į krūtinę, kaip pas mus įprasta. O masių kritika — galingas ginklas: jis gali ir valdžią nušluoti..."

Bet vis dėlto: nors ir nujautė tokį dalyką, tokį faktą, kad šitaip gali atsitikti, iš teisybės netikėjo, nebuvo tam pasirengęs,— bent jau dabar, kai nuverstas Rakošis, bent ne tuoj pat. Šiaip ar taip, galvojo, reikalai turėtų susitvarkyti: lenkų įvykiai ir Gomulkos grįžimas į valdžią kažkaip ramino. Ir jis beveik neabejojo, kad Gerei su savo delegacija grįžus iš Jugoslavijos, jis vėl bus pasikviestas į darbą. Ir galvoje jis turėjo anaiptol ne sukilusią gatvę, o derybas partijos viduje, kad viską būtų galima išspręsti taikiai: to reikalauja ir komunistų susirinkimai — ir sostinėje, ir visoj šaly. O kol Gerė su savaisiais negrįžę, nė minties tokios nebuvo, kad tai gali įvykti ar bent jau prasidėti. Jeigu Imrė Nadis būtų buvęs ne iš tų dorų, ištikimų komunistų, jei bent kiek būtų buvęs panašus į Rakošį, tuoj pat būtų galėjęs pasinaudoti Gerės išvykimu: per tą savaitę, kol anas buvo Jugoslavijoje, viens du suorganizuoti „pasipriešinimą", kaip 1954-aisiais buvo padaręs Gerė, kai Imrė Nadis atostogavo Kryme. Kaip tik dėl to jis ir išvažiavo iš Pešto. Pirmieji reikalavimai, pirmas radijo pranešimas spalio 22-osios vakare, jog Politechnikos instituto studentai „primygtinai reikalaują, kad Imrė Nadis vėl būtų grąžintas į aukščiausiąją partijos ir vyrausybės vadovybę", jį pasiekia provincijoje, netoli Balatono, Badačonėje. Ten kaip tik vynuogių skynimo metas. Naktį grįžta namo, į Budapeštą, į savo vilą Oršo gatvėje.

Jaunimas rengiasi demonstracijai — nori parodyti solidarumą su kovojančia už laisvę Lenkija. O kadangi Lenkija kovoja už lais-

7. Užs. Nr. 857.

vę, tai studentai, demonstruodami solidarumą, kartu parodo ir laisvės troškimą. Dėl jų tikslų ir reikalavimų nelieka jokios abejonės broliško solidarumo pareiškimas lenkams yra ne koks nors apsimetimas, ne kaukė, o proga pareikšti ir savo valiai, savo norams.

Priešpiet visam mieste, daugiausia prisegti prie medžių, pasirodo vakarykščio studentų susirinkimo reikalavimai — tai 14, tai 16 punktų. Prisegtus lapelius skaito tukstančiai, dešimtys tūkstančių žmonių. Susispietę grupelėmis aiškinasi. Visi prie lapelio, aišku, neprisigrūda, tad visad atsiranda toks, kuris ima skaityti garsiai kitiems. Tiksliau tariant: drįsta skaityti garsiai. Nes dabar žmonės saulės nutviekstose Budapešto gatvėse ima jaustis taip kaip tie pirmieji krikščionys, išlindę iš katakombų: skambiai skaito uždraustus žodžius, ir tokius žodžius, už kuriuos anksčiau būtų pamatę belangę; ir jeigu pirmuosius krikščionis saugodavo katakombų tamsa, tai čia, rudens gatvėje, aplinkui susispietusi minia saugo tą, kuris garsiai skaito iš eilės:

„1. Reikalaujame tučtuojau išvesti iš Vengrijos sovietų kariuomenę, kaip numato abipusė taikos sutartis.

2. Reikalaujame, kad butų slaptai renkami visi Vengrijos Darbo žmonių partijos organai — nuo apačios ligi viršaus; kad kuo greičiau būtų sušauktas partijos suvažiavimas ir išrinkta nauja Centro Komiteto vadovybė.

3. Reikalaujame pertvarkyti vyriausybę — jai turi vadovauti Imrė Nadis. Tučtuojau pakeisti visus prasikaltusius stalininio rakošinio režimo vadus.

4. Reikalaujame, kad butų viešai nagrinėjama ir pasmerkta Mihajaus Farkašo ir jo bendrų veikla. O Matiašą Rakošį, kuris labiausiai atsakingas už visus padarytus nusikaltimus ir sužlugdytą šalies gyvenimą, pargabenti iš Sovietų Sąjungos namo į Vengriją ir atiduoti liaudies teismui.

5. Reikalaujame visuotinių, lygių ir slaptų rinkimų, kad juose dalyvautų daug partijų, kad vėliau iš jų būtų išrinktas naujas Parlamentas. Reikalaujame, kad darbininkai turėtų teisę streikuoti.

6. Reikalaujame, kad būtų iš naujo peržiūrimi vengrų sovietų ir vengrų jugoslavų politikos, ekonomikos ir kultūriniai ryšiai, kad jie būtų plėtojami lygiateisiškai ir kad nebūtų kišamasi į kitos valstybės vidaus reikalus.

7. Reikalaujame, kad būtų pertvarkytas visas Vengrijos ūkinis gyvenimas, dalyvaujant mūsų specialistams. Kad būtų iš naujo peržiūrėta visa mūsų šalies ekonomika, visos mūsų prielaidos ir galimybės — tuo yra gyvybiškai suinteresuota vengrų liaudis.

8. Reikalaujame, kad būtų viešai skelbiamos užsienio prekybos sutartys ir neapmokėtos šalies skolos. Reikalaujame atvirai paaiškinti, kokios yra šalyje urano rūdos atsargos, kiek jos iškasama ir kur ji sunaudojama, paaiškinti apie rusų koncesijas. Reikalaujame, kad urano rūda būtų laisvai realizuojama pasaulinės rinkos kaina už valiutą.

9. Reikalaujame peržiūrėti visas pramonėje nustatytas išdir-

bio normas, sutvarkyti darbininkų ir inteligentijos atlyginimą už darbą. Prašome nustatyti darbininkų minimalaus pragyvenimo ribą.

10. Reikalaujame peržiūrėti paruošų pristatymo valstybei tvarką, kad produktai būtų tinkamai sunaudojami. Reikalaujame, kad ir pavieniams valstiečiams būtų teikiama tokia pat parama kaip kooperatyvams.

11. Reikalaujame peržiūrėti teismų bylas: nekaltai nuteistus politinius kalinius ir asmenis už paruošų nevykdymą paleisti į laisvėn ir reabilituoti. Reikalaujame, kad būtų tuoj pat į Vengriją grąžinti visi, kas buvo ištremti į Sovietų Sąjungą, taip pat karo belaisviai ir kaliniai, nuteisti ligi gyvos galvos.

12. Reikalaujame visiškos žodžio, spaudos laisvės ir laisvo radijo, taip pat naujo laikraščio studentijai, leidžiamo dideliu tiražu. Reikalaujame, kad visa kadrų medžiaga, žmonių asmens bylos, būtų iškeltos viešumon ir sunaikintos.

13. Reikalaujame, kad Stalino politinio režimo simbolis — Stalino statula — kuo greičiausiai būtų nuversta ir jos vietoje pastatytas paminklas 1848—1849 metų kovotojams už laisvę — mūsų tautos didvyriams ir kankiniams.

14. Vietoj dabartinio vengrų tautai visai svetimo herbo reikalaujame grąžinti senąjį Košuto herbą, o vengrų armijai reikalaujame naujos uniformos, primenančios mūsų protėvių uniformą. Reikalaujame, kad Kovo 15-oji būtų Tautos šventė, ne darbo diena, o Spalio 6-oji — Tautos gedulo diena, ir kad tas dienas vaikams nereiktų eiti į mokyklą.

15. Budapešto politechnikos instituto jaunimas vienbalsiai reiškia solidarumą su lenkų darbininkais ir jaunimu, kovojančiu už Lenkijos nepriklausomybę.

16. Politechnikos instituto studentija per trumpiausią laiką atkurs visas studentų sąjungas. Ji nutarė šio mėnesio 27-ąją, šeštadienį, sušaukti Budapešte jaunimo parlamentą, į kurį atvyks visos šalies delegatai".

Gatvės komentarai trumpi ir tiesūs: „Teisingai!", „Kaip tik!", „Pagaliau!" Jie skamba beveik po kiekvieno patikusio punkto. Vyresniajai kartai labiau širdį glosto tie žodžiai, kur kalbama apie Košuto herbą, naują armijos uniformą, Kovo 15-ąją. Daugelio akyse ašaros. Ir — jokio prieštaravimo, jokios kritikos, visi reikalavimai geri.

Jei kas būtų sumanęs iškabinti tokį egzempliorių ir prie Oršo gatvės vilos vartų, nedaug džiaugsmo būtų turėjęs. „Senis" — garantuotas dalykas — popieriuką būtų gražiai nusegęs, o paskui iš lėto, ramiai karštagalviui jaunuoliui paaiškinęs, kas iš tų reikalavimų yra teisinga ir kas ne. Nes šitoji programa,— tegu Imrę Nadį ir kviečia imti valdžią į rankas,— ne Imrės Nadžio programa. Ji visais atžvilgiais jo norus viršija. Nors ir atspindi pagrindines jo mintis, kad politika ir ekonomika būtų lygios, kad visą šalies ūkį peržiūrėtų specialistai, idėją dėl šalies skolų, nekaltų žmonių

reabilitavimo, solidarumo su Lenkija vis dėlto toji programa siekia pernelyg toli. Yra, žinoma, punktų, su kuriais jis visiškai sutiktų, tačiau perspėtų: atsargiai, palengva, neskubėkim. Kad ir dėl partijos suvažiavimo sušaukimo artimiausiu metu, dėl Rakošio teismo, dėl užsienio prekybos sutarčių viešo paskelbimo ir karo belaisvių grąžinimo. Bet jokiu būdu nebūtų supratęs punktų dėl daugpartinės sistemos ir greito sovietų kariuomenės išvedimo. Ir anaiptol nė todėl, kad jis ta sovietų kariuomene būtų džiaugęsis: paprasčiausiai iš realizmo. Šiuo metu jis taip tiki partijos ir visos santvarkos jėga, kad nereikia jokios sovietų armijos — ir taip išsilaikysią, susitvarkysią, bet dėl pačios savo prigimties, mąstymo būdo ir nugyvento gyvenimo patirties jam nepatinka pernelyg aštrus ir atviras programos antisovietiškumas. Ne Stalino statulą jis gina ir ne urano rūdą nori prarasti: paprasčiausiai tiki sovietų ir vengrų draugyste ir, kas užvis svarbiausia,— tiki, kad tokia draugystė yra ir kad ji įmanoma.

„Armija" renkasi kaip tik tada, kai jos „vadas" namie pietauja. Gatvių triukšmas ir šurmulys Oršo viloje virsta telefono skambučiais. Aišku, jis ne todėl likosi namie, kad jam nepatiko kai kurie punktai. Jeigu minios šūkiai būtų buvę vien tik jo veikalų citatos, ir tai nebūtų pasikrutinęs iš vietos. Dar tik dešimt dienų, kai jis vėl grąžintas į partiją. Tad kaip dabar gali pažeisti partinę drausmę? Kad paskui būtų apkaltintas jaunimo kurstymu prieš demokratinį centralizmą, prieš partiją ir jos vadovybę?

Bet juk tuo metu jau sujudusi ir partija, ir jos aparatas. „Szabad Nép" laikraščio redakcijoje nuo pat labo ryto nesibaigia susirinkimas. Atmosfera įkaitusi — verda karšti ginčai. Stalinistas redaktorius Oskaras Betlenas atsistatydina. Žurnalistai, iš kurių patys geriausieji, Imrės Nadžio bendražygiai, dar prieš pusantrų metų buvo atleisti iš darbo, reikalauja, kad būtų pakeista ir aukščiausioji šalies vadovybė. Susirinkimas nutraukiamas, ir delegacija pasiunčiama į Centro Komitetą — perspėti Gerės valdžios: tegu ko nors griebiasi, ką nors daro, kol dar ne vėlu.

Gerė tik rytą grįžo iš Jugoslavijos. Stotyje dar ramiu, patenkintu balsu pasakė kalbą: „Nuo pat pirmos minutės mūsų derybas lydėjo nuoširdi draugiška atmosfera. Jas laikome labai sėkmingomis, nes visais klausimais, kuriais tik tarėmės, priėjome vieningą nuomonę..." Jis jautė, kad jo karjera dabar šoktelėjo aukštyn, kad ši kelionė į Jugoslaviją ir Maskvoje, ir pačiame Budapešte bus sustiprinusi pozicijas. Tiktai aiškiai buvo piktas: ir reikėjo kaip tik dabar prasidėti tai idiotiškai studentų akcijai!

Redakcijos delegaciją, į kabinetą pasikvietęs dar Rėvajų, Kadarą ir Marošajų, jis sutinka šaltai ir iš aukšto. Naujasis redaktorius Martonas Horvatas perduoda jam visą laikraščio nuomonę: į minios reikalavimus reikia žiūrėti rimtai ir nedelsiant ką nors daryti. Tučtuojau.

Gerės atsakymai trumpi ir kaip kirviu nukirsti: draugai esą pametę galvas ir visai neįvertiną proletariato diktatūros, jos vado-

vaujančios jėgos. Partija ir vyriausybė turinti kaip sudrausminti sukilėlius. Ir pasako delegacijai, kad demonstraciją paprasčiausiai uždrausią.

Tada vienas delegacijos narys, buvęs laikraščio bendradarbis Palas Lėčejis paklausia: o ką jie darysią tokiu atveju, jeigu jaunimas ir draudimo nepaklausysiąs?

Gerė, kartu ir Rėvajus, dabar jau nė kiek nedvejodami, atsako: šaudysim. O Rėvajus, įpykęs, dar net kelis kartus ir pakartoja.

Kadaras tyli — nusiteikęs kiek pasyviai, bet iš visko matyti, kad palaiko anuos abu. Ir kai Palas Lėčejis, tik ką uždavęs klausimą, primena jiems dar Raiko bylą ir atsakomybę už nekaltai pralietą kraują, Kadaras tyliai ir kažkaip sumišai prataria: a, čia viskas ne taip paprasta, kaip draugai galvoją...

Ir per radiją, nutraukus čigonų muziką, 12 valandą 53 minutės nuskamba Vidaus reikalų ministerijos įsakymas: „Visuomenės tvarkai palaikyti Vidaus reikalų ministerija kategoriškai uždraudžia gatvių mitingus, demonstracijas ir kitokius didesnius žmonių sambūrius..."

O rezultatas — jį buvo galima numatyti iš anksto, išėjo kaip tik atvirkščiai: visi, kas buvo pasirengę traukti į demonstraciją, dabar, išgirdę šį draudimą, nė minutei nesuabejojo, ar likti namie. Pakilo, beje, ir tie, kurie šiaip buvo nutarę į ją neiti. Taigi valdžios draudimas demonstraciją, tiksliau tariant — pasipriešinimą valdžiai, tik suorganizavo.

Kad tasai draudimas buvo kvailystė, rodo ir tai, jog net ir aukštasis partijos aparatas buvo tokios pat nuomonės. Budapešto partiniam centre, kaip laikraštyje „Élet és irodalom" paskelbtuose atsiminimuose rašo buvęs partinis darbuotojas Martonas Lovašas,— „per pietus, tą dieną jau antrąsyk, vėl buvo sušaukti visi darbuotojai. Visi keturiasdešimt. Vėl pradėjo kalbą Ištvanas Kovačas, Budapešto partijos komiteto pirmasis sekretorius, kuris tą pačią dieną buvo grįžęs iš Jugoslavijos. Jis trumpai apsakė, kad Politinis biuras popiet numatytą studentų demonstraciją uždraudęs. Susirinkusieji tokiam nutarimui nepritarė. Draugė F. atvirai pasakė Kovačui į akis, kad anksčiau juos, partinius darbuotojus, tik suklaidinę. Kiti kalbėtojai irgi griežtai pasisakė prieš..."

Draudimas buvo ką tik paskelbtas, kai studentai pajudėjo. Jie traukė prie Petefio paminklo Dunojaus krantinėje, pačioj miesto širdy, kur poetas stovėjo pakėlęs priesaikai ranką į dangų. Jaunimas čia skubėjo iš visų pusių: iš Budos, iš Zuglo, iš Julėjos prospekto. Kolonos tuo metu dar daugiausia buvo tylios, šūkių beveik nesigirdėjo. Buvo nešamos tautinės ir neretai netgi raudonos vėliavos, o kieno nors rankose, žiūrėk, imdavo ir suplevėsuodavo lenkiška vėliava. Plakatų ir transparantų buvo palyginti mažai: jie daugiausia skelbė vengrų ir lenkų — Petefio ir Bemo tautų — draugystę.

Šaudyti vidury šviesios dienos į šitą tvarkingą jaunų žmonių

minią su lozungais, sveikinančiais Lenkiją, Gerės kompanijai, kaip matyt, nepakilo ranka.

Ir tuoj po pusvalandžio nuo paskelbimo Vidaus reikalų ministras Laslas Pirošas gatvės mitingų ir demonstracijų draudimą panaikina. Po šios žinios — gongo dūžis ir vėl naujas pranešimas: „Šiandien vakare aštuntą valandą Vengrijos Darbo žmonių partijos Centro Komiteto pirmasis sekretorius Ernė Gerė per radiją sakys kalbą" Galimas daiktas, jog tikėjosi: ši žinia kiek apramins ir palankiau nuteiks jaunimą?

Trečią valandą į nedidelę Petefio aikštę jau nebebuvo galima prasibrauti. Ir aplinkinės siauros gatvelės buvo kimšte prisikimšusios. Bet gretimoje Vacio gatvėje eismo judėjimas nebuvo sutrikęs.

O pačios Petefio aikštės iškilmės buvo trumpos ir niekuo neypatingos. Jaunimas padėjo prie statulos vainiką, Imrė Šinkovičius, jaunas ir populiarus Nacionalinio teatro aktorius, padeklamavo „Tautišką giesmę"; paskui perskaitė studentų reikalavimus, ir minia patraukė toliau — prie Bemo statulos.

1848—1849 metų išsivaduojamųjų kovų lenkų didvyrio statula stovėjo kitam Dunojaus krante, tiesiai būtų buvę kokie du kilometrai. Tačiau Eržėbetos tiltas dar nuo Antrojo pasaulinio karo buvo sugriautas,— bene vienintelis sostinės tiltas, kurio dar nespėta atstatyti. Todėl jaunimas ir patraukė dideliu lanku: Lajošo Košuto gatve, Baičio-Žilinskio prospektu, Sent Ištvano bulvaru per Margitos tiltą. Šita ilga procesija, svaiginantis demonstracijos džiūgavimas ir uždegė Budapeštą revoliucijos liepsna.

Demonstrantai „atgavo balsą" — studentai skandavo šūkius. Apie Košuto herbą, apie lygybę, laisvę, lenkų ir vengrų draugystę, apie urano rūdą. O patsai dygiausias ir užvis dažniausiai kartojamas buvo: „Rusai namo! Rusai namo!"

Trumpais dvieiliais jie liaupsino ir Imrę Nadį — jis buvo jų pripažintas vadas.

„Greitai, greitai, nevėluokim, Imrei Nadžiui valdžią duokim!" — taip skambėjo politiškai sukurptas dvieilis.— „Norime naujų vadų, tikime Imre Nadžiu!" — šitaip skambėjo dar ryžtingiau.— „Nadį valdžion pasodinsim, o Rakošį nuskandinsim!" — jau užvis ryžtingiausiai.

Kartu su minia žengė ir Gėza Lošoncis, ir Miklošas Vašarhejis — artimiausi „senio" draugai, kurie anais sunkiais laikais nė per žingsnį nesitraukė nuo jo ir kurių nuomonės „senis" vis dėlto paklausydavo. Kai kas iš demonstrantų jų net ėmė klausinėti: kurgi Imrė Nadis?

— Namie...

— Ir jis neateis?

— Nenori...

— Kodėl? Dėl Dievo...

— A, paskui jį gali apkaltinti...

Čia turima galvoj ne baimė dėl savęs. Anaiptol. Įvykių iš anksto

nenumatysi. Jei Gerė su savo šutve vis dėlto pasidarys padėties viešpačiai, tai visai nesvarbu — ar sukilėliai patys gražiuoju išsiskirstys namo, ar bus prievarta išvaikyti,— Nadžiui tikrai bus prikišta: aha, jis pats dalyvavęs, „ardęs tvarką“, „kėlęs maištą“ ir taip toliau, ir panašiai; tik susikomplikuotų padėtis, ir daugiau nieko, tik sunkiau pasidarytų viską spręsti taikiai. O kad jis tą demonstraciją galėtų panaudoti prieš Gerę, kad žygiuodamas eisenos priekyje su vėliava rankoje kartu su minia pultų į kovą už tuos reikalavimus, su kuriais ir pats sutinka,— apie tai nė negalvoja. Profesoriškai asmenybei, jo temperamentui visa tai svetima, ir ne tik dvasiškai, bet ir fiziškai pagaliau: savijauta prasta, kūno temperatūra visą laiką svyruoja.

Demonstracija kaskart darėsi vis garsesnė, triukšmas didėjo. Baičio-Žilinskio prospekte atsivėrė namų langai — demonstrantus sveikino skarelės ir vėliavos,— kiekvienas namas turi savo „valdišką“, jas ir iškišo. Bet jų vidury buvo bjauri, neestetiška ir visų nekenčiama emblema, visai kaip sovietų herbas,— jaunimas ir ėmė šaukti į langus: šito herbo, girdi, nereikia! Žmonės, iškėlę vėliavas, greitosiomis nesumetė, ką daryti: arba jas visai nuleisti, arba paprasčiausiai iškirpti iš jų tą herbą. Ir pradėjo visi rėžti iš valstybinės vėliavos herbus — netrukus šitaip buvo padaryta visoje Vengrijoje.

Kai demonstracija pasiekė Sent Ištvano bulvarą, jau buvo gerokai po keturių. Tokiu metu Vacio prospekto darbininkai, dirbę pirmoje pamainoje, paprastai skuba namo, tramvajais važiuoja ligi Markso aikštės. Darbininkų minia demonstrantus sutiko pritarimo šūkiais. Vieni iš jų kartu su to rajono gyventojais atsistojo šaligatvy ir, mojuodami rankom, aukštyn iškeltom skrybėlėm, šaukė: „Valio!“, o kiti — ištisi tūkstančiai — tiesiog įsijungė į demonstrantų gretas. Dabar studentų demonstracija virto studentų ir darbininkų minia.

Pati ceremonija Bemo aikštėje buvo trumpa. Į minią kreipėsi Rašytojų sąjungos pirmininkas Pėteris Verešas. Jo kalba didelio įspūdžio nepadarė. Jis apskritai kaip asmenybė buvo šaltokas ir oficialus — dažnai kalbėdavo panašiom progom ir buvo viena iš reprezentatyviausių to meto figūrų; tačiau šaltis jautėsi ir iš to nutarimo, kurį Verešas perskaitė Rašytojų sąjungos vardu: jis buvo irgi valdiškas, santūrus. Tegu ir plykstelėjo kibirkštėlė apie didesnę laisvę, apie tikrą demokratiją, apie tai, kad turi vadovauti Imrė Nadis, Verešo išdėstyti reikalavimai ir patsai tonas gerokai atsiliko nuo studentų iškabintų punktų.

Bemo aikštės įvykiai įgijo reikšmės visai dėl ko kito. Vienoje aikštės pusėje, priešais Dunojų, stovi honvėdų kareivinės; jų langus aplipo kareiviai. Jauni vaikinai, vienmarškiniai, be švarkų ir be šautuvų, persisvėrė per palanges, tai vienur, tai kitur ir vėliavas iškėlė. Minia armijai ėmė šaukti: „Tegyvuoja!..“ Kareiviams tai aiškiai patiko, jie šypsojosi, mojavo rankomis. Kareivinių patrulius demonstrantai glebėsčiavo, negailėjo šiltų žodžių. Ir mi-

niai pasidarė aišku: ši armija į žmones tikrai nešaudys, atvirkščiai — ji pati pritaria jų reikalavimams. Ir čia, beje, Bemo aikštėje, prie demonstrantų prisijungė dar 800 Petefio Akademijos klausytojų: tai buvo išties darbininkų ir valstiečių vaikai ir beveik visi be išimties komunistų partijos nariai.

Kažkas užsiropštė ant Bemo statulos ir įkišo narsiajam generolui į ranką vengrų vėliavą su Košuto herbu. Ir kaip tik tuo metu į aikštę atžygiavo studentų būrelis su valstybine ir raudonom vėliavom. Šalia pagyvenęs vyriškis ant jų užriko: „Šalin tas raudonas vėliavas!“ Šie dar ėmė ginčytis, dar paklausė vyriškio, kodėl jam taip nepatinkanti raudona spalva? „Mes turime savo vėliavą!“ — buvo atsakyta. Ir miniai reikalaujant, raginant, vis daugiau ir daugiau kareivių plėšė nuo savo kepurių ir mėtė ant žemės penkiakampes žvaigždes — sovietines žvaigždes.

Kas galėjo tada miniai išaiškinti, kad kažkada Šandoras Petefis didįjį, lemtingąjį mūšį už pasaulio laisvę kaip tik ir įsivaizdavo su „įraudusiais veidais“ ir „raudonom vėliavom rankose“, kad Endrė Adis entuziastingai sveikino raudoną žvaigždę, kad Atila Jožefas sakė, jog šviesi ateitis nušvisianti tik tada, kai vienąsyk darbininkai prie gamyklos prisegsią „raudoną humanizmo penkiakampę“? Tie simboliai, kadaise reiškę geresnį gyvenimą, gražesnę ateitį, drąsiausias žmonijos svajones, čia, Vengrijoje, per dešimtį sovietų valdžios, dešimtį tautos pavergimo ir priespaudos metų pasidarė nežmoniško gyvenimo simboliais. Šie ženklai žymėjo socializmą. Deja, didesnei daliai žmonių socializmas reiškė jau toli gražu nebe teisingumą, eksploatacijos, priespaudos panaikinimą ir didesnę laisvę, o kaip jie iš praktikos buvo patyrę,— svetimos tautos okupaciją, svetimas komandas, neturėjimą jokios laisvės nei šalyje, nei už jos ribų, pažemintą ir sutryptą žmogiškumą, vergišką darbą ir varganą pragyvenimo lygį. Revoliucija — tai laikas, kai viską reikia suprastinti, palengvinti. Su revoliucine minia nerasi bendros kalbos, jei imsi jai aiškinti, kad lig šiol esą tikrojo socializmo ir nebuvę, nebuvę tikrosios raudonosios vėliavos ir tikrosios penkiakampės žvaigždės, o tai, kas dabar būsią, tai jau būsią tikra. Revoliucija nori kitko — ji nori viską keisti, o ne „gerinti“ Ji gali miglotai įsivaizduoti, kas tas „kitkas“, kas galiausiai išeis, bet ji aiškių aiškiausiai žino, ko jai nereikia.

Oršo gatvės gyventojas nelabai ką galėjo žinoti, kaip mieste klostosi įvykiai, ir juo labiau apie „smulkmenas“, kurios šiom valandom jau ėmė darytis itin svarbios, tiesiog lemtingos. Šis namas Budos pakrašty, kuris per pastaruosius pusantrų metų buvo šalies širdis, dabar per kelias valandas viso šviesmečio atstu nutolo nuo visko, kas vyko nuo jo tik už keturių penkių kilometrų. Tai, kas anksčiau „seniui“ buvo didžiausias jėgų šaltinis, dėl ko jis ir skyrėsi nuo kitų partijos vadų,— kad jis jautė žmones, mokėjo įsiklausyti į jų balsą, jų potroškius ir skundus,— dabar ėmė ir išseko, o tos visa girdinčios ausys užsikimšo. Griebtis prielaidų — tuščias žaidimas: kas būtų, jeigu... Bet vis dėlto sunku susilaikyti nuo

klausimo: o kaip vis dėlto butų susiklosčiusi ta diena ir tas istorijos tarpsnis, jei Imrė Nadis būtų gyvenęs ne Pašarėtyje, o sakysim, kur nors čia pat, bulvare, ar senamiesty?

Nuo Bemo statulos minia tamsėjančiom gatvelėm patraukė per Margitos tiltą link Parlamento. Kelias ėjo pro Vidaus reikalų ministerijos pastatą Mari Jasai aikštėje. Šis milžiniškas namų kompleksas per karą buvo visai sudegęs; kai jį atstatė iš naujo, kelerius metus čia buvo įsikūręs saugumas. Savo lygiom pilkom sienom jis tarsi karaliavo Dunojaus pakrantėje, vakarais ant stogo sužibdavo didelė raudona žvaigždė. Nors jau kuris laikas ten nebe saugumas, o Vidaus reikalų ministerija, minia, traukdama pro šalį, skambiai garsiai skandavo žiūrėdama į langus: „Šalin saugumą!“ Jokių šūvių, jokios sumaišties nebuvo. Tarnautojai, milicininkai, atsistoję prie langų, klausėsi demonstrantų.

Didžiulė aikštė prieš Parlamentą, kur 1918-aisiais buvo paskelbta respublika, sausakimša. Žmonių galėjo būti daugiau kaip du šimtai tūkstančių. Vadinasi, čionai atėjo kas šeštas septintas Budapešto gyventojas!

Minia norėjo išgirsti Imrę Nadį. Bet Imrė Nadis buvo namie.

Iš daugelio Parlamento antro aukšto langų į gatvę smelkėsi šviesa. Už langų plika akim galėjai pamatyti ir keletą žinomesnių politikų: Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojus Ištvaną Hidašą ir Jožefą Mekį, Žemės ūkio ministrą Ferencą Erdejį. Hidašas ir Mekis — abu Rakošio statytiniai, „darbininkų kadrai“, apgailėtinos ypatos, nuversto diktatoriaus padlaižiai,— tarpais pro užuolaidą, žiūrėk, ir iškišdavo nosį į aikštę. Minia jų anaiptol nedžiugino.

Iš visko sprendžiant, tai buvo ne kieno nors kito, o tik jų darbas, kad gatvių šviesa, lig šiol dar blausiai švietusi pro vakaro sutemas, staiga ėmė ir visai užgeso. Matyt, galvojo, kad tamsoje žmonėms nusibos laukti ir jie išsiskirstys.

Bet išėjo atvirkščiai. Lyg kokiam burtininkui paliepus, iš kišenių tuoj pasipylė visokie popieriai, laikraščiai ir tiesiog akimirksniu aikštėje sužibo tūkstančiai fakelų. Prie Margitos tilto demonstrantams buvo dalijami lapeliai: jie skelbė Gerės vakarinę radijo kalbą ir kvietė laikytis rimties. Studentai, išsitraukę degtukus, žiebtuvėlius, tuoj pat juos padegdavo. Buvo nepakartojamas vaizdas. Fakelų šviesoje žibėjo akys, išduodamos sielos virpulį. Minia pajuto: revoliucija gali būti ne tik stipri, galinga, bet dar ir graži.

Kiek vėliau lempos vis dėlto užsidegė. Minia dėl tos mažutės pergalės dar labiau pajuto savo jėgą. Dar smarkiau šaukė: „Imrę Nadį! Imrę Nadį! Kur Imrė Nadis?“

Pirmasis į balkoną išėjo Ferencas Erdejis. Jis norėjo kalbėti, bet minia jam neleido nė žodžio tarti. Ką gi — teko grįžti atgal, į vidų. Erdejis nepriklausė Komunistų partijai, jis buvo Smulkiųjų savininkų partijos kairiojo sparno lyderis, visą laiką dirbęs kartu su komunistais. Kad buvo „nuvytas“ nuo balkono, aiškiai rodė: žmonėms nereikia ne tik ankstesnių komunistų vadų, bet ir jokių

kitokių „susikompromitavusių" tai yra tokių, kurie nesipriešino Rakošiui ir jo klikai.

Slinko pusvalandžiai ir valandos. Buvo aišku, kad sukilusi liaudis laikysis savo: nesiskirstys tol, kol neišgirs Imrės Nadžio. Minia suvokė ne vien savo jėgą, jai buvo aišku ir kitkas: šitokia didžiulė demonstracija — ne kasdieninis dalykas, kas pasisekė šiandien, anaiptol nereiškia, jog pasiseks ir rytoj. Jei dabar grįš namo tuščiom rankom, rytoj neturės nė to, dėl ko šiandien išėjo į gatvę. Ir savo jėga, kuri buvo jau vien tas buvimas čia, norėjo kai ką pasiekti dar šiandien.

Artimiausiems Imrės Nadžio draugams pasidarė aišku: kad „senis" dabar nuo jų toli — ne tik galla, bet net ir nelabai gerai. Minia ėmė darytis vis nekantresnė, girdėjosi priekaištai, kad Imrė Nadis „prašosi maldaujamas", kad „verčiąs kitus jo laukti". Todėl kai kas — Gėza Lošoncis, Miklošas Vašarhejis, Tamašas Acėlas ir kiti sėdosi į mašinas ir leidosi į Oršo gatvę.

— Tau tuoj pat reikia važiuoti! Renkis! — paragino jį Gėza Lošoncis.

Imrė Nadis atrodė pavargęs ir neryžtingas.

— Jūs — iš gatvės? — paklausė.

— Taip,— atsakė Acėlas.— Minia kviečia jus, dėde Imre. Dėl Dievo meilės, ko gi laukiate? Jei tuoj pat nevažiuosite, atsitiks kažkas baisaus...

— Kad tik dabar nepavėluotum,— dar pridūrė Vašarhejis.

— Pavėluočiau?— kilstelėjo galvą didžiai nustebęs Imrė Nadis. — Kaip aš galėčiau pavėluoti? Kaip?

Vašarhejis iškilmingai, beveik patetiškai atsakė:

— Jau ir taip pavėlavome... Pavėlavome, nes tauta pirmoji subruzdo, o tu, kurį ji nori matyti savo vadu, vis dar čia tebetupi ir nieko nedarai.

Imrė Nadis iš lėto atsistojo.

— Gerai,— sutiko jis.— Važiuoju. Bet abejoju, ar tai išeis į naudą.

Mašinoje jis, pasinėręs į savo mintis, tylėjo.

— O ar didelė ta minia?— galiausiai paklausė.

— Milžiniška,— atsakė Acėlas.— Gal du šimtai tūkstančių.

— Daugiau,— patikslino Lošoncis.— Kur kas daugiau.

— Kaip jūs manote?— paklausė Nadis.— Ką ketina daryti vyriausybė?

— Tai neturi reikšmės,— atsakė Lošoncis.— Dabar svarbiausia — ką tu darysi, arba ko nedarysi. Pirmiausia reikia žmonėms pasakyti kalbą. Paskui — drožti į Centro Komitetą.

— To padaryti negaliu,— atsakė Imrė Nadis.— Nesu Komiteto narys...

— Nesąmonės! — pasišiaušė Vašarhejis.— Jei šitaip ceremonysimės, viską prarasime.

— Jūs gi, dėde Imre,— partijos narys,— įsiterpė Acėlas,— ir to kol kas visai pakanka.

Žvilgtelėjęs pro mašinos langą, „senis“ staiga sunerimęs sušuko:

— Žiūrėkite... Žiūrėkite, kokia vėliava...

Tai buvo vengrų vėliava su išrėžtu sovietiškos formos herbu.

Mašina nuvažiavo toliau.

— Bet juk tokios vėliavos — visos?! — vėl nustebo Nadis.— Kas čia dedasi?

Nors buvo vėsus spalio vakaras, jis išsitraukė nosinę ir nusišluostė prakaituotą kaktą.

Apie aštuntą automobilis jau privažiavo Parlamentą. Balkone, nuo kurio buvo nuvarytas Ferencas Erdejis, dabar stovėjo aktorius Imrė Sinkovičius. Deklamavo jau antrą ar trečią eilėraštį. Pirmojo — „Tautiškos giesmės“ — minia mielai klausėsi, bet kai pradėjo antrąjį, žmonėms ėmė rodytis, jog tiktai žaidžiama jų kantrybe ir nervais. Laukti darėsi vis sunkiau, įtampa vis didėjo. Galiausiai populiarus jaunas aktorius buvo nušvilptas ir nuvarytas.

Norint prieiti prie Parlamento vartų, Nadžiui teko brautis per minią. Žmonės jį atpažino ir padarė kelią. Per aikštę nuvilnijo širdingas „Valio!“ — žaibu apskriejo žinia, jog atvyko Imrė Nadis.

Jis patraukė į antrą aukštą, į Mekio kabinetą. Mekis sumišęs žiūrėjo į atvykėlį: jis buvo vienas iš tų, kurie prieš pusantrų metų paliko Nadį likimo valiai ir, kiekvienai progai pasitaikius, jį niekindavo.

— Visai nereikėjo, kad tu čia ateitum,— tarė jis „seniui“.— Centro Komitetas kitą savaitę šaukia posėdį, tada ir išspręs visus tavo reikalus.

Vašarhejis papurtė Mekį už peties:

— Tau galvoj negerai? Kitą savaitę? Visas Budapeštas čia, prie vartų! Tuoj pat reikia ką nors daryti. Ministrų Tarybos pirmininkas bus Imrė Nadis! Ir tučtuojau! Taigi revoliucija! Ar tau dar neaišku?

Mekis išblyško. Minios triukšmas buvo girdėti ir pro langus.

Imrė Nadis išėjo į balkoną.

Kadangi jokios garso technikos nebuvo, o balkone, be jo, dar stoviniavo kokie penki šeši žmonės, be to, nuo minios ligi pastato atstumas buvo gan didelis, tai žmonėms visi veidai susimaišė ir jie ne iš karto pastebėjo, kad tasai vyras, kurio jie laukė, dabar ten jau stovi ir rengiasi sakyti kalbą. Pagaliau kažkas iš kambario atnešė lempą ir apšvietė jo veidą.

Dabar aikštė jį atpažino ir ėmė sveikinti. Šūkiai buvo ilgi ir iš visos širdies. Imrę Nadį vien tik pamačiusi, minia pajuto savo pergalę: vis dėlto pasisekė prišaukti, kad ateitų, ir vis dėlto valdžia pasidavė — leido jam išeiti į minią. O prieš pradėdamas kalbą jis dar turėjo rankomis pamojuoti, kad šurmulys nutiltų. Pagaliau prabilo:

— Draugai!

Tą akimirką aikštėje daug kur pasigirdo švilpimas ir nepaten-

kinti šūksniai. O kai kur būreliais net ėmė skanduoti: „Mes ne draugai! Mes — vengrai!“ Ir šiuos šūksnius galiausiai pasigavo visa aikštė. Aikštėje buvo daug komunistų, senų partijos narių, kuriems tas „draugas“ per daug ausies nerėžė, bet ir šie pasidavė minios šauksmui. Ir visiems, kas tiktai turėjo akis ir ausis, tą akimirką pasidarė aišku: Vengrijai nereikia ne tik Stalino ir Rakošio, bet ir visos partijos — tokios, kokia ji dabar yra. Vengrijos Komunistų partija susikompromitavo visiškai ir visiems laikams.

Ištisas Imrės Nadžio kalbos tekstas niekur, jokioj spaudoj nebuvo skelbtas, neliko nė vieno egzemplioriaus. Daugiausia, ką galima rasti, tai straipsnyje, parašytame specialiai prieš Imrę Nadį ir publikuotame 1957 metų gegužės 10 d. laikraštyje „Élet és Irodalom“:

„Širdingai sveikinu susirinkusius,— tarė jis.— Mano pagarba vengrų demokratiniam jaunimui, kuris šiuo judėjimu nori padėti mums nugalėti kliūtis kelyje į tolesnę socialistinę demokratiją... Išeities turi ieškoti partija, tardamasi ir aiškindamasi savo viduje.. Mūsų tikslas — išlaikyti konstitucinę tvarką ir drausmę. Vyriausybė imsis priemonių nedelsdama...“

Minia jo kalba nusivylė. Kadangi nebuvo geros garso technikos, daugelis nė negirdėjo, ką jis sako, ir dėl to nerimavo, nervinosi, o tie, kurie stovėjo arčiau ir girdėjo, buvo dar labiau nepatenkinti. Ir kai pagaliau jis paragino susirinkusius: eikite, girdi, ramiai namo, skirstykitės, nusivylimas dar padidėjo. Aikštė ūžė, gaudė. Netgi Imrė Nadis, į savo paskutinius žodžius neišgirdęs jokio atsiliepimo, jokio „Valio!“, iš pradžių nesusigaudė, ką daryti: eiti nuo balkono, ar ne? Ir kaip nuo jo nueiti? Tačiau greitai susigriebė gelbėti padėtį: pasiūlė visiems sugiedoti Himną. Jis pats jį ir užtraukė, savo giliu gražiu balsu.

Sugiedojusi Himną, minia iš·tikrųjų ėmė skirstytis. Vienus įveikė nuovargis, o kitus — Imrės žodžiai: jeigu jau jis taip pataria, vadinasi, ir bus geriausia. Bet visi jautėsi nusivylę: iš didžiausios demonstracijos, ilgiausio laukimo galiausiai neišėjo nieko konkretaus. Rytoj vėl viskas plauks sena vaga, kaip ligi šiolei.

Ir gal iš baimės, kad viskas vėl liks kaip buvę, gal iš apmaudo, kad šios dienos kovą reikia atidėti rytojui, gimė šūkis; kas, miniai jau besiskirstant, likosi ir nejudėjo iš vietos, jį skandavo vis garsiau ir garsiau: „Rytoj streikas! Rytoj streikas!“

Imrė Nadis iš balkono grįžo į Mekio kabinetą. Niekas jam nesakė, kad kalba buvusi nekokia, bet jis ir pats tai suprato. Nesurado ryšio su minia. Ir patsai balsas, ir tonas, kuriuo prašneko, buvo pernelyg oficialus, dar valdiškesnis ir už partinės spaudos kalbą. Nepaminėjo jokių praeities klaidų, neuždegė minios, kad numaldytų jos troškulį.

Beje, visiems, kas sėdėjo kambary, atrodė, jog Imrė Nadis dėl nepasisekusios kalbos per daug nė nesikrimto. Jis atrodė nuvargęs, susibaigęs, išsekęs, tačiau vilties nebuvo praradęs. Atrodė, lyg būtų iš anksto žinojęs, kad jo kalba nebus šiltai sutikta. O iš tik-

rųjų jis ir kalbėjo ne miniai, o Centro Komitetui. Tasai sakinys, jog „išeities turi ieškoti partija, tardamasi ir aiškindamasi savo viduje",— labai daug ką pasako. Jis norėjo, kad minia, tegu ir nusivylusi, dabar trauktų sau namo, o Centro Komitetas tučtuojau, nieko nedelsdamas, sušauktų posėdį, ir tada jam pavyktų juos įtikinti, ką dabar pirmiausia reikia daryti. Tada ir prarastas minios pasitikėjimas tuoj pat su kaupu grįžtų.

Ir tuomet į kambarį atlėkė žinia: prie Radijo kruvinas mūšis. Į aikštę prie Parlamento įvažiavo sunkvežimiai, prisėdę jaunų darbininkų. „Prie Radijo saugumas žmones šaudo!" — šaukė jie. Didžiulėje aikštėje žmonių jau buvo likę ne per daugiausia, vos keletas tūkstančių, bet, aišku, pačių ištvermingiausių ir labiausiai užsispyrusių. Jie ir nutarė — trauksią prie Radijo. Kai kurie susiropštė į sunkvežimius, o dauguma patraukė tiesiai gatvėmis, šaukdami visiems, kas tik ėjo šaligatviais ar pakely kur stoviniavo: „Visi, kas vengrai — su mumis!"

1848 metų kovo 15-ąją Pešto jaunimas patraukė į Landererio ir Heckenašto spaustuvę, kad ten atsispausdintų savo 12 punktų. 1956-ųjų jaunieji patraukė prie Radijo (televizijos Vengrijoje tada dar nebuvo, tiksliau tariant, buvo prasidėjusios dar tik bandomosios laidos, ir jų imtuvai buvo vien svarbiausiųjų vadų butuose),— kad savo reikalavimus paskelbtų visai tautai. O saugumo vadams, matyt, iš anksto buvo viskas aišku, to ir tikėjosi, nes kitaip kuo gi paaiškinti, kad kai pirmieji jaunimo būriai pasiekė pastatą, jis jau bent porą valandų buvo apsuptas gerai sustiprintos sargybos.

Seni, aptriušę namų korpusai, kur šiaip taip sutilpo ir Radijo redakcija, ir studija, ir techniniai skyriai, buvo vos per kelis žingsnius nuo Nacionalinio muziejaus pastato — didžiojo 1848-ųjų metų revoliucijos liudytojo. Ir ar ne likimo pokštas, kad šitaip susieitų abi revoliucijos: pirmiausia minia susirenka prie Petefio ir Bemo paminklų, paskui patraukia į aikštę prie Parlamento, kuri pavadinta Košuto vardu, o dar vėliau susibūrusi ima laukti čia pat netoliese, galima sakyti, visai šalia to paties Nacionalinio muziejaus, ant kurio laiptų pirmiausia ir nuskambėjo Šandoro Petefio eilėraštis „Kelkis, vengre!". Tiktai 1956-ųjų moiros daug greičiau karpė likimo siūlus, negu kad buvo anksčiau, prieš šimtmetį.

Kai prieš 108 metus revoliucinis jaunimas įsiveržė į Landererio ir Heckenašto spaustuvę, kad nepaisydami cenzūros, atsispausdintų savo reikalavimus, spaustuvės savininkas, gana simpatingas ir liberalus švabas, suokalbiškai šyptelėjęs, tarė: „Ką gi, ponai, nusileidžiu tiktai jėgai" Ir kai po to vienas iš sukilėlių lengvai palietė pirštais to pagyvenusio pono ranką — girdi, čia ir būsianti toji jėga,— imta spausdinti punktus.

O 1956-ųjų Radijo vadovai neturėjo nei drąsos, nei mažiausio sumanumo — atvirkščiai: jie nė iš tolo nenorėjo solidarizuotis su jaunimu. Perskaityti jaunimo reikalavimus per mikrofoną jie paprasčiausiai atsisakė.

Tuo tarpu siaura Šandoro Brodžio gatvele minia vis labiau

plūdo. Kadangi didžiuosius vartus Radijo vadovybė buvo įsakiusi uždaryti, taigi jokios šnekos su sukilėliais ir negalėjo būti. Jaunimas ėmė garsiai skanduoti: „Mikrofoną — į lauką!“ Šis reikalavimas, iš pirmo žvilgsnio gal ir naivus, skambėjo vėl ir vėl. Galų gale sukilėliai turėjo tokią teisę,— tai ir buvo užvis naiviausia,— argi jiems metų metais nebuvo kalta į galvas, kad radijas — visos liaudies, vadinasi, ir jų, ir kad jo bangomis skamba liaudies balsas, — vadinasi, jų irgi. Triukšmas kilo vis didesnis, padėtis darėsi vis labiau įtempta: galiausiai Radijo vadovai nusileido — delegacija, gal kokia dvidešimt žmonių, galinti įeiti į pastatą. O ten, viduje, prasidėjo ilgos derybos dėl reikalavimų: kokius punktus galima perskaityti per radiją ir kokius ne. Keletas Imrės Nadžio bendražygių, kurie irgi buvo su delegacija, sakė: geriau neskaityti viso teksto ir ieškoti kokio kompromisinio sprendimo. Jiems nutiko tas pat, kas ir „seniui“ prie Parlamento: kitų balsai juos perrėkė.

Derybos užtruko, ir prie Radijo susirinkusiai miniai kilo įtarimas: ar tik viduj jų draugų neareštavo? Laikui bėgant šis susirūpinimas vis didėjo, žmonės nervinosi, juoba kad savom akim matė, kaip prie Radijo atvyksta vis daugiau saugumiečių, o kvailas Radijo valdžios mėginimas apgauti minią padėtį dar labiau paaštrino. O buvo taip: priešais pastatą pastatė vieną laidų transliavimo mašiną ir pasakė: galima kalbėti į mikrofoną ir tuoj pat visi 14 studentų punktų bus paskelbta. Na, argi ne tai, ko jie norėjo — mikrofoną į lauką? Visiškai teisingai, jei, žinoma, neskaičiuosim menko nieko: tų 14 punktų radijas visai netransliavo.

Jauna mergina tamsiai raudonu paltu užlipo ant mašinos viršaus ir į mikrofoną perskaitė savo punktus. Iš gretimų namų pro langus žiūrėjo žmonės, kas čia vyksta. Minia tuoj ėmė šaukti: dėkite radijo aparatus ant palangių, kad visi girdėtų, kai tekstas suskambės per radiją. O kai netrukus paaiškėjo, kad jokios transliacijos nėra, minia suprato esanti apgauta: jos pyktis pratrūko ant tų, kurie sėdėjo technikų mašinoje, tiksliau — būtų pratrūkęs, jeigu jie, penki radistai ir vienas milicininkas, nebūtų spėję laiku slapčia išslinkti iš mašinos ir pro užpakalines duris įsmukti į pastatą. Tada minia iš mašinos padarė taraną — juo ėmė laužti Radijo vartus.

Štai tokiu įtemptu metu, aštuntą valandą vakaro, pradėjo savo kalbą per radiją partijos pirmasis sekretorius Ernė Gerė. Kaip visi sakė — jo kalba ir buvusi toji kibirkštis, kur įkrito į parako statinę. Gal taip, gal ir ne visai, bent jau pusė teisybės buvo. Taip, Gerės žodžiai dar kartą parodė, koks jis nežmoniškas, agresyvus, kaip keliaklupsčiauja prieš sovietus ir kaip visai nesiorientuoja situacijoje; ši kalba būtų išvariusi iš kantrybės ir pačius kantriausius, o čia, prieš Radiją, stovėjusieji buvo tikrai ne iš kantriųjų. Gerės neapykanta žmonėms, ir ypač jaunimui, kategoriškas atsisakymas išklausyti jo reikalavimus visus baisiai papiktino. „Reikia tiktai pasmerkti tuos,— kalbėjo Gerė,— kurie tarp mūsų jaunimo stengiasi sėti šovinizmo bacilas ir mūsų demokratinę laisvę, kurią

darbo liaudžiai užtikrina valstybė, panaudoja tiktai savo nacionalistinėms demonstracijoms" Nieko sau demokratinė laisvė, jeigu apie ją galima kalbėti tik per šitokias demonstracijas, ir tai iškovotas vargais negalais, nes iš pradžių juk buvo uždraudę! O jaunimas dar vadinamas ir šovinistais, ir nacionalistais — už tai, kad sujudo iš solidarumo su lenkais ir kad pirmiausia pagerbė didžiausius 1848-ųjų metų revoliucijos vadus — Petefį, Bemą, Košutą, ir dar už tai, kad savo 14-oje punktų šalies Ministrų Tarybos pirmininku norėjo matyti Imrę Nadį. Tai ar bereikia dar didesnio valdžios apakimo, jeigu šitaip nesiorientuoja, kas dedasi po pat nosim? Gatvių mitingai ir demonstracijos, Gerės manymu, tiktai antisovietinis šmeižtas, nacionalistų provokacijos, kai kurių elementų mėginimas išklibinti darbininkų klasės pozicijas. Banaliausiom frazėm, kokiom tiktai galima, kviečia visus „būti be galo budrius" kovoje su „priešiškais elementais" ir iššaukiančiai, vos ne su patyčiomis, pareiškia, kad ši demonstracija, nors ir sukėlusi, sujudinusi visą Budapeštą, partijos politikai neturėsianti jokios įtakos.

Tačiau kartu reikia pasakyti, kad buvo jo kalboje ir santūresnių momentų, kur jis, žinoma, turėjo galvoje savo ankstesnį darbą. „Geriau eikime pirmyn iš lėto, bet užtikrintai,— sakė jis,— kad neprisidarytume nereikalingo vargo". Vadinas, buvo galima suprasti, kad „įtempto penkmečio plano" vadžios, kurias rankose laikė ne kas kitas, o jis pats, ko gero, tikrai bus atleistos ir kad daugiau nebereikės nei beprasmiškai lėkti, nei plėšytis. O kalbėdamas apie kaimą, apie žemės ūkio kooperatyvus, Gerė ir visai konkrečiai pabrėžė, kad „negalima iš anksto griežtai numatyti — nei tiksliais skaičiais, nei procentais,— kada ir kokių laimėjimų tie kooperatyvai turėtų pasiekti" Taigi čia jau buvo tikra nuolaida, vadelės tikrai atleistos. Ramesniu metu, sakysim, prieš kokią savaitę ar bent jau prieš dieną, žmonės jo kalbos gal dar ir būtų pasiklausę, bet šitom karštom valandom, kada kaip gyvas iškilo svarbiausias dalykas — tautos laisvė, jos gyvenimas, kaip vengrai jį pakeisią ir kaip tvarkysią,— tokios vadinamosios nuolaidos, dar su visokiais iškraipymais, netgi patyčiom ir neslepiamais grasinimais, dabar neberūpėjo niekam.

Minia, susitvenkusi prie Radijo ir klausydamasi Gerės kalbos iš aparatų, čia pat, priešais, kaimyniniuos namuos, padėtų ant palangių, kad visiems geriau girdėtųsi, baisiausiai pasipiktino. Bet pati kalba — dar toli gražu buvo ne viskas. Vėliau, tiesa, po visą Vengriją pasklido gandas, kad Gerė minią išvadinęs „fašistinėm atmatom", tačiau tie, kas klausėsi kalbos prie pastato, Šandoro Brodžio gatvėje, aišku, žinojo, kad tokių žodžių nebuvo. Kur kas labiau žmonės įsirdo dėl to, kad šiuo metu į tautą kreipiasi tasai visų nekenčiamas žmogus, kartu su Rakošiu vienodai nusikaltęs, kad šitaip nugyveno šalį, ir ypač kad šneka dabar, kai jie valandų valandas reikalauja, laukia nesulaukia, kada tie jų 14 punktų bus paskelbti per radiją! O jis, Gerė, savo ilgiausia t[illegible]da, be galo ir be

krašto, pilsto iš tuščio į kiaurą, su panieka ir pagieža juos auklėja ir juodina prieš visą šalį ir visą pasaulį. Ir dar toji baisi neteisybė, tasai „dvejopas matas“ — plebėjai ir vadai stalinistai... Panieka paprastiems žmonėms ir patyčios iš jų demokratijos... Bemat prasidėjo Radijo šturmas.

Kokia dešimt jaunų vyrukų tuoj pat atsuko, atgręžė kitu galu radiotechnikų paliktą tuščią mašiną ir didžiuliu „Dodžu“ ėmė laužti didžiuosius Radijo vartus. Kiti, prisirinkę plytų iš krūvos čia pat, šalimais, prie statomo namo, paleido į langus. O dar kiti, kabindamiesi už langų grotelių, mėgino užsiropšti į balkoną.

Pastato gynėjų skaičius jau galėjo būti daugiau kaip kokie penki šimtai: turint galvoje, kad aplinkinės gatvelės siauros, tai buvo rimta jėga. Tiesa, didelė dalis sargybos, net ir karininkai, muštis neturėjo jokio noro, tačiau vis dėlto buvo kaip reikiant ginkluoti ir jautė savo pranašumą. Jie visaip mėgino išvaikyti minią.

Pirmiausia į gatvę buvo mestos ašarinės granatos, tačiau jos pasirodė kaip bumerangas: per išdaužytus langus dujos sklido ir į pastatą ir ėmė dusinti studijos gynėjus. Paskui į minią buvo paleista gaisrininkų žarna — pasipylė vanduo, o dar vėliau Radijo kieme išsirikiavę gynėjai užsimovė durtuvus ant šautuvų ir šaukdami: „Pirmyn!“, puolė žmones. Juos išskyrė į dvi puses — pasisekė užimti gatvės dalį priešais pastatą ir ten įsitaisyti ugnies poziciją.

Pirmieji šūviai nuaidėjo apie 9 valandą ryto. Lig šiolei nieks nežino, kas juos paleido. Galimas daiktas, kad tai buvo tik perspėjimas, tik pagąsdinimas, tačiau jie buvo paleisti ne į orą, o į gyvus žmones. Viena yra aišku: kai Šandoro Brodžio gatvė jau buvo „išvalyta“, saugumo dalys, užsiėmusios ugnies pozicijas nuo Muziejaus sodo ligi Gutenbergo aikštės, „savo žinioje“ turėjo tas abi aikštes ir gretimas gatves, kad Radijo puolėjai negalėtų prasibrauti nė per žingsnį.

Gatvių grindinys aplink Radiją tuoj pat buvo nuklotas žuvusiais ir sužeistaisiais. Taiki žmonių eisena paskendo kraujyje.

Sukilėliai, paėmę ant rankų vieną savo žuvusį draugą, visu būriu traukė prie „Szabad Nép“ pastato, kuris buvo čia pat, netoliese.

Gynybai pastiprinti iš Muziejaus bulvaro dabar kaip tik suko du tankai. Minia paskui juos vėl grįžo į Šandoro Brodžio gatvę, ir dabar jau prasidėjo žūtbūtinis mūšis.

Ir jis pamažu, palengva ėmė krypti sukilėlių naudai: tie milicininkai ir kareiviai, kurie nenorėjo grumtis kruvinose kautynėse, atidavė jiems savo šautuvus ir revolverius.

Visą naktį vienas po kito važiavo sunkvežimiai, prikrauti ginklų: ginklų sandėlių ir gamyklų darbininkai gabeno pagalbą kovojantiems studentams, darbininkams.

Ir žmonių netrūko. Iš Parlamento aikštės, kaip jau buvo minėta, atėjo ištisi būriai: nusivylę viskuo, kas dėjosi ten, čia stačia galva

puolė į mūšį. Kiti atvyko iš Varošligeto miesto parko, tiesiog apdujię nuo džiaugsmo: kaip tik buvo nuvertę milžinišką Stalino statulą. Virves užkabinę diktatoriui ant bronzinio kaklo, bet par griauti ant žemės nepavykę. Nei plieniniai lynai nepadėję. Galiausiai tekę suvirinimo pistoletu nupjauti kojas žemiau kelių — tada jau sunkvežimis nuvertęs jį į dulkes. Ant postamento likęsi tik pora didžiulių batų.

Juo minia darėsi didesnė, juo ji buvo griežtesnė, ryžtingesnė Žmonės troško keršyti už žuvusius. Studiją imta pulti vis smarkiau. Žmonės įsitaisydavo tokiuose namuose, tokiose vietose, iš kur galėtų visą laiką taikyti ugnį į Radiją. Vyko žūtbūtinis mūšis, ir likimą dabar lėmė ginklai.

Imrė Nadis, išgirdęs apie ginkluotą susirėmimą, apsisprendė: iš Parlamento perėjo tiesiai į Akademijos gatvę, į Centro Komitetą. Šis namas — pėsčiomis penkios minutės. Su juo buvo jo žentas Ferencas Janošis, Petefio būrelio sekretorius Gaboras Tancošas, Miklošas Vašarhejis ir kiti.

Partijos komitete visi buvo kaip be galvų. Radijas po Gerės kalbos pranešė, kad Politinis biuras spalio 31-ąją šaukiąs posėdį. Ir po kelių minučių pranešėja pasitaisė: „Politinis biuras šiandien nutarė artimiausiomis dienomis sušaukti Centro Komiteto posėdį“ O po dviejų valandų vėl „ypatingas pranešimas“: „Vengrijos Darbo žmonių partijos Politinis biuras padėčiai išsiaiškinti, įvertinti ir reikalams aptarti dabar skubiai sušaukė Centro Komiteto posėdį“.

Kol susirinko visi nariai, Vidaus reikalų ministras Laslas Pirošas, anais gerais Rakošio laikais mėsininko prikyštę pakeitęs į generolo antpečius, pasirūpino namo apsauga. Komendantu paskyrė vieną Maskvos statytinį — pasienio pulkininką: be saugumo ir pasienio dalių, kad apsauga būtų dar stipresnė, pridėjo ir vieną Dunojum plaukiojantį būrį.

Imrė Nadis buvo nuvestas į Gerės kabinetą. Čia jau buvo ir Andrašas Hegediušas, Ministrų Tarybos pirmininkas.

Gerė tuoj pat smarkiai užsipuolė Nadį: čia, atseit, ne kieno kito, o tik jo darbas, na, dabar galėsiąs srėbti, ką pats prisiviręs.

Nadis griežtai protestavo. Jis sakė Gerei: jau kuris laikas ir ne kartą yra perspėjęs partiją ir vyriausybę, kad su ugnimi nežaidžiama.

Po didelių ir gana karštų ginčų galiausiai susitarė: Imrė Nadis, kaip pakviestasis, galėsiąs dalyvauti naktiniame Centro Komiteto posėdyje. O tie, kas jį lydėjo,— jo žentas ir artimi draugai, leidimo į posėdį negavo,— turėjo laukti gretimam kambary.

Posėdis buvo audringas. Naktį virė mūšis ne tik prie Radijo: sukilėliai su savo žuvusiu draugu ant rankų, pasirodo, patraukė į partijos organą — „Szabad Nép“ laikraštį, užpuolė tą namą ir įsibrovė į vidų. Ir ten buvusį Jožefą Rėvajų, Politinio biuro narį, kurį Gerė vakare buvo atsiuntęs į redakciją, kad pažiūrėtų, pakontroliuotų jau nelabai tvirtai besilaikantį, krypstantį į kitą

pusę redaktorių Martoną Horvatą, bendradarbiai tegalėjo išgelbėti tik pro užpakalines duris. Rėvajus — pritrenktas, tiesiog šoko ištiktas, iš pykčio vos nepaleido į minią ginklo.

Užkietėję Centro Komiteto stalinistai reikalavo sukilėliams pačių griežčiausių bausmių. Visą šią liaudies demonstraciją, šį sukilimą jie pavadino fašistų ir kontrrevoliucionierių akcija ir nekantravo kuo greičiau suvesti sąskaitas. Liberaliau nusiteikę pirmiausia kėlė klausimą, kas dėl to kaltas, ir net išdrįso kaltinti Gerę su jo parankiniais: kodėl šalis priėjusi net ligi kruvinų grumtynių? Jie reikalavo, kad vyriausybei vadovauti tučtuojau imtųsi Imrė Nadis.

Nuskambėjo pasiūlymas, ir su juo sutiko abi pusės, kad dabar užvis svarbiausia — atstatyti rimtį, todėl reikia įvesti ypatingąją karinę padėtį O dėl sovietų armijos kvietimosi į pagalbą — to reikalavo daugelis; patsai Andrašas Hegediušas tada, vidurnaktį, pasakęs jo laukiančiai Rašytojų sąjungos delegacijai — Laslui Benjaminui, Šandorui Erdejui ir Zoltanui Zelkai: dabar, atseit, fašistų kontrrevoliucija, kurią reikėsią malšinti ginklu, ir, jei neužteks savų jėgų, į pagalbą gausią šauktis rusus; tačiau nutarti konkrečiai nenutarta nieko.

Imrės Nadžio padėtis buvo baisi. Čia juk tas pats Centro Komitetas, tie patys nariai, dar neseniai laikę Rakošio ir Gerės pusę ir šiurkščiai jį išbraukę iš savo tarpo. Pusantrų metų jis rengėsi susitikti su tais žmonėmis, kad galėtų jiems atvirai iškloti savo nuomonę, ką apie juos manąs, kad apsigintų pats ir priverstų juos priimti jo pažiūras. Tam jis buvo pasirengęs: prirašyta šimtai puslapių, kur papunkčiui išdėstyta — kas ir kaip. Bet kad dabar, šitokiu įtemptu metu tektų tarp jų kalbėti, kai dedasi tokie dalykai ir kai jie tik šaukia viens ant kito, ieškodami kaltų, dėl ko viskas taip atsitiko, kad tarp šių žmonių tektų šnekėti apie gyvenimą ir mirtį, partijos ir tautos reikalus, ir spręsti, spręsti, ką daryti,— šito jis visai nesitikėjo. Dabar jis jiems — kaip skęstančiajam šiaudas, dabar jis turįs juos gelbėti, juos, tiek sykių ir taip neįtikėtinai jį išdavusius. Bet ką gi, ne jie čia svarbiausi, užvis svarbiau partija, socializmas ir tautos ateitis. Šie dalykai Imrei Nadžiui buvo šventi.

Jis trumpai pasisako dėl darbotvarkės. Sutinka ir su ypatingąja karine padėtim. Jis neturėjo supratimo, kokio masto šioji šalies kova, ir buvo tikras, kad tvarką galima atstatyti per kelias valandas. Rimtis, jo nuomone, dabar svarbiausia, o paskui — paskui jau būsią ir visai nesunku paskelbti savo programą.

Apie tai, kad į pagalbą reikia pasišaukti sovietų armiją, jis neužsiminė nė žodžio. Pirmiausia: šis klausimas nebuvo iš tų problemų, kurias reikėjo spręsti dabar, o tik šiaip išėjęs iš kalbos. O antra: kad ir kaip jam buvo priešiška toji mintis, bet čia, šitam kabinete, kur dalis susirinkusiųjų yra sovietų piliečiai, o kita dalis jų užverbuoti agentai, kur jis pats tiek sykių „šukuotas" už „nacionalizmą", už „priešiškumą sovietams", užsiminti apie sovietų

armiją, kad esą jos nereikia, tegu ir bendrais bruožais, tik apskritai, jo nuomone, buvę neįmanoma: šalies reikalams, vidaus tvarkai tai visai nebūtų išėję į naudą, tik pakenkę. O be to, jis tikėjosi, kad tvarka greitai atsistatys ir patsai klausimas savaime atkris.

Posėdis daugsyk nutrūkdavo — atsirasdavo siauresnio rato ginčų. Atėjo kariuomenės pranešimai: auštant sukilėliai užėmę Radiją; mieste daug kur vyksta mūšiai; nuverstą Stalino statulą sunkvežimis nutempė ligi Nacionalinio teatro. Centro Komiteto posėdis priėmė nutarimą įvesti ypatingąją karinę padėtį.

Laikantis formalumų, pas Imrę Nadį buvusi nusiųsta komisija paklausti: ar sutinkąs būti Ministrų Tarybos pirmininku? Jis atsakęs — taip, sutinkąs, tiktai su viena sąlyga: vėliau, kai jau viskas nurimsią, vis tiek turėsianti būti parengta visos šalies ekonominė programa.

Visą savo gyvenimą stengėsi, kovojo, kentėjo, nepasidavė — kad liaudis galėtų pamilti partiją, o partija suprastų liaudį. Ir į vyriausybės kėdę sėdo kaip tik tada, kai liaudis su ginklu rankose sukilo prieš partijos diktatūrą. Tik pereitais metais kaip koks aiškiaregys buvo perspėjęs: „Baisu, kad nereiktų atsikvošėti po laiko, ant bedugnės krašto, jeigu dar ne pačioje bedugnėje, kai jau klaidos neištaisomos, kai jau nieko nebepadarysi". O dabar — dabar jis pats save bandė permesti per tą bedugnę, kai jau jokio tilto nutiesti nebebuvo įmanoma.

II

Košuto radijas spalio 24-ąją anksti rytą 4 valandą 30 minučių vietoj įprastos muzikinės programos perskaitė pranešimą: „Fašistiniai reakcingi elementai su ginklu rankoje užpuolė valstybines ir visuomenines įstaigas. Todėl laikinai, kol bus vėl atstatyta tvarka, kol bus išleistas atskiras įsakymas, draudžiami bet kokie mitingai, demonstracijos ir didesni žmonių sambūriai. Visi, pažeidę šį įsakymą, valdžios organų bus traukiami griežton atsakomybėn. Vengrijos Liaudies Respublikos Ministrų Taryba". Po valandos pranešimas buvo pakartotas, tiktai žodis „fašistiniai" sušvelnintas į „kontrrevoliucinius"

8 valandą 13 minučių nuskamba oficialus Centro Komiteto, posėdžiavusio auštant, komunikatas: „Vengrijos Darbo žmonių partijos Centro Komitetas, susirinkęs į posėdį 1956 metų spalio 24-ąją, išrinko į Centro Komiteto narius šiuos draugus: Ferencą Donatą, Gėzą Lošoncį, Derdį Lukačą, Ferencą Miunichą ir Imrę Nadį. Naujai išrinkto Politinio biuro nariai — draugai Antalas Apras, Sandoras Gašparas, Ernė Gerė, Andrašas Hegediušas, Janošas Kadaras, Diula Kalajus, Karojus Kišas, Jožefas Kebelis, Derdis Marošanas, Imrė Nadis, Zoltanas Santas. Kandidatais į Politinio biuro narius išrinkti draugai: Gėza Lošoncis ir Sandoras Ronajus. Centro Komiteto pirmuoju sekretorium patvirtintas draugas

Ernė Gerė, Centro Komiteto sekretoriais — draugai Ferencas Donatas, Janošas Kadaras ir Diula Kalajus. Partijos Centro Komitetas rekomendavo Respublikos Parlamentui paskirti draugą Imrė Nadį Ministrų Tarybos pirmininku ir draugą Andrašą Hegediušą – Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju. Centro Komitetas įpareigojo Politinį biurą tuoj pat nedelsiant rengti pasiūlymus, spręsti uždavinius, iškilusius ir partijai, ir visai šaliai"

Ir šis pranešimas, kuris dar vakar, tarkim, po pietų, prie Petefio paminklo žmones būtų pradžiuginęs, dabar sukėlė tiktai neviltį ir graužatį. Per tą laiką ne tiktai daug vandens nutekėjo Dunojumi, bet ir daug kraujo išsiliejo ant Pešto gatvių grindinio. Jau buvo nuskambėjusi Gerės kalba, ir tuos, kurie buvo girdėję jo gergždžiantį balsą, dabar tik piktumas suimdavo atsiminus įžeidinėjimus ir grasinimus, o kas nebuvo girdėjęs, vėl turėjo progą pagalvoti, kad Gerė sukilėlius vadinęs „atmatomis".

Imrė Nadis jautė, kad naujoji valdžios aparato sudėtis bus daug geresnė už senąją, iš tiesų taip ir buvo. Ir ypač dėl to, kad į aukštąją vadovybę pavyko prakišti keletą savo pasekėjų ir draugų,— tai laikė savo paties laimėjimu. Bet žmonės toli gražu nebuvo informuoti apie visas prošvaistes ir šešėlius, visas peripetijas partijos viduje. Net ir apie Gėzą Lošoncį, Derdį Lukačą žinojo tik ką ne ką. O apie Donatą — beveik visai nieko: kaip išėjo iš kalėjimo, taip visuomenės gyvenime ir nesirodė. Arba — kad Miunichas nemėgo Rakošio, o Rakošis — Miunicho ir kad, pavyzdžiui, Diula Kalajus ne toks dogmatikas, kaip kad buvo jo pirmtakas Bėla Vėgas, tą irgi žinojo tik nedaugelis, ir iš tikrųjų — kam dabar tai įdomu? Žmonės pamatė, jog vis dėlto jiems pavyko iškovoti, kad Imrė Nadis vėl būtų grąžintas į Ministrų Tarybos pirmininko postą, bet pastebėjo ir kitką: naujoji valdžia tempiasi kartu ir senąsias atliekas — visus aprus, kišus, ronajus, hegediušus. Ir jau užvis pasidarė pikčiausia, kad Ernė Gerė vėl patvirtintas pirmuoju sekretoriumi.

„Senis" negalėjo tiksliai suvokti, kiek kenkia jam, kiek ne į naudą ir pačiam reikalui, kuriam jis atstovauja, tas faktas, kad jo vardas „pateko į apyvartą" kartu su tokiu Gere ir Hegediušu: jo galva per daug buvo užimta vadinamaisiais „šešėliais" partijos viduje, kad jaustų tą atbalsį, kurio iš žmonių galėjo laukti. O jeigu būtų buvę ir ne taip, vis tiek ne ką būtų įstengęs padaryti: partijos valdžioje jo priešų buvo dauguma.

O Gerės valdžia dar pasirūpino, kad ir tas gana ribotas džiaugsmas, jog Nadis pateko į vyriausybę, nebūtų per ilgas: 8 valandą 45 minutės per radiją pasigirdo naujojo Ministrų Tarybos pirmininko pirmasis pranešimas — apie ypatingąją karinę padėtį: „Vengrijos Liaudies Respublikos Ministrų Taryba piliečiams už nusikalstamus veiksmus santvarkai nuversti: už maišto kėlimą ir jo kurstymą, už būriavimąsi į sąjungas, už nužudymus, už šaudmenų, sprogstamųjų medžiagų laikymą ar jų panaudojimą, už pasipriešinimą vidaus reikalų organams, už prievartą atskirų asmenų at-

žvilgiu ir ginklo laikymą be leidimo visoje šalyje įveda Ypatingąjį karo lauko teismą, ir nusikaltėliai bus baudžiami mirties bausme. Šis įsakas įsigalioja nuo jo paskelbimo dienos. Ministrų Tarybos pirmininkas Imrė Nadis".

Taigi išeina, kad tasai pats Imrė Nadis, kurio visa šalis taip laukė, troško, reikalavo, kuriuo tikėjo ir dėl kurio išėjo į gatves, kurį laikė savu, dabar savo darbą pradeda tuo, kad paskelbia mirties nuosprendį! Ir į liaudį visai nesikreipia, į savo liaudį, netgi neliepia, kad, girdi, liaukitės kėlę maištą, nieko neaiškina, nebando taikyti, raminti, tik paprasčiausiai — įsako. Argi galėtų būti, kad vos tik atsisėdęs į aksominę pirmininko kėdę jau imtų ir elgtis taip, kaip visi kiti?

Ir tai dar ne viskas. Dukart pakartojęs pranešimą apie ypatingąją padėtį, radijas dar praneša:

„Dėl ginkluotųjų kontrrevoliucinių gaujų šalyje susidarė baisi padėtis. Jos prasibrovė į įmones bei kitus visuomeninės paskirties objektus, išžudė daugybę taikių gyventojų, honvėdų ir saugumo darbuotojų. Valdžios organai vien savo jėgomis su šiais žudikais nesusidoroja, todėl priversti kreiptis į sovietų armiją, kuri pagal Varšuvos sutarties sąlygas dislokuota Vengrijoje. Sovietų armijos dalys, atsiliepdamos į Vengrijos vyriausybės prašymą, sutiko padėti atstatyti tvarką. Todėl vyriausybė kreipiasi į sostinės gyventojus prašydama elgtis ramiai, pasmerkti kruvinus kontrrevoliucijos banditų veiksmus ir remti vengrų ir sovietų armiją. Kova su kontrrevoliucinėmis gaujomis yra šventa kiekvieno doro žmogaus ir visos vengrų liaudies pareiga. Šiuo momentu mums ypač svarbu mobilizuoti visas jėgas".

O tos Vengrijoje dislokuotos sovietų armijos dalys, apie kurių vadinamąją pagalbą radijas prašneko 9 valandą ryto, jau senių seniausiai buvo Budapešte. Jos atsirado dar auštant, 2 valandą, ir daugiausiai iš Cegledo ir Sėkešfehėrvaro kareivinių. Turint galvoje šių abiejų miestų atstumą nuo sostinės, jos turėjo išžygiuoti dar gerokai prieš vidurnaktį. Vadinasi, jau tada, kai Centro Komitetas dar tik tarpusavyje tarėsi, kad gal vertėtų pasikviesti į pagalbą sovietus, bet dar nebuvo priėjęs vieningos nuomonės ir Imrė Nadis dar nebuvo paskelbtas Ministrų Tarybos pirmininku, šie būriai jau žygiavo į Budapeštą. Jie atvyko naktį, tankai žlegėjo sostinės gatvėmis, daug kur ir iššaudavo — šiaip sau, aklai, netaikydami, ne dėl to, kad būtų turėję kokį tikslą, o paprasčiausiai kad pakeltų iš miego gyventojus, kad padarytų įspūdį. Ir nepasakysi, kad jų tikslas buvo pralieti kraują. Pavyzdžiui, ten, kur sušlubavusiai valdžiai jų pagalba būtų buvus reikalingiausia, sakysim, kad ir prie Radijo, jie nesikišo, o čia — atvirkščiai: kai visi miega ir aplinkui mirtina tyla, jų patrankos drioksėjo. Užuot įsivėlus į mūšį, jų pirmoji užduotis, matyt, buvo išgąsdinti, išgąsdinti žmones vien savo pasirodymu, kad tas išgąstis pagaliau padarytų galą ir ginkluotiems susirėmimams. Ir tankai dislokavosi visuose strateginiuose Budapešto punktuose.

Pasikviesti sovietų kariuomenę būtų buvęs žeminantis ir užgaulus dalykas net tada, jeigu žmonės ir nebūtų reikalavę jos išvesti. Bet dabar, kai dėl to jie visi ir sujudo, dabar šis faktas žeidė tūkstantį kartų skaudžiau, ir žmonėms dar labiau užvirė kraujas; juos išvedė į gatves ne kas kita, kaip tautos įžeidimas, laisvės ir nepriklausomybės troškimas. Užkarti ant sprando dar ir svetimus ginklus — tai jau tolygu tėvynės išdavimui.

Ir po šių abiejų radijo pranešimų, išgirdus tą vardą, kuris po pirmuoju pranešimu nuskambėjo aiškiai, o paskui radijo bangomis jau tarsi savaime persiliejo ir į antrąjį, beveik neliko abejonių, kad visa tai — Imrės Nadžio darbas. Kieno jautresnė klausa, tas galėjo atkreipti dėmesį į gana keistai ir nekonkrečiai, užuolankom, antrajam pranešime skambantį „valdžios organai", o kas kantresnis ir labiau linkęs paanalizuoti, pagalvoti, tas būtinai turėjo paklausti: jeigu Imrė Nadis pasikvietė rusus, tai kodėl po antruoju pranešimu nėra jo pavardės? Bet kai šitokia sumaištis ir gedulas, kai visi pikti, įširdę, o aplinkui liejasi kraujas, ne galvoj jokia analizė ar gera klausa. Tas, kas tuos pranešimus skaitė vieną po kito, puikiai žinojo, ką daro [38].

O koks Imrė Nadis buvo populiarus savo tautoje, kiek su jo vardu siejama tikėjimo, svajonių ir vilčių, užvis geriausiai rodo tai, kad net ir šitas be galo gudrus, be galo klastingas planas nepavyko. Populiarumas dabar, teisybė, sumažėjo. Bet vis tiek — didelė dalis žmonių netiki, paprasčiausiai netiki, kad čia Imrės Nadžio darbas. Kas, kad girdėjo sakant per radiją,— jie nenori tikėti, ir tiek.

O Pešto gatvės, nors ir paskelbta komendanto valanda, pilnos pilnutėlės žmonių — demonstracija prieš Ernę Gerę. Per miestą traukia studentų ir darbininkų būriai, ir daugiausia šūkių — „Šalin Gerę!" ir „Rusai namo!"

Prieš Imrę Nadį — jokio balso. Atvirkščiai — sveikos nuovokos žmonės ieško paaiškinimų, ir net gimsta legenda. „Imrė Nadis — belaisvis,— pasklinda po miestą gandas.— Ne savo valia viską daro, automatais ginkluoti saugumiečiai už nugaros stovi".

O iš tikrųjų kaip? Iš tikrųjų jis partijos centre — Akademijos gatvėje. Partijos centre, o ne Parlamente, kur jam derėtų sėdėti. Pažiūrėjęs pro langą, mato, kaip gatvėje rikiuojasi sovietų tankai. Išėjęs į koridorių, mato, kad visas namas pilnas saugumo. Šis sukviestas čionai tam, kad „apgintų"; einant pro šalį, pareigūnai atiduoda jam pagarbą,— nors, žinoma, šiuo momentu čia karaliau-

[38] Po revoliucijos pasirodžiusioje vengrų spaudoje ir vadinamojoje dokumentacijoje, kuri, kalbėdama apie Imrę Nadį, paprastai žodžių nesirinko ir kuri visaip stengėsi kuo labiau jį sukompromituoti, vis dėlto niekad niekur nėra konstatuota, kad rusus pasišaukęs jis. Kadaro išleistų „Baltųjų knygų" III tome sakoma, kad Imrė Nadis abu pranešimus „paliko be jokių pataisų". O 1957 metų gegužės 17 d. „Népszabadság" rašo, kad Imrė Nadis prieš sovietų armijos pakvietimą neturėjęs jokių pastabų. Vadinasi, juos pakvietė ne jis. Juo labiau kad, kaip tas pats straipsnis rašo, Imrė Nadis Ministrų Tarybos pirmininko postą užėmė „rytą, auštant". Sovietų būriai tuo metu jau buvo Budapešte.

ja Gerė su savo svita. Jam paskambinti telefonu gali tik tas, su kuriuo, jų nuomone, „verta sujungti": jis negali laisvai susisiekti su išoriniu pasauliu, o pasaulis su juo. Šiuo atžvilgiu tikrai belaisvis.

Bet jis — ne tiktai tankų ir automatų, ne tiktai telefono komutatoriaus ir partinio aparato belaisvis. Dar ir savo įsitikinimų, beje. Ir tai geriausiai matyti, kai vidurdienį 12 valandą 10 minučių per radiją jis kreipiasi į vengrų tautą. Jo kalbą anksčiau, prie Parlamento, bus girdėję gal tik kokie keli tūkstančiai, o dabar jo klausosi visa šalis. „Rimties! Ramybės! Susiklausymo! — štai mūsų šūkiai, štai ko pirmiausiai reikia!" Ir visa jo kalba — vienas prašymas, vos ne maldavimas, didžiausias noras įtikinti: baikite, girdi, tuos kruvinus mūšius, negalima leisti, kad „šventa mūsų tautos programa būtų sutepta krauju" Kas tos kalbos klausėsi, tas galėjo pastebėti, kad plokštelė tarytum įskilusi: kurį laiką jo balsas visai kitoks, atrodo labiau sunerimęs. O taip yra todėl, kad trumpa įžanga, pasakyta prislėgtu, sujaudintu balsu, pridurta prie pranešimo, kur skelbiama ypatingoji padėtis: kas šiandien ligi antros valandos po pietų padės ginklus, bus atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Aiškiai matyti, kad pavyko šią nuolaidą išpešti iš Gerės. Pirmuoju įsaku jis buvo pristatytas visai šaliai taip, lyg pats ir būtų sumanęs įvesti tą ypatingąją padėtį, o dabar jau pirmi ištarti žodžiai sušvelnina priverstinį griežtumą. Vėliau jam irgi pavyko pasiekti, kad per visą laiką, kol jis buvo Ministrų Tarybos pirmininkas, tikrai nei vienas ginkluotas kovotojas nepateko į Ypatingąjį karo lauko teismą ir nebuvo nuteistas mirties bausme.

Bet šioje kalboje yra ir dar kai kas labai svarbu: tai, apie ką nekalbama. Jis nė vienu žodžiu neprasitaria apie sovietų armiją. Taigi tokiu metu, tokią akimirką, jau aiškiau visiems — ir savo šaliai, ir pasauliui — niekaip nepasakysi, kad rusus pašaukė ne jis. Jei bent kiek būtų prikišęs nagus, jeigu būtų už tai jautęs atsakomybę, tikrai būtų ėmęs aiškintis, teisintis ir pagaliau tikinti, įrodinėti, jog tai esą teisinga. O tylėjimas — ženklas, ir jis nori tikėti, kad bus suprastas. Didelė vengrų tautos dalis teisingai ir suprato: niekad jo nelaikė išdaviku. Jeigu kas klydo, tai tik Vakarai. Jie paprasčiausiai nesuvokė, arba net nenorėjo suvokti, — ypač tie, kas iš politikos duoną valgo, — kad iš tylėjimo taip pat reikia daug ką suprasti, kaip ir iš žodžių. Na ir prasideda prieš jį didysis radijo stočių karas, kuris paskui galutinai nulemia visą įvykių eigą.

Ir kodėl netgi jo kreipimasis į tautą, netgi jo nuolankus, prašantis balsas, net perspėjimai nepadaro jokio įspūdžio, kokio reikėtų? Ogi todėl, kad jis kol kas negali prabilti apie tai, kas ir sukilėliams, ir jam pačiam yra svarbu, kas bendra ir suprantama. Juk nerėks į mikrofoną visam pasauliui: „Šalin Gerę!", kaip dabar garsiai skanduojama Pešto gatvėse, juk Gerė — partijos pirmasis sekretorius. Bet juk galėtų bent numesti kokį žodį praeičiai, — iš tikrųjų, kodėl gi ne, — pasmerkti jo darbus ir nuodėmes Sunku pasakyti, kiek sykių panašioje situacijoje yra minėjęs Imrės Na-

džio vardą Rakošis — gal dešimt, o gal ir penkiasdešimt,— suversdamas jam ant galvos ir tai, ko niekados nebūdavo padaręs, jis visados ir už viską likdavo kaltas. O Imrė Nadis Rakošio vardo net nepamini, turbūt manydamas, kad dabar reikia ne žmonėms aistras kurstyti, o juos raminti. Ir, deja, nemato, kad tas jo raminimas tik dar labiau tautą pakursto. Taigi dar kartą išryškėja, kaip per praėjusius metus jau nesyk yra buvę, kad jo požiūris į žmogaus moralę, jo taktą ir elgesį visai kitoks negu tų, tarp kurių jam teko visą gyvenimą suktis, tarp kurių tenka politikuoti ir šiomis dienomis. Asmeninį pyktį ir kerštą jis laiko savęs nevertu: argi dera dar spirti į nuverstą statulą ar užsipulti išvytą diktatorių? Gana to, kad jis jau nuverstas. Tačiau šį kartą yra kiek kitaip: žmonėms ne pyktis ir ne kerštas galvoj, jie reikalauja patraukti vadus atsakomybėn. Nutylėti apie tai, likti taktišku žmogum ir džentelmenu — dabar tas pat, kas atitrūkti nuo savo tautos.

O tos platformos, kurią jis siūlo sujudintai tautai, jaunimui su ginklu rankose, vis dėlto per maža, netgi labai. „Pareiškiu, kad bendromis jėgomis įgyvendinsime demokratiją visose mūsų šalies gyvenimo srityse — ir partijoje, ir valstybės valdyme, ir ekonominiame gyvenime,— demokratiją, paremtą 1953 metų birželio programos principais, dėl kurios dar anais laikais buvau pasisakęs Parlamente“

1953 metų birželio programos principais... Prieš dešimt mėnesių, atskirtas nuo valdžios, išmestas iš partijos, likęs vienas Oršo gatvėje ir kiekvieną minutę jausdamas pavojų, kad gali būti suimtas, jis parašė šias eilutes: „Labai abejotina, kad rytoj, sakysim, pakaktų grįžti tiktai ligi birželio principų... Bijau, kad minios, praradusios pasitikėjimą mumis, nusigręš ir nuo „birželio politikos“, ir nuo Komunistų partijos; jeigu norime likti padėties šeimininkais, mums reikai grįžti į daug ankstesnius laikus...“ Ir tasai „rytoj“, kurį tada nujautė, dabar jau vadinasi „šiandien“ O jis vis dėlto grįžta atgal tik iki „birželio“. Ir labai stengdamasis, kad jo kalba ideologiškai būtų be klaidų, dar priduria ir tokias nuvalkiotas, jau ligi gyvo kaulo įgrisusias partinio žargono frazes kaip „komunistų vadovaujami...“, „partijos vedami...“ O žmonės iš tikrųjų, kaip jis ir buvo numatęs, nuo Komunistų partijos nusisuko. Kaip komunistas jis partijos prestižą nudailintais žodžiais dar nori pakelti, bet žmonių reakcija kaip tyčia priešinga. Jiems reikia programos — tegu ir paskubom suregztos, tegu ir ne visai tikslios, bet konkrečios, ryžtingos, keliančios pasitikėjimą ir siekiančios kur kas toliau už „birželio“ programą. Tačiau jos vietoje pasigirsta tiktai migloti pažadai: „Netrukus smulkiau paskelbsiu vyriausybės programą, ir ji tuoj pat bus perduota nagrinėti Parlamentui“ Argi dabar šitiems kraują liejantiems žmonėms dar gali rūpėti kokie nors Parlamento posėdžiai? Jie nori ką nors pasiekti dabar, kol rankose turi ginklą, nes jau tiek sykių yra buvę apgauti, kad jokiais pažadais nebetiki. Net jeigu žada patsai Imrė Nadis. Revoliucija nebepatikli, revoliucija nekantri.

Juo labiau kad tuo metu įvyko tikras stebuklas. Sovietų būriams, kaip rodo logika ir moko karo mokslas, įžengus į Budapeštą, per kelias valandas reikėjo padaryti tvarką. Todėl svarbiausiuose sostinės punktuose užvirė mūšis. Bet tai buvo dar tik pradžia.

Sovietų armijos įsikišimas ir politiniu, ir moraliniu požiūriu pakeitė padėtį iš esmės. Kitaip tariant — išryškėjo frontai. Atskirų pastatų šturmas, puolančios minios ir saugumo grumtynės virto sovietų armijos ir vengrų mūšiais. Vidaus karas — tautiniu karu, netiesioginis išsivaduojamasis judėjimas — atvira išsivaduojamąja kova prieš svetimus pavergėjus. O lemiamą vaidmenį suvaidino vengrų kariuomenė. Daugumas vengrų karininkų ir eilinių nuo pat pirmos akimirkos prijautė liaudies judėjimui. Bet šis prielankumas vienu kitu atveju pasireikšdavo daugiausia tuo, kad patys nesikišdavo arba įduodavo civiliams į rankas ginklą. Uniformuotam žmogui stoti į mūšį prieš tą santvarką, kurios uniformą nešioja, daug sunkiau pasiryžti negu civiliui. Daug rizikingiau: tuoj pat gali būti apšauktas išdaviku ir — mirties bausmė. O sovietų įsikišimas, jeigu ir ne teisiškai, tai moraliai, psichologiškai „padėjo" svyruojantiems apsispręsti. Vengrų karininkai, vengrų honvėdai dabar jau atvirai stojo savo tautos pusėn. Ir karininkų korpusas, kurio didelė dalis buvo komunistai ar Komunistinės jaunimo sąjungos nariai, beveik visas perėjo į revoliucijos pusę. Prie liaudies judėjimo prisijungė ištisi garnizonai, ištisos kareivinės, tarp jų ir pulkininko Martono vadovaujama Zrinio karo akademija.

Jauniesiems kovotojams pavyko pašauti keletą sovietų tankų. Nesvarbu, kad jų ginklai buvo primityvūs, jie turėjo dar ir tokį pagalbininką, iš kurio visada galėjo pasisemti žinių,— sovietų literatūrą. Juk vidurinėje mokykloje, nori nenori, turėjai perskaityti Fadejevo „Jaunąją gvardiją" arba Veršigoros „Grynos sąžinės žmones" ir dar daug kitokių panašaus turinio knygų apie karą. Taigi tie Budapešto grynos sąžinės žmonės, jaunimas, iš sovietų partizanų nuotykių dabar mokėsi, kaip reikia sumaniai ir sėkmingai kovoti su daug geriau apsiginklavusiu priešu. Juk dešimt metų buvo kalamas į galvas „pirmaujančių sovietų pavyzdys". Ir niekur daugiau Vengrijoje jis taip spontaniškai ir sėkmingai nebuvo pritaikytas, kaip tuose Budapešto mūšiuose.

Pirmosios kovotojų pergalės tiesiog svaigino. Viena kita grupė, patekusi į beviltišką padėtį, imdavo ir sudėdavo ginklus prieš stipresnę ir pranašesnę jėgą, tačiau garsas apie tai, kad iš rikiuotės išvedami sovietų tankai, gana greitai pasklido po miestą, iš pagrindų sugriaudamas legendą apie nenugalimą armiją. Į mūšius įsitraukdavo vis naujos ir naujos ginkluotos grupės, o kadriniai kariškiai, prisijungę, gerokai papildė kovotojų karines žinias, pakėlė, taip sakant, strategijos lygį. Savaime suprantama, tarp kovotojų buvo ir senosios Horčio armijos karininkų ar puskarininkių, jų senovinė karinė parengtis ir sovietų fronte įgyta patirtis labai pravertė, ginkluoti susirėmimai paprastai ir būna savotiškos kari-

nės pamokos. Tačiau tų grupių vadai, bent jau dauguma, nekalbant apie eilinius kovotojus, buvo kilę anaiptol ne iš senųjų kadrų. O sukilėliai ar ginklus pasičiupę studentai beveik visi buvo kilę iš darbininkų ir valstiečių, į aukštąją mokyklą atrinkti gan rūpestingai; iš pasiturinčių miestelėnų ar „mišrios“ kilmės jų buvo labai mažai. Priimant į honvėdus, į karo mokyklą, kilmės būdavo dar labiau žiūrima. Norint patekti į karininkų korpusą, reikėjo ne tik „švarios“ biografijos, bet dar privalėjai turėti ankstesnės darbovietės partinės organizacijos ir kadrų skyriaus rekomendaciją, kitaip — nė nesvajok. Šie karininkai buvo politiškai apsišvietę, gerai pasikaustę partijos ideologija ir pripūsti socialistinės dvasios. Svarbiausias faktorius, dėl ko jie ryžosi pereiti į revoliucijos pusę, buvo tai, kad, pasiųsti malšinti sukilėlių, pamatė, jog šie — jokie fašistai ir jokie visuomenės atmatos, kaip buvo sakoma, ir jau tikrai ne buržuazijos padlaižiai, o daugiausia studentai, tokie pat, kaip ir jie, arba jauni miestiečiai darbininkai.

Tuo metu, kai Imrė Nadis kreipėsi į tautą, Budapešte jau dėjosi tokie dalykai, jog vengrų kariuomene, mesta prieš sukilėlius, pasitikėti jau nebebuvo galima. Niekas tiksliai nepasakys, kiek jų perėjo į sukilusios liaudies pusę, o kiek išlakstė, persirengė civiliais ar užsidarė, pasislėpė savo butuose, tačiau tą dieną, po pietų, jau buvo aišku, kad vienintelis sovietų sąjungininkas — tai ginkluoti vengrų saugumo būriai, įskaitant ir pasienio armiją. Saugumo eiliniai irgi buvo kilę iš darbininkų ir valstiečių, kaip ir honvėdai, ir nors „politikos mokslų“ buvo daugiau ragavę, tačiau ir mąstysena, ir supratimu nuo honvėdų nedaug tesiskyrė. O saugumo karininkų korpusas jau atrodė kitaip: šie save laikė užvis patikimiausiais ir kovingiausiais, ir nors dauguma jų taip pat buvo kilusi iš liaudies, į honvėdus karininkus žiūrėjo iš aukšto ir juos niekino. Mat jie save laikė „ypatingais žmonėmis“, „bolševikų avangardu“ Ir privilegijų daugiau turėjo, ir atlyginimą didesnį gaudavo negu armijos karininkai. Ir kas užvis svarbiausia — iš jų nemažai buvo dalyvavusių praėjusių metų represijose, kai buvo areštuojami ir žudomi nekalti žmonės, kai jie buvo kankinami ir verčiami prisipažinti tai, ko nepadarę, daugelis saugojo internuotųjų stovyklas, trėmė žmones iš savo gimtų vietų ir lupo devynis kailius nuo valstiečių. Todėl jiems nuo pat pirmos minutės buvo aišku: santvarką jie turi ginti jau vien dėl to, kad apsigintų patys.

Ir ši saugumo nuostata dar labiau sustiprėjo,— vėliau ji buvo paskleista ir eiliniams,— ir sustiprėjo taip, kad žmonių pyktis, iš pradžių prasiveržęs tik spontaniškai, vėliau peraugo tiesiog į laukinį įtūžį prieš saugumą: „saugumas“ šaudė į minią prie Radijo, „saugumas“ saugojo svarbiausius visuomeninius pastatus; su „saugumo“ vardu,— turint galvoje, žinoma, ne konkrečius ginkluotus žmones, o pačią instituciją,— buvo siejama viso dešimtmečio baimė, nerimo pilnos dienos ir siaubo kupinos naktys, laisvės stoka ir vergovės jausmas. Ir ši įstaiga galų gale propagandos ir partijos veikėjų rankose buvo tiktai priemonė — patys šeimininkai likosi

nuošaly. Slenkant dienoms susidarė tokia paradoksiška padėtis, kad Mihajus Farkašas, sėdėdamas kalėjime Marko gatvėje, jautėsi kur kas saugiau negu tie dvidešimt vienerių metų vaikinai, kariuomenėje per skirstymą patekę į saugumo dalinius, kuriuos dabar, kad ir persirengusius civiliais drabužiais, vis tiek galėjai atpažinti — iš batų.

Po Imrės Nadžio kreipimosi netrukus radijas paskelbia Zoltano Tildžio pareiškimą — jis be galo išmintingai kalba ne apie kontrrevoliuciją, o apie tai, kaip buvo išsigandęs ir sukrėstas jis pats. Prašo šalį nurimti, maldauja vidinės rimties, kad kuo greičiau viskas vėl grįžtų į senąją tvarką. „Mūsų naujajai vyriausybei,— sako,— nedelsiant reikia padaryti viską, kad tauta vėl atgautų ramybę, taip reikalingą darbui, kad vėl grįžtų vidaus tvarka ir taika visoje Vengrijoje". Jo žodžiai didelio įspūdžio nepadaro; šis nedidukas iškalbus reformatų šventikas, buvęs respublikos Prezidiumo pirmininkas ir Smulkiųjų savininkų partijos vadas, liaudyje nebuvo populiarus, žmonės apie jį šnekėjo — esą pernelyg lankstąsis komunistų politikai; nepadėjo nė tai, kad Rakošis ištisus aštuonerius metus jį buvo išlaikęs namų arešte.

O tai, kas nutiko Budapešto radijuje po Tildžio kalbos, buvo kaip alyva į ugnį. Nagi pragydo vadinamoji Vengrijos moterų taryba: apie „niekšus", apie „viskam pasirengusius kontrrevoliucionierius". Ir Taikos taryba: apie „fašistų pakalikus", „žudikų gaujas", „kontrrevoliucijos banditus" Sukilėliai radijo bangomis buvo koneveikiami visokiais vardais — tik spėk klausytis. „Gatvėse — šūviai, žūsta žmonės skambant tautiniam himnui, visuotinė skerdykla plazdant raudonai baltai žaliai vėliavai. Šūviai į klinikos palatas Julėjos prospekte ir įsilaužimas į maisto parduotuvę skambant „Kelkis, vengre!" Argi čia — vengrų nepriklausomybė? Prisidengus jos ir suvereniteto vardu, viskas plėšiama, naikinama, liejamas kraujas. Tai kokie čia patriotai? Tai gryni niekšai ar suklaidinti paaugliai! O tikrieji patriotai — honvėdai ir darbininkai, išėję juos numalšinti, nuginkluoti. Ačiū jiems ir į pagalbą atskubėjusiems sovietų kareiviams",— šitokiais ir kitokiais panašiais tekstais kurstė žmonių aistras radijo komentatoriai. Įtraukė netgi vieną, anksčiau gana populiarų sporto reporterį: „Vienas iš svarbiausių dalykų,— pasakė jis,— kad jeigu šios žudynės ir plėšimai nesiliaus, tai dar, ko gero, teks atidėti sekmadieniui paskelbtą Vengrijos ir Švedijos futbolo mačą".

Vyriausybės radijo balsas dabar jau visai kitoks negu Ministrų Tarybos pirmininko Imrės Nadžio. Transliuojama nebe iš užimtos studijos, o iš Parlamento pastato, „saugant" sovietų tankams. Ir radijo programą tvarko tik Gerės žmonės: „valdžia" — Ištvanas Frišas, kažkada buvęs Gerės pavaduotojas, ir Dežė Rėvajus — „didžiojo Rėvajaus" jaunesnysis brolis. Tuo metu, kai darbininkai ir jaunimas lieja kraują, rusų tankai šaudo į sukilėlius, vengrų radijas transliuoja operečių muziką. Vienas po kito seka valsai ir kankanai — gatvės irgi šoka savo mirties šokį.

Tačiau ir iš radijo laidų, iš tų trumpų pranešimų, kur girdėti, vis dėlto galima susidaryti vaizdą, kas dedasi sostinėje. Iš vienos žinutės,— vėliau, tiesa, išbrauktos,— paaiškėjo, kad priešais XIII rajono partijos komitetą ir prie Karojaus Roberto bulvaro kareivinių, tame Budapešto kvartale, kur gyvena daugiausia darbininkų, verda mūšiai. Rožadombe, Karojaus Kelečio gatvėje, kur daugiausia gyvena „privilegijuotoji valdžia",— „visiška tyla ir ramybė"; o darbininkų gyvenamajame Ferenco bulvare atvirkščiai — „dar ir dabar kartais pasigirsta šūviai". Vienas reportažas apie tuos, kurie buvo suimti mūšyje. Iš trijų belaisvių, pasirodo, vienas— „niekur nedirbantis ir neturįs jokio užsiėmimo", jau dvejus metus išsėdėjęs kalėjime už politinę veiklą, kitas — 19 metų darbininkas, dirbantis traktorių gamykloje „Raudonoji žvaigždė", ir trečiasis — 24 metų statybos darbininkas. Ir tuoj pat radijas pratrūksta apie „kontrrevoliucijos ordas": „Darbininkų klasės pyktį ir pasipiktinimą rodo telegramos, kurios į Centro Komitetą ateina iš visų šalies kampų..." Tai kas gi po tokių paistalų dar gali tikėti šia propaganda, kuri ne tik kad vienas melas, bet dar ir idiotiškai primityvi?

Nors šiaip radijas tomis dienomis yra neįkainojamas. Transportas sutrikęs, laikraščių nėra, taigi radijas — viskas. Protinga pagarbi kalba su žmonėmis galėtų padaryti daug daugiau negu dešimt divizijų. Ir „senis" protingiausiai pasielgtų, jeigu sėstųsi prie mikrofono — savo įtaigiu, nuoširdžiu žodžiu, paprastai ir suprantamai, ramiu balsu įtikintų žmones, kad reikia laikytis rimties ir juo pasitikėti. Bet, kaip matyt, jis pats gerai nesupranta, koks svarbus tasai radijas: klausytis neturi kada, o kad tos laidos, kur dabar transliuojamos, žmones tiktai erzina, jam niekas nepasako,— taigi jis radiją išleidžia iš akių ir šis atitenka į pikčiausių jo priešų, į stalinistų rankas.

Tačiau yra dar ir didesnė bėda: Imrė Nadis tiksliai nežino, kas kovoja toje „kitoje pusėje". Taip, priešpiet jis priima penkių žmonių parlamentinę delegaciją — Barošo aikštės grupės ginkluotus pasiuntinius. Šie jam ir sako: sudėsią ginklus tada, jei bus paskelbta visiška amnestija. Nadis sutinkąs. Ir tada akimirksniu sumeta: taigi šie ginkluoti vyrai — visai šaunūs ir labai rimti, nė kiek nepanašūs į kontrrevoliucijos banditus, kaip skelbiama. Bet šio trumpo susitikimo nepakanka. Kad patikėtų sukilėliais, kad galėtų jais rūpintis iš tikrųjų, reikia juos ir pažinti. Aišku, tarp jų yra įsimaišę ir chuliganų, ir nusikaltėlių, ir užkietėjusių fašistų. Bet kas būtų buvę, jei tuo metu būtų žinojęs, kad čia barikadose kaunasi ir vakarykščiai jo pasekėjai, kad jo kažkada buvę studentai dabar taiso „Molotovo kokteilius", ir kas užvis svarbiausia: tiems į sukilėlių pusę perėjusiems kareiviams daugiausia ir vadovauja Imrės Nadžio komunistai karininkai; kaip viskas kitaip būtų susiklostę, jei jis visa tai būtų matęs ir žinojęs, jei per tą braškantį ir klibantį, net ir jį patį mėginantį palaidoti partinį aparatą būtų susiėmęs su jais rankomis.

Partijos bankrotas — visiškas ir negrįžtamas. Vakarykščiui mes-

tas iššukis „Streikas!" — rado atgarsį visam mieste. Darbininkai beveik niekur nedirbo. Vengrijoje gal jau koks ketvirtis amžiaus nėra buvę jokio streiko, o kad vengrų darbininkai vis dėlto šio žodžio nepamiršo, bent ką jis reiškia, reikia labiausiai padėkoti laikraščiui „Szabad Nép" — jo plačiausioms informacijoms apie Anglijos ar Prancūzijos streikus. Taigi dabar jie patys, atsiminę šią teisę, apsidžiaugė kaip vaikai. Ir „didžioji darbininkų klasės partija" gali maldauti kiek tik nori — jos nesiklauso nė vienas darbininkas.

O radijas po pietų skelbia atsišaukimą: „Komunistai! Partiniai darbuotojai! Šią sunkią valandą, kai kontrrevoliucijos banditai sukilo prieš darbo liaudį, kiekvieno partijos nario šventa pareiga — saugoti ir ginti mūsų šalies tvarką ir rimtį, įtikinti svyruojančius, užkirsti kelią tvarkos ardytojams ir padėti pasiekti greitą ir visišką darbo žmonių pergalę prieš kontrrevoliucinius užpuolikus" Žodžiai — šiurkštūs, tačiau turinys — skystas: nejučiom pripažįstamas bejėgiškumas. Kiekviena kita komunistų partija šitokiu atveju, kai jos valdžia ir galybė jau pastatyta ant kortos, sujudintų, sukeltų ant kojų visus savo narius, duotų į rankas ginklus ir išvestų į barikadas, į mūšį. Ir ypač jeigu toje partijoje daugiau kaip 800 000 narių, o tarp jų daugumas vyrų — mobilizuojamojo amžiaus. Bet vengrų partijos vadai komunistams duoti ginklų negalėjo — per didelė rizika: o jeigu ims ir atsisuks į partinę valdžią? Nes ši partija šalininkų jau nebeturėjo, o buvo tik priešai, ir tarp jų patys pikčiausi tie, kurie kažkada anksčiau buvo ištikimiausi.

Spalio 24-ąją, trečiadienį po pietų, į Akademijos gatvę prie partijos Centro Komiteto atgarmėjo nauji tankai. Tačiau šį sykį iš jų išlindo ne kareiviai su šimtasiūlėm ir šalmais, o du civiliai. Vienas — nedidukas kumpanosis armėnas, kitas — liesas, ištįsęs kaip mietas rusas. Mikojanas ir Suslovas.

Ir nuo šiol šių aukšto rango sovietų atvykimas visiems įvykiams ir kai kurių vengrų vadų veiksmams, netgi jų likimams, uždėjo savotišką antspaudą. Tolesnę revoliucijos eigą ir Imrės Nadžio poziciją kaip reikiant suprasime tik tada, jei nė vienos akimirkos nepamiršime, kad Mikojanas su Suslovu iš dešimties revoliucijos dienų tris ar keturias praleido Budapešte.

„Senis" gerai pažinojo abudu. Su Mikojanu paskutinį kartą buvo susitikęs maždaug prieš tris mėnesius sovietų ambasadoje; nuvertus Rakošį, buvo pasikviestas ir jam pareikšta: išguitas iš valdžios, girdi, visai be sovietų žinios ir net prieš jų valią. Ir dar prašytas, kad eitų dirbti kartu su Gere. O Suslovą paskutinį kartą buvo matęs prie savo lovos, kai sirgo: tasai atėjo pas jį, gulintį, pasliką, įkalbinėti, kad atgailautų už nuodėmes ir muštųsi į krūtinę. Rakošio labui, žinoma. Apie Mikojaną žinojo tik tiek, kad jis yra Chruščiovo ir „naujosios linijos" žmogus, o apie Suslovą, kiek pats buvo patyręs ir iš kitų prisiklausęs,— kad vienas iš labiausiai užkietėjusių stalinistų, be galo globojęs Rakošį, ir baisiausiai,

karlu su Molotovu, žinoma, nusiteikęs prieš Titą. Tačiau, šiaip ar taip, dabar jie atvyko kartu, ir Nadžio akyse atrodė it kokia Prezidiumo vienybė, tarsi, turėdami didžiausius įgaliojimus, būtų atstovavę visai partinei valdžiai. Ką jie sakys,— ir bus Maskvos žodis, kas bus susitarta su jais,— bus susitarta su Maskva.

Šis tikėjimas, arba visiška apgaulė, ir nulemia, atvirai kalbant, didžiąją dalį Imrės Nadžio poelgių. Mat jis pusę gyvenimo yra praleidęs Maskvoje, gerai pažįsta,— ar bent jau tariasi pažįstąs,— Kremliaus mechanizmą: tai todėl jam tiek daug reiškia tie du Prezidiumo nariai. Ir nuo to momento, kai pasirodo Mikojanas su Suslovu, svarbiausias kambarys Centro Komitete tas, kur įsikuria juodu. Ir jei sakysime, kad Nadis belaisvis, kaip vienu tarpu sklido šnekos Budapešte, tai jis kur kas didesnėje Mikojano su Suslovu nelaisvėje negu tų tankų, kur stovi prie vartų.

Abu sovietų vadai atvyko, beje, smarkiai įširdę — ant Gerės. Gerė — prastas politikas: laiku neįgyvendino uždavinių, kuriuos buvo iškėlęs partijos XX suvažiavimas. Be to, nors rusai esą ir patarę, laiku neįtraukęs į vyriausybę ir draugo Imrės Nadžio. O nevykusia savo šneka per radiją tik dar labiau sukiršinęs žmones. Kaltinimai pilasi vienas po kito: Gerė šioks, Gerė anoks. Gerę dabar jie tikrai jau atleis, visi supranta, tiktai nė vieno žodžio, deja, apie tai, kad į partijos sekretoriaus kėdę tą Gerę patys ir pasodinę, ne kas kitas. Kad, pavyzdžiui, Titas laiku juos buvo perspėjęs: girdi, nedarykite šito. Kur ten — Gerė jiems buvęs patikimesnis už visus ir už „draugą Imrę Nadį", tūkstantį kartų patikimesnis. Dainelė ta pati, kaip ir anksčiau: juos apgavę, apmulkinę, suklaidinę — dėl to jie ir patekę į tokią painią, tokią velnišką situaciją.

O dėl bendros padėties... A, kontrrevoliucijai numalšinti besąs tik vienas kelias — reikią griebtis ginklo, ir kuo greičiau, tuo geriau, mažiau bus triukšmo,— imperialistai iš tų įvykių ir taip jau daug išpešę. O paskui — paskui žiūrėti, kaip pritaikyti Vengrijai XX suvažiavimo direktyvas.

Gerė į viešumą daugiau nebeleidžiamas, vietoj jo per vakarines žinias partijos vardu prie mikrofono stoja Janošas Kadaras. Jo kalba — tos pačios jau daugsyk kartotos ir šablonu virtusios frazės apie „reakcinius kontrrevoliucijos elementus", apie „ginkluotus sukilėlius" prieš darbininkų klasės valdžią, apie „užsimaskavusius provokatorius", kurių visų likimas vienodas — „arba pasiduoti, arba būti nugalėtiems". Jis kreipiasi į komunistus ir šiaip į darbininkus: girdi, „padėkite visi, kaip tik galite, nepamiršdami ir masinės propagandos priemonių", kad greičiau būtų laimėta pergalė. „Šiandien dar tebevyksta kova už darbo žmonių valdžią, o rytoj jau prasidės taikus atkuriamasis darbas, drąsiai suskaičiuojant visas praeities klaidas",— sako jis. Sausi ir neįdomūs šie pažadai, juo labiau kad apie svarbiausią dalyką — tautos nepriklausomybę — neužsimenama nė žodžiu, atvirkščiai: kalbama net apie „brolišką sąjungą su sovietų kareiviais".

Kadaras, sakydamas tą kalbą, savaime aišku, jau faktiškai sėdėjo Gerės vietoje, bet šitaip kalbėdamas jis iš anksto, dar niekam nežinant, dar oficialiai ir nepaskelbtas sekretorium, atėmė žmonėms paskutinę viltį: gal jie šiaip į jį dar ir būtų ją dėję, bent jau palankiau sutikę naująjį partijos vadą. Mat dėl to, kad kalėjo kalėjime, kad buvo kilęs iš darbininkų ir ne žydas, šalyje daug kas žiūrėjo į jį gana palankiai, tačiau dabar pats viską ir sutrypė. Jo žodžių nesiklausė niekas, gatvėse toliau vyko mūšiai.

Mikojanui su Suslovu pirmoji naktis Budapešte buvo tokia kaip kažkada, dar jų jaunystės laikais, prieš keturias dešimtis metų: girdėjosi revoliucijos šūviai. Tada pirmose gretose kovojo darbininkai ir jaunimas, dabar — irgi. Tada kovojo su priespauda, dabar — irgi. Tada buvo spalis, dabar — irgi. Bet tada, žinoma, jiems negalėjo ateiti į galvą, o dabar kažin ar nepagalvojo, kad ši, antroji, revoliucija — tai pirmosios revoliucijos tąsa.

III

Spalio 25-ąją, ketvirtadienį priešpiet, Politinis biuras, dalyvaujant Mikojanui su Suslovu, oficialiai atleidžia Gerę iš pareigų ir jo vieton paskiria Janošą Kadarą. Kai Gerė, šis „penkmečio planų tėvas", birželio mėnesį atsisėdo į Rakošio vietą, daug kas spėliojo ir lažinosi: kiekgi toji jo valdžia truks? Ogi — tris mėnesius ir aštuonias dienas! Iš paskutiniųjų, beviltiškai, jis metė dar paskutinį argumentą — tą patį, kurį anais laikais buvo metęs ir Rakošis: taip keičiant sekretorius, girdi, neliksią jokios vienybės, partija suirsianti. Bet Mikojanas tik ranka numojo: ir taip, atseit, jau suirusi. Tačiau nuverstasis sekretorius vis dėlto liekasi partijos pastate Akademijos gatvėje ir stengiasi elgtis lyg niekur nieko, lyg būtų buvęs nuverstas tik šiaip sau, tik dėl taktikos, reikalingos šiam momentui, o ne dėl jo paties ir jo politikos. Ir — netgi griebiasi triuko, savotiškai reikšmingo ir atmintino, bent jau istorijos atžvilgiu: siunčia Imrei Nadžiui dokumentą, kur vyriausybė kviečiasi į pagalbą sovietų kariuomenę, kad jis pasirašytų, beje, atgaline data. Matyt, tikisi, kad dabar, kai Mikojanas su Suslovu čia, Pešte, jų pastate, Nadis neišdrįs atmesti „oficialaus akto" „Senis" neatsako nieko. Kokia prasmė dabar ginčytis su Gere? Paprasčiausiai paima popierių, kur apačioje atspausdinta jo pavardė, ir, nepasirašęs, taip kaip atnešė, kartu su kalke, sulanksto ir įsikiša į kišenę.

Jis dabar jau daug ramesnis ir pasitiki savim. Tiesa, dar neaišku, kaip teks dirbti su naujuoju sekretorium. Politinės Kadaro pažiūros nelabai skiriasi nuo jo, Nadžio, pažiūrų, bent jau taip mano jis pats. Bet charakterio gana ūmaus ir užsispyręs; tegu ir dedasi kuklutis, noras vadovauti aiškiai jaučiasi. Nelengva vis dėlto pamiršti paskutinį susitikimą, kai prieš kelias savaites abu su Gere buvo jį pasišaukę: tada nuolaidesnis buvo Gerė, o Kadaras agresy-

vesms. Ne, nelieka jokių abejonių — Kadaras už Gerę kur kas geriau; nepalyginti.

Ir kas dar svarbiau: pagerėjo padėtis šalyje — nutilo mūšiai. Sukilėlių grupės — vienos pavargo, kitos pritrūko šaudmenų, o dar kitoms jų pozicijos ėmė rodytis visai beviltiškos. Kai kas net mesdavo ginklus, kišdavo kur nors į tarpuvartes ir droždavo sau namo. Vis daugiau ir daugiau patikėdavo ta jau dukart pratęsta amnestija: iškeldavo baltą vėliavą, ir viskas baigdavosi. Buvo likę trys didžiausi pasipriešinimo centrai: Rakocio prospekto ir Bulvaro kampas, Magdolnos gatvė ir Ferencvarošas. Kaip buvo sakę armijos vadai — netrukus mūšiai baigsis ir čia, blogiausiu atveju vėlai vakare. O Gynybos ministras Bata netgi išleido įsakymą (jis buvo perskaitytas per Budapešto radiją spalio 25 dienos rytą 9 val. 13 minučių), kad reikia veikti „aktyviai ir ryžtingai" ir šiandien ligi pietų sunaikinti visas „mūsų sostinėje dar pasitaikančias kontrrevoliucines gaujas" O pranešimai iš miesto apie visuomenės saugumą tokie optimistiški, kad vyriausybė į gyventojus kreipiasi jau iš pat labo ryto — pusiau septintą: tučtuojau, girdi, turi pradėti eiti transportas, darbininkai, traukite į darbą, turi dirbti įstaigos, parduotuvės, žodžiu, kad visur, išskyrus mokyklas, prasidėtų taikus, kasdieninis gyvenimas.

Tiktai padėtis vis dėlto ne tokia paprasta, kaip atrodo. Žmonės anaiptol nemano, kad jau būtų išsikovoję tai, dėl ko ėjo į kovą.

Per tuos raginimus dirbti ir taikiai gyventi liko viešai nepaskelbta, kad nuverstas Gerė. O ir patys raginimai atrodė ne kitaip kaip: tegu eina ir toliau viskas, arba beveik viskas, kaip buvę, ir dar Gerei vadovaujant. Ne, taip lengvai pasiduoti neverta, ir jei su ginklu rankose kovoti pasidarė sunkiau, teks pasiieškoti kitokių kovos būdų.

Kadangi kvietimas stoti į darbą reiškė nepaisyti ir komendanto valandos,— į šį draudimą, beje, rimtai žiūrėjo tik vienas kitas,— į Budapešto gatves pasipylė tūkstančiai žmonių, ir visai nebūtinai darban — paprasčiausiai pasidomėti, pasiteirauti vienas kito apie politiką, apie esamą padėtį, nes laikraščiai neišeina, o radijas meluoja. Tuoj pat susiburia būreliais, ir netrukus visi, didelė studentų, darbininkų, tarnautojų minia, nuo Nacionalinio teatro patraukia į miesto centrą šaukdami: „Šalin Gerę!" Taigi dar kartą paaiškėja, ir šį kartą daug skaudžiau negu bet kada, ką reiškia revoliucijos metu vėluoti. Per revoliuciją įkaista viskas — net oras ir kraujas, ir laikas, žinoma. Jeigu apie tai, kad Gerė nuverstas, žmonėms būtų buvę pranešta laiku, arba bent jau šiai vis augančiai ir augančiai miniai, tada katastrofos, reikia manyti, būtų buvę išvengta, o dabar — dabar ji nulėmė ir tolesnę įvykių eigą.

Prie minios prisijungdavo vis daugiau ir daugiau žmonių. Prie atdarų duonos krautuvių laukė ilgos eilės žmonių — iš jų irgi nemažai prisidėdavo. Minia buvo beginklė, einantys priekyje nešė tautinę trispalvę vėliavą. Jie traukė Parlamento link, tikėdamiesi

ten rasti Imrę Nadį,— norėjo su juo pasikalbėti, pasiklausyti, ką jis pasakys.

Pakeliui susitiko rusų tankus. Minia anaiptol neparodė priešiškumo sovietų kareiviams, atvirkščiai — ėmė su jais šnekėtis visai draugiškai. Iš jaunimo daug kas mokėjo susikalbėti rusiškai: vidurinėje mokykloje rusų kalba buvo privaloma. Todėl dabar, tegu ir ne visai be klaidų, tačiau nuoširdžiai vengrai aiškino rusų vaikinams, kad jie ne fašistai ir jokie kontrrevoliucionieriai, kad nori tikrai ne senojo pasaulio, o naujojo, nori laisvės ir nepriklausomybės, ir tam jie turi teisę, ir prašė, agitavo tankistus: traukite girdi, iš Vengrijos namo. Rusų kareiviai tik šypsojosi, aiškiai matėsi, jog patenkinti, kad viskas klostosi taikiai ir nereikia lieti kraujo. Ir šnekos buvo tokios draugiškos, kad keletas jaunų vengrų net užsiropštė ant vieno sovietų tanko ir ten iškėlė trispalvę vėliavą. Taip minia ir pasiekė aikštę prie Parlamento, ir šis jos bendravimas su rusais buvo gražiausias pavyzdys per visą revoliuciją: paprasti žmonės, pasirodo, lengvai supranta vienas kitą, ir vengrai rusams anokie priešai. Kas tada manė, kad tasai džiaugsmas pavirs gedulu, o iš taikių šnekų išeis mūšis?

Sustojusi aikštėje prie Parlamento, minia vėl reikalavo pašalinti Gerę. Priešais išėjo vienas saugumo karininkas ir įsakė žmonėms tučtuojau skirstytis. Jis priminė ypatingąją padėtį — vieši susibūrimai draudžiami! O demonstracija, kaip atrodo, norinti pulti Parlamentą!

Šis įtarimas žmones ir suerzino: negalima to, negalima ano; lig šiol ramiausiai sau traukė gatvėmis, ir niekas dėl to nieko nesakė. O be to, jiems ir į galvą neatėję pulti Parlamentą. Tuoj pat pasigirdo koneveikiantys balsai: „Bjaurybė! Saugumo išpera! Šalin saugumą!" — ir dar visaip kitaip.

Priešais Parlamentą ant Žemės ūkio ministerijos stogo buvo įsitaisiusi saugumo sargyba — reikėjo „užtikrinti" Parlamento aikštės „saugumą" ir iš anos pusės. Epizodas su jų karininku ir tuoj pat kilusi minios erzelynė sargybą taip paveikė, kad, nieko nelaukusi, į minią atidengė ugnį.

Aikštėje kilo didžiausia panika ir sąmyšis. Vieni leidosi bėgti, kiti gulėsi ant grindinio, daugumas ieškojo prieglobsčio nišose prie vingiuotų Parlamento sienų. Buvo net ir tokių, kurie čia pat išmušę Žemės ūkio ministerijos langus, sušoko pro juos į vidų, o dar kiti, gal 150—200, išlaužę dvivėres Parlamento duris, pasislėpė jame viduj. Baimė susiliejo su baisiausiu pasipiktinimu: juk buvo šaudoma į taikius beginklius žmones. Sumaištis ir klyksmas pasidarė dar didesnis, kai į ministerijos stogus atidengė atsakomąją ugnį sovietų tankai, nes buvo tikri, kad nuo stogo imta šaudyti ne į ką kitą, o į juos. Jie nežinojo, kas per vieni tie, kurie šaudo į aikštę, ir rusų kareiviams kilo įtarimas, kad jie apgauti: draugiški žodžiai ir apsikabinimai buvo reikalingi tiktai tam, kad jie visai prarastų budrumą ir būtų netikėtai užklupti. Todėl kai kas iš jų, įsirdę, ėmė pyškinti ir į lekiančią minią.

Aikštė bemat buvo pilna žuvusiųjų ir sužeistųjų. Prancūzų spaudoje buvo sakoma, kad žuvo 170—180 žmonių (Parlamento saugumo tarnybos duomenimis — 22, tarp jų 4 vengrų milicininkai).

Žinia apie šį kraujo praliejimą,— kadangi tai atsitiko vidury šviesios dienos, tarp 11 ir 12 valandos, ir buvo tūkstančiai liudytojų,— beveik per keletą minučių pasklido po Budapeštą ir ypač papiktino žmones; nuo tos akimirkos užvirė dar didesnė neapykanta saugumui. O kadangi radijas ir vyriausybė apie visa tai tylėjo ir neužsiminė nė vienu žodžiu, žinia sklido žaibu ir skaičiai kaskart vis didėjo,— perduodant iš lūpų į lūpas netrukus jau buvo šnekama net apie kelis tūkstančius žuvusiųjų. Tačiau tai, kas įvyko, ir be jokio padidinimo buvo tragiška. Įširdę žmonės vėl užsimojo ginkluotam pasipriešinimui, šį kartą netgi tie, kurie lig šiolei apie tai negalvojo. Ir kai radijas, praėjus vos valandai po to, kas atsitiko, pranešė, jog Gerė atleistas ir jo vieton paskirtas Kadaras, į šią žinią beveik niekas rimtai nebereagavo; jeigu tai būtų buvę padaryta dviem trim valandom anksčiau, būtų buvęs lemiamas sprendimas, o dabar — dabar veltui buvo stengiamasi džiuginti žmones ir šaukti juos vengrais: „Vengrai! (Jau nebe „Draugai!") Kelkite prie savo namų trispalves!" — juo labiau kad ir trispalvės prie daugelio namų jau antra diena buvo iškeltos. Dabar, išgirdus šitą baisią žinią, teko prie tų vėliavų pririšti juodus kaspinus.

Po pietų Kadaras su Imre Nadžiu kalba per radiją. Kadaras nepasako nieko naujo, iš esmės pakartoja vakarykščią savo kalbą: padėties įvertinimas ir abstraktūs pažadai. O „senio" kalboje jau girdisi ir naujų bruožų: galų gale prašnenka ne tik apie kontrrevoliucionierius ir sukilėlius, bet ir apie darbo žmonių nusivylimą, apie sunkias praeities klaidas. Pažada ir reformų programą, kuri bus apsvarstyta artimiausiam Parlamento posėdyje, ir naują vyriausybę, sudarytą remiantis atnaujinto Patriotinio liaudies fronto demokratinėm jėgom. Ir kas užvis svarbiausia: jis pareiškia, kad „vengrų vyriausybė pradėsianti derybas su sovietais dėl Vengrijos Liaudies Respublikos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykių ir — dėl sovietų ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Vengrijos, remdamasi vengrų ir sovietų draugyste, proletariniu internacionalizmu, komunistų partijų ir socialistinių šalių visišku lygiateisiškumu ir tautine nepriklausomybe".

Aišku kaip dieną: kad galėtų tai pranešti, reikėjo išsikovoti iš Mikojano su Suslovu. Jam tai atrodo labai svarbi nuolaida, jis jaučiasi laimėjęs pergalę. Suniekinti šito, aišku, negalima, tiktai sukilusi liaudis anaiptol to nevertina. O ir kodėl? Matyt, todėl, kad kalbos tonas neranda atgarsio žmonių širdyse, ir tiek. O toks pasakymas: „Taigi ženkime, partijos vadovaujami..." — greičiau erzina, negu ramina. Arba: „Sovietų būriai, kurie buvo priversti įsikišti, kad apsaugotų mūsų socialistinę santvarką, kai tik nusistovės taika ir ramybė, tuoj pat grįš atgal" Tie, kas dar vakar klausydamiesi nieko nepastebėjo, dabar staiga sukluso: aha, matyt, rusus vis dėlto bus pašaukęs Imrė Nadis.

Bet ko žmonės itin pasigenda: toje jo kalboje apie naująją vyriausybę nesigirdi jokios naujos pavardės, jokios datos konkrečiai — kada tie rusai bus išvesti, visi pažadai — tiktai bendri, abstraktūs. Ir tokiais momentais, kaip paprastai būdinga, atsiranda vadinamasis „tarpusavio nepasitikėjimas“: vyriausybė sako — nurimkite ir tada visko duosime, o liaudis — duokite ir tada nurimsime.

Ir padėtis tą dieną keičiasi ne tik gatvėse, bet ir partijos Centro Komitete. Gėza Lošoncis ir Ferencas Donatas po įvykių Parlamento aikštėje griežtai stoja prieš stalinistus: juos reikią patraukti atsakomybėn ir iš pagrindų pakeisti šalies vyriausybę. Jų principinis požiūris: tai, kas vyksta nuo spalio 23-iosios, jokiu būdu ne kontrrevoliucija, o didžiulis tautinis judėjimas už nepriklausomybę, net ir tada, kai tų kontrrevoliucinių elementų iš tiesų įsimaišo. Jau ligi gyvo kaulo visiems esą įgrisę, kad partijos Centro Komitetas — vieni Rakošio statytiniai, vieni perėjūnai be išminties ir be talento, kurie nenori įsileisti jokio naujo žmogaus, ir Imrę Nadį laiko tiktai kaip priemonę patiems išsigelbėti. Lošoncis su Donatu pasiryžę nuo jų atsiriboti ir ypač atriboti „senį“,— gerai suprasdami, kaip jam kenkia šita aplinka,— pakanka jau vien to fakto, kad jis čia maišosi... Su šia publika šalyje tvarkos neatstatysi, su jais apskritai nieko nepasieksi. „Senis“ supranta, kad Lošoncio teisybė, tiktai jam atrodo, kad tokiems veiksmams dar ne visai tinkamas laikas. Gal kiek vėliau, kai nusistovės tvarka, kai ramiai gražiai bus galima iš pagrindų viską apgalvoti. Dabar — ne, dabar vidinė kova tiktai pakenktų partijai, vadovybei ir vienybei. Jis nepaklauso Lošoncio su Donatu, o juk šie jaučia, kad kaip tik dabar, šiuo momentu, ir reikia atsiskirti, atvirai ir principingai susigrumti su stalinistais. Visko jau gana, užtenka! Tegu šis partinis vadovavimas daugiau nesidangsto jų vardais! Ir niekaip negalėdami „senio“ įtikinti, galiausiai čiumpa skrybėles ir išdrožia iš Centro Komiteto.

Nuo jo pasitraukia geriausi žmonės. Tie, kurie sunkiausiais laikais, kai jis buvo persekiojamas, stovėjo greta, kurie buvo draugai, patarėjai. Kuriais ir dabar geriausiai galėtų pasikliauti, priimti jų pasiūlymus. Bet jeigu jis jų nesiklauso, tai ar reikia stebėtis, kad jie pasišalina? O juk jie tik gero jam norėjo, kovojo už jo ateitį, jo gerą vardą, norėjo išplėšti iš mirtino stalinistų glėbio. Ir vis dėlto išėjo. Jie vieni kitų nesuprato. Dėl to jam labai skauda širdį.

Vakare jį aplanko viena delegacija. Jaunimas, užėmęs spaustuvę „Vörös Szikrą“ ir ten atsispausdinęs savo 16 punktų,— keturi jo atstovai, norėdami parodyti vieną tų punktų pavyzdį Imrei Nadžiui. Centro Komiteto sargybiniai pirma juos nuveda į rūsį, kur nuodugniai išklausinėja: kas jie tokie ir ko reikia. Jie sakosi esą Uipešto ir Andialfeldo darbininkai, norėtų pasikalbėti su Imre Nadžiu.

Į rūsį įeina „senis“, atsisėda priešais delegaciją. O už nugaros išsirikiuoja gal keturiolika penkiolika ginkluotų sargybinių.

Delegatai perskaito savo 16 punktų.

Imrė Nadis atsako: šitie visi punktai įeiną į jo programą; visi keturi delegatai gali ramiausiai sau eiti namo ir nuraminti minią, kad visi reikalavimai būsią išpildyti.

Delegatai pasijuto nepatenkinti. Jie paklausė: ar tai, kad vietų būriai ligi gruodžio 30-os bus išvesti iš šalies, irgi įeina į jo programą?

Imrė Nadis pasidaro nekantrus. Jis atsako: būkite dėkingi sovietų vyriausybei, kariuomenę išvesti ne taip paprasta. Griežtų terminų reikalauti — pernelyg naivu.

Delegacija paklausė: kada bus paleistas Saugumo komitetas ir ar kaltininkai stos prieš teismą?

Imrė Nadis atsakė: Saugumo komitetą reikia paleisti ir vėl sukurti iš naujo — tai jo programos dalis, ir tokie reikalavimai visai nereikalingi. Tegu pasitiki juo: jis nė kiek ne prastesnis vengras ir už delegacijos narius.

Taip, jis jau ima prarasti kantrybę. Eina kas tik nori ir visi stengiasi mokyti, visi už jį protingesni. Ir Mikojanas su Suslovu. Ir visi šitie partiniai biurokratai. Ir sukilėliai. Ir Lošoncis su Donatu. Visi jį puola, tampo, tąso ir moko. O kas padeda jam nešti sunkią atsakomybės naštą? Lošoncis su savo žmonėmis, taip, būtų neatsisakęs. Nereikėjo jam jų paleisti.

O naktį vis dėlto pykši šūviai. Kaip ir vakar, užvakar. Kiek dar jie nesiliaus ir kuo viskas baigsis?

Jis jaučiasi vienišas, be galo vienišas.

IV

Prezidentas Eizenhaueris pareiškė: Amerikos širdis plaka kartu su Vengrijos žmonėmis. („The heart of America goes out to the people of Hungary.“) Vakarų spauda su didžiausiu entuziazmu sveikino didvyrišką mažosios Vengrijos kovą prieš galingą rusų imperiją. O Valstybės departamentas viešai paskelbė: Jungtinės Amerikos Valstijos pradėjo derybas su Anglija, Prancūzija ir kitomis šalimis, kad vengrų klausimas būtų pateiktas svarstyti Suvienytųjų Nacijų Organizacijai. Kaip sakė Amerikos atstovas — tuo atveju, jei pavyktų nubalsuoti už nutarimą, šį žingsnį, remiantis SNO Įstatų VII straipsniu, būtų galima traktuoti kaip „grėsmę taikai ir saugumui ir agresijos veiksmais“, arba, remiantis VI straipsniu,— kaip „pavojų tarptautinei taikai ir saugumui“. Yra Įstatuose straipsniai, liečiantys žmogaus teises ir savivaldą, taigi į rusų kariuomenės veiksmus prieš vengrų tautą galima žiūrėti ir kaip į jų pažeidimą.

Pagyros ir pareiškimai, kuriuos Vakarų stotys transliavo beveik be pertraukos, vengrams padarė didelį įspūdį. Kiekvienai pasaulio tautai patinka, kai ją giria. Bet mažos tautelės daug jautresnės už didžiąsias — ne tik nuoskaudai, bet ir geram žodžiui,

ir žmonių džiaugsmas vis labiau augo. O daugumą vengrų iš viso labiau traukė Vakarai. Šiame perpus padalintame pasaulyje sovietams Vakarai, aišku, buvo priešiška „antroji pusė“, tačiau kas tiesa tai tiesa: ten kur kas daugiau laisvės ir gyvenimas geresnis. O kad sovietų propaganda apie Vakarų šalis visados duodavo iškreiptą vaizdą, gero žodžio pagailėdama, žmonėms tik dar labiau sudirgindavo vaizduotę, kad ten, „anapus“, viskas be galo gera ir gražu, be jokių bėdų ir problemų.

Ir kai didžiosios Vakarų valstybės su savo spauda ėmė linkčioti prieš vengrus, aukštinti jų didvyriškumą, žmonėms padarė didelį įspūdį, kitaip pakrypo, beje, ir įvykiai. Pasigirdus žiniai, kad SNO gali tekti nagrinėti vengrų klausimą, žmonėms ėmė atrodyti, lyg SNO jau būtų paėmusi į savo globą pačią Vengriją. Juk iš teisybės nei vienas atsakingas Vakarų valstybių veikėjas kokios nors konkrečios paramos vengrams nežadėjo. Ir juo labiau SNO ji tomis dienomis nė neposėdžiavo. Bet sukilę žmonės — toli gražu ne diplomatai: pareiškimai ir prognozės jų atžvilgiu tuoj pat buvo paversti tikrove. Žmones apėmė jausmas, kurį anais laikais Verešmartis buvo taip nusakęs: „Negali būti, kad tiek daug kraujo būtų pralieta perniek“. Jeigu Vengrija net būtų turėjusi kokių nors konkrečių karinių sutarčių su Vakarais, kaip kad turėjo rusai, ir tai nebūtų galėjusi būti tikra, kad tie Vakarai neapvils, o juk sutarčių neturėjo jokių!

Beje, po dešimties metų, kai buvo išbraukta iš valstybių tarpo, Vengrija dabar vėl jau kelintas mėnuo buvo Suvienytųjų Nacijų Organizacijos narė, nors per tokį trumpą laiką dar nebuvo kaip reikiant perpratusi jos mechanizmo, taigi žmonės gyveno iliuzijom, perdėtai įsivaizduodami SNO ir galią, ir galimybes. Tikėdami Vakarais ir laukdami nesulaukdami SNO posėdžio, žmonės taip įkaisdavo, kad ištisom miniom traukdavo prie Anglijos ir Amerikos ambasadų, delegacijos ieškodavo diplomatų ir prašydavo pagalbos, kad tiktai greičiau SNO pradėtų svarstyti vengrų klausimą. Savaime aišku, kad vengrų reikalai nuo pat pirmos akimirkos buvo kur kas daugiau negu Vengrijos reikalai, įvykiai kuo toliau, tuo labiau ėmė netilpti į vengrų-sovietų santykių rėmus: šie įvykiai nuėjo kur kas toliau už lenkų įvykius, ne tik savo turiniu, bet ir poveikio jėga, ir kur kas greičiau pakliuvo į tarptautinio gyvenimo areną. O ten vengrų interesai, deja, atsidūrė antrame plane, pagal tarptautinės politikos žaidimo taisykles užleisdami į priekį didžiųjų valstybių siekius. Taigi Vengrija, pati to nepastebėdama, juo drąsiau ir ryžtingiau kovojo už savo nepriklausomybę, juo greičiau darėsi tiktai figūra tarptautinėje šachmatų lentoje.

Visa tai spalio 26-ąją, suprantama, dar nebuvo aišku. Bet kad Sovietų Sąjunga prarado savo prestižą,— tai jau tikrai. Per dešimt metų pūstas muilo burbulas apie neapsakomą vengrų ir rusų draugystę, apie tikrąjį tautų lygiateisiškumą sprogo per kelias valandas, visam pasauliui parodydamas, kaip yra iš tikrųjų. Minios įniršis, širdgėla, nusivylimas peržengė visas ribas, kurių kitomis

sąlygomis sveikas protas tikriausiai būtų laikęsis. Buvo nugriauti sudaužyti visi paminklai 1945-aisiais žuvusiems sovietų kariams, visai nepaisant, kad sovietų armija, šiaip ar taip, suvaidino pozityvų vaidmenį, išvejant iš Vengrijos vokiečius fašistus. Per tuos dvylika metų šie paminklai iš išvadavimo simbolių virto priespaudos simboliais. Sukilusi liaudis išdaužė ir „Horizonto", sovietų knygyno, langus ir duris — į gatvę skriejo knygos ir plokštelės: buvo jau su kaupu gana tos „priešakinės sovietų kultūros", kuri dangstėsi „socialistiniu realizmu" ir traukė „Kantatą apie Staliną" Tačiau, deja, kartu degė, liepsnojo gatvėse ir Tolstojaus bei Čechovo kūriniai, Musorgskio ir Prokofjevo sudaužytos plokštelės.

Imrė Nadis, tai išgirdęs, baisiai susirūpino. Jeigu kas ir nesuvokė, bet jis aiškiai žinojo, ką reiškia iš tikrųjų tasai sovietų milžinas, kokia jo jėga ir galia. Juk dabar kiekvienu momentu Mikojanas su Suslovu apie tai jam primindavo, vien savo buvimu; šie, nors ir norėjo viską tyliai užglaisyti, be didesnio triukšmo, tačiau anaiptol nebuvo jokios šnekos, kad ryžtųsi išleisti Vengriją iš savo interesų sferos.

Vienas Vakarų radijo komentatorius iš aukšto yra pasakęs, kad Imrė Nadis — ne Gomulka. Taip, teisybė. Gomulka iš tikrųjų nuovokesnis politikas, Nadis ir pats niekad nėra slėpęs, kad jį visą laiką traukę ne aktualios politikos žaidimai, o agrariniai mokslai. O jei jau šnekėsime apie aktualiąją politiką, tai ir tada jis — ramių, nusistovėjusių laikų, o ne revoliucijos audrų politikas. O šis palyginimas apskritai paviršutiniškas ir lengvabūdiškas, nes dėl daugelio visokių skirtybių nematoma paties pagrindinio dalyko: Gomulka savo partiniam aparate turėjo tiktai sąjungininkus, o jis — tik priešus! Kai į Varšuvą atvyko rusai — Chruščiovas, Mikojanas, Bulganinas, Molotovas ir Kaganovičius, lenkų partijos pirmasis sekretorius Ochabas su Ministrų Tarybos pirmininku Cirankevičium tikrąja to žodžio prasme juos išprašė namo, o Gerė su savo komanda — užkorė Vengrijai ant sprando. Gomulka stovėjo ant tvirto pamato, jis — liūne, nuo to priklausė ir visa įvykių eiga.

Ir toji jo padėtis darosi juo netikresnė, kad Mikojanu ir jo svita, kaip atrodo, galima daug labiau pasikliauti negu partiniu aparatu, kur Akademijos gatvėje. Kurgi ne — Mikojanui su Suslovu svarbiausia stabilizuoti šalies padėtį, o ne savo pačių pozicijas, todėl jie ir lankstesni, ir sukalbamesni negu vengrų partijos biurokratai. Rusams nereikia drebinti kinkų dėl savo kėdžių, vilų, automobilių, ir jie lengvai sutinka, be Gerės, paaukoti dar kelis kitus funkcionierius.

Penktadienį, spalio 26-ąją priešpiet, susėdo posėdžiauti Centro Komitetas. Be įprastinių dalykų, šį kartą tenka paminėti ir keletą visai naujų faktų. Ir pirmiausia konstatuoti, kad revoliucija iš sostinės persimetė į provinciją. Streikuoja dabar beveik visa šalis. Solnoke — ginkluoti susirėmimai. Nyredhazoje — demonstracija. Madjarovare kraujas teka upeliais. Minia norėjo prasibrauti net

į saugumo kareivines, saugumiečiai paleido ugnį. Žuvo 85 žmonės. Tris saugumo karininkus žmonės pačiupo gatvėje ir nugalabijo.

Anksti rytą „senio“ ieško jau Boršodo darbininkų delegacija. Jų vadas — Rudolfas Feldvaris. Šis Feldvaris — tipiškas Rakošio epochos produktas. Iš Horčio aviacijos karininko pasidarė „talentingas darbininkų kadras“ ir 1953 metais, prasidėjus „birželio politikai“, pateko į Politinį biurą. O kadangi pasirodė ganėtinai didelis tos politikos šalininkas, Rakošis nusprendė: ne toks jau ir talentingas, kur ten — tikras bukagalvis. Taigi po partijos III suvažiavimo jis iš Politinio biuro išbraukiamas ir išsiunčiamas į Miškolcą, sekretorium į Boršodo medę. (Imrei Nadžiui patekus į nemalonę, jis pats pirmasis puolė šį koneveikti. Ir dar prieš du ar tris mėnesius viešai persekiojo Petefio būrelį ir jo rašytojus.) Ir štai dabar jis ateina, vesdamas Boršodo darbininkų delegaciją, pareikšti savo reikalavimų Imrei Nadžiui.

Kai šitaip staiga verčiamas kailis, kai imama vaidinti „liaudies draugą“, revoliucionierių, iš šalies žiūrint darosi šleikštu. Imrė Nadis mielai būtų pasakęs apie tai savo nuomonę ir Feldvarį išgrūdęs pro duris. Bet kas iš to? Jo galva — vis tiek geriau, kad per šiuos įvykius vadžias į rankas ima medės partijos sekretorius negu koks senas reakcionierius ar fašistinis elementas. Miškolcas toli, o Nadis pirmiausia nori padaryti tvarką čia, Budapešte. Jis priima delegacijos reikalavimus ir jos pasitikėjimą, prašo ją pagalbos.

Ir dar vienas svarbus dalykas: įmonėse ima kurtis Darbininkų tarybos. Visai jugoslavų pavyzdžiu: darbininkai, suprantama, tiksliai nežino, kas Jugoslavijoje dedasi, bet viena aišku, kad ten yra kitaip ir kad yra Darbininkų tarybos. Visur pasigirsta noras, kad darbininkai iš tikrųjų imtų gamyklas į savo rankas, kad tai, apie ką tiek metų šnekama,— jog įmonės priklauso jiems,— iš tiesų priklausytų. Tai toks spontaniškas sujudimas, buvęs būdingas gal tik 1948 metams, kai gamyklos buvo nacionalizuotos. Bet tada įmones į savo rankas perėmė valstybės biurokratija, o dabar — dabar, girdi, viskas bus darbininkų.

Taigi viską apie tai reikia iškloti per Centro Komiteto posėdį, kur užkietėję stalinistai, beje, dar sykį mėgins jį pulti.

O ir kas jiems toji kovojanti gatvė, toji sujudinta šalis, pagaliau ir tasai groteskiškas faktas, kad Centro Komitetas tiktai sau pačiam bevadovauja,— juk tos partijos, kurios aukščiausiu organu jis laikomas, jau seniai iš tikrųjų niekur nebėra. O jie vis nesiliauja kaltinę vienas kito, ir girdisi balsai, kad „šalyje — išdavystė, ir išdavikų lizdas — čia, Akademijos gatvėje“.

Aiškus išpuolis prieš Imrę Nadį. Revoliucijos metu tokiais dalykais nejuokaujama. Reikėtų tokius kaltintojus areštuoti ir pastatyti prieš žmones. Tegu pasako tą patį Budapešto darbininkams, Parlamento aikštės sukilėliams, įdomu, kaip tada atrodytų, kuo viskas baigtųsi.

Bet „seniui“ nė į galvą neateina taip padaryti. Jis kaip visada ir dabar nori likti ne toks kaip visi. Jam atrodo negarbinga areštuo-

ti žmogų, išdrįsusį laisvai pareikšti savo nuomonę,— tegu net prieš jį,— pasakyti tai, ką galvoja. Jis paleidžia nenubaustus tuos, kurie vėliau nuteis jį mirti. O Centro Komitete, beje, ir vyrauja „feldvaristų" nuotaikos: visos bėdos, girdi, ir pablogėjusi padėtis tiktai dėl to, kad visą laiką sekėme įvykiams iš paskos. „Reikia stovėti priekyje", reikia „vairuoti" srovę, kad neišsilietų iš krantų, — tada ir bus galima nukreipti ją kur reikia.

Pareiškime, kuriuo kreipiamasi į vengrų liaudį, apie kontrrevoliuciją daugiau nebekalbama — atvirkščiai: apie tragiškas dienas, kraujo praliejimą, brolžudišką karą. Žadama nauja tautinė vyriausybė, derybos su sovietais, nepriklausomybė visiško lygiateisiškumo pagrindu, nesikišant į vienas kito reikalus, lenkų ir sovietų tarpusavio santykių pavyzdžiu. Pritariama Darbininkų taryboms, paskelbiama amnestija kiekvienam ginkluotų kovų dalyviui, kuris padėsiąs ginklą ligi penktadienio 10 valandos vakaro. Tačiau valstybinės valdžios priešai vis dėlto pasmerkiami „negailestingai sunaikinti". Daugiau, girdi, „nebus nukrypstama nuo socializmo idėjos", ir bus parengta didžiulė, plati „demokratinės ir socialistinės, savarankiškos ir nepriklausomos Vengrijos tautinė programa".

Kažkodėl savaime peršasi mintis: į viską, kas buvo, žiūrėkime, girdi, nutaisę gerą miną, tiek jau to, imkime veikti mes,— aišku, palikdami senąjį pamatą,— darykime tai, ko nori liaudis, kad ji nepradėtų pirmoji veikti prieš mus.

Tai šitokiomis aplinkybėmis Imrei Nadžiui reikia kurti naująją vyriausybę. Ir jeigu jis apskritai dar nori ko pasiekti, turi veikti tuoj pat, nė minutės nedelsdamas; vis dėlto reikalas kiek užsitęsia. Jis norėtų į vyriausybę pasiimti Bėlą Kovačą, bet šis Pėče, praeina kiek laiko, kol sugrįžta. Lygiai tas pat su Miklošu Ribianskiu, kurį jis laiko geriausiu žemės ūkio specialistu.

Taigi jis praranda visą dieną ir tiktai 27-ąją, šeštadienį per pietus, perskaito per radiją naujosios vyriausybės sudėtį. Ir žmones ji vis dėlto nuvylė. Ko gero, jeigu būtų išvardijęs, kas iš vyriausybės iškrito, būtų buvę daug geriau. Nebeliko ten jau Andrašo Hegediušo, buvusio Ministrų Tarybos pirmininko, Laslo Pirošo ir Ištvano Batos, žmones šaudžiusių ministrų, nėra ir Hidašo, Marošano, Mekio, apgailėtinų ypatų, Statybos ministro Sijarto, Plano komiteto pirmininko Berejo, skystakošio žmogelio Darvašo, vadovavusio menui, ir dar kitų septynių dvasios skursnų.

Bet iš naujųjų gal tik Bėla Kovačas teikė džiaugsmo ir vilties. Jis — Smulkiųjų savininkų partijos atsakingasis sekretorius, populiarus politikas valstiečių tarpe ir niekad nesilankstęs Rakošiui. Daug metų vilko vergo dalią išgrūstas į Sovietų Sąjungą ir dabar, sergantis, dar tik keletas mėnesių kaip grįžęs namo. Jis nesusitepęs niekuo — švaria švarutėle praeitim stovėjo prieš žmones, kaip ir tos pačios partijos narys Zoltanas Tildis, dabar vis dėlto jau patekęs į vyriausybę.

Buvo tarp jų, beje, ir keletas žinomų specialistų: garsus chirur-

gas urologas Antalas Babičius, agrarinių klausimų specialistas Miklošas Ribianskis, žymus filosofas estetas Derdis Lukačas. Tačiau šie vardai Vengrijoje, taip sakant, liko be atgarsio. Tai būtų buvę dar tik pusė bėdos. Blogiau buvo kas kita: visas tas sąrašas sudarytas taip, kad kiekvienam naujam ministrui tenka du senieji,— kaip patvinusi upė plukdo visokias sąnašas, taip ir naujoji vyriausybė atsineša jau seniai atitarnavusius ir nusibodusius ministrus bei kitokius valdininkus, pavyzdžiui, Janošą Tausą, Antalą Aprą, Lajošą Bebričį ir kitus.

O „senis" žmonių ausimis klausytis nemoka, ir tiek, visai nepastebi, kaip reaguoja tauta, klausydamasi per radiją vis to paties: tas paskirtas tuo, o šis anuo.

Nemoka pagaliau mokytis ir iš savo klaidų. Kai Rakošio valdžia jį išgujo iš posto ir iš partijos, jo draugai šalininkai puoselėjo bent tokią viltį: jeigu, girdi, „dėdė Imrė" dar sykį atsisės į valdžios kėdę, daugiau nekartos tų klaidų, kurias jau sykį yra padaręs; turės šalia ir savo žmonių, kad būtų kuo remtis, ne taip kaip anksčiau, kai aplinkui stovėjo vieni stalinistai ir bemat jį „suėdė" Išvytas ir išvarytas, dar vos prieš kelis mėnesius vienam savo darbe jis rašė: „Jei ir esu kuo kaltas, tai tik tuo, kad laiku ryžtingai ir visom jėgom nepasistengėme stalinistų pasipriešinimo sugriauti. Tačiau partinio poveikio priemonėmis, kurių aš visad buvau linkęs imtis, ir iš partinio aparato nesusilaukiant jokios pagalbos, jokios paramos, tai padaryti nebuvo įmanoma".

O dabar naujoji vyriausybė — vėl pilna buvusių jo priešų. Ir — jokio artimo bendradarbio, jokio tikro draugo šalia. Mat jis vis dar stengiasi išvengti kaltinimo, kad, girdi, vedęs „asmens politiką" ir apsistatęs draugais. Taigi, kai pati partija jau visiškai suirusi, kai buvę jos vadai — Gerė, Hegediušas ir Vidaus reikalų ministras Pirošas — sovietų tankais dumia nuo žmonių pykčio į aerouostus ir iš ten sprunka į Maskvą, o kiti buvę partijos nariai arba su ginklu rankoje kovoja prieš diktatūrą, arba visai nusivylę tūno namie, arba net gatvėje plėšo savo partinius bilietus, Imrė Nadis — iškamuotas, pažemintas — vis dar tebetiki „partinio poveikio" priemonėmis.

V

Vienam vengrų kilmės austrų žurnalistui pavyko patekti į Kiliano kareivines Julėjos prospekte. Jis buvo nuvestas pas vadą, turėjusį savo žinioje 1200 kareivių. „Mums belieka — arba nugalėti, arba žūti. Trečio kelio nebėra,— pasakė jam aukštas, liesas kiek žilstelėjęs karininkas.— Mes pasitikim Imre Nadžiu, o savo ginklus sudėsime tiktai prieš vengrų kariuomenę ir pasiduosime tik vengrų vyriausybei, jei ji iš tikrųjų bus vengrų vyriausybė"

Vadas žurnalistui prisistatė: pulkininkas Ačas. O tikrasis jo vardas buvo Palas Malėteris. Ligi revoliucijos jo niekas beveik

nepažinojo, bent jau tarp civilių. Kartais jį galėdavai pamatyti kokiam partinio aktyvo posėdyje ar per iškilmes Operoje; o kas jį pažinojo, sakė, kad jis savo karjerą pradėjęs dar senojoje armijoje, o paskui išėjęs į partizanus prieš vokiečius, baigęs sovietų karo akademiją ir dabar vadovaująs tankų daliniui. O kaip iš komunistų karininko pasidarė sukilėlių vadas, papasakojo jis pats: „Trečiadienį (24-ąją) anksti rytą gavau įsakymą iš tuometinio Gynybos ministro traukti su penkiais tankais į VIII ir IX rajonus prieš sukilėlius ir gelbėti Kiliano kareivinių. Nuvykęs į vietą, pamačiau, kad sukilėliai visai ne banditai, kaip buvo sakyta, o ištikimiausi vengrų tautos sūnūs. Ir pranešiau ministrui, kad pereinu į sukilėlių pusę“

Ir Kiliano kareivinės pasidarė kruvinų revoliucijos mūšių centras. Apie jį sklido tiesiog legendos. Daug kur mieste išsisklaidžiusios grupelės būdavo priverstos sudėti ginklus, bet greta ir garsiai, ir pašnibždom, ir su pasitikėjimu, ir su pasididžiavimu iš lūpų į lūpas būdavo perduodama: „O Kilianas dar laikosi!“

Spalio 28-ąją, sekmadienį, anksti rytą auštant, be Kiliano, visame mieste tebuvo likę gal trys ar keturi ginkluoti punktai, ir jie visi kartu sudėjus už Malėterio pulką buvo mažesni. Apie kokį nors bendrą vadovavimą ir kalbos negalėjo būti, ryšys tarp jų daugiausia irgi buvo atsitiktinis, nes vieningo vadovavimo, vieningo centro ir per visą revoliuciją nebuvo, kareivių sumanymai ir veiksmai buvo grynai spontaniški.

Tuo metu perėjęs per miestą, lengvai galėjai pastebėti, kad kariniu požiūriu čia karaliauja rusai. Svarbiausiose magistralėse ir visur apie visuomeninius pastatus buvo pilna tankų. Per tiltus galėjai pereiti tiktai parodęs rusams leidimą, net ir drabužiai būdavo apčiupinėjami nuo viršaus ligi apačios, ar nėra ginklų. Dėl rusų karinės persvaros nekilo nė abejonių, sovietų ginklus galėjo atstoti nebent tiktai vengrų politikos faktai. Negali būti nė kalbos, kad Malėteris to nežinojo: iš to, ką jis pasakė austrų žurnalistui, aiškiai matyti, kad pakelta galva, išdidžiai norėjo užbaigti beviltišką kovą.

Kaip tik tada Gynybos ministerijos stalinistai ir sugalvojo planą: „honvėdų kariuomenė ir sovietų dalys — bendrai akcijai prieš sukilėlius“; kadangi apie vengrų kariuomenę šia prasme nebebuvo ko nė kalbėti, tai ši akcija iš tiesų būtų buvusi vien iš sovietų kareivių. Pagal planą šeštą valandą ryto reikėjo pulti Korvino skersgatvį (tai yra Kiliano kareivines ir aplinkinius namus) ir visiškai jį sunaikinti.

Imrei Nadžiui apie šį planą buvo pranešta sekmadienį. Nesunku įsivaizduoti, kas būtų, jeigu tas planas pavyktų. Pakaktų tik kelių sovietų tankų, na, dar poros lėktuvų, ir iš Kiliano akmens ant akmens nebeliktų. O jei Kiliano vyrai sukils ir pasipriešins, kaip kad buvo tikėtasi, tai kraujas liesis upeliais.

Imrė Nadis atsidūrė kryžkelėje: jis, žinoma, gali leisti įvesti „visišką tvarką ir ramybę“, kad pagaliau vienąkart baigtųsi ginklų

žvangėjimas. Bet toji tyla, kurią jis gali pasiekti, būtų kapų tyla. Ir jei ana kruvina pirtis prie Parlamento dabar pasikartotų čia, Kiliano kareivinėse, turint galvoje dar ir aplinkinį kvartalą, tauta juo, einančiu su sovietų tankais, daugiau niekados nepatikėtų.

Kartu jis padarė tokią išvadą: ir pati kareivių padėtis, ir sukilėlių, beje,— vieni nuo kitų atsiskyrę, išvargę, nusikamavę,— ir pagaliau tai, kad visi jie — padorūs, garbingi žmonės, turėtų leisti viską išspręsti taikiai. Ir jei dabar politinėmis priemonėmis pavyktų mūšiams padaryti galą, tikrai pelnytų to ginkluoto jaunimo pasitikėjimą ir pagaliau nusiplautų nuo savęs tą panieką, pažeminimą, kurį visą laiką jam rodė Gerė su savo svita.

Kaip rašoma „Baltosiose knygose", spalio 28 dienos rytą, pusę valandos prieš numatytą puolimą, „Imrė Nadis pasakęs karo vadams: „Jei pradėsite puolimą, atsistatydinsiu!" Tuo savo poelgiu jis išgelbėjo šimtų, ko gero, ir tūkstančių, jaunų žmonių gyvybę. Ir kas užvis svarbiausia — jo dėka atsirado galimybė viską išspręsti taikiai.

Ryto ginčas jam davė ir kitą blaivią mintį: dabar kaip tik pats laikas visą vadovavimą suimti į vienas rankas, arba kitaip tariant — vadovauti imtis pačiam. Mikojanas ir Suslovas jau išvažiavo namo ir atsisveikindami parodė didžiausią pasitikėjimą. Kadaras — irgi šalia jo ir padeda, kiek reikia.

Kariuomenės vadai, gindami puolimo planą, rėmėsi paskutiniu Centro Komiteto nutarimu, kuris skelbė: tiems, „kurie ligi nustatyto termino (tai yra ligi penktadienio vakaro 10 valandos) nepadės ginklo, bus taikoma mirties bausmė" Formaliai, žinoma, jie buvo teisūs: nutarimas iš tikrųjų buvo toks, ir duotas terminas jau seniai pasibaigęs. Taip tai taip, bet kiek tų Centro Komiteto nutarimų per praėjusius dvylika metų žmones yra apgavę, kiek pažadų netesėję, kiek nesilaikę visokiausių terminų, kai būdavo kalbama apie gyvenimo lygio kėlimą, apie birželio politiką, apie žmogaus teises ir teisėtumą. Ir kokie griežti, kokie punktualūs jie dabar, būtent dabar, kai nutarime įrašyti žodžiai: „bus taikoma mirties bausmė"!

Savaime aišku, jeigu jis nori griebtis partinio poveikio priemonių,— o jis vis dėlto nori,— pirmiausia turi įvesti tvarką pačioje partijoje, partinėje vadovybėje. Šis Centro Komitetas, toks, koks jis dabar yra, su visa savo praeitim,— jau seniai atgyvenęs ir nereikalingas: nei autoriteto, nei pasitikėjimo, nei galios pagaliau. Tiktai našta, lyg kokia kupra ant šalies pečių. Su tuo sutinka netgi Kadaras, partijos pirmasis sekretorius.

Sekmadienio rytą šaukiamas Centro Komiteto posėdis, Vengrijos Darbo žmonių partijos istrijoje — paskutinis. Ir priimami tokie nutarimai, kad padėtis, Imrės Nadžio nuomone, turėtų tuoj pat susitvarkyti.

Visų pirma smerkiama pažiūra, kad šis galingas liaudies judėjimas būtų vadinamas kntrrevoliucija. Aišku, yra prisišlieję ir reakcingų, kontrrevoliucinių elementų, bet vis dėlto čia esąs di-

džiulis, visa apimantis ir vienijantis liaudį tautinis demokratinis judėjimas ir jį sukėlusios praeities istorinės klaidos. Jo tikslas — tautos nepriklausomybė, savarankiškumas, demokratija, tik tai ir gali būti socializmo pagrindas Vengrijoje.

Ir vyriausybei, kuri esanti demokratinės tautinės vienybės, nepriklausomybės ir socializmo vyriausybė, reikią pasistengti, kad teisėti liaudies reikalavimai būtų įvykdyti. Reikią sutvarkyti darbininkų reikalus: darbo užmokestį ir normas, nustatyti darbo užmokesčio minimumą, spręsti pačių mažiausių pensijų, pašalpų šeimoms ir butų problemas. Vyriausybė pritarianti Darbininkų taryboms, kurianti perspektyvinius planus žemės ūkio gamybai didinti. Jaunimui būsią atverti keliai į politinį gyvenimą. Vyriausybė palaikanti ir naujas, demokratines savivaldybių formas.

O dėl ginkluotų susirėmimų — visur ir tučtuojau nutraukiama ugnis. Armijai duodamas nurodymas vartoti ginklą tik užpuolimo atveju. Ir niekas, girdi, nebus baudžiamas už tai, kad dalyvavo mūšiuose, kautynėse. Rimčiai atstatyti kuriasi nauja vidaus kariuomenė, į kurią, be honvėdų ir milicijos, įeina ginkluoti darbininkų ir jaunimo būriai. Valstybės saugumas paleidžiamas.

Šalies herbu siūlomas Košuto herbas, o Kovo 15-oji — vėl bus Tautos šventė.

O dėl santykių su rusais: sovietų būriai turį tuoj pat trauktis iš Budapešto,— kol kursis naujoji vidaus kariuomenė, kuriam laikui palikti miesto teritoriją. Vengrijos vyriausybė su Sovietų Sąjunga pradedanti derybas dėl tarpusavio santykių ir konkrečiai — dėl Vengrijoje esančių sovietų ginkluotųjų pajėgų grįžimo atgal, kaip reikalauja vengrų ir sovietų draugystė ir savitarpio supratimas, socialistinių šalių lygiateisiškumas ir tautos nepriklausomybė.

Ir galiausiai — partija. Centro Komitetas, atsižvelgdamas į ypatingąją padėtį, partijos prezidiumą išsirinko iš šešių narių, kurio pirmininkas Janošas Kadaras, o nariai — Antalas Apras, Karolus Kišas, Ferencas Miunichas, Imrė Nadis ir Zoltanas Santas. Prezidiumo įgaliojimai palikti ligi IV partijos suvažiavimo, kuris bus sušauktas netrukus, kaip galima greičiau. Partijos prezidiumas savo darbe remsis Centro Komitetu ir jo Politiniu biuru.

Ir Imrė Nadis visa tai sekmadienį po pietų pusiau šeštą valandą per radiją pranešė šalies žmonėms,— išskyrus, žinoma, nutarimą, liečiantį pačią partiją, kuris buvo perskaitytas per radiją tuoj pat po jo kalbos; jis manė, kad dabar galiausiai viskas jau susitvarkys, galiausiai žmonės žengs kartu su vyriausybe, tegu tasai kelias ir nebus lengvas, vis dėlto įmanomas: nekliudys nei barikados, nei lavonai.

Kaip partijos žmogus jis ypač daug reikšmės teikė tam naujai sukurtam šešių žmonių prezidiumui, kai iš teisybės ir patsai Centro Komitetas, ir Politinis biuras neutralizuotas. Jam atrodė, kad partijos viduje galutinai bus atsikratyta stalinizmo. Centro Komiteto, kur sėdėjo daugiausia tik užkietėję demagogai, tiktai galvas linkčiojantys janošai, bukagalviai, bestuburiai žmogeliai, daugiau ne-

bėra. Aišku, ir tas šešių narių prezidiumas ne itin tobulas — velkasi įsikibusios ir tokios Rakošio laikų ypatos kaip Antalas Apras ir Karojus Kišas. Bet vis dėlto, manė Nadis, bent jau Kadaru, Miunichu ir Santu galima pasitikėti, o ir šiaip dauguma palaiko jį. Ir apskritai: ką jis gero ir naudingo padarys ar suplanuos, nereikės visko perleisti per partinės vadovybės aparatą.

Jis buvo patenkintas: po spalio 23-iosios tai buvo pirmoji naktis, kai jis miegojo ramiai.

Tuo pačiu metu, kai per radiją skambėjo Imrės Nadžio kalba, Universiteto rūmuose susirinkę dėstytojai ir studentai įkūrė Revoliucinę vengrų inteligentijos tarybą. Dauguma iš jų buvo Komunistų partijos nariai, bent jau lig šiolei, partijos viduje palaikydavę Imrės Nadžio liniją ir atvirai aštriai pasisakydavę prieš Rakošį ir jo pakalikus.

Šiems žmonėms buvo aišku, kad paskutinės Imrės Nadžio kalbos ir tų priemonių, apie kurias jis kalbėjo, tikrai nepakaks, kad grįžtų taip ilgai laukta tvarka ir ramybė. Ir netgi dėl to, kad pati kalba, nepaisant daugelio pozityvių jos bruožų, vis dar nebuvo tokia, kokia šiuo momentu reikėjo kalbėtis su liaudimi. Socialiniai pažadai — tik bendros frazės, o žodžius apie sovietų ir vengrų santykius, apie tai, kad saugumas bus paleistas, visą laiką nustelbdavo tokios užuominos, kurios primindavo praėjusių 12 metų „istorinius, nesugriaunamus laimėjimus“ ir „partijos vadovavimą“; juo keisčiau jos skambėjo dabar, kai visa šalis ginklais, streikais, sukilimais jau pareiškė nuosprendį tai partijai ir tiems praėjusiems 12 metų.

Bet jeigu Imrės Nadžio kalba ir būtų buvusi tobula, sustoti ten, kur sustojo jis, vis tiek nebebūtų buvę įmanoma, ir paprasčiausiai dėl to, kad minios jau buvo nuėjusios kur kas toliau. Vis garsiau ir vis plačiau šalyje skambėjo du reikalavimai: vienas — tučtuojau įvesti daugpartinę sistemą, antras — nedelsiant išstoti iš Varšuvos sutarties.

Jaunieji inteligentai, susirinkę Budapešto universitete rektoriaus kabinete, mėgino kurti tokią veiklos platformą, kuri būtų priimtina ir Imrei Nadžiui, ir tautai. Jie dabar nesuko galvų, kas geriau — vienpartinė ar daugpartinė sistema, ne tai buvo svarbu, ir juo labiau — priklausys Vengrija kokiam kariniam blokui, ar ne, jie buvo susirūpinę kitkuo, paprasčiausiom realijom — šalies vidaus ir tarptautinėm, norėjo visom jėgom pastoti kelią katastrofai, kuri grėsė jau čia pat.

Po daug valandų trukusių ginčų jų reikalavimai buvo surašyti dešimčia punktų. Vidaus ir socialiniais reikalais jie buvo kur kas ryžtingesni už Imrę Nadį: įmonių direkcijas patikėti laisvai išrinktoms Darbininkų taryboms, sutvarkyti nežmoniškas išdirbio normas; profsąjungos tikrai privalo ginti darbininkų interesus, turi būti garantuota žemės ūkio gamybos laisvė, panaikintos nekenčiamos paruošos, suteikta visiška žodžio, spaudos ir susirinkimų laisvė, ir taip toliau.

Tačiau dviem savo reikalavimais su sukilusia minia jie nesusilygino: jie reikalavo visuotinių, slaptų rinkimų, laisvai keliant kandidatus, bet ne daugpartinės sistemos. Daugpartinė sistema, jų nuomone, tiktai suskaidytų tautos jėgas, tarp partijų prasidėtų tarpusavio kova ir ginčai.

Dėl santykių su Sovietų Sąjunga — juos nedelsiant reikėjo sureguliuoti, remiantis lygiateisiais pagrindais, panaikinti slaptas užsienio prekybos sutartis, ir dar pridurta: „Sovietų armija tuoj pat turi būti išvesta iš Vengrijos teritorijos“ Tai buvo daugiau, negu buvo pareiškęs Imrė Nadis,— rusai turi palikti Budapeštą,— tačiau mažiau, negu reikalavo vengrų tauta,— išstoti iš Varšuvos sutarties.

Inteligentai tikėjosi, kad savo programa jiems pavyksią laimėti Imrę Nadį, o per jį galėsią įtikinti ir žmones: šitaip padrikai puolant, be vieningo vadovavimo, pasekmės gali būti labai liūdnos. Ir kartu išleido kreipimąsi į sukilėlius, studentus, darbininkus ir valstiečių jaunimą, į Petefio būrelio narius ir buvusius savo bendramokslius liaudies kolegijose: stokite, girdi, į besikuriančią Nacionalinę gvardiją. Tuo norėta pasiekti, kad vyriausybę remtų ir stiprios ginkluotosios pajėgos, kurios užtikrintų ir vidaus tvarką ir sugebėtų atmušti „bet kokį kontrrevoliucinį mėginimą vėl restauruoti senąją stalinistinę sistemą“.

Vėlai vakare, kai kreipimasis jau buvo parengtas, išrinkta delegacija, kuri turėjo nunešti tekstą Imrei Nadžiui ir pasistengti, kad tas tekstas būtų perskaitytas ir per radiją. Į delegaciją įėjo žmonės — rašytojai, žurnalistai,— anuo sunkiu metu buvę šalia „senio“ ir turėję su juo gerus asmeninius ryšius.

Nedaug likus ligi vidurnakčio, nedidelei delegacijai pavyko patekti į Parlamentą, kurį aplinkui buvo apstoję sovietų tankai. Delegatai buvo nuvesti į Prezidiumo pirmininko Šandoro Ronajaus kabinetą; ten sėdėjo ir daugiau ministrų, kurie delegatus sutiko taip mielai, lyg jie būtų buvę geri jų pažįstami, ir apskritai ėmė teirautis, kas dedasi „ten“, mieste. Pasakė jiems, kad Imrės Nadžio dabar čia nėra, jis — partijos rūmuose Akademijos gatvėje, kad dabar kaip tik ilsisi, miega, ir paprašė delegacijos narius kaip nors pakentėti ligi ryto, nes „senis“ labai išvargęs ir nusikamavęs, jie visi privalą jį tausoti.

Ši ministrų draugija buvo daugiausia praradę pagrindą po kojomis ir bejėgiai žmogeliai. Didžiausia jų drąsa būdavo nebent tokia: kai iš širdies norėdavosi sakyti „ne“, neryžtingai išstenėdavo „taip“ Vienintelis, bent kiek konkrečiau nutuokęs, kas dedasi šalyje ir ką veikia, ką mano žmonės, buvo Zoltanas Tildis, su delegacija jis kalbėjosi protingai, ramiai, kaip ir pridera valstybės vyrui. Palankiai priėmė inteligentų kreipimąsi, suprato jo tikslą ir naudą. Kiti pasakė šiokių tokių pastabų. Šandoras Ronajus labai išmintingai patarė, kad būtų neteisinga reikalauti iš profsąjungų daugiau teisių, kol dėl jų nieko nėra nusprendusi Profesinių sąjungų taryba... O vienas ministras, Jožefas Bognaras, netgi ėmė įtikinėti

delegaciją, kad tos sovietų ir vengrų užsienio sutartys nėra jau tokios nenaudingos ir kad tas urano reikalas gana išpūstas. Tam pritarė ir užsienio ministras Imrė Horvatas, visą laiką lyg koks kuklutis sekretorius kilnojęs telefono ragelį. Galiausiai „derybas" apibendrino Ferencas Erdejis: teksto, sakė jis, per radiją skaityti negalima, kol jo nėra matęs Imrė Nadis ir kol jis, Erdejis, nesąs tikras, kad Imrė Nadis jam pritarsiąs.

Delegacija likosi nakvoti Parlamente ant grindų ir sustumtų kėdžių, ir rytą, kai tik iš partijos rūmų atėjo žinia, kad Imrė Nadis jau atsikėlęs, jau savo kabinete, viršuje, patraukė į Akademijos gatvę. Centro Komitetą irgi supo sovietų tankai, viduje lindėjo kulkosvaidžiais ginkluoti rusai, sargybą ėjo pasienio karininkai ir saugumiečiai. Delegacija buvo palydėta į sekretoriatą, ten pranešta: Imrė Nadis tuoj nusileis žemyn.

Delegacija likosi laukti.

Po kelių minučių pasirodė ir Imrė Nadis. Buvo žvalus, pailsėjęs, pasitikįs savim ir — nekantrus. Ten, Parlamente, jo laukią sukilėlių delegatai, turėsiąs su jais derybas.

— Šiaip ar taip,— tarė pakeltu, beveik oratoriaus, balsu,— reikia vieną kartą liautis vaikščiojus pas vyriausybę vis su naujais ir naujais reikalavimais, ir visai nesvarbu, kas vaikščioja,— ar jūs, ar kiti... Ir dar tokie karštakošiai, tokie nekantrūs... Vyriausybė pati žino, ką reikia daryti, turi savo programą, vakar pats skaičiau per radiją... Žengsime tiek — ir nė žingsnio toliau... O draugai, rašytojai, žurnalistai... dabar ir bus jų pareiga tą programą remti, populiarinti, aš pats prašau... Ir dar sykį kartoju: tam karštakošiškumui vieną kartą padarysim galą... O jei ne, tai pyksimės... Kur tai matyta — vyriausybės autoritetą griauti vis naujais ir naujais reikalavimais... Kiek galima kęsti?

Delegatai žado neteko. Juos pribloškė tasai išdidus tonas, keistas šaltas priėmimas, o patsai „senio" reikalavimas sukėlė gana nemalonius prisiminimus; su Rakošiu jie seniai buvo nutraukę bet kokius ryšius ir visai nebuvo linkę agituoti savarankiškai mąstančius žmones, kad tie imtų ir „populiarintų" kažkokią vyriausybės programą. Netgi jei toji programa būtų Imrės Nadžio. Ir lyg peilis į širdį dūrė mintis: tai nuo šiolei dabar jau bus tik taip? Valdžios ir literatūros santykiai — tik tokie?

Bet dar didesnį rūpestį jiems sukėlė, kai tikrai pamatė, jog Imrė Nadis vis dar nesugeba aiškiai suvokti padėties, vis dar tebėra atsiskyręs nuo žmonių ir įvykių. Kategoriškai pareikšti, jog reikalavimų gana, ir pareikšti tokiu metu, kai visa šalis sujudusi, sukilusi ant kojų ir beldžiasi čia pat, į Parlamento vartus! Tikriausiai todėl, kad Nadis čia, Akademijos gatvėje,— beje, kur tiek sykių buvo tryptas ir iš kur galų gale net išguitas,— vėl gavo valdžią ir tą valdžią sumaišė su vadovavimu šaliai. Tas prezidiumas iš šešių narių jam atrodo didelė pergalė, ir jis visai nepastebi, nemato, kad liaudžiai nuo to nei šilta, nei šalta, jai visai nerūpi, nei

kiek ten tų narių, nei kas jie per vieni. Nereikia pagaliau jai ne tik partijos vadų — ir pati partija nereikalinga.

Delegacijos atstovai mėgino trumpai paaiškinti, kad jų kreipimasis sukurtas kaip tik Imrei Nadžiui remti, o ne jam priešintis ir kad, jų nuomone, tasai „pozityvus nekantrumas“ šiandien ir būsianti geriausia parama. „Senis“ pažadėjo netrukus duoti atsakymą ir patraukė Parlamento link. Nors dar ir pasikvietė senuosius draugus — girdi, palydėkite, tačiau buvo galima jausti, kad dabar šie žmonės jam tiktai našta. Jis vis dar nebuvo atsikratęs baimės: jeigu ims remtis artimiausiais bendražygiais, tuoj pat gali būti apkaltintas asmens politika. Jis vis dar nemokėjo nepaisyti, ką apie jo veiksmus pasakys partijos biurokratai.

Ligi Parlamento jis ėjo pėsčias, automobilį pasiuntė pirma savęs. Patiko jam pereiti gatve, šviečiant spalio mėnesio saulutei. Šaligatvis buvo pilnas stiklo šukių, jos traškėjo po kojomis.

Per Košuto tiltą, kuris buvo neseniai atidarytas, žmonės traukė į Peštą. Kai kurie pažino Imrę Nadį ir netrukus jį apspito.

— Kas dabar bus, drauge Nadi!

— Ar jau baigsis tie šaudymai?

— Ar rusai išvažiuos?

Klausimai pasipylė vienas po kito. „Senis“ tyliai šypsojosi. Buvo matyti, kad žmonės jį myli, ir jis dar neprarado savo populiarumo.

Viena moteriškė ašarų pilnom akim proverksmiais išlemeno:

— Oi, kaip gerai, kad matome jus, drauge Nadi... Visi jau šneka, kad jūs belaisvis...

„Senis“ dar plačiau nusišypsojo:

— Taigi matote, koks aš belaisvis...

Ir apsidairė į šalis: aplink jį — draugai ir Budapešto žmonės. Ir tuos žodžius jis ištarė taip, lyg per praėjusias dienas jo laimės niekas nė nebūtų sudrumstęs.

O vienas jaunuolis su kombinezonu, matyt, darbininkas, vis klausinėjo ir klausinėjo: kas bus toliau?

— Eikite dirbti, žmonės,— padrąsino „senis“,— būkite ramūs... Dirbkite savo darbą... Viskas susitvarkys kuo puikiausiai.

Iš tikrųjų jis nepasakė nieko ypatingo, bet praeiviams patiko, apsidžiaugė galėję jį patys pamatyti taip iš arti. Dabar jis jiems vėl buvo tasai pats Imrė Nadis, kaip ir anais laikais, kai atstumtas ir pažemintas vienas sau vaikštinėdavo miesto gatvėmis.

— O! Čia mūsų žmogus! — dar pasakė nueidamas vaikinas su kombinezonu.

Ir Nadis visai linksmai nužingsniavo į Parlamentą prie vartų, išeinančių į Dunojaus tilto pusę, lyg šis susitikimas būtų patvirtinęs jo teisybę, kad tikrai reikia kiek atšaldyti tuos „karštakošius“

Įėjęs į kabinetą, susidėjo popierius — netrukus bus pasitarimas, o su sukilėliais jis susikalbėsiąs. „Bus viskas gerai, draugai, nebijokit!“ — pasakysiąs jiems.

Ko gero, dar niekad jis nebuvo taip tikras savimi, tikras tuo,

ką daro, kaip tą rytą, spalio 29-ąją. Jis perskaitė Revoliucinės inteligentijos tarybos reikalavimus, ir jie pasirodė jam per dideli; netgi pyktelėjo: užuot padėję, tik vaiko vyriausybę. Dabar reikia ne paskubom sukurptų reikalavimų, o gerai apgalvotų, moksliškai pagrįstų programos punktų.

Norėjo būti mokslininku netgi per revoliuciją.

VI

Paskelbus, kad nutraukiama ugnis, o ši žinia buvo susijusi su pažadais, kad sovietų būriai paliks Budapeštą, šalis iš džiaugsmo tarsi apsvaigo — istorijoje neretas atvejis, kai optinės apgaulės aukomis tampa net ištisos tautos. Taip dabar atsitiko ir Vengrijoje. Nedidelė vengrų tauta, lig šiol tikrai kovojusi su neregėta drąsa, dabar ėmė ir patikėjo, kad Sovietų imperiją nugalėjo ne tik moraliai, bet ir kariniu požiūriu. Savaime aišku, tai buvo didelė klaida.

Visi lig šiol skambėję reikalavimai dabar virto griežtais ultimatumais. Kad vengrų žmonės juos kėlė — nieko čia nuostabaus, jie patyrė skriaudų, juos galima suprasti. Tačiau tikėtis iš skriaudėjų, kad taip greitai, jau, galima sakyti, kitą dieną jie svetimas skriaudas pajustų ir šoktų tuos ultimatumus tenkinti,— kažin?

Ir labiausiai sujudo — provincija. Didesnieji periferijos miestai, kurie pirmosiomis revoliucijos dienomis, žiūrėdami į sostinę, kas tenai dedasi, buvo daugiausia tik taikūs stebėtojai, dabar staiga puolė Budapeštui iš paskos: norėjo ne tik jį pavyti, bet ir pralenkti. Ir beveik visur, nė kiek neabejodami, reikalavo tučtuojau išstoti iš Varšuvos sutarties. Lovase imta šaukti, kad tuoj pat iš Vengrijos pasitrauktų rusai, o Balinkoje dar geriau: kad patsai Imrė Nadis surinktų Vengrijoje dislokuotas sovietų dalis ir kad tie tuoj pat pradėtų žygiuoti iš Vengrijos su balta vėliava. Ir kaip tik dėl to nebuvo nutraukiami streikai. Sombathejo autoremonto dirbtuvės darbininkai pareiškė: kol sovietų armija Vengrijos teritorijoje, jie darbo nepradėsią. O Balinkos ir jos apylinkių angliakasiai sakė: kol jų reikalavimai nebus įvykdyti, neiškasią anglies nei vieno kastuvo.

O be viso to, jeigu ir ne prieš patį Imrę Nadį, vis dėlto pasirodo pareiškimų prieš nevykusiai suformuotą vyriausybę. Taigi dabar galutinai paaiškėja, kokiais padebesiais skrajoja „senis“, kalbėdamas apie vyriausybės autoritetą. Kai reikalaujama nuversti tiktai Lajošą Bebričą ar Ištvaną Košą,— tai dar nieko, bet kai imama kalbėti apie visą Budapešto vyriausybę! Pavyzdžiui, Vašo medės Nacionalinės tarybos kreipimesi ji kritikuojama, o Boršodo medės Darbininkų ir studentų tarybos pareiškia, jog šios dabartinės, „vien svetima jėga besiremiančios vyriausybės“ jos nepripažįstančios.

Balinkos kalnakasiai siūlo Imrei Nadžiui sudaryti naują vy-

riausybę, aptariant jos sudėtį su Budapešto sukilėliais; tokią ją kalnakasiai priimtų ir tada sutiktų nutraukti ugnį.

O sunkiausia padėtis Děryje. Didelis Dėrio radijo nuopelnas, kad, aplenkdamas savo Budapešto kolegą, pirmasis stojo revoliucijos pusėn. Bet dabar vienas po kito per jį skamba vien ultimatumai sostinei. Mieste susikūrusi laikinoji Nacionalinė taryba, vadovaujama Atilos Sigečio. Sigetis — Valstiečių partijos politikas, buvęs deputatas ir Rakošio parlamente, tasai pats, kuris norėjo drąsiai pasiųsti užklausimą Parlamentui ir tiktai Imrės Nadžio patartas to atsisakė; jis — veiklus žmogus, įsitikinęs demokratas, tikras permainų ir paties Imrės Nadžio šalininkas. Jo didžiausias siekimas — vesti įvykius paskui save, kreipti juos tinkama linkme ir, pripažįstant teisėtus žmonių reikalavimus ir jiems atstovaujant, išsaugoti minias ištikimas Nadžiui. Tačiau padėtis komplikuojasi.

Dalyvaujant visam būriui užsienio žurnalistų šį kūningą rusvaūsį vyrą minia ir Tarybos bendražygiai priverčia skambinti į Budapeštą ir vyriausybei pranešti: tučtuojau, girdi, paskirkite laisvų rinkimų dieną ir ne vėliau kaip per tris mėnesius sudarykite su rusais sutartį, kad jie tuoj pat imtų kraustytis iš Vengrijos. Kitaip dešimtys tūkstančių iš Dėrio patrauks Budapeštui į pagalbą.

O pirmadienį, spalio 29-ąją, ir Budapeštas paseka provincijos pavyzdžiu, atsirevanšuodamas už sekmadienio „pavėlavimą" Sostinėje nuotaika žvalesnė, bet ir įtampa didesnė negu prieš dieną ar dvi. Veltui sveikina dabar atnaujintu Košuto herbu pasipuošusio „Szabad Nép" vedamasis revoliucinį jaunimą su pergale, veltui rašo į laikraštį Miklošas Molnaras aštrų ir puikų atsakymą „Pravdai", pavadinusiai vengrų įvykius „maištu prieš liaudį",— šį partijos laikraštį žmonės degina gatvėje nė neskaitę.

Įvyksta permainų ir Radijuje, redaktoriai, reporteriai ir kiti darbuotojai išleidžia tokį pareiškimą: „Dauguma Vengrijos radijo darbuotojų nesutinka su Radijo vadovybės elgesiu ir griežtai jį smerkia, turint galvoje kaip buvo reaguota į spalio 23-iosios demonstraciją ir kaip buvo nušviečiami visi vėlesni ginkluoto sukilimo įvykiai.

Vengrų tauta teisėtai kaltina Vengrijos radiją už jo poziciją tragiškų įvykių metu ir todėl dar ir šiandien nelaiko jo tikruoju vengrų tautos balsu. Todėl mes — tie Radijo darbuotojai, kurie norime transliuoti programą garbingai, be jokių iškraipymų, pareiškiame:

1. Spalio 24 ir 25 dienomis, kai virė kruvini mūšiai ir šalis patyrė daug aukų, Radijas transliavo netinkamą programą, anaiptol nerodančią pagarbos savo tautai. Jis tik dar labiau didino žmonių sielvartą, ir kiekvienas jo žodis buvo kaip alyva į ugnį. Todėl dabar ir visa šalis, ir mes kiekvienas atskirai, pagaliau mūsų savigarba negali pakęsti, kad tie patys žmonės ir toliau stotųsi prie mikrofono. Reikia susigrąžinti prarastą Vengrijos radijo autoritetą. Ir suprantama, kad su tais, kurie buvo anų laidų kūrėjai, įkvėpėjai ir atlikėjai, daugiau kartu nedirbs joks save gerbiantis

redaktorius, žurnalistas ar kitas Radijo darbuotojas. Ir kartu pabrėžiame, kad už visa tai ypač atsakingi Radijo vadovai. Mūsų nuomone, labai didelę klaidą padarė tie bendradarbiai, kurie tomis dienomis kaip pavaldiniai jiems pakluso ir nesipriešino.

2. Dori Radijo darbuotojai nori, kad naujasis Vengrijos radijas prašnektų tiesos balsu. Apie praėjusius įvykius reikia kalbėti tiktai tiesą ir viską vadinti tikraisiais vardais: tie, kur atidengė ugnį į taikią žmonių minią prie Parlamento,— žmogžudžiai! Taip pat reikia atvirai kalbėti apie tarptautinius įvykius ir, žinoma, apie Vengriją liečiančius SNO posėdžius.

3. Kuriant naująjį Radiją, reikia sykį liautis savivaliavus, kai nutildomas sveikas balsas ir kai radijo stotis iš Šandoro Brodžio pastato išnešama, paslepiama kitoje vietoje. Reikalaujame, kad Radijas vėl būtų grąžintas atgal į studiją Šandoro Brodžio gatvėje.

Mūsų reikalavimai tuoj pat turi būti išpildyti, kad Vengrijos radijas visos tautos akivaizdoje galų gale būtų vengrų liaudies Radijas“

Po šio pareiškimo ir įsikišus vyriausybei stalinistai paliko Radijo vadovų postus, ir laidos tuoj pat pasidarė visai kitokios: jos ne tik kad sekė Nadžiui iš paskos, bet netgi užbėgdavo į priekį. Radijo bangomis nuskamba kategoriškas pareiškimas: nesiimti darbo tol, kol rusai nepaliks Vengrijos. Tai buvo jau nebe padrikas reikalavimas, tai rodė, jog šalyje atsirado organizuojanti jėga.

Aišku, be spontaniško džiaugsmo, būta ir spontaniško nepasitikėjimo.

Tauta per savo istoriją ir ypač per pastaruosius dvylika metų buvo gerai pasimokiusi, kad tikėti galima tiktai faktais. Kad Balinkos angliakasiai ir Dério metalurgai kelia sąlygas vyriausybei, jog ją pripažinsią tik tada ir tada, ir kad svarbiausia jų sąlyga — galų gale atsikratyti tos „visam pasauly pažangiausios darbininkų klasės valdžios“,— vis dėlto baisus nuosprendis tam dvylika metų trukusiam vadinamajam socializmui; ir nereikia čia jokios agitacijos iš šalies — proletariato diktatūra patirta savo pačių kailiu. Nors — vis dėlto nemaža įtakos turėjo Vakarų radijas ir spauda, ir ypač — Miuncheno „Laisvoji Europa“ „Laisvoji Europa“ labai pasitarnavo revoliucijai ir istorijos mokslui apskritai, išleidusi visą Vengrijos radijo laidų komplektą, nuo 1956-ųjų spalio 23-iosios ligi lapkričio 9-osios. Tiktai gaila, kad viešai nėra paskelbusi savo pačios laidų tekstų, todėl sunku tiksliai ir neklystamai įvertinti, kiek tasai radijas turėjo įtakos revoliucijai ir jos įvykiams. Tačiau kad šio vaidmens jokiu būdu negalima paneigti, tai faktas. Kadangi Vengrijos radijas jau iš pat pradžių, įvykiams prasidėjus, prarado žmonių pasitikėjimą, nes stojo prieš sukilusią liaudį, Vakarų laidos pasidarė itin populiarios, ir ypač — „Laisvoji Europa“, nuo ryto ligi vakaro transliavusi programą Vengrijai; žmonėms be galo imponavo jos nuomonė ir patarimai.

Kad ir, sakysim, spalio 29-ąją, pirmadienį, pulkininkas Belas,

„Laisvosios Europos“ karinis apžvalgininkas, apie Imrės Nadžio paskelbtą nutarimą nutraukti ugnį pasakė štai ką:

„Imrė Nadis ir jo vyriausybė klastingai, šiuolaikinėm priemonėm nori pakartoti istoriją su Trojos arkliu. Nutraukti ugnį reikia tam, kad Budapešto vyriausybė, kuri šiuo momentu tebėra valdžioje, kiek galima ilgiau išlaikytų savo pozicijas... O tie, kurie tebekovoja už laisvę, neturi nė vienai akimirkai išleisti iš akių jiems priešiškai nusiteikusios vyriausybės sumanymų, nes vėl pasikartos Trojos tragedija“

Galima tiktai įsivaizduoti, kokį poveikį turėjo tokia nuomonė sujudusiai, sumišusiai, jau beveik niekuo nebetikinčiai miniai, pagaliau pačiam Imrei Nadžiui ir jo vyriausybei.

Žmonių ryžtą padidino dar ir kitas, visai kitokio pobūdžio įvykis — Saugumo Taryba Niujorke sekmadienio vakare sušaukė neeilinį posėdį, kuriame buvo nagrinėjama Vengrijos padėtis. Komentatoriai jau iš anksto pabrėžė, kad tokio neeilinio sekmadienio posėdžio Saugumo Taryba nėra turėjusi nuo 1950-ųjų birželio, kai prasidėjo karas su Korėja. Įtraukti vengrų klausimą reikalavo trijų didžiųjų Vakarų valstybių — Jungtinių Amerikos Valstijų, Anglijos ir Prancūzijos, atstovai, remdamiesi SNO Įstatų 34 straipsniu, jog Saugumo Taryba nagrinėja kiekvieną ginčą ar konfliktą, galintį turėti įtakos tarptautinei taikai ir saugumui.

Kad į darbotvarkę būtų įtrauktas vengrų klausimas, prieštaravo sovietų atstovas Sobolevas ir pacitavo Įstatų antrąjį punktą, kur draudžiama kištis į SNO organizacijos narės — kitos šalies vidaus reikalus. Jugoslavijos atstovas Brilejus pasakė, kad šį klausimą nagrinėti Saugumo Taryboje — reikštų panaudoti tragišką padėtį politiniams tikslams; tegu vengrų vyriausybė ir jos liaudis patys susitvarko; ir jei Taryba šį klausimą įtrauksianti svarstyti, tai tiktai dar labiau pabloginsianti padėtį Vengrijoje ir visame pasaulyje. Tačiau tos šalys, kurios dabar šį klausimą Tarybai buvo pateikusios, anksčiau tokiais atvejais paprastai laikydavosi kitokių pažiūrų. Jugoslavija, suprantama, visad nesutikdavusi, kad kas nors kištųsi į kitos šalies reikalus, bet šiuo atveju ji susilaikysianti

Taigi Saugumo Taryba 9 balsais „už“, 1 „prieš“ ir vienam susilaikius vis dėlto nusprendė klausimą svarstyti. Ir pats pirmasis prašneko Sobolevas: jis pareiškė, kad Vengrijoje — nedidelės saujelės kontrrevoliucionierių ir fašistų sukilimas, kurį vengrų vyriausybė turinti numalšinti, remdamasi taikos sutartimi su Sovietų Sąjunga. Anglijos atstovui Diksonui beliko tik lengvai nusistebėti: kaip, girdi, suprasti Sobolevo žodžius, kai jų pačių, sovietų, įstatymiškai pripažintos vyriausybės galva vos prieš kelias valandas per Košuto radiją pranešė, kad Vengrijoje joks fašistų sąmokslas o liaudies revoliucija.

Dėl tokio stulbinančio argumento sovietų atstovas aiškiai suglumo, jis netgi pertraukė Diksono kalbą, neleisdamas nė pabaigti, ir paprašė, kad klausimo svarstymas būtų atidėtas trims keturioms dienoms, nes, atrodo, esąs nepakankamai informuotas.

Jungtinių Amerikos Valstijų delegatas Kebotas Lodžas paprašė Tarybą — ką nors daryti, ko nors imtis, kad Vengrijoje nustotų lietis kraujas. Vengrų liaudis, reikalaujanti savo teisių ir laisvės, tai, girdi, užtikrina ir SNO Įstatai, ir pati Taikos sutartis. Seras Pirsonas Diksonas, vėl ėmęs kalbėti, pabrėžė: aišku, kad Taryba tokiu atveju negalinti sėdėti sudėjusi rankas. Verčia skubėti pati padėtis,— sakė jis,— negalima klausimo vilkinti, kai tiek daug aukų ir kančių. Prancūzų delegatas Kornu-Žantilis pareiškė: nors jo šalis išvis nelinkusi kurstyti sukilėlių, kad ir kokie jie būtų, tačiau šiuo atveju Vengrijos suverenitetas turi būti atstatytas, ir kaip galima greičiau.

Per šešias valandas trukusį ginčą Kuba, Peru, čankaišistų Kinija, Australija ir Belgija visos iš eilės rėmė vengrų liaudies kovą reikalaudamos, kad sovietai liautųsi kištis į Vengrijos reikalus. O pats paskutinis prašneko Vengrijos atstovas Pėteris Košas. Tai buvo sovietų pilietybės vyrukas, kurio tikrasis vardas — Levas Konduktorovas; jis ir pareiškė, kad šiuo momentu iš savo vyriausybės dar nespėjęs gauti visų nurodymų, tačiau viena jis vis dėlto galįs pasakyti: Vengrija pati prieštaraujanti, kad šį klausimą svarstytų Saugumo Taryba.

Ir galiausiai viską perbraukė Sovjetų Sąjungos veto teisė; Taryba nutarė atidėti klausimo svarstymą „sine die“, tačiau vis dėlto pavedė pirmininkui, Prancūzijos atstovui: kai tiktai iškils reikalas, vėl iš naujo sušaukti Saugumo Tarybą šiam klausimui svarstyti.

Iš teisybės šis posėdis buvo viso labo Vakarų pasaulio užuojauta ir pritarimas, be jokios, žinoma, netgi pačios mažiausios konkrečios pagalbos. Ir niekas, jokie diplomatiniai stebėtojai, dėl to nenustebo, net ir tos trys didžiosios valstybės, pasiūliusios į dienotvarkę svarstyti vengrų klausimą: iš anksto buvo aišku, kad sovietai tars „veto“. O tokie žodžiai, kaip kad Taryba turinti ko nors imtis arba negalinti sėdėti sudėjusi rankas, greičiau buvo tik tuščios oratorių frazės, kai pagaliau ir patys oratoriai nė akimirkai netiki, jog „ko nors“ tikrai bus imtasi ir Taryba „nesėdėsianti“ be darbo. Tačiau verdančiai, kunkuliuojančiai Vengrijai viskas, deja, atrodė kitaip. Viena, žmonės baisiausiai pasipiktino ir įtūžo ant Pėterio Košo, kuris, girdi, iš tikrųjų ginąs rusų reikalus. Vyriausybei įteikti žmonių reikalavimai pasipildo dar vienu punktu: tučtuojau atšaukti Košą ir pasiųsti į jo vietą tokį žmogų, kuris pasauliui pasakytų teisybę ir kuris atstovautų vengrų reikalams. O antra, patsai faktas, kad Saugumo Taryba vengrų klausimui apsvarstyti taip skubiai sušaukė posėdį, jau daug ką sakė: vadinasi, SNO Vengriją remia, vadinasi, SNO padės. Ir nors šio klausimo atidėjimas neribotam laikui kai kam sukėlė skaudų nusivylimą,— tiems, žinoma, kurie viską suprato realiai, kurie ilgų ir gražių oratorių šnekų anaiptol nepriėmė už gryną pinigą,— dauguma žmonių sovietų „veto“ laikė tik „laikinais sunkumais“ ir šventai tikėjo, kad didžiosios Vakarų valstybės vis dėlto padėsiančios ir kad Suvienytųjų Nacijų Organizacija pasitikėti galima. Vakarų žurnalis-

tus, tuo metu dirbusius Vengrijoje, toks žmonių tikėjimas SNO tiesiog stulbino, nes kai kur žmonės paprasčiausiai laukė, kol ateis SNO pajėgos ir juos išvaduos.

Nepaisant provincijos ultimatumų, nesibaigiančių streikų, „Laisvosios Europos" puolimų ir bevaisio ginčo Saugumo Taryboje, Imrė Nadis vis dėlto optimistas. Daug ryžtingesnis, geriau nusiteikęs, kur kas labiau savim pasitikįs negu anksčiau, per praėjusią savaitę. Palikęs Akademijos gatvę, jis vėl Parlamente, savo senojoje darbo vietoje, kur pažįstamas kiekvienas kampas ir koridorius. Tai irgi veikia teigiamai. Tildis pasirodė kaip didelė parama, puikus, išmintingas draugas; Bognaras, dar anais ankstesniais laikais buvęs Imrės Nadžio padėjėjas, kurį jis itin vertino už blaivų protą ir stropumą, dabar irgi su juo; Ferencas Erdejis irgi stengiasi būti naudingas. Miunichas stropiai kuria ir neša pasirašyti potvarkius dėl ugnies nutraukimo, dėl naujos milicijos, dėl kreipinio „bajtárs" įvedimo vietoj „draugo" ir dėl to, kad honvėdai, milicininkai, nusiėmę nuo uniforminių kepurių dabartinį herbą, apjuostų jas aplink tautiniu trispalviu kaspinu. Čia yra ir Zoltanas Vašas, naujai iškeptas vyriausybės komisijos pirmininkas tiekimo reikalams, jis rūpinaši, kad sostinei nepritrūktų šviežios duonos, bulvių, pieno, kaip ir 1945-aisiais. Taip, iš tikrųjų, netgi ore jaučiasi kažkokia 1945-ųjų metų nuotaika: nauja pradžia, naujas ryžtas sakytum nustelbia ir gedulą, ir ginklų tratėjimą.

O be to, yra ir konkrečių rezultatų, kuriais galima tik džiaugtis. Visų pirma — pasisekė susitarti su Budapešto ginkluotųjų grupių atstovais. Puikios buvo derybos ir maloni pažintis: Malėteris, Martonas ir kiti — dar tokie jauni, beveik vaikai, o kokie nuovokūs, kokie patriotai, beveik visi jam pritaria ir jį remia, ateityje tikrai bus galima jais pasikliauti. Svarbiausia jų sąlyga — ir tai visai suprantama,— kad sudėti ginklus tektų ne prieš rusus. Kaip susitarta, rusus tam tikrose teritorijose skubiai pakeis honvėdai, ir sukilėliai ginklus atiduos šiems. Aišku, kad ginklai bus atiduoti tik formaliai: Malėteriui ir Martonui reikės naujos demokratinės liaudies kariuomenės.

Ateina telegrama iš Gomulkos ir laiškas iš Tito: tai irgi malonu, suteikia jėgų. Abi žinutės persmelktos rūpesčio — kad tik vengrai nenueitų per toli, kad tik neiškryptų iš socializmo kelio, nes gali būti nenumatytų pasekmių ir netyčia pasitarnauta stalinistams. Bet kartu abu labai palankūs ir pritaria vengrų tautai ir Imrės Nadžio vyriausybei. Gomulka rašo: „Broliai vengrai! Baikite brolžudišką kraujo praliejimą. Mes gerai susipažinę su Vengrijos vyriausybės programa, sudaryta tam, kad būtų plėtojama socialistinė demokratija, gerinamas darbo žmonių gyvenimas, kad būtų renkamos liaudies tarybos ir išvedama sovietų kariuomenė iš Vengrijos, kad sovietų ir vengrų draugystė būtų grindžiama lenininiais lygiateisiškumo principais. Mes anaiptol nesirengiame kištis į Jūsų vidaus reikalus, tačiau esame tos nuomonės, kad ši programa atitinka ne tik vengrų tautos, bet ir visos taikos stovyklos interesus. Mūsų

nuomone, tai programai turėtų pritarti kiekvienas Vengrijos patriotas, net ir tas, kurs šiuo metu yra barikadose. Ir manome, kad dabartinę Vengrijos vyriausybės programą atmesti gali nebent tik tas, kas nori, kad Vengrija nukryptų nuo socializmo kelio" O Tito laiške buvo tokios mintys: „Jūsų šalies įvykiai turi didelę reikšmę, jie peržengia Vengrijos ribas, nes tiesiogiai siejasi su tarptautiniais socializmo raidos interesais... Jugoslavijos darbo žmonėms visiškai suprantamas vengrų tautos nusivylimas dėl praeities klaidų ir nusikaltimų. Tačiau, turint galvoje ir pačius Vengrijos žmones, ir visą socializmo reikalą, ir taiką tarp tautų, būtų be galo žalinga, jei šis — beje, visiškai teisėtas,— nusivylimas pakirstų ir darbo žmonių tikėjimą socializmu ir socialistine demokratija. Jugoslavijos komunistai ir visi Jugoslavijos darbo žmonės įsitikinę, jog sąmoningi kovotojai už socializmą Vengrijoje šito neleis, kaip ir dabar neleidžia, kad įvairiausios reakcinės jėgos šiuos įvykius panaudotų savo priešiškiems socializmui tikslams. Todėl Jugoslavijos komunistai ir mūsų šalies darbo žmonės reiškia didžiausią pagarbą tiems žmonėms kaimyninėje Vengrijoje, kurie šiomis dienomis deda didžiausias pastangas, kad tragiški mūšiai virstų nauju taikiu periodu ir kad būtų apginta tautos socialistinė ateitis. Todėl Jugoslavija ir sveikina naująją Vengrijos vyriausybę ir partinę vadovybę, Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybės spalio 28 dieną padarytą pareiškimą... Jugoslavijos tautos ir Jugoslavijos Komunistų partija linki draugo Janošo Kadaro vadovaujamam Vengrijos Darbo žmonių partijos prezidiumui ir Imrės Nadžio vadovaujamai vyriausybei sėkmės šiame sunkiame, daug jėgų reikalaujančiame darbe..."

Visa tai ne tik malonu, bet ir gana svarbu. Tito ir Gomulkos parama dabar labai pravers prieš rusus, sustiprins Imrės Nadžio pozicijas ir autoritetą. O be to, yra dar viena priežastis džiaugtis šiais laiškais: Rumunijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje Vengrijos įvykiai buvo sutikti labai priešiškai. Panašūs atgarsiai ir Rytų Vokietijoje. Matyt, čekų, rumunų, bulgarų ir Rytų vokiečių „rakošiai" ir „gerės" nesijaučia saugūs, bijo, kad ir jiems kada neateitų eilė. Požonės ir Bukarešto radijo laidos vengrų kalba — vien apie kontrrevoliuciją, banditizmą, imperialistų siautėjimą ir taip toliau; nukopijavus „Pravdos" receptą — „pasikėsinimas prieš liaudį"! Tuo tik nuteikiami vengrai prieš jį, prieš Nadį, duodama peno nacionalizmui, šovinizmui ir kitokiems „izmams". Per revoliuciją skambėjo visokių reikalavimų, tačiau kad būtų buvusi šneka apie tai, jog Vengrijai reikią susigrąžinti Erdėjų, Felvidėkę ar Bačką,— tikrai ne, tokie dalykai tiktai padidintų tarptautinį įtempimą, tai visiškas šmeižtas, tiktai aitrina žaizdas, ir daugiau nieko. Jam vienam, aišku, sunku stoti į ginčą su kitų liaudies demokratijos šalių stalinistais, dabar — padedant Gomulkai su Titu — bus lengviau. O be to, dar yra ir trečioji priežastis, dėl ko jis toks optimistas, ir ji svarbesnė už visas kitas,— nagi iš Maskvos sugrįžo Mikojanas su Suslovu ir atvežė tokią „dovaną", kuri viršijo visas jo viltis

ir lūkesčius: atvežė oficialią sovietų vyriausybės deklaraciją dėl socialistinių šalių tarpusavio santykių.

Šis dokumentas, bent jau Vengrijos įvykių atžvilgiu, yra istorinės reikšmės, jis ir nulems Imrės Nadžio laikyseną. Galų gale neužmirškime, kad kalbame apie tokį žmogų, kuris tvirtai tiki marksizmu-leninizmu, kuris savo gyvenimo dalį yra praleidęs Maskvoje ir kuriam sovietų vyriausybės pareiškimas,— juo labiau šitoks pareiškimas,— tikros veikimo ir mąstymo gairės.

Spalio 30-osios deklaracija skambėjo taip:

„Nepajudinamas Sovietų Sąjungos santykių su užsienio valstybėmis pagrindas buvo ir yra visų valstybių taikaus sambūvio, draugystės ir bendradarbiavimo politika.

Giliausiai ir nuosekliausiai ši politika reiškiama socialistinių šalių savitarpio santykiuose. Vienijamos bendrų socialistinės visuomenės sukūrimo idealų ir proletarinio internacionalizmo principų, didžiosios socialistinės nacijų sandraugos šalys gali grįsti savo savitarpio santykius tik visiško lygiateisiškumo, teritorinio vientisumo, valstybinės nepriklausomybės ir suverenumo gerbimo, nesikišimo į viena kitos vidaus reikalus principais. Tai ne tik nepašalina, bet, atvirkščiai, numato glaudų brolišką socialistinės sandraugos šalių bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą ekonominėje, politinėje ir kultūrinėje srityse.

Šiuo pagrindu po Antrojo pasaulinio karo ir fašizmo sutriuškinimo susidarė, sustiprėjo ir parodė savo didžią gyvybinę jėgą liaudies demokratijos santvarka daugelyje Europos ir Azijos šalių.

Naujosios santvarkos kūrimosi ir gilių revoliucinių visuomenės pertvarkymų procese buvo nemaža sunkumų, neišspręstų uždavinių ir tiesioginių klaidų, tarp jų ir socialistinių šalių tarpusavio santykiuose; šie pažeidimai ir klaidos menkino lygiateisiškumo principą socialistinių valstybių savitarpio santykiuose.

Sovietų Sąjungos Komunistų partijos XX suvažiavimas kuo ryžtingiausiai pasmerkė tuos pažeidimus bei klaidas ir iškėlė uždavinį Sovietų Sąjungai savo savitarpio santykiuose su kitomis socialistinėmis šalimis nuosekliai įgyvendinti lenininius tautų lygiateisiškumo principus. Jis paskelbė, kad reikia visiškai atsižvelgti į kiekvienos šalies, stojusios į naujo gyvenimo kūrybos kelią, istorinę praeitį ir ypatybes.

Sovietų vyriausybė nuosekliai įgyvendina šiuos istorinius XX suvažiavimo nutarimus, kurie sudaro sąlygas socialistinių šalių draugystei ir bendradarbiavimui toliau stiprinti nepajudinamu visiško kiekvienos socialistinės valstybės suverenumo pagrindu.

Kaip parodė pastarojo laiko įvykiai, kilo reikalas padaryti atitinkamą pareiškimą apie Sovietų Sąjungos poziciją jos savitarpio santykiuose su kitomis socialistinėmis šalimis, visų pirma ekonominėje ir karinėje srityse.

Sovietų vyriausybė yra pasirengusi bendrai su kitų socialistinių valstybių vyriausybėmis apsvarstyti priemones, užtikrinančias tolesnį socialistinių šalių ekonominių ryšių plėtojimą ir stiprinimą,

kad būtų pašalintos bet kurios galimybės pažeisti nacionalinio suverenumo, savitarpio naudos ir lygiateisiškumo ekonominiuose santykiuose principus.

Šie principai turi būti taikomi ir patarėjams. Yra žinoma, kad pirmuoju naujos visuomeninės santvarkos formavimosi laikotarpiu Sovietų Sąjunga, liaudies demokratijos šalių vyriausybių prašoma, siuntė į šias šalis tam tikrą skaičių savo specialistų — inžinierių, agronomų, mokslo darbuotojų, karinių patarėjų. Pastaruoju metu sovietų vyriausybė ne kartą kėlė socialistinėms valstybėms klausimą dėl savo patarėjų atšaukimo.

Kadangi iki šio laiko liaudies demokratijos šalyse susiformavo savi kvalifikuoti nacionaliniai kadrai visose ūkinės ir karinės statybos srityse, sovietų vyriausybė laikosi nuomonės, jog reikia neatidėliotinai apsvarstyti su kitomis socialistinėmis valstybėmis klausimą, ar tikslinga toliau laikyti šiose šalyse Sovietų Sąjungos patarėjus.

Karinėje srityje svarbus Sovietų Sąjungos ir liaudies demokratijos šalių savitarpio santykių pagrindas yra Varšuvos sutartis, pagal kurią jos dalyviai prisiėmė atitinkamus politinius ir karinius įsipareigojimus, tarp jų įsipareigojimą imtis „suderintų priemonių, reikalingų jų gynybiniam pajėgumui stiprinti, siekiant apsaugoti taikų jų tautų darbą, garantuoti jų sienų bei teritorijų neliečiamumą ir užtikrinti gynybą galimos agresijos atveju".

Yra žinoma, kad pagal Varšuvos sutartį ir vyriausybių susitarimus tarybinės dalys yra Vengrijos ir Rumunijos respublikose. Lenkijos respublikoje sovietų kariuomenės dalys yra keturių valstybių Potsdamo susitarimo ir Varšuvos sutarties pagrindu. Kitose liaudies demokratijos šalyse sovietų karinių dalių nėra.

Kad būtų garantuotas socialistinių šalių savitarpio saugumas, sovietų vyriausybė yra pasirengusi su kitomis socialistinėmis šalimis — Varšuvos sutarties dalyvėmis — apsvarstyti klausimą dėl sovietų kariuomenės, esančios minėtų šalių teritorijose. Čia sovietų vyriausybė vadovaujasi tuo bendru principu, kad vienos arba kitos valstybės — Varšuvos sutarties dalyvės — kariuomenė dislokuojama kitos valstybės — Varšuvos sutarties dalyvės — teritorijoje pagal visų jos dalyvių susitarimą ir tik sutinkant tai valstybei, kurios teritorijoje jos prašymu yra dislokuota arba numatoma dislokuoti ši kariuomenė.

Sovietų vyriausybė laiko, jog reikia padaryti pareiškimą apie įvykius Vengrijoje. Įvykių eiga parodė, kad Vengrijos, pasiekusios didelę pažangą liaudies demokratinės santvarkos pagrindais, darbo žmonės teisingai kelia klausimą dėl reikalingumo pašalinti rimtus ekonomikos tvarkymo trūkumus, dėl tolesnio gyventojų materialinės gerovės kėlimo, dėl kovos su biurokratiniais iškraipymais valstybės aparate. Tačiau prie šio teisingo ir progresyvaus darbo žmonių judėjimo netruko prisišlieti tamsios reakcijos ir kontrrevoliucijos jėgos, kurios mėgina dalies darbo žmonių nepasitenkinimą panaudoti tam, kad būtų pakirsti liaudies demokratinės santvarkos pa-

grindai Vengrijoje ir kad būtų atkurta joje senoji dvarininkų ir kapitalistų santvarka.

Sovietų vyriausybė, kaip ir visa sovietų liaudis, didžiai apgailestauja, kad plečiantis įvykiams Vengrijoje buvo pralietas kraujas.

Vengrijos liaudies vyriausybės prašymu sovietų vyriausybė davė sutikimą, kad į Budapeštą būtų įvestos sovietų karinės dalys, siekiant padėti Vengrijos liaudies armijai ir Vengrijos valdžios organams įvesti tvarką mieste.

Turėdama galvoje, kad jos armija, dislokuota Vengrijoje, gali būti pretekstas dar didesniam padėties paaštrėjimui, sovietų vyriausybė davė savo karinei vadovybei nurodymą išvesti sovietų karines dalis iš Budapešto, kai tik Vengrijos vyriausybė pripažins, jog tai yra reikalinga.

Kartu sovietų vyriausybė yra pasirengusi pradėti su Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybe ir kitomis valstybėmis — Varšuvos sutarties dalyvėmis — atitinkamas derybas dėl sovietų kariuomenės buvimo Vengrijos teritorijoje apskritai.

Ginti liaudies demokratinės Vengrijos socialistinius iškovojimus šiuo momentu yra svarbiausia ir šventa darbininkų, valstiečių, inteligentijos, visų vengrų darbo žmonių pareiga"

Ką visa tai galėjo reikšti Imrei Nadžiui? Tokiam žmogui, kuris apie ką jau ką, bet apie marksistinę-lenininę šneką tai jau tikrai nusimanė ir kuriam labai daug ką turėjo pasakyti ir šis tekstas, tegu ir iškreiptas, ir pilnas prieštaravimų,— paprastam žmogui, beje, atrodantis tiktai pigi ideologija, bendros frazės, daugiau nieko.

Visų pirma — pergalę. O toks sakinys: „Vienijamos bendrų socialistinės visuomenės sukūrimo idealų ir proletarinio internacionalizmo principų, didžiosios socialistinės nacijų sandraugos šalys gali grįsti tarpusavio santykius tik visiško lygiateisiškumo, teritorinio vientisumo, valstybinės nepriklausomybės ir suverenumo gerbimo, nesikišimo į viena kitos vidaus reikalus principais",— jau reiškė Maskvos oficialų pripažinimą to, ką jis prieš dešimt mėnesių, atstumtas, vienišas ir kas minutę tikėdamasis arešto, buvo užrašęs popieriuje,— savo „penkis principus", ir tie principai šalių tarpusavio santykiuose dabar bus įgyvendinti.

Sovietų vyriausybė, kaip atrodo, savikritiškai prisipažįsta klydusi. Socialistinių šalių tarpusavio santykiuose būta „pažeidimų ir klaidų", jos „menkino lygiateisiškumo principą socialistinių valstybių tarpusavio santykiuose" Ar ne apie tą patį jis rašė anksčiau: „Socialistinės stovyklos šalyse su šaknimis reikia rauti sunkų Stalino laikų palikimą, tuos amžino pavaldumo ir vergiškumo likučius"?!

Taigi dabar jau Maskva pati mato, pati įsitikino, jog svarbiausi Vengrijos įvykių kaltininkai — tikrai ne fašistai ir ne imperialistai, o Sovietų Sąjungos užsienio politikos klaidos. Dėl to ir pasirodė tokia deklaracija, nes panašių dalykų lig šiolei nebūdavo,— ir čia anaiptol ne atsitiktinis reiškinys.

Be to, deklaracijoje yra pažadų: sovietų kariuomenė iš Budapešto bus išvesta, net ir iš visos Vengrijos, jeigu tik bus pageidautina. Turbūt, ko gero, jau ir pasigailėta, kam įsikišta. Dabar tikriausiai širsta ant Gerės. Tačiau užvis svarbiausia, kad tas pažadas išvesti kariuomenę — jau galutinai nuspręstas dalykas, kaip sakoma, „vežimėlis įklimpo, arkliai nebetraukia" ir belieka tą vežimėlį tik susigrąžinti namo. O tokia formuluotė, kad „sovietų vyriausybė yra pasirengusi pradėti su Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybe ir kitomis valstybėmis — Varšuvos sutarties dalyvėmis atitinkamas derybas dėl sovietų kariuomenės buvimo Vengrijos teritorijoje apskritai", tiesiog įduoda mintį į pačias lūpas, kad vengrai tuoj pat turį prašyti, siūlyti, net būtinai šito reikalauti; matyt, jaučia Kremlius, kad tą savo vežimą iš vengrų pelkės galės ištraukti tiktai į vieną pusę — atgal! Viskas norima padaryti taip, kaip ir pridera, ir į tą darbą sakytum dar pasikviečiamas ir jis, Imrė Nadis. Taigi tuoj pat reikia kreiptis į sovietų vyriausybę, reikia sušaukti visas Varšuvos sutarties dalyves ir nuspręsti, rasti tinkamiausią būdą, kaip tą kariuomenę grąžinti namo.

Aiškiau jau nė negali būti.

Suprantama, dabar reikia sukaupti visas jėgas, kad būtų išsaugota ir žemės reforma, ir nacionalizuotos socialistinės įmonės, ir nebūtų leista grįžti dvarininkų ir kapitalistų valdžiai. Jeigu tai pavyktų — ir ne formaliai, o iš tikrųjų,— Vengrija pasidarytų tikra socialistinė šalis. Tai būtų geriau ir Vengrijai, ir pačiai Sovietų Sąjungai. Šalis sujudusi — verda, kunkuliuoja, nelengva žmones nuraminti. O kad dabar Maskva parodė tokį draugišką gestą — tai tik be galo palengvina visą reikalą,— bus kur kas lengviau ir paprasčiau atstatyti visišką rimtį ir saugumą.

Mikojanas su Suslovu jam irgi kuo draugiškiausi: būkite ramus, girdi, dar nuramina, ir veikite ryžtingai. Kremlius jus palaikys.

O Sovietų Sąjungos gynybos ministras maršalas Žukovas spalio 29-osios vakare, pirmadienį, lankydamasis Turkijos ambasadoje ir atsakydamas į žurnalistų klausimus, pareiškia: „Padėtis Vengrijoje taisosi. Susikūrė tokia vyriausybė, kuria mes pasitikime..."

Tai todėl Imrė Nadis toks optimistas...

VII

Nepaisant visų pavojų, sunkumų ir chaoso, jis vis dėlto jaučiasi taip laisvai, kaip dar niekad gyvenime. Reikėjo mirti tūkstančiams, nuvirsti stabams, sukrusti visam pasauliui, kad Maskva vengrų politikui duotų tokią laisvę, kokią gali turėti, tarkim, koks Sudano ministras pirmininkas. Aišku, jis gerai supranta: ši laisvė duota ne todėl, kad labai juo žavėtųsi arba juo labiau tikėtų negu jo kolegomis ar pirmtakais, kurie buvo laikomi už kur kas trumpesnio pavadėlio. Nuolaidos padarytos ne iš didelio noro: jas daryti privertė tuo pat metu vykę įvykiai Lenkijoje, pasaulio nuomonė ir pa-

galiau smukęs pačios Maskvos prestižas. Chruščiovo valdžia nutarė nutaisyti geranorišką veidą ir ramiai taikiai išsisukti iš padėties. Imrei Nadžiui priekaištaujama,— apie tai šneka net užsienio radijo stotys,— kad jis viską daro pavėluotai. O kodėl pati Maskva šios deklaracijos nepaskelbė anksčiau, sakysim, prieš kokias penkias dienas?..

Jis pirmąkart gyvenime teisėtai jaučiasi savarankiškas politikas. Kad ir kokia sujaukta, kad ir kokia nestabili padėtis, jis nori grąžinti jai tvarką. Reikia surasti su žmonėmis bendrą šneką, nes lig šiolei, atrodo, jos vis dar trūko.

Ugnį nutraukti pavyko ne visai taip, kaip buvo manęs. Sovietų kariuomenė iš Budapešto vis dar neišvesta, dėl to ginkluoti sukilėliai niršta, o ir pasakėlė apie „Trojos arklį" dar turi įtakos — daugumas vis nesudeda ginklų. Ir tie, kuriuos uždega jau vien tai, kad rankose šautuvas, ir kurie pritvinkę baisiausios neapykantos praėjusiam dešimtmečiui, dabar, paskelbus ugnį nutrauktą, patys ieško sau „darbo": prasideda išvaikyto saugumo medžioklė. Buvę saugumiečiai dabar persirengę civiliais ar milicininkų uniforma, jie lindi savo butuose ar slepiasi rūsiuose. Jei kuris nors gatvėje atpažįstamas, jam — amen. Arado gatvės ir Bulvaro kampe kabo pakartas žmogus — tai minios darbas; ant kaklo lentelė: „Šitaip bus visiems saugumo galvažudžiams". Revoliucijos laikraštis „Magyar Honvéd" lapkričio 3 dienos numeryje taip aprašo vieną gatvės sceną: „Kilpa vyrui ant kaklo jau užsiveržė, jau pakibo kūnas, sulingavo šaltam lapkričio vėjyje. Mirtis čia pat. Tik staiga tą akimirką kažkas suriko iš minios: „Nupjaukite virvę, aš jį gerai pažįstu! Jis ne iš saugumo, jis — Kelemenas iš Kėbanės!" Laimei, dar nebuvo vėlu. Pilietis Kelemenas buvo nugabentas į ligoninę..." Tokių pavyzdžių, kur aukos — nekaltai įtarti žmonės, būtų galima pateikti tiek ir tiek. Pamačius kokį aviacijos karininką arba honvėdų armijos ansamblio dalyvį, šaunama tiesiai be perspėjimo, mat dėl šviesiai melsvų antpečių manoma, kad saugumiečiai. O jei važiuojant kokiam automobiliui be numerio staiga kažkas iš gatvės surinka, kad jame sėdi saugumietis, nuosprendis įvykdomas tuoj pat — nė dokumentų netikrinus, ir taip toliau.

Pirmoji revoliucijos savaitė buvo nuostabaus tyrumo, apie tai net sukurtos legendos. Ir vis dėlto gryna teisybė, kad krautuvių vitrinos išdaužtais langais stovėjo neliečiamos, nors jose buvo daug visokių gražių, pagundą keliančių daiktelių. Kai tuo metu stalinistų radijas koneveikė sukilusį jaunimą, apšaukdamas jį banditais ir vagimis, juvelyrinių krautuvių prekės vitrinose gulėjo niekieno nesaugomos ir niekas jų neėmė, o šalia ar viršuj dar būdavo padėtas raštelis: „Tai šitaip vengrai vagia!" Kitur, tuščiose vitrinose, irgi gulėdavo raštelis: „Apyrašas", o po smulkių vitrinos daiktelių sąrašu trumputė pastaba: „Išvardintus daiktus atidavėme saugoti namo kiemsargiui" Tačiau dabar kartu su politiniais kaliniais išėjo iš kalėjimų ir daug kriminalinių, todėl kasdien būdavo ir įsilaužimų, ir apiplėšimų, ir išprievartavimų.

Didžiausios skerdynės įvyko spalio 30-ąją priešpiet Respublikos aikštėje. Čia, priešais Erkelio teatrą, stovėjo Budapešto miesto partijos komitetas. Dar spalio 23-iąją po pietų, kai vyko studentų demonstracija, vieno leitenanto ir puskarininkio vadovaujami čia buvo atvesti saugoti komiteto 45 saugumo pajėgose tarnaują kareiviai. Jie buvo jauni, 21—22 metų, pašaukti į privalomą tarnybą 1955-aisiais. Kareiviai įsitaisė pastato viduje, čia ir liko ligi pat spalio 30-osios, nes jokio kitokio įsakymo nebuvo gavę, o išeiti lauk dėl susiklosčiusios situacijos nedr

Tą atmintiną spalio 30-osios rytą į pastatą sunkvežimis atvežė mėsą. O čia pat netoliese prie maisto prekių parduotuvės stovėjo didžiulė žmonių eilė. Šie, pamatę kraunant iš sunkvežimio mėsą ir nešant į partijos komitetą, labai pasipiktino, ir greitai visus apskriejo žinia, kad mėsa nešama ten pasislėpusiam saugumui. Mat aplinkui buvo pilna ginkluotų sukilėlių, o eilėje stovėję žmonės jiems viską apsakė.

Ginkluoti žmonės priėjo prie durų, kur budėjo milicininkai,— jie čia stovėdavo ir anksčiau, ir prieš revoliuciją. Pasiteiravo dėl saugumiečių, parodė savo pažymėjimus ir norėjo prasmukti į pastatą ir jį apieškoti. Į vidų šiaip taip jie įsmuko, bet iš ten tuoj pat buvo išgrūsti. Saugumo leitenantas sulaikė jų vadą ir nulydėjo jį pas komiteto sekretorių Imrę Mezę.

Mezė buvo vienas iš garbingiausių aparato žmonių. Dalyvavo Ispanijos pilietiniame kare, prancūzų Pasipriešinime, galiausiai smarkiai susigrūmė su Rakošiu, kuris jo negalėjo pakęsti ir jį niekindavo kaip galėdamas. Be Jožefo Kebelio, jis buvo vienintelis iš partinio aparato, drįsęs netgi raštiškai paprieštarauti dėl Nadžio pašalinimo iš partijos. O pats didžiausias jo nuopelnas buvo tai, kad jis suorganizavo Raiko perlaidojimą iš naujo, tai yra spalio 23-iosios „generalinę repeticiją“

Spalio 30-osios rytą Mezė kaip tik tarėsi su Gynybos ministerijos atstovais dėl ginkluotos darbininkų milicijos sukūrimo įstaigoms, įmonėms saugoti ir vyriausybei remti. Gynybos ministerijai atstovavo pulkininkai Astalošas ir Papas.

Atvestą areštuotąjį Mezė išklausė ir sužinojo, kad prieš partijos komitetą rengiamas ginkluotas puolimas, todėl tuoj pat davė įsakymą sustiprinti jo sargybą.

Ir visi šie faktai: ginkluota saugumo sargyba, mėsos kraustymas iš sunkvežimio ir nešimas į namą ir pagaliau tai, kad į vidų įėjo du honvėdų pulkininkai (įniršusi minia juos palaikė persirengusiais saugumiečiais) ir kad vienas sukilėlis sulaikytas,— padarė savo; jų visiškai pakako, kad ginkluota minia apsuptų komitetą ir atidengtų į jį ugnį.

Iš pastato irgi buvo atsakyta ginklu. Komiteto šturmas truko kelias valandas. Mezė su savo žmonėmis šaukėsi telefonais pagalbos kur tik įmanė, tačiau veltui. Nei partijos Centro Komitete, nei Ministrų Taryboje neatsirado nieko, kas juos apgintų.

Galiausiai Gynybos ministerija jiems pasiuntė tris tankus —

jie ir nulėmė jų likimą. Sukilėliai apspito tankus ir įtikino tankistus pereiti į jų pusę. Tankistai atsisuko į namą ir paleido ugnį — gynėjų padėtis pasidarė beviltiška.

Honvėdų karininkai galų gale patarė Mezei pasiduoti. Šis irgi sutiko, kad taip būsią geriau: išeisiąs jis pats į lauką su balta vėliava, lydimas pulkininkų Astalošo ir Papo. Ir pasakysiąs sukilėliams, kad pasiduoda ir kad tie būtų žmoniški saugumo kareiviams, juk jie visi tiktai eina tarnybą, tik vykdo įsakymą ir yra paprasti valstiečių vaikai.

Tačiau tai, kas dėjosi paskui, buvo kraupu: ginkluoti nugalėtojai ir įtūžusi minia gailesčio nepažino. Buvę šalimais Vakarų reporteriai savo aparatais „įamžino" minios nuosprendį. Saugumo kareivius, išėjusius iš pastato iškeltom rankom, tuoj pat nušlavė kulkų kruša. O pulkininkas Papas bemat buvo pakartas po medžiu galva žemyn, paskui dar iš visų pusių spardomas ir spjaudomas. Kiti — aplieti benzinu ir padegti. Revoliucijos metu ėjęs laikraštis „Magyar Függetlenség" lapkričio pirmos numeryje smulkiai aprašo šį „liaudies nuosprendį", ir nors pačiam sukilimui pritaria, tačiau priduria: „Vis dėlto teisybės dėlei reikia pasmerkti tuos, kurie pasėjo tą anarchiją, sukurstė šį brolžudišką karą ir kuriems tokios baisios skerdynės teikia vien malonumą".

Įvykiai Respublikos aikštėje, per kuriuos Imrė Nadis neteko vieno geriausių savo šalininkų — Imrės Mezės ir kurie ėmė kartotis ir kituose partijos komitetuose, Nadį aiškiai įtikino ne tik tuo, kad partija jau visiškai žlugusi, bet ir tuo, kad jis tikrai neturi tokios jėgos, kuri jam padėtų įgyvendinti savo planus, savo programą. Dabar, kai rusai jau kuris laikas elgiasi pasyviai, kai saugumas paleistas, galingiausia jėga sostinėje — įvairios ginkluotos sukilėlių grupuotės, nuo drausmingų ir padorių studentų ligi fašistuojančių grupelių ir iš kalėjimų išėjusių kriminalinių nusikaltėlių,— jomis pasitikėti jis negalėjo.

Esant tokioms aplinkybėms pasidarė itin aktualu sukurti vieningas ginkluotąsias pajėgas, kurios pajėgtų įvesti tvarką, kad vėlei grįžtų taikus ramus gyvenimas. Čia ypač nusipelnė Budapešto milicijos viršininkas Šandoras Kopačis. Jis savo „karjerą" pradėjo paprastu darbininku. 1944-aisiais, dar visai jaunas, įstojo į Miškolco partizanų būrį ir su ginklu kovojo prieš vokiečius. Jis buvo Vengrijos komunistas, o ne Maskvos statytinis, ir sunkiaisiais Rakošio diktatūros metais niekam nebuvo paslaptis, kad jis palaiko Nadžio ir jo draugų pusę. Jis suprato spalio įvykius ir niekaip nesutiko juos vadinti kontrrevoliucija. Kaip ir kiti inteligentai komunistai, savo kritinėmis pastabomis ir patarimais rėmę Imrę Nadį, jis irgi norėjo prisidėti — stengėsi, kad milicija pasitarnautų taikiems pozityviems tikslams. Per minios susirėmimus milicininkai daugiausia elgdavosi pasyviai, vadinasi, nebuvo linkę kovoti rusų pusėje ir šaudyti į sukilėlius, o kartais būdavo ir taip, kad jie atiduodavo sukilėliams savo ginklus. Dėl tokio elgesio jie pelnė žmonių pagarbą, ir Kopačiui pavyko pasiekti, kad milicijos pastatas

Ferenco Deako aikštėje ir jo ginklų sandėlys liktų nepajudintas. Ir kai sykį daugiatūkstantinė minia patraukė prie didžiulio gelsvo pastato, reikalaudama įleisti vidun paieškoti milicininkų drabužiais persirengusių saugumiečių, prieš žmones išėjo patsai Kopačis ir juos nuramino,— tuo buvo išvengta kraujo praliejimo.

Matydamas, kad vyriausybė, tai yra Imrė Nadis, neturi tokios jėgos, kuria galėtų remtis, jei galutinai atsiskirs nuo stalinistų, ir norėdamas, kad mieste baigtų karaliauti chuliganai ir fašistai, Kopačis su savo šalininkais nuo spalio 28-osios Deako aikštėje ėmė steigti naują ginkluotą apsaugą — Nacionalinės gvardijos būrius. Jam buvo aišku: iš šios padėties bus galima išeiti tik tada, jeigu tos ginkluotosios pajėgos, kurios nepraliejo vengrų tautos kraujo, susijungs su pačiais garbingiausiais ir šviesiausiais žmonėmis iš sukilėlių tarpo. Todėl naująją Nacionalinę gvardiją sudarė dvi svarbiausios jėgos: Budapešto milicija ir studentija. Pastarieji, gavę savo draugų rekomendacijas ir ligi šiol ginklų neturėję, buvo apginkluoti čia pat, Deako aikštėje. Dar kiekvienas gavo po tautinį kaspiną ir gvardiečio pažymėjimą.

Ir paskui kasdien gatvėse pasirodydavo vis daugiau gvardiečių, jie eidavo sargybą svarbiausiuose punktuose, užbėgdami už akių sauvalei ir gatvės nuosprendžiams. Ir daugelis iš tų, kurie vėliau Kopačį kaltino Tėvynės išdavimu, už savo gyvenimą galėjo pasakyti ačiū kaip tik jo sukurtai Nacionalinei gvardijai.

Spalio 30-ąją liaudies armijoje susikūrė Revoliucinė taryba ir iš vadovybės buvo išgrūsti užkietėję stalinistai: generolas majoras Lajošas Totas, generolas leitenantas Ištvanas Sabas, generolai majorai Jenė Hazajus ir Ferencas Hidvėgis. Revoliucinė taryba pareiškė, kad „pritaria darbo jaunimo ir Revoliucinės vengrų inteligentijos tarybos nutarimams ir reikalavimams. Armija palaiko liaudies pusę, kad būtų apginti mūsų šlovingos revoliucijos iškovojimai".

Imrė Nadis, Janošas Kadaras ir Ferencas Miunichas ne kartą vedė derybas su įvairių ginkluotų grupių atstovais ir vadais. Ir turėjo progos įsitikinti, kad daugumas šių jaunų žmonių anaiptol nesistengia nuversti socializmo iškovojimų, o atvirkščiai: labai daug jų — komunistai, demokratinių įsitikinimų žmonės; be to, visai lengvai pavyko susitarti, kad ši suirutė, sumaištis, šaudymai be rimtos priežasties, tie vadinamieji „liaudies nuosprendžiai" revoliucijai tiktai kenkia.

Antradienį vakare 10 valandą 43 minutės ginkluoti sukilėliai kreipėsi į šalį tokiu atsišaukimu:

„Naujoji Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybė, atsižvelgdama į kritusias aukas šioje šlovingoje išsilaisvinamojoje kovoje ir daugelio didvyrių pralietą kraują, nutarė: saugant tai, kas jau iškovota, pradėti kurti nepriklausomą ir suverenią Vengrijos Respubliką.

Tačiau kad išsipildytų mūsų žmonių svajos ir lūkesčiai, pirmiausia reikalinga rimtis, turi būti atstatytas visuomenės saugu-

mas. Spalio 23-oji — didžiausioji mūsų liaudies kovos diena. Nutilus-mūšiams ir sovietams pradėjus išvesti kariuomenę iš Vengrijos, draugai Kadaras ir Miunichas susėdo tartis su ginkluotų revoliucinio jaunimo grupių vadais ir atstovais ir po derybų, trukusių tris valandas, buvo nutarta: įsteigti Budapešto IX rajono revoliucinę jaunimo tarybą, į kurią įeitų VIII ir IX rajonų kovotojai (Kiliano kareivinės, Tompos gatvė, Korvino skersgatvis, Gaisrininkų ir Berzencejaus gatvės). Ir šis revoliucinis jaunimas kartu su Honvėdų revoliucine taryba paimtų savo žinion VIII ir IX rajonus — ir gyventojų, ir visuomeninių pastatų apsaugą, nes saugumo pajėgos paleistos, o atskiros ginkluotos grupės ir kitokie elementai gali išprovokuoti naują kraujo praliejimą. Revoliucinė taryba kviečia visus šalies ir Budapešto laisvės kovotojus jungtis į vieningą frontą. Tik šitaip galės išsipildyti mūsų daug kentėjusios, bet dabar jau išsivadavusios tautos šimtmečių svajonė — turėti nepriklausomą, laisvą, demokratinę Vengriją".

Vienas iš pasirašiusiųjų atsišaukimą buvo pulkininkas Malėteris.

Nacionalinės gvardijos sukūrimas, honvėdų perėjimas į revoliucijos pusę, pagaliau tai, kad didžioji dalis sukilėlių ėmė palaikyti vyriausybę, leido konsoliduotis ir armijai. Gynybos ministerijoje įkuriamas Revoliucinis Vengrijos gynimo komitetas. Vėlai naktį Imrė Nadis parašė pareiškimą, kuriuo pritarė šio komiteto sukūrimui, dar labiau pabrėždamas jo reikšmę. „Revoliucinis Vengrijos gynimo komitetas,— sakoma pareiškime,— suvienys revoliucijos mūšiuose dalyvavusias grupes, armiją ir miliciją, darbininkiją ir studentiją".

Šiomis valandomis naujasis valdžios organas buvo greičiau dar tikslas negu tikrovė, tačiau gyvenime jis ėmė reikštis kur kas greičiau, negu buvo tikėtasi. Dar kokią dieną ar dvi mieste „lygiagretčiai" siautėjo ir gatvių nuosprendžiai, tačiau netrukus viskas ėmė krypti į gerąją pusę: tvarka, ramybė tiesiog kas valandą grįžo.

Imrė Nadis puikiai suprato, kad vien koordinuoti ginkluotąsias pajėgas toli gražu nepakanka — reikia išspręsti ir politinį klausimą. Sukilusi streikuoja sostinė, nesnaudžia ir provincija. Ypač neramu Dėryje, jis pasidaręs sakytum centras: į jį siunčiami delegatai ne tik iš įvairių Uždunojės miestų, bet ir iš Miškolco, Čepelio, Alfeldo nacionalinių tarybų. Susikuria Uždunojės nacionalinė taryba, kviečianti prie jos prisijungti visas nacionalines tarybas ir pareiškianti, kad Boršodo medės, Bačo-Kiškuno medės ir Čepelio darbininkų tarybos jau prisijungusios. Ir pageidaujanti sukurti Uždunojėje vieningą karinę vadovybę. Galiausiai išsiunčiama atstovų delegacija į Budapeštą pareikšti: „Jei vyriausybė neįvykdys pagrindinių reikalavimų, ji nebus pripažinta"

Aišku, kad gresia pavojus, jog bus sukurta kita vyriausybė,— toks pasiūlymas girdėti Dėrio tarybos posėdyje. Šaliai suskilus perpus, pasekmės gali būti ypač tragiškos. Reikia vis dėlto rasti kokį nors politinį sprendimą.

Tačiau pirmiausia reikia susitaikyti su draugais. Jis susiieško Lošoncį ir paprašo būti kartu, taip pat pasikalba su Vašarheju, Jožefu Siladžiu ir Jene Sėliu. Nusiunčia žinią ir Revoliucinei inteligentijos tarybai: nepykite, girdi, jūsų teisybė.

Pagaliau, tegu ir labai pavėluotai, vis dėlto reikia visiems paaiškinti — ir Vengrijai, ir pasauliui,— kad rusus pasikvietė tikrai ne jis. Trečiadienio vakare per radiją pasigirsta: „Broliai vengrai! Mūsų visų skausmas, mūsų visų gėda buvo du dalykai, dėl kurių sukilo aistros ir buvo pralietas šimtų žmonių kraujas. Pirmasis — tai sovietų armijos pakvietimas į Budapeštą, antrasis — ypatingoji karinė padėtis. Visiškai atsakingai ir tvirtai pareiškiame, kad Ministrų Tarybos pirmininkas Imrė Nadis apie tuos abu nutarimus nieko nežinojo. Po jais Imrės Nadžio parašo nėra. Šie potvarkiai gula ant Andrašo Hegediušo ir Ernės Gerės sąžinės, jie už tai atsakingi prieš tautą ir istoriją“ Komentatoriai, kaip matyti, persistengė: gelbėjo Nadį net nuo ypatingosios padėties, o juk būtų pakakę pasakyti, kad toji padėtis niekam nebuvo praktiškai pritaikyta. Vis dėlto, kaip matome, labai sunku žiūrėti teisybės, kad nenukryptum nei į vieną, nei į kitą pusę.

Tačiau svarbiausia dabar ne tai, dabar pagrindinis dalykas — vietoj nuverstos diktatūros rasti naujas politines formas. To reikalauja tauta, pagaliau ir tvarkos grąžinimo interesai: juk šimtąkart bus geriau, jei žmonės kovos partijose, o ne gatvėse,— kur kas paprasčiau pralaimėti rinkimus negu būti pakartam. Taigi kyla nutarimas — atkurti daugpartinę sistemą.

Spalio 30-osios Maskvos deklaracija iš Imrės Nadžio laukia, kad būtų apginti socializmo iškovojimai. Argi tai prieštarauja daugiapartiškumui? Šiam senam jo ginčo objektui su Rakošiu? Kai 1954-aisiais rengėsi partijos III suvažiavimui, tarp jo referato tezių buvo ir toks sakinys: „Liaudies demokratijos šalyse tokie organai kaip Liaudies frontas vienija visas koalicines partijas... įstatymų leidžiamoji valdžia ir vyriausybė yra koalicinės“. Tada per ginčą Politiniame biure šis sakinys iš referato buvo išbrauktas: kam kalbėti apie partijas, jeigu jų nėra ir jei nevalia jų atnaujinti? O paskui, kaltinant jį „dešiniuoju“ nukrypimu, tas atvejis jam šimtąsyk buvo prikištas kaip „įrodymas“. O jis pats, nors ir norėjo išsaugoti vadovaujantį Komunistų partijos vaidmenį, niekad nebijojo, kad, tarkim, Liaudies frontas ar kokia kita partija galėtų patraukti daugybę žmonių,— juk vis tiek viskas socializmo labui. O po XX partijos suvažiavimo Maskvoje iš principo susiklostė nauja padėtis: suvažiavimas pripažino teisę kiekvienai šaliai eiti į socializmą savais keliais. Tai kodėl Vengrija negalėtų pasirinkti daugpartinės sistemos kelio? Kodėl ir kitos partijos, atsikračiusios praeities klaidų, negalėtų padėti kurti socializmo? O dabar paskelbti kovą daugiapartiškumui — vadinasi, tiktai pasitarnauti stalinizmo restauravimui ar dešiniesiems kontrrevoliucionieriams.

Taigi spalio 30-ąją, antradienį po pietų, jis pareiškia vengrų tautai, kad vyriausybė, „norėdama dar labiau demokratizuoti šalies

gyvenimą, panaikina vienpartinę sistemą ir nuo šiol demokratiškai bendradarbiaus su 1945 metais atnaujintomis koalicinėmis partijomis. Tam tikslui vyriausybės aparate sukuriamas siauresnis kabinetas, kurio nariai: Imrė Nadis, Zoltanas Tildis, Bėla Kovačas, Ferencas Erdejis, Janošas Kadaras, Gėza Lošoncis ir socialdemokratų partijos iškelti atstovai"

Pareiškimo formuluotė gana atsargi: kalbama tik apie tas koalicines partijas, kurios buvo 1945-aisiais, tai yra apie Smulkiųjų savininkų, Socialdemokratų, Valstiečių ir Komunistų partijas, ir ne daugiau. Ir su jomis, beje, bus tiktai „demokratiškai bendradarbiaujama", tai yra anaiptol ne kaip partija su partija, ne lygiateisiais pagrindais, o tik kaip su Liaudies frontu. O ir pati to „siauresnio kabineto" sudėtis tokia, jog net pačiam baikščiausiam stalinistui, kad ir kokia laki būtų jo fantazija, bijotis tikrai nėra ko.

Kadaras Nadį visaip remia. Kiek susijaudinusiu balsu,— juk kalba eina apie partijos vienvaldystės praradimą,— per Košuto radiją praneša: „Visai atsakingai pareiškiu, jog tiems nutarimams, kuriuos šiandien priėmė Ministrų Taryba,— kad pagaliau baigtųsi brolžudiškas karas ir liautųsi liejęsis žmonių kraujas,— pritarė visa Vengrijos Darbo žmonių partijos vadovybė, visi jos nariai" Vadinasi, ir Miunichas, ir Apras, ir Kišas, ir Santas.

Pritaria, aišku, ir rusai — Mikojanas su Suslovu. Jie vis dar, kaip ir anksčiau, tebėra Akademijos gatvėje, nes niekaip neįsivaizduojama, kad toks svarbus nutarimas atsirastų be jų žinios ir pritarimo.

Ir tai dar ne viskas: jie susitaria su Nadžiu ir Kadaru, kad sovietų kariuomenė iš Budapešto bus išvesta. Taip, kaip ir skelbia Maskvos spalio 30-osios deklaracija. Ir būsią pradėtos derybos dėl sovietų armijos išvedimo iš Vengrijos apskritai. Tam juos įgalioję ir sovietų vyriausybės deklaracija, ir patsai Chruščiovas.

Todėl antradienį po pietų, likus kelioms minutėms ligi penkių, Imrė Nadis vengrų tautai jau praneša: „Mieli tautiečiai! Pranešu Jums, kad vyriausybės reikalavimu sovietų armija iš mūsų teritorijos jau ėmė trauktis"

O vakare 7 valandą 20 minučių Miškolco radijas dar patvirtino: „Dėmesio! Prieš kelias minutes paskambino mūsų korespondentas iš Nyredhazos ir pranešė, kad per Nyredhazą visą laiką iš Vengrijos žygiuoja sovietų daliniai. Papasakojo net vieną itin malonų epizodą. Nyredhazos centre stovėję sovietų tankai. Kariškių vadai ir paklausę gyventojų, kuris čia kelias einąs link Zahonės, link vengrų sienos. Nyredhazos gyventojai, tai girdėdami, suprantama, su didžiausiu džiaugsmu tą kelią parodę"

VIII

Naujai pradėtame leisti laikraštyje „Igazság", kurį redagavo Diula Oberšovskis, Jožefas Galis ir kiti revoliucingi studentai, kairiosios pakraipos jaunimas, vienas žurnalistas rašo taip:

„Galiausiai pavyko prasibrauti ir į partijos Centro Komitetą Akademijos gatvėje. Tos pačios Vengrijos Darbo žmonių partijos, kuri netrukus žada persikelti į kitą vietą, į Nadoro gatvę. Janošas Kadaras, nors ir turėjo labai svarbias derybas, vis dėlto surado valandėlę laiko mus painformuoti apie partijos reformą ir pozicijas. Marmuro kolonų vestibiulis, visiška tyla. Ant kėdžių susėdę vaikinai mėlynais žieminiais paltais ir rusiškom kepurėm —Mikojano ir Suslovo palydovai. O patį pastatą, beje, saugo revoliucijos honvėdai.

Janošas Kadaras prašo [illegible]
Su kuo?— klausiu jo. Su Mikojanu ir Suslovu, atsako, dėl sovietų armijos išvedimo. Netrukus pasirodo ir Ministrų Tarybos pirmininkas Imrė Nadis. Derybos tikrai turėtų būti pavykusios. Atvyksta dar filosofas Derdis Lukačas, poetas Ištvanas Eršis ir dar vienas studentas su mergina. Eršiui tenka ne tiktai popierius parodyti, bet dar ir garbės žodžiu prisiekti, kad yra iš tikrųjų Švietimo ministras, nes per didelę sumaištį, reikalų krūvą dar nebuvo laiko įsigyti asmens pažymėjimą. Dabar Janošo Kadaro priimamojo tarpduryje pasirodo ir Mikojanas su Suslovu. Suslovo veide — šypsena, pažįstama iš nuotraukų, Mikojanas — anaiptol ne toks pasitempęs, kaip kad manėme. Jo plaukai ir ūsai smarkiai pražilę. Abu tamsiai mėlynais žieminiais paltais.

Kaip tuoj pat sužinojau, jie čia buvę kelias valandas ir praėjusią savaitę, o dabar vėl sugrįžę atgal, kad savo akimis pamatytų tikrą Budapešto ir Vengrijos įvykių vaizdą. Atrodo, jog sovietų vyriausybės pareiškimas, kuriame apgailestaujama, kad Vengrijai teko pralieti kraują, bus atsiradęs po Mikojano apsilankymo ir informacijos. Aš stoviu visai šalia durų, ir gal iš įpročio, gal dėl to, kad ir mane laiko valstybės vyru,— juk kaipgi nesigriebsi revoliucinio jumoro;— paspaudžia ranką ir man. Esame lygiateisės pusės — vengrų spauda ir sovietų vyriausybė. Mikojanas su Suslovu nuskuba laiptais žemyn, įsėda į sovietų tanką, ir šarvuotas karavanas pajuda aerouosto link. Kai šios eilutės pasirodys laikraštyje, jie jau bus beskrendą Maskvos pusėn“

Žurnalistas savo straipsneliui netgi pavadinimo neparašo, matyt, jam atrodo, kad tai nesvarbu, tačiau jis nė nenujaučia, kad likimas jam lėmė būti vienos lemtingos Vengrijai akimirkos liudytoju.

Taigi Mikojanas su Suslovu išvažiuoja. Atsiskiria su vengrais kuo draugiškiausiai, kuo geriausiai vienas kitą suprasdami.

Derybose su jais tarėsi Imrė Nadis, Kadaras ir Tildis. Tildis atvirai kėlė visus klausimus: daugiapartiškumą, sovietų kariuomenės išvedimą ir išstojimą iš Varšuvos sutarties. Jis pasakė, kad žmones dabar tik šitaip galima nuraminti, ir patikino, kad Vengrija prieš Sovietų Sąjungą tikrai nesiimsianti jokių žygių. Vengrija norinti tikros vengrų ir sovietų draugystės, pagrįstos ne prievarta, o savitarpio supratimu, ne įtarimais, o pasitikėjimu.

Mikojanas su viskuo sutinka. Girdi, ir jis pats, ir sovietų vy-

riausybė visiškai pasitikį dabartiniais Vengrijos vadais. Patys matą, kad padėtis labai paaštrėjusi ir naujos kariuomenės tikrai neatsiųsią. Jie irgi rimtai žiūrį į spalio 30-osios sovietų deklaraciją ir visai nenorį kištis į šalies gyvenimą; pagaliau jeigu ir norėtų — negalėtų, nežinotų nė nuo ko pradėti, tai tegu jau draugai vengrai darą taip, kaip jiems patiems atrodą geriau. Tiktai vieno prašą: išsaugoti socializmo iškovojimus ir neleisti grįžti senajai tvarkai Ir labiausiai biją, kad Vengrija nevirstų sovietams priešiška baze.

Dėl to sutinka visi. Ir — beveik nelieka abejonės, kad Mikojanas kalba nuoširdžiai. „Pravda“ irgi savo balsą pakeičia, net ir Maskvos radijas: reikia, girdi, remti Nadžio vyriausybę ir mažiau linksniuoti kontrrevoliuciją. Miškolco karinė vadovybė praneša, kad Zahonė rengiasi išleisti rusų kariuomenės būrius, Sabolčo-Satmaros medės darbininkų tarybos radijas dar patvirtina, kad Zahonėje vienas būrys jau per Tisą persikėlęs, o kitas — posūkyje tarp artilerijos bazės ir Tisos, tuo tarpu kiti būriai laukia savo eilės tarp Zahonės ir Tisadobšės. „Nesijaudinkite, mieli klausytojai, kad jie iškeliauja ne tuo keliu, kuriuo atėjo... Grįžti kelių yra daug...“

Tildis tvirtai įsitikinęs: su rusais, girdi, galima derėtis ir jie tave supras, tiktai labai svarbu, kad jie jaustų, jog žmogus su jais kalbi nuoširdžiai. Jis kloja senus prisiminimus, dar iš tų laikų, kai buvo parlamento pirmininkas, atsimena savo kalbas su Vorošilovu. Jiems, atseit, gali sakyti pačius nemaloniausius dalykus, tiktai svarbiausia, kad jie jaustų tavo gerą valią. O Rakošis su savo svita, skiesdamas ir meluodamas, viską tiktai sugadinęs.

Į sovietų spalio 30-osios deklaraciją gana greitai sureaguoja ir Kinija — kaip Lenkija su Jugoslavija, irgi pripažįsta vengrų tautos teisybę. Kinijos vyriausybės pareiškimas sovietų užsienio politiką kaltina netgi „didžiuoju šovinizmu“, kuris „visai nepaiso tautų lygiateisiškumo principo jų savitarpio santykiuose“ ir todėl „daro rimtą žalą socialistinių šalių solidarumui ir bendram reikalui“ Lenkų ir vengrų tautų reikalavimai, nepaisant saujelės prisiplakusių reakcinių elementų savivalės,— visiškai teisėti. „Kinijos Liaudies Respublika irgi tos nuomonės, kad socialistinių šalių tarpusavio santykiai turi būti grindžiami penkiais principais“

Viskas taip, lyg žodis žodin būtų cituojama iš Imrės Nadžio raštų! Taigi šito „eretiko“, drumsčiančio visiems ramybę, mintys, kaip matyt, dabar jau pereina ir į marksizmo-leninizmo žodyną, net į jo praktiką. Didesnio pasitenkinimo Imrei Nadžiui jau negali būti! Ir turbūt labiausiai džiaugiasi ne tiek dėl to, kad dabar jau tikrai sutvirtėjo jo kaip politiko padėtis, o todėl, kad pasitvirtino jo kaip mokslininko mintys. Dabar — visai kas kita, ne taip kaip prieš trejus metus, kai tik įsėdo į Ministrų Tarybos pirmininko kėdę, arba 1954-aisiais, kai susikibo su Rakošiu,— tada Maskva, žinoma, teko nusivilti; dabar pats laikas parodė, net pats Prezidiumas tuo įsitikino, kad jis, Nadis, teisus. Ir jis, kovojąs už nepriklausomybę, dabar nebe vienišas — juo seka minios ir juo tiki.

Jis užmiršta ir ligas, ir nuovargį, su didžiausia energija kimba

į darbą. Kaip tik pats laikas konsoliduoti jėgas! Įgyvendinti programą ir pažaboti anarchiją.

Vienas po kito pasirodo įvairūs potvarkiai nuraminti tautai ir stabilizuoti padėčiai. Spalio 23-ioji paskelbiama Tautos švente. Atšaukiamas vyriausybės atstovas Suvienytųjų Nacijų Organizacijoje Pėteris Košas. Iš Radijo priverčiami pasitraukti stalinistai. Panaikinamos paruošos.

Laimei, kaimas ramus. Tai iš dalies jis laiko savo nuopelnu, ir ne be reikalo. Juk kas jau kas, o valstiečiai tai tikrai žino, kas per vienas tasai Imrė Nadis, ir juo tiki, ir visai nesirengia prieš jį kelti maišto. Aišku, yra ir kitų priežasčių: rudens laukų darbai. Su pasėliais „nepastreikuosi“, reikia galvoti apie duoną, apie gyvenimą. Prancūzai dar prieš pusantro šimto metų buvo pastebėję, kad žmonės ir per revoliuciją mylisi, o vengrai dabar — kad ir per revoliuciją valstiečiai laukus apdirba. O be to, kaimas visada daug atsargesnis, ne toks greitas kaip miestas. Valstietis paprastai žiūri iš tolo, laukia, kas išeis, o vėzdo ar dalgio griebiasi tik išvestas iš kantrybės. Dabar jis Peštui siunčia maisto produktus, siunčia duoną, gatvėse gali gauti vištų ir žąsų, o įmonėse — bulvių už dyką, dar svogūnų ir obuolių. Taigi jis tą revoliuciją maitina.

O darbininkai — visai kas kita, atvirai sakant, su jais daug sunkiau. Jei kas nors sumanytų parašyti marksistinį veikalą apie darbininkų klasės vaidmenį revoliucijos metu, apie jos kovą už nepriklausomybę prieš prispaudėjus, čia medžiagos rastų tiek ir tiek. Visuotinis streikas vis dar nesibaigia, net kirpyklos neatidarysi, nes dar gausi kulką pro langą,— būsi palaikytas streiklaužiu; užtat ir vaikšto pilnos gatvės barzdotų vyrų — nė barzdos nusiskusti nėra kaip. Darbo klasė nusiteikusi nedirbti tol, kol negaus garantijų, kad jos reikalavimai bus išpildyti. Tai, žinoma, suprantama, net jeigu kartais tie reikalavimai būna kiek ir perdėti, pavyzdžiui, kaip prirašė Čepelio žmonės: „Reikalaujame, kad visą laiką, kol darbininkai nedirbs, jiems būtų išlaikytas darbo užmokestis“.

Darosi baisu, kad šalis patirs didelius ekonominius nuostolius. Tačiau pasigirsta balsų: nieko, padės Vakarai! Ir iš tikrųjų: pasipila pagalba iš viso pasaulio, iš Austrijos, Šveicarijos, Anglijos, Prancūzijos, Vakarų Vokietijos atkeliauja vaistai, drabužiai, maisto produktai. Ateina dovanų ir iš Lenkijos, Čekoslovakijos, Rumunijos. Prezidentas Eizenhaueris pasiūlo 10 milijonų dolerių paramą. Tai labai svarbu, labai daug reiškia, tiktai visa bėda, kad nėra kam to turto tvarkyti,— reikia nutraukti streiką ir imtis darbo.

Imrė Nadis priima vieną delegaciją po kitos, tiksliau tariant, jos viena kitai perduoda jo kabineto durų rankeną. Klausosi jų reikalavimų, pritaria, ramina, o nuo kai ko ir atkalba. Tarp kitų — ir Solnoko atstovas, jis praneša, kad sovietų būriai šiom dienom paliks ne tiktai Budapeštą, bet ir Solnoką. Ir prašo, kad greičiau būtų paleistas į laisvę katalikų primas Jožefas Mindsentis ir kad jis galėtų užmegzti tiesioginį ryšį su popiežium. Jam atsakoma, kad primas jau laisvas ir kad vyriausybė tikrai neprieštaraujanti,

kad jis imtų vadovauti vengrų katalikų bažnyčiai. Besikalbant Kadaras, sėdėjęs šalia Imrės Nadžio, rašo kelis sakinius į savo bloknotą: „Brangūs Solnoko darbo broliai! Šios sunkios epochos paskutinę ir naujosios epochos pirmąją dieną susitikę su Solnoko miesto atstovu draugu Ferencu Bujakiu siunčiame per jį nuoširdžiausius Jums sveikinimus ir linkėjimus. Imkimės kartu su kitais geros valios vengrų patriotais kuo greičiau atstatyti tvarką, kad tuoj pat būtų pradėtas darbas — mūsų gyvenimo pamatas. Atsikratę praeities apnašų, mes — komunistinių idėjų šalininkai turime tikėti ateitim... Kad prie kilnių idėjų prisiliestume švariais būdais...“ O Nadis turbūt tuo metu galvojo: bet ir ilgas tasai kelias, kuris mūsų laukia, bus ir sunkumų, ir kartėlio, visko bus. Tačiau jis vis dėlto tiki, kovoja. O Janošas, matyt, parašė iš širdies... Ir pasirašo savo pavardę šalia Kadaro.

Sostinė vis dar labai nerami, daug neramesnė, negu, sakysim, buvo vakar. Žmonių pilnos gatvės. Jie šnekasi, ginčijasi, namų sienos nuklijuotos rašteliais, atsišaukimais, „punktais“, reikalavimais. Negana to, atsitinka dar kraupesnių dalykų: siaubiami Komunistų partijos komitetai, laužomi baldai, deginamos knygos. Gaudomi ir žmonės — vis dar tebeieškoma saugumiečių, o jei kokį pagauna ir nusiveda į areštinę,— sakykim, kad jam dar pasisekė, nes gana dažnas atvejis, kad čia pat nugalabija gatvėje.

Aistras dar pakursto „Laisvoji Europa“, spalio 31-ąją savo vengriškoje laidoje „pulkininkas Belas“ taip sako: „Laisvės kovotojai, nepasiduokite! Nekabinkite šautuvų ant vinies! Nei vieno gabaliuko anglies, nei vieno lašo naftos neduokite Budapešto vyriausybei tol, kol ir vidaus, ir karinė tvarka nebus jūsų rankose!“

Ir tą pačią dieną kitas, pasivadinęs slapyvardžiu „Janošas“ per radiją taip šneka: „Siaurasis vyriausybės kabinetas neduoda jokių garantijų! Tai toks neprotingas ir neapgalvotas dalykas, kad jo nė laikinai negalima priimti. Svarbiausia dabar, kaip sako laisvojo radijo stotys, tuoj pat nedelsiant organizuoti naują laikinąją vyriausybę“.

Esant tokioms aplinkybėms, kai aplink tiek neaiškumų, atsilaikyti nelengva. Ir ginkluotosios pajėgos, deja, tik tik pradėtos kurti. Nadis išleidžia keletą potvarkių, kad tie reikalai pagreitėtų. Atleidžiamas iš pareigų Generalinio štabo vadas Lajošas Totas ir į jo vietą paskiriamas Ištvanas Kovačas. Palas Malėteris paskiriamas Gynybos ministro pirmuoju pavaduotoju ir Bėla Kirajus — Budapešto vyriausiuoju įgulos vadu. Malėteris, kurio vardas šalyje kasdien darėsi vis labiau žinomas ir populiarus ir kuriuo buvo galima tvirtai pasitikėti, spaudos atstovams pasakė: „Mes tikime šia laikinąja vyriausybe ir remiame visus jos veiksmus, nes ji stengiasi, kad pas mus vėl grįžtų tvarka, ramybė ir taikus gyvenimas. Mes pažįstame Zoltaną Tildį ir Imrę Nadį, pažįstame jų mąstyseną, jų orumą, žinome, kokie jie padorūs, garbingi žmonės ir kaip jie rūpinasi mūsų tautos interesais.

O kariuomenė, ginkluotų mūšių didvyriai jos ramybę tikrai sau-

gos. Todėl prašome sostinės gyventojus irgi laikytis rimties, nekelti daugiau niekur jokių riaušių, kad nesigirdėtų jokių gąsdinančių pranešimų. Aš patikinu visus, jog honvėdų būriai, vengrų kariuomenė, kartu su ginkluotu jaunimu Budapešte tikrai užtikrins tvarką ir ramybę. Ne tiktai mes tikime vyriausybe, ir vyriausybė tiki mumis. Mes ginklų nesudėsime, o su honvėdais, su liaudžiai likusia ištikima milicija stengsimės užtikrinti Budapešto ramybę. Vakar tą darbą pradėjome ir tęsime jį tol, kol pasaulį apskries žinia: Budapeštas, laisvasis Budapeštas, laisvos ir nepriklausomos Vengrijos Budapeštas — vėl taiki, rami sostinė"

Imrė Nadis, aišku, gerai supranta, kad ši, nors ir labai rimta, pagalba politinių problemų neišspręs. Lig šiol jis visą laiką buvo kaltinamas — ir dabar mato, jog teisingai,— kad vis pavėluoja ir pavėluoja. Aišku, už kiekvieną tokį vėlavimą pasiteisinti galima — rasti ar politinę, ar psichologinę priežastį,— bet tai nieko nekeičia. O teisybė tokia: pavėlavo spalio 23-iąją prie Parlamento, pavėlavo nušalinti nuo valdžios Gerę, pavėlavo sudaryti savo vyriausybę, pavėlavo pasiaiškinti žmonėms dėl savęs,— kad rusus pašaukė tikrai ne jis, pavėlavo pasiremti ir savo draugais, vienas iš jų net pasakė: „Tai revoliucija, praradusi 48 valandas".

Ir dabar kaip tik proga atsigriebti už visus vėlavimus. Jokiu būdu negalima atidėti, reikia tuojau pat pranešti tautai, ką pavyko susitarti su Mikojanu ir Suslovu. Šis susitarimas tvirtas ir jo nėra ko slėpti,— tai žmones tikrai nuramintų, ir delsti, tylėti būtų tiesiog nuodėmė. Tai pagaliau sustiprintų ir vyriausybės pozicijas, ir jo paties, žinoma.

O trečiadienį, spalio 31-ąją po pietų, priešais Parlamentą susirenka žmonių minia. Reikalauja tuoj pat išvesti rusų armiją, pakeisti Vidaus reikalų ministrą ir į laisvę išleisti Mindsentį,— dar nebuvo viešai paskelbta, kad jis laisvas.

Nė minutės negalima ilgiau delsti. Jis užsimeta ant pečių paltą ir išeina į Parlamento balkoną.

Minia susispiečia artyn.

Jis pradeda: „Ir vėl kreipiuosi į jus, broliai vengrai, su didžiausia meile! Toji revoliucija, kurios didvyriai buvote jūs, nugalėjo! Tos didvyriškos dienos ir pagimdė tautos vyriausybę, kuri dabar ir kovos už žmonių laisvę ir nepriklausomybę. Mes nepakęsime, kad kas nors iš šalies kištųsi į vengrų vidaus reikalus! Mes dabar stovime ant tautos suvereniteto ir lygiateisiškumo pamato. Savo politiką grindžiame vengrų tautos valia. Brangūs draugai! Jūs gyvenate pirmąją mūsų nepriklausomybės dieną. Nuo savo kelio nušlavėme be galo dideles kliūtis. Iš šalies išvijome Rakošio ir Gerės šutves. Jie turės atsakyti už savo kaltes. Jie bandė ir mane apjuodinti: paskleidė melą, kad aš į Vengriją pakvietęs rusų kariuomenę. Tai grynas melas. Tasai Imrė Nadis, kuris kovoja už vengrų laisvę ir nepriklausomybę, šios kariuomenės tikrai nepakvietė, o atvirkščiai — jis reikalavo ją išvesti.

Mielieji draugai! Šiomis dienomis pradedame derybas dėl so-

vietų armijos išvedimo iš mūsų šalies ir dėl Vengrijos išstojimo iš Varšuvos sutarties. Todėl iš jūsų prašome dar truputėlį kantrybės, o rezultatai bus tokie, kad pateisins visus jūsų lūkesčius. Stokite šalia mūsų, palaikykite mus, remkite, kad greičiau grįžtų tvarka ir prasidėtų darbas. Kad žmonės vėl gyventų ramiai ir taikiai, kad tikėtų ateitim. Prašau jūsų — tikėkite vyriausybe, palaikykite tvarką ir rimtį, kad galėtume įgyvendinti mūsų plačią demokratinę programą. Tegyvuoja nepriklausoma, laisva, demokratinė Vengrijos Respublika! Tegyvuoja laisva Vengrija!"

Pagaliau jis ramus — pasakė, ką turėjo pasakyti. Žmonės jo kalbos klausėsi patenkinti. Pagaliau baigėsi amžinas vėlavimas, dabar jis tikrai galės „atsitiesti"

Tai buvo po pietų, maždaug apie trečią valandą.

Mikojanas su Suslovu, reikia manyti, jau bus nukakę į aerouostą.

IX

Dar niekad Budapešte nėra buvę tiek laikraščių kiek šitomis dienomis. „Igazság", „Magyar Szabadság", „Magyar Függetlenség", „Magyar Nemzet", „Kis Újság", „Népszava", „Népakarat", „Népszabadság", „Magyar Világ", „Magyar Ifjuság", „Egyetemi Ifjuság", „Valóság", „Magyar Honvéd"... Kai kurie per dieną išeidavo net po du kartus, o buvo ir tokių, kurie gyvuodavo vos vieną dieną. Kaip laikraštis būdavo įsteigiamas? Ogi įeidavo keli ginkluoti vyrai į spaustuvę ir ją užimdavo: nereikia mokėti nei už popierių, nei už spausdinimą, ir žurnalistai rašo už dyką. O rašo, beje, įvairių įvairiausiai,— neretai atsitikdavo, kad tame pačiame laikraštyje pasirodydavo visai priešingi vienas kitam straipsniai.

Gatvėse — plakatų jūra. Organizacijos, grupės, komitetai ir tarybos — jų rimti ir ne visai rimti reikalavimai; o kur dar poetai — ranka prirašytų eilėraščių prikabinėta ant kiekvieno gatvės kampo, šitiek savo poezijos skaitytojų jie dar niekad nebuvo turėję.

Pasaulis, kuriame gyvename, sakoma, atsiradęs iš chaoso, ir šį pirmykštį palikimą jis lig šiolei tampo su savim. Tai ar reikia stebėtis, kad dabar Budapešte vienas chaosas ir jokios tvarkos? Klausimas greičiau kitas: koks bus tas naujasis pasaulis, kuris dabar kuriasi?

Jei „seniui" tarp delegacijų priėmimų, Ministrų Tarybos posėdžių, diplomatinių pokalbių ir armijos pranešimų lieka koks pusvalandis laiko saviems apmąstymams, galime būti tikri — jis tik apie tai ir galvoja. Iš anksto, kaip aiškiaregys, žinoma, visko nenumatysi, dar daug ko gali atsitikti, nelaukto, netikėto — ir užsienio, ir vidaus politikoje, tačiau jo akiai, paprastai, sugebančiai kai ką įžiūrėti ne tiek iš aktualių realijų, o iš abstrakcijų, net ir šioje sumaištyje jau ima ryškėti šiokios tokios gairės. Žinoma, ne daugiau,

tik gairės, ir jos ne visada tikros, tačiau diena po dienos, sakytume, netgi kas valandą, jos darosi vis ryškesnės.

O šalis nurims — kitaip ir negali būti: juk negi amžinai tauta ir degs visu keturiasdešimčia laipsnių! Vieną kartą baigsis vandalizmas, arba bus priverstas baigtis, sukurta jėga tvarkai palaikyti. Kokia tada bus naujoji Vengrija? Koks susidarys politinių jėgų santykis, kokia bus ekonomika, kultūra, kas bus su „socialistiniais iškovojimais“, kas pagaliau liks iš to, kas pasiekta per pastaruosius 12 metų, ir kas bus palaidota kartu su nuversto diktatoriaus statula? Vengrija demokratinį palikimą turi, bet jai trūksta demokratinės praktikos.

Jau imasi steigtis koalicinės partijos. Iš visko sprendžiant, atrodo, kad pati didžiausia iš jų, kaip ir 1945-aisiais, bus Smulkiųjų savininkų partija, jos vadas — Bėla Kovačas. O Nacionalinė valstiečių partija, kuri dabar iš naujo susikūrė ir pasivadino Petefio partijos vardu, be jokios abejonės, atstovaus kairiajai pakraipai.

Sunkiausia padėtis — socialdemokratų. Komunistai savo kalbose tiek dažnai kartojo žodžius „draugas“, „socializmas“, „proletarinis internacionalizmas“, kad juos visai nuvalkiojo ir jie žmonėse pasidarė visai nepopuliarūs, o juk dar taip neseniai daugiau kaip septyniasdešimt metų šie žodžiai socialdemokratų žodyne buvo antraštiniai. Savaime suprantama, kad koalicijoje socialdemokratai bus didžiausi komunistų priešai; jau pačiame pirmajame savo pareiškime jie kalba apie laisvę, apie kilnius darbininkų judėjimo tikslus, bet „socializmo“ vardo neištaria. Viskas, suprantama, tiktai dėl situacijos, o ne koks piktas sumanymas. Socialdemokratų laikinosios vadovybės generalinis sekretorius Diula Kelemenas, kalbėdamas per radiją, pareiškia: „Kartu telkime ir mūsų narių valstiečių jėgas, kad bet kokie mėginimai grąžinti dvarininkų valdžią būtų beviltiški“ O užsienio žurnalistus tvirtai patikina, kad Socialdemokratų partija stoja už tai, kad būtų išlaikyta nacionalizacija, ir už darbininkų tarybas.

Įsigalint daugpartinei sistemai, atsiranda ir kitų partijų, ir nemažai, kaip, sakysim, Katalikų partija, Katalikų sąjunga, Krikščionių jaunimo sąjunga, Demokratų partija, Vengrijos nepriklausomybės partija, Vengrijos jaunimo partija ir kitos. Iš jų ypač paminėtinas katalikų judėjimas, nes dauguma šalies gyventojų — katalikai, o po dešimties bažnyčios persekiojimo metų katalikų politikos prestižas dabar dar labiau išauga, darosi dar populiaresnis. Visų katalikų partijų simbolis — primas Jožefas Mindsentis, spalio 30-ąją išlaisvintas iš Felšėtėtėnės pilies, kur pastaruosius mėnesius, po daugelio metų kalėjimo, buvo laikomas namų arešte. Honvėdų karininkai jį atveža į sostinę, į Budos karalių rūmus. Aišku, kad jo pozicija, jo politika vengrų visuomenei turės didelę įtaką, jo žodžių klausysis minios žmonių.

Ir iš visko atrodo, kad dauguma vengrų norėtų tokios Vengrijos, kuri ekonominiu požiūriu,— aišku, pašalinus klaidas ir perlenkimus,— būtų panaši į Jugoslaviją ar bent jau į naująją Len-

kiją, o politiniu — žmogaus laisvių, tautos nepriklausomybės — atžvilgiu į Austriją ar Suomiją. Ar tai įmanoma, ar įgyvendinama, ar viena kitam neprieštarauja, o jeigu taip, tai kiek kas kam turėtų įtakos, kokių būtų galima laukti susidūrimų, kaip reikėtų priklausyti nuo užsienio vienu ar kitu atveju — pradedant skolomis ir baigiant politika,— klausimas, taip sakant, atviras, tiktai viena yra tikra: naujoji Vengrija bus viena labiausiai suinteresuotų pasaulio šalių, pats įdomiausias eksperimentas.

Ar jai gresia fašizmo pavojus? Revoliucijos dienomis taip: pasirodė fašistinės tendencijos. Vengrijoje yra fašizmo šaknų, į tai negalima užsimerkti. Žymūs Horčio laikų politikai daugsyk ir išdidžiai yra pareiškę, kad labiausiai antisemitinė, labiausiai nacionalistinė valstybė Europoje yra anaiptol ne Vokietija ir net ne Italija, o Vengrija. Kai kurie fašistinių partijų nariai, fašizmo idėjų šalininkai dar tebėra gyvi, net ir čia, Vengrijoje, ir, žinoma, Vakarų emigracijoje. Jie, aišku, galėtų ir sugrįžti, o kai kurie, beje, jau ir peržengė sieną, ir grįžo.

Tačiau šio pavojaus vis dėlto galima išvengti, jau vien dėl to, kad pasauliui tai — praeitas etapas. Vengrijos fašizmas pačiam žydėjime buvo irgi tais pačiais laikais, kaip ir kitose didžiosiose valstybėse, o dabar jau „išėjo iš mados“, jeigu ir ne iš praktikos. Vengrai, bent jau dauguma, nori daugiau laisvės, žmoniško gyvenimo, kam jiems keisti vieną diktatūrą į kitą, tų kraštutinumų jau gana. O be to, mąstantiems žmonėms visai aišku, kad tą didžiulį pasaulio dėmesį ir pritarimą, kurį sukėlė revoliucija, fašizmas viens du sugriautų. Ir netgi tiems, kurie galbūt ir linkę prie jo, ir jiems aišku, kad fašizmas, tiesiai šnekant, „kenkia bizniui“ — tai tokia prekė, nuo kurios pirkėjas nusisuka. Jei šalis tikisi gauti iš Vakarų moralinę ir materialinę paramą, atsisakyti demokratijos būtų tikra beprotybė. O tai, kad dabar vienur kitur pasigirsta antisemitinis šūkis, bet didesnis sambrūzdis prieš žydus nekyla ir jėga nenaudojama, irgi galima paaiškinti panašiais samprotavimais.

Ir dar vienas klausimas, kuris „seniui“ seniai kirba širdyje: o kas bus su partija, su Komunistų partija?

Vengrijos Darbo žmonių partija žlugo, iš jos nebeliko nieko. Partinis laikraštis jau kelios dienos nebeišeina. Daugumą partijos komitetų nusiaubė minia. Žmonės gatvėse degina partijos bilietus, vienas prikabino savąjį prie lentos ir apačioje parašė: „Pažiūrėkite, žmonės, koks buvau kvailys!“ Išlaikyti šią partiją toliau — nebeįmanoma. Aiškinti, kad negalima jos visos tapatinti su praeities klaidom, kai iš tiesų ši partija — sena, ankstesnioji,— tikrai beviltiška. Belieka tik viena — sukurti naują partiją. Kadaro irgi tokia pat nuomonė, jis dar griežčiau pasisako partijos adresu negu patsai Imrė Nadis.

Vienas italų žurnalistas ėmė iš jo interviu ir paklausė:

— O jūs, ponas Kadarai, kokį įsivaizduojate komunizmą?

— Visiškai naują,— atsakė Kadaras,— kilusį iš revoliucijos

ir neturintį nieko bendra su Rakošio—Hegediušo—Gerės komunizmu.

— O tasai „naujasis komunizmas", jeigu jį galima taip pavadinti, bus panašus į jugoslavų ar į lenkų?

— Jis bus mūsų — vengrų komunizmas. „Trečioji linija", ir nieko bendro neturės nei su Tito, nei su Gomulkos komunizmu.

— Kaip jūs nusakytumėte tą „trečiąją liniją"?

— Tai marksizmas-leninizmas, pritaikytas mūsų šalies reikalavimams, mūsų sunkumams, mūsų tautos problemoms. Jo neinspiruoja nei Sovietų Sąjunga, nei kito tipo komunizmas, kartoju: tai vengrų tautos komunizmas. Ši „trečioji linija" kilusi iš mūsų revoliucijos, kurioje, kaip jūs žinote, daug komunistų kovojo studentų, darbininkų, liaudies pusėje.

— O jūsų komunizmas vystysis demokratine linija, jeigu galima taip pasakyti?

— O, čia geras klausimas! Bus opozicija ir jokios diktatūros. Ir ši opozicija širdyje laikys vengrų liaudies interesus, o ne tarptautinio komunizmo.

Tos kelios pastabos — nerišlios, perdėtos ir anaiptol nemoksliškos, Imrė Nadis taip niekados nebūtų pasakęs. Tačiau svarbiausia kitkas: ar ši Komunistų partija apskritai turės narių, ar bus kas už ją balsuoja, kuo ji galėtų remtis? Puoselėti iliuzijų neverta! Laisvų rinkimų atveju būtų labai gerai, jeigu ji gautų nors kokius 6—8 procentus balsų.

Ir vis dėlto, nepaisant nieko, tai nebūtų jau tokia nežymi partija. Iš kur Imrės Nadžio toks įsitikinimas? Ogi iš to, kad vengrų komunistų judėjime būta ne tik stalinizmo ir rakošizmo, ne tik teroro ir tėvynės išdavimo, bet ir padorumo ir laisvės troškimo, būta ir tokių veikėjų, kurie įsiklausydavo į liaudies balsą, liko ištikimi ir tėvynei, ir savo tautai. Jeigu taip nebūtų buvę, nebūtų Vengrijoje kilusi ir revoliucija.

Gana aktualus klausimas: kodėl iš visų Rytų Europos liaudies demokratijos šalių kaip tik pas mus paaštrėjo padėtis taip, kad kilo atvira revoliucija? Dėl pragyvenimo lygio? Rumunijoje tas lygis kur kas žemesnis. Dėl to, kad buvo įžeisti tautos jausmai? Jie buvo įžeisti visur, tegu, sakysim, ir ne taip skaudžiai. Dėl to, kad čia stovėjo sovietų kariuomenė? Lenkijoje, Rumunijoje ji irgi stovėjo. Dėl to, kad pernelyg buvo forsuojama pramonė? Taip, jis — Nadis — pats yra sakęs, dar 1954-aisiais per Centro Komiteto posėdį, kad pas mus pramonės vystymo tempai yra paklaikę, bet juk ir kitos liaudies demokratijos šalys tuo „negali skųstis". Dėl sufabrikuotų teismų? Slanskio ar Kostovo teismai irgi buvo ne kitokie negu Raiko. Dėl ryšių, nuo seno išlikusių su Vakarais? Čekoslovakijoje jie dar stipresni negu Vengrijoje. Dėl to, kad vengrai ne slavų giminės? Albanija su Rumunija irgi ne slavai. Dėl kaimynystės su Jugoslavija? Jugoslavija turi sienas su trimis liaudies demokratijos šalimis. Dėl vengrų vadų ypatingo trumparegiškumo ir nusikaltimų? Jis anaiptol nenorėtų teisinti tos šutvės, bet Čer-

venkovas buvo nė kiek ne mažesnis Maskvos tarnas už Rakošį, nebuvo už jį išmintingesnis Georgijus Dežas ar švaresnes rankas turėjęs Enveras Hodža. Dėl Vengrijos „dešiniosios“ praeities? Šiuo atžvilgiu Rytų Vokietija nė kiek ne prastesnė.

Visa tai, aišku, turėjo įtakos. Bet yra ir dar kai kas svarbesnio. Kad ir nenorint labai pervertinti savo vaidmens, vis dėlto reikia skaitytis su faktu: Vengrija buvo vienintelė, kur praslinkus vos keliems mėnesiams po Stalino mirties, 1953 metų birželį, su Maskvos palaiminimu atvirai ir garsiai prabilta prieš ankstesnės politikos klaidas, o senajai valdžiai teko viešai atgailauti, žmonėms neatsistebint, ir nuo to laiko partijos viduje susikūrė dvi priešiškos linijos, kurios ir konfrontavo ligi pat revoliucijos. Sunku dabar pasakyti, kas tą prarają labiau didino — jo, Nadžio, užsispyrimas ir ėjimas ligi galo, ar Rakošio trumparegiškumas ir neapykanta,— ko gero, pastarasis atvejis: jei nebūtų su juo taip staigiai nutraukę santykius, nebūtų pašalinę iš vadovybės ir iš partijos, o pažaboję savo asmenines ambicijas partijos reikalui, turėję tiek padorumo, kad tyliai ramiai būtų atstūmę į šalį, na, sakysim, išleidę į pensiją, konfliktas nebūtų taip paaštrėjęs ir pagaliau nebūtų suirusi ir pati partija. Tačiau būtent toji kova su Rakošiu, toji aplinkybė, kad pagrindinį vaidmenį šioje kovoje vis dėlto vaidino komunistai, šiems žmonėms tautos akivaizdoje sukrovė tokį moralinį kapitalą, kad šiandien jį pripažįsta beveik visi ir net partiniais ginčais to nenuginčysi.

Iš ko susidės naujoji partija? Iš senųjų kovotojų, kuriuos Rakošis buvo atstūmęs ir uždaręs į kalėjimus. Iš Petefio būrelio jaunųjų, studentų, kilusių iš darbininkų ir valstiečių, kurie daug kairesni už socialdemokratus; iš inteligentijos, kuri laikosi marksistinių įsitikinimų. Sunkiausia bus su darbininkais, juos labiausiai Rakošis apgavo — daugiausiai žadėjo ir mažiausiai davė. Iš visko atrodo, kad partija bus inteligentų — nedidelė, negausi, bet aukštos kokybės. Ko gero, jai teks vaidinti didesnį vaidmenį tautos dvasiniame negu politiniame gyvenime.

O rašytojai? Kas bus su rašytojais komunistais, didžiausiais jo pagalbininkais praėjusiais metais? Ar galės jais pasitikėti naujoji partija? Atsakyti į tai nelengva ir ne taip jau paprasta.

Ir galiausiai — jo paties, Imrės Nadžio, klausimas, jo vaidmuo. Gerai žino, kad kai kas jį laiko tiktai marionete. Medžio lapeliu, nublokštu į įvykių sūkurį, Janošu kvaileliu, kuris su viskuo sutinka, viskam sako „taip“, nedrįsdamas nieko prieštarauti. Šie norėtų jį išnaudoti pačiam sunkiausiam reikalui: tegu, girdi, susitaria su rusais, nuveikia patį nedėkingiausią ir nemaloniausią darbą, o paskui, kai jau jo nereikės, bus galima ir atstatyti arba duoti šiaip kokią nors tarnybą.

Tiktai kažin ar jis pasakytų, kad dabar tos ramesnės tarnybos nenori, nes ši pastaroji savaitė prilygsta pusei šimtmečio — tiek nervų, tiek lakstymo. Bet kas jį pažįsta, tas žino: pernelyg didelę jaučia atsakomybę, kad pasitrauktų tada, kai jis turi ką padaryti

ir pasakyti, kai stuburkaulis kur kas kietesnis negu tiktų būti stabu kitų paslaugoms. Taip, jis padarė klaidų, ir ne vieną, ir tokiu laikotarpiu, kada ir kiti, už jį dalykiškesni ir gudresni, kažin ar būtų žinoję ką daryti. Bet dabar, vėl atsistojęs priekyje, jis puikiai jaučia, jog žmonių pasitikėjimą, kuris jam buvo rodomas prieš revoliuciją, yra atgavęs. Gyvenimas eina, viskas juda, keičiasi — dar ir įvykiai nesibaigę. Jis stovi žmonių pusėje, Maskva juo tiki, Titas su Gomulka remia, dabar jau ir Vakarai ims suprasti padėtį ir jo veiksmus,— o ką gali žinoti, gal jam iš tikrųjų lemta suvaidinti svarbų vaidmenį kuriant naują Vengriją, ir daug svarbesnį, negu kas įsivaizduoja ar to pageidauja.

X

Pirmosios žinios, kad rusai per sieną vėl veržiasi į Vengriją, pasiekė spalio 31-ąją, trečiadienį vakare, ir lapkričio 1-ąją auštant. Imrė Nadis iš pradžių manė, kad čia tik laikini nesklandumai: juk per tą sieną rusai amžinai tai išžygiuodavo, tai įžygiuodavo, ko gero, ir dabar, matyt, dėl kokių nors kliūčių viena kita dalis sugrįžo, kad iškeliautų kitais keliais, negu buvo planavusi.

O paryčiui jau iš šiaurės rytinio pasienio ėmė skambėti telefonai ir sunerimę balsai šaukė į ragelį: rusai tiesiog virste virsta per sieną, su sunkvežimiais, patrankomis ir tankais. Tačiau Imrė Nadis vis nenorėjo tikėti: a, tikriausiai perdėta, padidinta, vien nereikalinga panika, daugiau nieko.

Bet kai netrukus gavo tikslių karinių žinių, kad rusų motorizuotos dalys jau persikėlusios per Tisą, kad su didžiausiu triukšmu traukia per šiaurės rytų Vengrijos miestus ir užima karinius postus, kad iš Budapešto išvestieji būriai įsitaisę, apsikasę aplink miestą, o tankai apsupę visus aerouostus, daugiau abejonių neliko.

Tačiau daryti kokių nors galutinių išvadų jis vis dar nenorėjo. Visai įmanomas daiktas, kad šie žingsniai padiktuoti dar ankstesnių sprendimų, dar prieš Mikojanui sugrįžtant į Maskvą, ir dabar, kai jau tikrai susitarta, gali būti visai nebeaktualūs. Juk Mikojanas su Suslovu tvirtai pažadėjo: daugiau kariuomenės tikrai nesiųsią.

Ir dėl viso pikto šią informaciją skelbti uždraudė: tokie pranešimai tik dar labiau suerzintų, sujudintų žmones, kurie pagaliau, šiaip ar taip, jau ėmė rimti. Neįmanoma nė įsivaizduoti, kas būtų, jei žmonės dabar pamestų galvas ir užkabintų rusus. Nors, žinoma, vienoks ar kitoks draudimas tokiu sudėtingu momentu ilgai paslaptyje neišlieka. Todėl reikia viską greitai išsiaiškinti. Nesuprantama, kodėl iš Maskvos nesirodo Mikojanas. Pagaliau bent paskambintų, ką nors paaiškintų, bet nieko — visai nieko nesigirdi.

Visa šalis jau dienų dienas laukia, kad būtų paskelbtas neutralitetas. Darbininkų delegacijos nuolat varsto jo kabineto duris — vienos išeina, kitos įeina, laikraštis „Magyar Szabadság“ parašo vedamąjį straipsnį: „Reikia toliau eiti pasirinktu keliu ir tvirtai

pareikšti, kad Vengrija, kaip ir kaimyninė Austrija, nori tęsti neutralumo politiką... Ir ateityje ji nesišlies nė prie jokio bloko, nenorės priklausyti niekam. Toks mūsų požiūris visiškai atitinka mūsų šalies vietą pasaulio žemėlapyje, kaip istorinį palikimą, o tiksliau — iš to palikimo gautas pamokas".

Imrė Nadis neutraliteto paskelbti vis dar nesiryžta. Ne dėl pačių principų — dėl patirties. Savo požiūrį į neutralitetą jis buvo išdėstęs daug anksčiau, negu tie, kurie dabar šiuo reikalavimu jam smeigė stačiai į krūtinę; jis buvo pirmasis ir lig šiolei liko vienintelis iš visų Varšuvos sutarčiai priklausančių šalių politikų, išdrįsęs pasipriešinti galingam blokui. „Būtų tikslingiausia,— rašė jis 1956 metų sausio mėnesį,— kad besivystančios demokratijos, socialistinės ar panašaus tipo šalys, savo viduje turinčios skirtingą tvarką, laikytųsi vieningos užsienio politikos didžiųjų užsienio valstybių atžvilgiu,— būtų neutralios ir taikiai egzistuotų šalia viena kitos. Vengrijai šį kelią palengvina jos pačios žemėlapis, jos padėtis — greta esanti neutralioji Austrija ir socializmą kuriančios valstybės, tarp jų Sovietų Sąjunga ir kaimynė Jugoslavija. Vengrų liaudis turi teisę pasirinkti jai patį tinkamiausią tarptautinį statusą, kad būtų garantuota nepriklausomybė, suverenitetas, lygiateisiškumas ir taikus sambūvis".

Vengrų liaudis turi teisę pasirinkti... Ir toji vengrų liaudis dabar gatvėse, proklamacijose, revoliucinių tarybų ir darbininkų tarybų posėdžiuose reikalavo kuo skubiau paskelbti neutralitetą.

Bet jis vis dar buvo tos nuomonės, kad šiuo metu, kai Vengrija yra Varšuvos sutarties narė, kažkaip lyg ir nederėtų tą neutralitetą paskelbti, sovietų vyriausybė dėl to tik labai įsižeistų. Pagaliau kaip skelbia spalio 30-osios vieša sovietų deklaracija ir Mikojano delegacijos pažadai, rusų vadai toli gražu jau nebesilaiko tokios praktikos, kaip lig šiolei, jau ima gerbti kitų valstybių teises. Tiktai džiaugtis reikia, kad taip yra. Nevalia pertempti stygos, nevalia vengrams pažeisti susitarimo.

Todėl jis ir nori skubiai išsiaiškinti, ką reiškia tie nauji rusų armijos būriai. Dėl paties fakto, kad taip yra, jau nelieka jokios abejonės: kas valandą ateina vis nauji ir nauji patvirtinantys pranešimai. Jis skambina sovietų ambasadoriui Andropovui — kviečia jį į Parlamentą.

Šnekėtis su šiuo žmogum — jam užvis sunkiausia, niekados jo nemėgo. Andropovas buvo tikras Rakošio ramstis, gana siaurų pažiūrų, gudrus, klastingas. Tai jis anais laikais, kai Nadis buvo atstumtas, pašalintas iš valdžios ir iš partijos, Nadžio rašytus jam adresuotus laiškus persiųsdavo Rakošiui ir Gerei. Bet dabar ne tai buvo svarbu, ne praeitis ir ne emocijos. Dabar reikėjo gauti paaiškinimą — kas dedasi pasieny ir visoj šaly.

Jei ambasadorius būtų pasakęs: Maskvoje, girdi, apsigalvoję taip ar kitaip, todėl ir darą būtent šitaip, kaip dabar yra, žodžiu, jei būtų kalbėta atvirai, be jokių užuolankų paaiškinta, paprašyta kantrybės, palaukti, sutikti su tuo ar su anuo, visad būtų buvę

galima susitarti, rasti bendrą sprendimą. Bet Andropovas to nedaro. Šis žilaplaukis neįžvelgiamo veido vyriškis nė nemirktelėjęs pareiškia, kad čia „tik paprasčiausias dalinių judėjimas, permetimas iš vienos vietos į kitą“, kad dėl to visai nereikią rūpintis, susitarimas galiojąs kaip galiojęs. Šitie būriai, girdi, turį užtikrinti, kad ramiai taikiai pasitrauktų kitos dalys. Tas pat ir aerouostuose: jie šarvuočių, tankų apsupti todėl, kad būtų garantija, jog iš Vengrijos bus saugiai išgabenta čia esanti sovietų armija, kartu ir sužeistieji, kaip numatyta.

Tai jie jį laiką idiotu? Dar blogiau: jie paprasčiausiai nenuoširdūs! Ir ši mintis Imrę Nadį smelkte nusmelkia. Jis žino, dar iš Maskvos laikų žino, ką tai reiškia. Kai į akis sakoma viena, o daroma kita. Kai meluojama, ir meluojama anaiptol ne protingai, kai tas melas aiškių aiškiausiai matyti. Ir kai visai nesukama galvos, ar pašnekovas tuo melu patikės, ar ne,— nė dėl akių nesistengiama jo įtikinti. Imrei Nadžiui suspaudė širdį, nusmelkė kažkoks šiurpus šaltis. Tai — galas.

Vadinasi, Maskvoje kažkas atsitiko, o kas — tiksliai dar kol kas nežino. Mikojanas nesirodo. Rusų pulkai traukia toliau. Andropovas meluoja. Galas.

Galas pasitikėjimui. O jis vis dar vylėsi, kad Maskva juo bus patikėjusi. Anksčiau tiek stumdytas, tiek mulkintas, dabar vis dėlto dar sykį buvo atgavęs viltį: vadinas, susipratę pagaliau, pamatę, kad jis buvęs tikras jų draugas. Ir nors jau prieš pusantrų metų buvo vienas sau pasižadėjęs daugiau nesileisti apgaudinėjamas ir daugiau jais netikėti, dabar patikėjo vėl. Ir — štai kas iš to išėjo.

Pagaliau galas ir sovietų vyriausybės viešai spalio 30-osios deklaracijai, tai pačiai, kuria jis taip džiaugėsi, į kurią dėjo tiek vilčių. Visiškas lygiateisiškumas... svetimos teritorijos neliečiamybė... šalies nepriklausomybė ir suverenitetas... nesikišimas į kitos valstybės vidaus reikalus... Žodžiai, žodžiai, žodžiai. Dar tik užvakar ta deklaracija pasirodė „Pravdoje“, ir jau — galas, galas ir jam. „XX suvažiavimo istorinės reikšmės nutarimai...“ Galas ir XX suvažiavimui.

Jis mėgino blaiviai, šaltai viską apgalvoti, mėgino aptarti padėtį su savo geriausiais žmonėmis. Ką dar būtų galima padaryti? Andropovo dėl viso pikto paprašė, kad perduotų Maskvai jų protestą. Jei bent vienu procentu būtų galima patikėti, kad visa tai tik apsirikimas, tik klaida, kad paskui rusai vėl susigriebė, susiprato... Aišku, to tikėtis neįmanoma. Reikia būti pasirengus viskam.

O kokia dabar padėtis iš tikrųjų? Kariniu požiūriu — beviltiška. Jis niekad, nė vieną akimirką nebuvo apkvaitęs iš džiaugsmo kaip kai kurie kiti dėl to, kad sovietai traukiasi, kad „rusų armija nugalėta“. Jam buvo aišku: kad sutryptų vengrų pasipriešinimą, šitai meškai pakaktų vienos letenos. Toji kova geriausiu atveju galėtų nebent kiek užtrukti, likimai būtų spalvingesni — nusidažytų kruvina spalva, bet nuo to niekas nepasikeistų. O tikėtis karinės

pagalbos iš kitur negali būti nė minties: jis anaiptol negeidavo, kad kiltų pasaulinis karas, o be to, ir taip gerai žinojo — jei ir prašytų jos, negautų.

Taigi belieka tik vienas kelias — politinis. Jei tylės dantis sukandęs, jei užsimerks ir nematys, kas čia dedasi, kaip sovietai užplūsta visą šalį, jį žmonės palaikys išdaviku, jis praras jų pasitikėjimą ir valdžioje išsilaikys tik rusų ginklų padedamas, jei tik tiems rusams, žinoma, dar bus reikalingas. O jei šio posto atsisakys pats, kils visiška anarchija, ir rusai į jo vietą pasodins kokį nors savo statytinį. Belieka viena išeitis — anaiptol ne perspektyvi, tačiau garbinga: liktis su savo tauta ir tiesiai susigrumti su sovietų veidmainyste. Susigrumti ne ginklais, o moraliai — gal dar ir liktų bent kruopelytė vilties. Jei kitokios pagalbos iš tikrųjų nėra ko tikėtis, tai gal dar atsiras pasaulyje bent tiek moralinės jėgos, kad stotų ginti mažutę tautą, dabar kaip tik plūstančią krauju už pačias gražiausias žmonijos idėjas. Nebelieka nieko kito, tik sušukti taip, kaip savo laikais buvo sušukęs Zrinis [39]: „Štai kur pavojus! Štai kur artėjanti ugnis!“

Gal vis dėlto tas šauksmas bus išgirstas?

Jis sušaukia Ministrų Tarybos posėdį. Pasiūlo paskelbti šalies neutralitetą. Sako: jei Sovietų Sąjunga skubiai nesiteiksianti paaiškinti, kodėl per sieną traukia vis nauji ir nauji rusų kariuomenės būriai, Vengrija tuoj pat išstosianti iš Varšuvos sutarties, paskelbsianti neutralitetą ir paprašysianti Suvienytųjų Nacijų Organizacijos, kad keturios didžiosios valstybės padėtų jai tą neutralitetą apginti.

Be protesto ir gynybos, jam rūpi dar ir kitas ne mažiau svarbus dalykas: saugumo garantija. Jei sovietų vadams kelia nerimą, kad Vengrija iš Varšuvos sutarties ne tik išstosianti, bet ir prisijungsianti prie kito Vakarų karinio bloko, tai geresnio įrodymo už neutralitetą, jog taip neatsitiksią, ir būti negali. Akivaizdžiausias pavyzdys — Austrija, ji irgi taip susitvarkė savo reikalus. Jei visos keturios didžiosios valstybės garantuos Vengrijos neutralitetą, vadinasi, Vengrijoje nebus jokių Sovietų Sąjungai priešiškų karinių bazių, jokių dalinių; ir tegu sovietams anaiptol ne tas pat, kad jų bazių, jų kariuomenės daugiau Vengrijoje nebebus, tačiau, šiaip ar taip, vis jau bus ramiau, kad neatsitiks to, ko Maskva labiausiai bijosi.

Ministrų kabinetas su juo sutiko. Tik vienas klausimas iškilo — dėl tarptautinės teisės: kaip galima šitaip greitai, tučtuojau, imti ir išstoti iš Varšuvos sutarties?

Bet juk iš teisybės Varšuvos sutartį šiuo metu ir nutraukė ne kas kitas, o patys rusai. Sulaužė ne tik susitarimą su Mikojanu, bet ir pačią sutartį. Kai sovietai įsikišo pirmą kartą, jų veiksmus dar buvo galima kažkaip paaiškinti: atseit, juos kvietęs Hegediu-

---

[39] *Miklošas Zrinis* (1610—1664) — vengrų poetas ir karvedys, kariavęs turkais.

šas su Gere; tegu ir niekur neparašyta, neužprotokoluota, kad čia jų darbas, bet vis dėlto tai faktas — pagaliau ir jie patys to neneigia. Tačiau labar? Kas dabar juos kvietė? Atvirkščiai: teisėta vengrų vyriausybė griežtai protestuoja, kad į jų teritoriją trauktų nauja kariuomenė. Pagaliau ir Varšuvos sutartis skelbia, galima pacituoti žodis žodin ir sovietų vyriausybės spalio 30-osios deklaraciją, kad „vienos ar kitos valstybės — Varšuvos sutarties dalyvės — kariuomenė dislokuojama kitos valstybės — Varšuvos sutarties dalyvės — teritorijoje pagal visų jos dalyvių susitarimą ir tik sutinkant tai valstybei, kurios teritorijoje jos prašymu yra dislokuota arba numatoma dislokuoti ši kariuomenė".

Tai kur dabar tas susitarimas su visais Varšuvos sutarties dalyviais, kad Vengriją užplūstų tūkstančiai sovietų tankų? Kur vengrų vyriausybės sutikimas? Kur „tos valstybės" prašymas? Nereikia nė dokumentų cituoti, ir taip aišku kaip dieną — sovietų vyriausybė spalio 31-ąją Varšuvos sutartį šiurkščiai pažeidė, tiesiog plėšyte suplėšė į skutus. Tai ar ši sutartis Vengrijai dar begalioja?

Nepaisydama to, Ministrų Taryba vis dėlto nutarė ryžtis dar vienam žingsniui. O gal Andropovas jau turįs ką pasakyti, gal atėjo kokia nors žinia iš Maskvos? Reikia palaukti, kol dar galima laukti, neverta be reikalo „aštrinti" padėties. Posėdis atidedamas po pietų. Ir dar priimamas nutarimas: užsienio reikalų ministro portfelį perimti Imrei Nadžiui, nes Imrės Horvato, užsienio reikalų ministro, Budapešte dabar nesą, o be to, užsienio reikalai šiuo metu tokie svarbūs, kad jiems tvarkyti reikią žmogaus, galvojančio savo galva, o ne svetima.

Bet ir posėdis po pietų buvo pertrauktas ir į siauresnį kabineto narių ratą pasikviestas Andropovas. Susitikimas buvo sunkus ir įtemptas. Andropovas ir toliau šnekėjo užuolankom. Jis vėl tikino, kad iš tikrųjų jokia sovietų kariuomenė į Vengriją netraukia, kad viskas yra ne taip baisu, kaip atrodo. Imrė Nadis susinervina, jo balsas skamba itin pabrėžtinai. Jis pakartoja: Vengrijos Liaudies Respublika turinti tikrų žinių, kad vengrų sieną peržengusios naujos sovietų kariuomenės dalys. Ir reikalauja, kad tos dalys tučtuojau grįžtų atgal. Ir pareiškia, kad Vengrija tuoj pat denonsuos Varšuvos sutartį, paskelbs šalies neutralitetą. Vyriausybė kreipsis į Suvienytųjų Nacijų Organizaciją, prašydama kitų keturių didžiųjų valstybių pagalbos.

Andropovas protestą ir pareiškimą priima ir atsako, kad tučtuojau prašysiąs atsakymo iš savo vyriausybės.

Siauresnis ministrų kabineto ratas vieningai palaiko Imrę Nadį, o užvis karščiausiai — Janošas Kadaras. Vos ne patetiškai pareiškia: galimas daiktas, kad jo paties likimas ir neaiškus, miglotas, bet jis, kaip vengras, irgi pasirengęs kovoti, jeigu reikėsią. „Jei jūsų tankai čia pasirodys,— meta jis tiesiai sovietų ambasadoriui, — aš pats išeisiu į gatvę ir plikom rankom juos pulsiu!"

Taigi — burtas mestas, viskas nuspręsta. Virš Vengrijos dabar

plasnoja nebent tik vilties angelai. Ir kas žino, ar ilgam? Nė taip jis viską įsivaizdavo, nemanė, kad šitaip viskas baigsis, bet dabar jau nuspręsta ir pasirinktas vienas vienintelis galimas kelias: eiti su savo tauta, kad ir kas atsitiktų.

Ir filosofuoti dabar nebėra ko: reikia dirbti, daryti viską taip, lyg aplinkui būtų visur saugu, ramu. Reikia dar viešai pareikšti visai šaliai ir pasauliui, kas atsitiko, ir toliau eiti į priekį — tiesiai, iškelta galva.

Su savo verbaline nota jis supažindina visų Budapešte akredituotų diplomatinių ambasadų vadovus. Nusiunčia telegramą Suvienytųjų Nacijų Organizacijos Generaliniam sekretoriui D. Hameršeldui, informuodamas apie įvykius ir Vengrijos vyriausybės sprendimą. Prašo Generalinį sekretorių su šiuo jo pranešimu supažindinti visas valstybes — SNO nares, ir kad dabar įvyksiančioje Suvienytųjų Nacijų Organizacijos XI sesijoje šis klausimas į darbotvarkę būtų įtrauktas pirmiausia, be eilės.

Gėza Lošoncis buvo įpareigotas viską pranešti užsienio žurnalistams, o jis pats ketvirtadienį, lapkričio 1 dieną, vakare be dešimties minučių aštuntą, stojo prie radijo mikrofono. Skaitė atsišaukimą:

„Mieli Vengrijos žmonės! Vengrų tautos vyriausybė, jausdama didelę atsakomybę prieš liaudį ir istoriją ir reikšdama milijonų Vengrijos gyventojų valią, skelbia Vengrijos Liaudies Respublikos neutralitetą. Vengrų tauta, nepriklausoma ir lygiateisė, sutinkamai su Suvienytųjų Nacijų Organizacijos Įstatais, nori palaikyti tikrai draugiškus santykius su kaimyninėmis valstybėmis, su Sovietų Sąjunga ir visomis pasaulio tautomis. O savo revoliucijos iškovojimus ji stiprins toliau, nesijungdama nė prie vieno valstybių bloko.

Taigi išsipildė vengrų tautos šimtus metų trukusi svajonė. Revoliucinė kova, kur kovojo praeities ir šių dienų didvyriai, nenuėjo veltui — galų gale atnešė laisvę, nepriklausomybę! Ir ši didvyriška kova įgalino įgyvendinti didžiausią tautos troškimą — neutralitetą.

Todėl šiuo atsišaukimu ir kreipiuosi į mūsų kaimynus, į artimas ir tolimas šalis, prašydamas pripažinti ir gerbti mūsų galutinį ir negrįžtamą sprendimą. Ir dėl šio sprendimo, reikia pasakyti, mūsų tauta dabar tokia vieninga, kaip dar niekados nėra buvę per visą istoriją.

Vengrijos darbo žmonių milijonai! Savo revoliuciniu ryžtu, pasiaukojamu darbu saugokite ir stiprinkite mūsų Tėvynę, mūsų laisvą, nepriklausomą, demokratinę ir neutralią Vengriją!“

Taip, dabar svarbiausia vienybė, darbas, tvarka ir drausmė. Juk esam ant bedugnės krašto — tai gal bent tas dar gali pagelbėti, kaip nors apsaugoti, kad į ją nenugarmėtume.

Ir šalis, atrodo, supranta visą padėties sunkumą. Tai, ko negalėjo pasiekti daugiau kaip savaitę, dabar susitvarkė be galo greitai, lyg burtų lazdele mostelėjus. Žmonės pajunta atsakomybę, susitvardo, bemat paklauso vyriausybės. Jiems aišku: iš savo valdžios jau išsikovojo ko norėjo — dabar reikia išsikovoti iš pasaulio.

Kitą dieną priešpiet vienuoliktą Parlamente prasidėjo įmonių, profsąjungų, įvairių revoliucinių grupių ir vyriausybės atstovų pasitarimas, kad būtų nutraukti streikai ir imtasi darbo. Bet ligi pietų susitarti dar nepavyko, nuspręsta susirinkti aštuntą vakare atskirai, pasikviesti ir įmonių darbininkų tarybų, revoliucijoje dalyvavusių studentų, rašytojų, inteligentijos ir honvėdų revoliucinės tarybos atstovų. Imrė Nadis vyriausybės vardu ten pasiuntė Ferencą Erdejį ir Zoltaną Vašą.

Erdejis kalbėjo nuoširdžiai ir atvirai: visoj šaly padėtis be galo įtempta; ten, kur stovi sovietų būriai, o aplinkui, greta sukilusi liaudis, vengrų kariuomenės daliniai, kiekvieną akimirką gali kilti sprogimas. Todėl mums esą juo labiau reikia tvardytis ir būti santūriems, kad kokie nors provokaciniai veiksmai nesutrukdytų viską išspręsti taikiai.

Ir ką gi — to paties Erdejo, kurį vos prieš savaitę minia buvo nuvariusi nuo Parlamento balkono ir kurį Valstiečių partija buvo priversta išprašyti iš vadovų, dabar didžioji dalis salės, darbininkai, klausosi kantriai ir pritardami. Ir kai Zoltanas Vašas apsako visą ekonominę padėtį, prieinama, tegu ir ne be ginčų,— ir labai gerai, kad ne be ginčų,— prie vieningos nuomonės. Ir aštuoniolikos didžiausių Budapešto gamyklų, trijų didžiausių darbininkų rajonų revoliucinių tarybų atstovai pasirašo kreipimąsi į šalies šachtininkus, energetikos ūkio, pramonės, transporto darbuotojus ir protinio darbo žmones:

„Šalies ekonominė padėtis aiškiai rodo, kad tolesni streikai tik visiškai paraližuotų šalies padėtį ir prarastume visus revoliucijos iškovojimus. Todėl, jausdami didžiulę atsakomybę už mūsų tautą ir revoliuciją, nusprendėme visur tuoj pat pradėti darbą, visose srityse, ir kviečiame šalies darbo žmones prisidėti prie mūsų“.

Taigi darbas vėl prasidės, gyvenimas grįš į įprastas vėžes. Būtų buvę geriau, žinoma, jei jis būtų prasidėjęs anksčiau, bet tiek to, dar ir dabar ne vėlu. Pagaliau po apsvaigimo bus išsiblaivyta. Ir tikrai, darbais, ne žodžiais, bus parodytas žmonių pasitikėjimas vyriausybe. Tai jau pasiekta. Kad tik toji Maskva suprastų, kad tik ji pajėgtų suprasti!

Reikia veikti taip, lyg viskas būtų kaip niekur nieko. Ir Imrė Nadis po dešimties dienų pirmąkart rengiasi važiuoti nakvoti namo, į Oršo gatvę. Be galo išvargęs, be galo susirūpinęs ir be galo švaria sąžine. Kad ir kas atsitiktų, jis padarė viską, ką galėjo.

Automobilis pajuda tyliomis gatvėmis. Imrei Nadžiui užima kvapą: miestas tamsus tamsus, beveik jokio apšvietimo, bet kiekviename lange, per visą gatvę ištisai, žiba po žvakelę. Rytoj — Vėlinės. Miestas gedi savo kovotojų, žuvusių už laisvę. Kam atėjo į galvą tokia mintis? Ir kraupu, ir kažkaip įkvepia.

O blykčiojančios liepsnelės, tyliai tyliai virpėdamos, tarsi sakyte sako: gal ir iš tiesų tas nekaltas kraujas pralietas ne veltui?

Rytą atsikėlęs sužino, kad... naktį kažkur pradingo Janošas Kadaras.

XI

Nėra jokio pagrindo įtarti, kad Mikojanas nebuvo nuoširdus, tardamasis su vengrais dėl sovietų kariuomenės išvedimo ir su viskuo sutikdamas. Iš Maskvos jis buvo atvykęs su visais įgaliojimais ir anaiptol nežinojo, kad per tą laiką, kol jis tvarkėsi čia, Budapešte, ten, Kremliuje, padėtis pasikeitė iš pagrindų. O kai sugrįžo — viskas, ką jis Budapešte veikė ir ką žadėjo, neteko jokios prasmės, ir Prezidiumo posėdis jo laukė jau su galutinėm išvadom ir sprendimais, visai, beje, kitokiais, negu reikėjo tikėtis. Svarbiausia buvo tai, kad Maskva vis dėlto nusprendė kariuomenės iš Vengrijos neišvesti: o kas bus, jei toji Vengrija staiga ims ir visai atskils nuo „socialistinės stovyklos", visai nuvers „proletariato diktatūrą" ir galutinai pasuks į dešinę; jei kitaip neišeis,— o atrodo, kad tikrai neišeis,— paskutinį žodį tars ginklai.

Kas atsitiko, kad Maskvoje viskas taip staiga pasikeitė, jog praėjus vos 48 valandoms nuo jos paskelbtos garsiosios deklaracijos ji staiga nusprendė imtis visiškai priešingų veiksmų? Visa tai aiškinti vien nuoseklumo stoka, puldinėjimu iš vienos pusės į kitą ar moraliniu išsigimimu būtų vien tuščios šnekos, nors šių dalykų, beje, irgi negalima visai išbraukti, nes Kremliaus vadus, neturinčius nuodugniai apgalvotos ir tvirtos politikos, koks nors nelauktas įvykis tuoj pat išmuša iš vėžių. Bet, šiaip ar taip, jie proto dar turi, ir bepročiais jų tikrai nepavadinsi, o jeigu pagaliau duotas žodis jiems patiems ir nelabai ką reiškia, vis dėlto kažin ar apsidžiaugtų, jeigu ir visas pasaulis tai pamatytų.

Nelengva atsakyti į šį klausimą, juo labiau kad tokį sprendimą nulėmė toli gražu ne vienas faktorius. Ir gana retas atvejis istorijoje, kai tie faktoriai susiėjo į daiktą: daugelis jų, materialinių, veikė vieną kryptim, o priešinga — tiktai keli moraliniai. Vengrijos tragedija — kad tai atsitiko būtent tuo metu ir būtent jos atžvilgiu.

Pirmiausia Imperijai parūpo jos pačios reikalai. Sovietų vadai, — išskyrus vieną vienintelį nugalabytą Beriją, kurį šiek tiek dar rėmė ir Malenkovas,— susirūpino Stalino imperija. O kadangi jų santvarka, savaime aišku, už visas pranašesnė ir jie patys už visus aukštesni, tai būtų tikra išdavystė, jei iš sovietų interesų sferos išsprūstų bent mažiausias valdų gabaliukas, jau nekalbant apie tai, kad jis galėtų patekti „kitos pusės" įtakon.

Dėl tos vengrų revoliucijos Imperija, pasirodo, pateko į tokią padėtį, kaip dar po Antrojo pasaulinio karo niekados nėra buvę. Čia ėjo kalba ne apie vienos šalies atsiskyrimą, nors Imperijos vienybė ir to, žinoma, negalėjo pakęsti; tasai žingsnis būtų turėjęs įtakos ir visai liaudies demokratijai, ir, aišku, pačiai Sovietų Sąjungai. Jei Vengrija pasidarys suvereni valstybė, kaip galėsi būti

tikras, kad rytoj, sakysim, to neužsimanys lenkai ar čekai? Ir vengrų sėkmė, be abejo, tiktai sukurstytų siekti nepriklausomybės ne taip seniai dar buvusias valstybes, tokias kaip Latvija, Estija ir Lietuva, tik sukiltų baltarusių, ukrainiečių, gruzinų patriotiniai jausmai. Ir viskas paeiliui taip imtų griūti, kad nežinia kuo ir baigtųsi.

O be to, šiai naujajai Vengrijai Vakarai ne tik kad rodytų politinį solidarumą, bet net ir materialiai dar padėtų. Prezidentas Eizenhaueris jau pareiškė: duodąs 10 milijonų dolerių pašalpą, ir iš kitur pilasi kalnai dovanų; tai dar tik pradžia, o kas bus toliau? Be jokios abejonės, Vakarai iš Vengrijos padarytų tokią pavyzdinę valstybę, tokią „vitriną", kaip, sakysim, Vakarų Berlynas. O pakilęs pragyvenimo lygis, kuris eina adekvačiai su laisve ir kuris visus taip vilioja, Sovietų Sąjungai, tai nepalyginti „aukštesnei socialistinei santvarkai", būtų toks smūgis! Ne, šito ji nebepakeltų.

Tai turėjo galvoje ne tik sovietų vadai — į neregėtą paniką puolė ir liaudies demokratijos šalių partiniai vadovai. Tuo metu, kai Mikojanas lankėsi Budapešte, kai Maskvos „Pravdos" balsas dėl įvykių Budapešte jau buvo kiek sušvelnėjęs, Bukarešto „Scînteia" ir Berlyno „Neues Deutschland" nė per nago juodymą nenusileido, kad Vengrijoje ne kontrrevoliucija: siuntė Budapeštui grūmojimus ir grasinimus. Rytų Vokietijos Ministrų Tarybos pirmininkas O. Grotevolis parlamento posėdyje pareiškė: kol šalis padalinta pusiau, sovietų armija iš Vokietijos nesitrauks. Ir perspėjo, kad kam nors nešautų į galvą sekti vengrų keliu: „Norite sugriauti visus laimėjimus, kuriuos pasiekėme? Norite nubraukti visą dešimties metų socializmą?" O Valteris Ulbrichtas nuėjo dar toliau: „Mums reikia būti budriems. Kiekvienas, kas padarys bent mažiausią nuolaidą reakcijai, galiausiai užsimokės savo paties gyvenimu" O bulgarų „Otečestven Front" rašė: „Tragiški Vengrijos įvykiai — didžiulė pamoka, ir ne tik vengrų liaudžiai. Jie dar kartą parodė, kad ir tarptautinė, ir vidaus reakcija dar gyva, todėl reikia neprarasti budrumo" O užvis geriausiai tokių vadų nuomonę ir jų nervinę būklę rodo Čekoslovakijos prezidento kalba per radiją: „Kaimyninėje Vengrijoje siaučia kontrrevoliucija. Prieš darbininkus imtasi fašistinio baltojo teroro. Kontrrevoliucija kruvina — apšlakstyta nužudytų darbininkų ir kitų paprastų žmonių krauju. Vengrų reakcija ranka rankon su užsienio imperialistais ėmėsi vykdyti seniai jau rengtą planą, nukreiptą ne tik prieš vengrų liaudies valdžią, bet ir prieš visas socialistines valstybes, prieš taiką visame pasaulyje... Imrės Nadžio deklaracija, skelbianti Vengrijos išstojimą iš Varšuvos sutarties, derybas su kapitalistinėm šalim, aiškiai patvirtina tai, ką pasakiau"

Galima įsivaizduoti, kad šitie mirtinai persigandę vadai, kuriems Vengrijos įvykiai taip ir atrodė, iš nevilties ne tik savo liaudies šaukėsi, bet ir Maskvos kuratoriams nedavė ramybės. Kiek sykių tomis dienomis skambėjo telefonai ant Chruščiovo, Bulgani-

no, Molotovo, Kaganovičiaus stalo ir kieksyk įsiaudrinę ulbrichtai; širokai, georgiju-dežai rypavo, dejavo į ausį ir, reikia manyti, netgi grasino, kad negalėsią toliau su Vengrija turėti jokių reikalų, jeigu ten nebūsianti padaryta tvarka. Ir sovietų vadai turėjo progos pamatyti, kaip aplink juos ima braškėti ir irti didysis Stalino statinys.

Taigi iš Europos bloko socialistinių šalių,— išskyrus tiktai vieną Lenkiją,— Maskvos Prezidiumo nariai girdėjo vien verkšlenimus ir dejavimus, tačiau balsas, atėjęs iš Rytų, buvo visai kitoks — griausmingas ir ryžtingas. Turima galvoje Kinija. Mao Czeduno kompanija, viena iš pirmųjų sveikinusi vengrų ir lenkų įvykius ir pirmoji prikišusi rusams „didžiavalstybinį šovinizmą“, dar padėkojusi sovietams už jų savikritišką spalio 30-osios deklaraciją, per kelias valandas pakeitė savo poziciją, bent jau vengrų įvykių atžvilgiu. Kinijos Liaudies Respublikos vyriausybė, spalio 31 dieną paskelbusi pareiškimą ir pritarusi vakarykščiui paskelbtai sovietų deklaracijai, jame buvo pabrėžusi, kad „lenkų ir vengrų įvykiai tik patvirtina“ klaidingą Sovietų Sąjungos politiką broliškų socialistinių šalių atžvilgiu. Ir po kelių valandų Informacinė telegramų agentūra „Naujoji Kinija“ pranešė „klaidos atitaisymą“; atitaisyti pareiškime reikėjo viso labo vieną žodžių junginį — visur, kur tik buvo pridurta „ir vengrų“,— tuos du žodžius reikėjo išbraukti. Taigi su lenkais kinai lieka solidarūs ir toliau, o su vengrais — jau ne. Dėl ko? Dėl išstojimo iš Varšuvos sutarties? Neatrodo, nes turint galvoje Budapešto ir Pekino laiko skirtumą, tuo metu, kai buvo skelbiamas „klaidos atitaisymas“, žinia iš Vengrijos apie deklaraciją dar negalėjo būti atėjusi. Matyt, pakako paprasčiausiai daugpartinės sistemos, kad Kinijos vadai apsisuktų visu 180 laipsnių. Ir tai buvo padaryta tik vienu tikslu, kad tuoj pat galėtų pasakyti Maskvai: Vengrijoje reikia įvesti tvarką!

Tačiau ir be broliškų partijų spaudimo (kinai, beje, visai ne be reikalo buvo tokie uolūs socialistinės stovyklos sergėtojai,— tikėjosi netrukus patys perimti vadovavimą į savo rankas), Sovietų imperijai, turint galvoje jos vienybę ir ateitį, dar teko skaitytis ir su kariuomenės vadų nuomone. Šie žmonės jokiais būdais nenorėjo užleisti savo pozicijų Vengrijoje. Be pėstininkų ir aviacijos bazių, Vengrija šiame raketų amžiuje buvo ideali vieta: galima lengvai „apšaudyti“ dalį Vakarų Europos ir dar visą Italiją. O kad „tvarkai padaryti“ karinės jėgos netrūksta, apie tai ir šnekos nereikėjo. Maršalai ir generolai ypač širdo, piktinosi, kad iš pat pradžių, kai tik įsikišo į Vengriją, jiems nebuvo duotos laisvos rankos ir, kai jau sukilėlių pralaimėjimas buvo visai čia pat, politinė valdžia armiją iš Budapešto atitraukė. Ir sovietų kariuomenei teko palikti vengrų sostinę kaip nugalėtai, kaip pralaimėjusiai. O jeigu taip reikės palikti ir visą šalį, kaip tada armija atrodys? Ir kas atsakys už šią moralinę traumą? Politikų svyravimas, minkštumas, neryžtingumas gali baigtis katastrofiškais padari-

niais. Todėl kariškiai ir skubino, reikalaudami tuoj pat veikti griežtai, nedelsiant.

O pasaulinė politika tomis dienomis ne tik kad netrukdė, bet netgi, sakytume, paskatino sovietus įsikišti. Sueco įvykiai sujudino Vakarų pasaulį ir Aziją. Per daug nesukant galvos, kiek ten Anglijos, Prancūzijos ar Izraelio žingsniai buvo teisėti ir kiek ne, viena buvo aišku kaip dieną: Anglija su savo sąjungininkais vengrų įvykius panaudos saviems tikslams.

Ir rusų vadai tuoj pat viską apsuko kitaip: o kodėl gi ir jiems nepasinaudoti Sueco sumaištim savais tikslais? Suecas dabar nukreipė nuo Vengrijos pasaulio dėmesį: Suvienytųjų Nacijų Organizacija sprendė Egipto—Izraelio—Anglijos—Prancūzijos konfliktą. O be to, Sueco klausimas Vakarų didžiąsias valstybes dar ir sukiršino: Jungtinės Amerikos Valstijos palaikė taikų sprendimo būdą ir stojo prieš Angliją su Prancūzija. Ar dar galėjo būti patogesnė proga sovietams pulti Vengriją?

Ir dar — palanki situacija sovietams nukrito lyg kokia dovana: prieš pat Amerikos prezidento rinkimus. Ligi balsavimo buvo likusios vos kelios dienos: prezidento rankos buvo surištos, jeigu dar ir būtų norėjęs imtis kokių nors veiksmų. Nors ką ten — apie tai nė kalbos negalėjo būti. Prezidentas Eizenhaueris gerai žinojo, kaip, beje, ir rusai, kad pagal Jaltos ir Potsdamo susitarimus Vengrija priklauso sovietų įtakos sferai, ir tie susitarimai, nepaisant visų ginčų, konfliktų ir šaltojo karo,— šventi ir neliečiami. To nežinojo tiktai Vakarų radijo stočių ligi dangaus išaukštinti „didvyriški vengrų sukilėliai“, žmonės, kovoję Budapešto gatvėse, kurie „plikom rankom puolė tankus“ ir „žmonijos istorijoje atvėrė naują erą“ Jau verčiau „Laisvoji Europa“ ar „Amerikos balsas“ jiems būtų visa tai išaiškinę, o ne patarinėję, kad sovietų tankus reikia pulti „trigubom gretom“ arba — netikėti Imre Nadžiu.

Na ir ką galėjo pasakyti pasaulis apie sovietus dėl jų įsiveržimo į Vengriją? Šiaip ar taip — tik morališkai papeikti, o politiškai — nieko. Aišku, jie ir patys žinojo, kad apsišvietęs pasaulis „bus pasipiktinęs“, na, „sukrėstas“ Žinojo, kad bus „pasmerkti“ Bet užtat ši dešimties milijonų gyventojų šalis, labiausiai nutolęs į Vakarus Imperijos taškas,— raketų bazė, urano kasyklos ir taip toliau,— liks jiems. Jeigu iš Vengrijos pasitrauktų — prarastų prestižą, tai jau geriau tegu būna „gėda“, kad likosi neišėję... O Sueco įvykiai pagaliau ir tą moralinę pusę „užtrynė“: Egipto žmonių irgi niekas neklausė — nori jie ar ne, kad vėl sugrįžtų anglai, ir vis dėlto sugrįžo. Moraliniam faktoriui laikas irgi turi įtakos, jie apskaičiavo, kad visas šis „stebuklas“ truks tiktai tris dienas. Kurį laiką pasaulis dar patriukšmaus, pakels balsą, o paskui kalbės vis tyliau ir tyliau, kol galiausiai viskas grįš į senas vėžes.

Ir buvo dar vienas dalykas, dėl ko reikėjo „pakoreguoti“ ankstesnį Maskvos nutarimą: pačiame Kremliuje buvo tokių vadų, kurie tik džiaugėsi, kad reikalai klostosi būtent šitaip. Turima galvoje Molotovo ir Kaganovičiaus grupė. Šie žmonės jau iš lenkų

įvykių, o labiausiai — iš vengrų, pamatė, kad vienintelė Sovietų Sąjungai tinkanti politika, norint išlaikyti Imperiją, yra Stalino politika, o ne Chruščiovo. Ir jie visai nesunkiai būtų įrodę, kad tai, kas vyksta Vengrijoje, yra XX suvažiavimo tęsinys — „eretiškų" Chruščiovo tezių ir „liberalios" praktikos tęsinys. Juk Stalino užsienio politika ir tvirta Rakošio ranka tokios „kontrrevoliucijos" niekad nebūtų leidusi. Ir štai įrodymas: Chruščiovo politika kasasi po sovietų Imperijos pamatais ir pila vandenį ant Vakarų imperialistų malūno.

Chruščiovas, žinoma, galėjo atsakyti: dėl visko kaltas Stalinas, jo artimiausi bendražygiai ir šalininkai, jo nusikaltimai privedė prie to, kad žmonės atsisuko ir prieš Sovietų Sąjungą, ir prieš proletariato valdžią.

Sunku pasakyti, kuri pusė teisesnė: turbūt savotiškai teisios abi. Stalinas savo baisiais nusikaltimais tikrai įkaitino padėtį taip, kaip ji dabar buvo įkaitusi, bet Stalino statula Budapešte buvo nuversta todėl, kad jį jau buvo nuvertęs Chruščiovas per partijos XX suvažiavimą.

Tačiau Chruščiovui šiuo metu buvo svarbiausia ne Maskvos vadų moralai, jis ir pats jautė, kad jo pozicija Prezidiume gerokai susilpnėjusi ir, norint išsilaikyti balne, reikia imtis žygių. Reikia aplenkti Molotovo šutvę, reikia įrodyti, kad jis ne „liberalas", kad Imperijos reikalai jam lygiai tokie pat šventi kaip ir kiekvienam kitam ir kad jis jokiu būdu neleisiąs jos skaldyti, jokios „imperialistinės agresijos", ir galų gale reikia sutrukdyti, kad Molotovo grupė jam už nugaros nesudarytų suokalbio su generolais. Todėl jam ir teko rinktis generolus ir garsiau už visus rėkiant reikalauti įsiveržimo į Vengriją. Nuo to priklausė jo gyvenimas, jo ateitis ir pagaliau net jo fizinė egzistencija.

Gali kristi į akis, kad naujasis sprendimas prieštarauja vos prieš dvi dienas paskelbtai sovietų deklaracijai, galų gale ir marksizmo-leninizmo pagrindams. Karlo Markso mėgstamiausia, pavyzdžiui, citata: „Negali būti laisva tauta, kuri engia kitas tautas" Leninas rašė: „Jei Suomija, Lenkija ar Ukraina nuo Rusijos atsiskirs, nieko blogo čia nėra. Ir kiekvienas, kuris sako, kad tai blogai,— šovinistas. Būtų beprotybė tęsti caro Nikolajaus politiką" Gali, žinoma, kilti tokių minčių, bet tikriausiai nekils. Tiems, kam galėtų jos šauti į galvą, dabar ne tas rūpi. O be to, jei reikės, atsiras ir kitokių citatų — Suslovas didelis meistras; artėja lapkričio 7-oji, Spalio revoliucijos metinės, jis sakys kalbą, grįžęs iš Budapešto, jų ir paieškos. O jeigu jau kalbėtume apie Imperijos išlaikymą — caro Nikolajaus politikos negalėtume labai ir smerkti.

Tai šitaip atrodė Maskvos Prezidiumo svarstyklės 1956 metų spalio 31-ąją: ant vienos lėkštelės sėdėjo dramblys, o ant kitos — na, gal kokie du uodai, jei tik jie iš viso drįso zyzti. Trumpai tariant, klausimas buvo toks: kaip pasielgti — kaip imperialistams ar kaip socialistams? Kadangi nė akimirkos nesudvejojo esą socialistai, tai padarė viską kaip tikri imperialistai. Mikojanui su

Suslovu sugrįžus, kitų jau viskas buvo nutarta. Sakotc, anie du su visais įgaliojimais Imrei Nadžiui žadėję visai ką kita? Na ir kas? Ką čia reiškia Imrė Nadis, kai eina kalba apie pasaulinę politiką.

XII

Kadarą paskutinį kartą Parlamente matė ketvirtadienį, lapkričio 1 dieną vakare, maždaug apie dešimtą valandą. Ir nuo to laiko apie jį — jokios žinios. Apie jo dingimą sklido visokiausi gandai. Atseit, jis išsikvietęs iš garažo Parlamento automobilį važiuoti namo ir kartu su Miunichu nurūkęs sovietų ambasados link. Kita versija — girdi, jis išvažiavęs vienas ir pakeliui į namus susitikęs Miunicho automobilį. Abu vyrai išlipę ant šaligatvio, ėmę karštai ginčytis, o paskui Miunichas beveik jėga įtraukęs Kadarą į savo automobilį ir taip pasiekę sovietų ambasadą.

O prieš savo dingimą Kadaras dar ir kalbą per radiją buvo pasakęs: pranešęs, jog susikūrusi nauja Komunistų partija. „Šiuo sunkiu momentu tie komunistai,— kalbėjo jis,— kurie lig šiol kovojo su Rakošio savivale, tie tikrieji šalies patriotai nusprendė įkurti partiją iš naujo. Ji vadinsis Vengrijos socialistinė darbininkų partija". Parengtinės komisijos nariai — Ferencas Donatas, Janošas Kadaras, Šandoras Kopačis, Gėza Lošoncis, Derdis Lukačas, Imrė Nadis ir Zoltanas Santas. Visi ligi vieno tokie, kurie, valdant Rakošiui, arba sėdėjo kalėjime, arba atvirai pasisakė prieš jo politiką ir, išskyrus vienintelį Kadarą, nedalyvavo jokiuose sufabrikuotuose komunistų teismuose.

Ir kodėl jis dingo? Kodėl paliko jį, Imrę Nadį, ir partiją? Penktadienį, lapkričio 2-ąją, jo ieško visur. Kad tik nebūtų kas atsitikę? Butas tuščias, kaimynai nieko nežino.

Gal jis išsigando? Be abejo, Mezės mirtis, Budapešto partijos komiteto šturmas, gatvės, minios vandalizmas jį sukrėtė. Gal ir pagalvojo: jeigu dar kartą šitaip atsitiks, dar kartą sukils tokia minios neapykanta, tai ir jam bus tas pat.

O gal nematė toliau sau jokių perspektyvų? Rakošio kalėjimuose jis sėdėjo — tai tiesa, bet nepaneigsi ir kito: buvo įtakingas ir Gerės vadovybėje ir, kas užvis blogiausia, ką visi žino ir ko niekaip nenuslėpsi,— tada, kai buvo nuteistas ir nužudytas Raikas, jis buvo Vidaus reikalų ministras. Žmonės pasakoja, kad jis su Rėvajum balsavęs prieš mirties bausmę, bet sako ir kita: kad jis egzekucijos metu stovėjęs tik per pora žingsnių nuo kartuvių [40]. O Rakošis jau visai prieš pat savo žlugimą, kad jo kaltė neatrodytų

[40] Praėjus keliems mėnesiams po Raiko ir jo draugų nužudymo, 1950 metų birželio 24 dienos vyrausybės oficioze „Magyar Közlöny" pačiam pirmajam puslapy pirmoj skilty pasirodė pranešimas: „Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Ministrų Tarybos pasiūlymu už gerą darbą stiprinant liaudies demokratiją apdovanoja Janošą Kadarą „Darbo Šlovės" ordinu ir išmoka jam priklausančią 5000 forintų piniginę premiją"

tokia didelė, apskelbė visiems, kam tik galėjo, kad Kadaras su Farkašu buvę kalėjime pas Raiką: norėję įtikinti, kad tasai prisipažintų visus kaltinimus. Dabar, kai jau susikūrė nauja partija, Kadaras, aišku, turėjo pajusti, kad daugelis draugų anaiptol nėra sužavėti jo asmenybe, laisvam partijos ir visuomenės gyvenime, kur viską galima sakyti atvirai, kažin ar jis gali tikėtis gražios ateities.

Gal todėl ir pasitraukė. Tiesa, kiti Parlamente dabar šneka, kad perėjęs pas rusus, kad rengiasi išdavystei. Imrė Nadis nenori tuo tikėti. Nesąmonė: juk Kadaras ryžtingai stojo revoliucijos pusėn, visam pasauliui girdint reikalavo tuoj pat išvesti visą sovietų kariuomenę. Tiesa, apie neutralitetą ir išstojimą iš Varšuvos sutarties jis nekalbėjo. Bet kad tos sutarties sąlygų sovietai nė nesilaikė, ir pats Mikojanas pripažino, o kai buvo paskelbtas neutralitetas, kaip tik jis, Kadaras, drėbė sovietų ambasadoriui į akis: jei prireiksią, girdi, jis išeisiąs į gatvę ir plikom rankom, taip kaip stovi, pulsiąs rusų tankus.

Ne, kad jis būtų išdavęs, Nadis netiki: greičiau pasitraukė iš baimės ar šiaip nori likti nuošaly. Bet vis dėlto kaip nors pranešti, ką nors pasakyti jis turėjo, būtinai turėjo. Bent jau tiek jis, Nadis, yra nusipelnęs. Juk jis jam ir kalėjimo vartus atvėrė. Ir dar tik ką, visai neseniai, Janošas jam buvo padavęs pasirašyti tas kelias eilutes: „Komunistinių idėjų šaukliai tiki ateitim". Štai tame nedideliame lapelyje jų parašai šalia vienas kito. Janošas Kadaras. Imrė Nadis. Matyt, jis ta ateitim nebetikėjo. Todėl ir pasitraukė. Šiaip ar taip, Nadžiui labai nemalonu, labai skaudu.

Tiek jau to. Reikia viską daryti taip, lyg nieko nebūtų atsitikę. Tiesiai, išsitempus, aukštyn pakelta galva eiti pirmyn pradėtu keliu. Reikia padaryti viską, kad šalis nurimtų, kad vėl grįžtų taika ir drausmė, vėl prasidėtų darbas ir nebūtų jokios dingsties ar preteksto sovietų pulkams įsikišti į šalies reikalus.

O kad rusai į Vengriją ir toliau plūsta, jis neleidžia niekam imtis jokio ginklo, draudžia bet kokį pasipriešinimą. Kai jau buvo apsupti visi aerouostai, vengrų oro pajėgos norėjo atidengti ugnį. Tačiau jis uždraudė. Ginkluota kova — beviltiška, net ir tada, jei pultų sovietai. O jau patiems vengrams ją pradėti — tolygu savižudybei.

Vienintelis dalykas, kas gali gelbėti, tai savitvarda ir ramybė. Per radiją girdi, jog skamba visokiausi atsišaukimai prieš sovietus, šie koneveikiami kaip tik galima. Jis nusiunčia ten Jenę Sėlą: susitvarkė su stalinistais, susitvarkys ir su užgauliojimais. Be to, nėra jokio reikalo kiekvienam žingsny steigti vis naują laikraštį, leisti visokias provokacines kvailystes,— spaudos skyriui vadovauti paskiria Miklošą Vašarhejį, ir laikraščiai, prieš pasirodydami, pirma turi gauti leidimą; šiuo metu turi vyrauti sveikas protas, o ne aistros, net ir tada, kai jos pagrįstos. Laimei, jis ne vienas: nuo jo nesitraukia patys atsakingiausi valstybės vyrai. Kadaras dingo, tai tiesa, bet jam dabar padeda tokie žmonės,

kurių ir autoritetas, ir poveikis tautai kur kas didesnis negu Kadaro.

Iš Pėčo į Budapeštą parvyksta Bėla Kovačas ir tuoj įsitraukia į vyriausybės darbą. Iš pradžių, tiesa, vyriausybės sąraše pamatęs daug senų vardų, lyg ir suabejoja, bet nieko — imasi savo pareigų. Didelę paramą teikia protestantų bažnyčios vyskupai, kalbėdami per radiją ir kreipdamiesi į tikinčiuosius. Ir žydų rabinai. Būtų, žinoma, labai gerai, kad ir primas Mindsentis padarytų tokį pareiškimą kaip protestantų vyskupai Ravasas ir Ordašas,— tuo tik padėtų susitaikyti tautai ir vyriausybę paremtų. Imrė Nadis paprašo Zoltaną Tildį ir Palą Malėterį: pasikalbėkite, girdi, su primu. Bet susitikimas neįvyksta, ir laukto rezultato nėra: primas apie naujai sudarytą vyriausybę nelinkęs tarti gero žodžio.

Nelengva ir su Socialdemokratų partija. Vyriausybėje partijai vieta buvo palikta, bet atsakymas gautas toks: į koaliciją nestosią tol, kol jų naujai atsikurianti partija tvirtai nenutarsianti, ką daryti. O Ana Kėtly išvykusi į Vieną, į Socialistų Internacionalo sesiją. Parlamente jau imta kalbėti ir apie tai, kad vyriausybę dėl ano siaurojo kabineto reikia pertvarkyti iš naujo; stalinistus ministrus, kurie tik vienas vardas, kad dirba, atleisti ir sudaryti tokią vyriausybę, kuri iš tikrųjų atspindėtų demokratinių jėgų vienybę ir kuria būtų galima tvirtai pasikliauti. Kaip tik dėl to reikėjo įtraukti ir socialdemokratus.

Imrė Nadis nusprendžia pasikalbėti su socialdemokratų vadais. Žinoma, dabar lengviau liktis nuošaly nuo vyriausybės, pusiau arba net ir visiškoje opozicijoje, kloti savo reikalavimus, kai nereikia ginčytis su kitais reikalautojais,— tegu, girdi, jis, Nadis, ar kas nors kitas atlieka tą „purviną darbą“, iššluoja praeities kaltes, o į vyriausybę įeisime paskui, kai jau viskas bus padaryta. Bet, antra vertus, jis supranta, kad socialdemokratų padėtis ypač sunki,— jie bijo, kad jų nesumaišytų su komunistais ir gal pernelyg jau stengiasi atsiriboti. Todėl ir vengia tos komunistų vadovaujamos vyriausybės. Visa tai iš dalies suprantama, bet vis dėlto: dabar reikia rūpintis ne partijos, o tautos reikalais, reikia rūpintis šalies ateitim.

Socialdemokratai atsako tiesiai: taip, Anos Kėtly nėra ir jie atsakymo duoti negali, o be to, jų partija dabar dar tik kuriasi, taigi visi nepasitarę nieko negali ir atsakyti.

„Senis“ atsistoja ir prieina prie kabyklos. Nusikabina paltą ir skrybėlę.

— Gerai,— sako,— tada aš irgi eisiu... Šitaip, aišku, kur kas patogiau, kur kas mažiau rūpesčių... Man jau šešiasdešimt, ir sveikata nekokia... Bus geriau, kad eisiu namo... Taip — čia mums ant sprando rusai, ir dar dešiniosios kontrrevoliucijos pavojus nepraėjęs, bet jeigu jau jūs taip galvojate, ką gi,— eisiu namo... O po manęs — nors ir tvanas, kas bus, tas, jūs irgi galite daryti, ką tik norite...

Šis žingsnis davė rezultatų. Socialdemokratų partija nusprendė,

jog į vyriausybę įeis. O namie likusius vadus paakino dar ir tai, kad Ana Kėtly, atvykusi į Vieną, tuoj pat pareiškė: ji Imre Nadžiu tikinti.

Ir tos vienybės, to solidarumo norą galima jausti beveik visur. Dingo pavojus, kad Dėryje gali būti įkurta kita, priešiška, vyriausybė. Uždunojės nacionalinė taryba ryžtingai pareiškia, kad, išgirdusi Imrės Nadžio paskutinę kalbą per radiją, pajutusi jam pasitikėjimą; tegu darbininkai ir turį teisę streikuoti, jie šiuo metu privalą tučtuojau pradėti darbą.

Ir žmonės, lyg žinodami, ko Mikojanas prašė Imrės Nadžio, lyg būtų įsikalę į galvas paskutinius sovietų spalio 30-osios deklaracijos žodžius apie socialistinių iškovojimų išsaugojimą, vienas po kito pasisako už tai, kad viskas, kas yra pasiekta gero, jokiu būdu nepražūtų. Tai anaiptol nereiškia, jog reikalaujama sekti sovietų pavyzdžiu, paprasčiausiai norima nuraminti aistras, kad viršų imtų protas, kad revoliucija nenueitų per toli.

Boršodo—Abaujaus—Zempléno medės Darbininkų tarybos 28 atstovų delegacija susiieško Imrę Nadį ir Tildį. Jų reikalavimai tokie: vyriausybė, kai tik šalies laisvė ir nepriklausomybė bus įtvirtinta, tučtuojau privalanti supažindinti žmones su savo politine ir ūkine programa ir paaiškinti, kaip ji tai numato įgyvendinti. Kad tučtuojau, remdamasis darbininkų tarybomis, pradėtų dirbti Revoliucinis nacionalinis komitetas, o senasis Parlamentas būtų paleistas. Vyriausybė visas jėgas turi skirti šalies ramybei ir teisėtvarkai, kad gyvenimas grįžtų į normalias vėžes, turi kovoti su savivale, įstatymų pažeidimais ir pavieniais teroro aktais, remdamasi honvėdais, milicija, ginkluotais darbininkų ir jaunimo būriais. Tai įmanoma tik tada,— sako darbininkų atstovai,— jei daugiausia dėmesio bus skiriama ne partijoms kurti ir ne jų tarpusavio kovai, nes pastaroji tik suskaldytų kasdien vis stiprėjančią tautos vienybę — svarbiausią mūsų demokratinio judėjimo jėgą. Delegacija griežčiausiai protestuoja prieš bet kokį bandymą restauruoti buržuazinę tvarką ir pareiškia: jokiu būdu neatiduosime žemės dvarininkams, gamyklų — kapitalistams, kasyklų — verslovių savininkams, ir mūsų honvėdams Horčio generolai nevadovaus.

Tiktai istorija ir gali sugalvoti tokią nesąmonę, tokią baisią ir nenormalią situaciją: Vengrijoje konsoliduojasi revoliucija, stiprėja nusiteikimas „išsaugoti socializmo iškovojimus", ir tuo pat metu plūsta į šalį sovietų kariuomenė, kad socializmui apginti tą revoliuciją nuverstų. Maskva, kaip ir Stalino laikais Jugoslavijos atveju, niekaip negali patikėti, kad socializmą kurti gali ir kas nors kitas, ne tik ji viena. O gal kaip tik atvirkščiai — gal ji kaip tik tiki ir dėl to labiausiai bijo?

O armija per sieną žygiuoja kaip žygiavusi. Kaip praneša Solnokas, miesto apylinkėse ir visoje medėje, ypač Tisafiurede, Tereksentmiklošė ir Kunsentmartone stovi daugybė sovietų tankų. Iš Zahonės ateina informacija, kad ligi Kišvardos jau nutiesti platūs geležinkelio bėgiai. O Debreceno žiniomis — per pastarąsias

kelias valandas sieną pervažiavę penki šimtai šarvuočių ir iš Vašarošnaménio pusės traukią link Debreceno. Debrecenas, Solnokas ir Budapeštas aplinkui ištisai apsupti sovietų tankų.

Imrei Nadžiui nieko kito nebelieka, kaip protestuoti. Sovietų ambasadai jis nusiunčia tris verbalines notas. Pirmojoje sako: vengrų vyriausybė per praėjusią savaitę prašiusi Sovietų Sąjungos vyriausybės tučtuojau pradėti derybas dėl kariuomenės išvedimo iš Vengrijos. Sovietų Sąjungos vyriausybė tam visiškai pritarusi, ir sovietų ambasadorius, apsilankęs Parlamente, apie tai pranešęs Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininkui. Tačiau nepaisant visų susitarimų, spalio 31-ąją ir lapkričio 1-ąją vėl tuo pačiu apgailėtinu būdu vengrų sieną peržengusios naujos sovietų armijos dalys. Vengrijos vyriausybė padariusi viską, kad toji armija grįžtų namo. Tačiau visos jos pastangos bevaisės — sovietų armija veržiasi tolyn, o kai kurios dalys jau pasiekusios ir Budapeštą. Tačiau juk Vengrija 1956 metų lapkričio 1 dieną iš Varšuvos sutarties išstojusi, tad vengrų vyriausybės nuomone, vengrų ir sovietų santykiai turėtų būti grindžiami abipuse pagarba vengrų neutralitetui, visišku lygiateisiškumu, nesikišimu į kitos šalies vidaus reikalus. Todėl Vengrijos vyriausybė siūlanti: kuo greičiau pradėti derybas dėl sovietų ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Vengrijos. Vengrijos vyriausybės delegacija: delegacijos vadovas — ministras Géza Lošoncis, nariai — Jožefas Kėvagas, Andrašas Martonas, Ferencas Farkašas, Vilmošas Zentajus.

Kita verbalinė nota tuo pačiu klausimu karinius reikalus aptaria kiek smulkiau ir siūlo, kad tuoj pat, tai yra 1956 metų lapkričio 2 dieną, Parlamente pradėtų darbą jungtinė sovietų armijos išvedimo taryba: ministras Ferencas Erdejis, generolas majoras Palas Malėteris, generolas majoras Ištvanas Kovačas, pulkininkas Miklošas Siūčas.

Trečioji nota vėl protestuoja prieš sovietų karo manevrus. Pakartotinai praneša, kad lapkričio 2-ąją sieną perėjusios naujos armijos dalys, pakeliui užimdamos geležinkelį ir jo stotis. Vakarų Vengrijoje sovietų armija ištisai traukianti iš Rytų pusės.

Ir Vengrijos vyriausybė nutaria apie visus sovietų veiksmus informuoti Budapešte akredituotų ambasadų vadovus, tuo atkreipdama Saugumo Tarybos dėmesį. O Hameršeldui Nadis nusiunčia naują telegramą, kurioje apsako visą padėtį, sovietų armijos veiksmus ir kreipiasi į didžiąsias valstybes, kad būtų pripažintas Vengrijos neutralitetas ir kad Saugumo Taryba įpareigotų sovietų ir vengrų vyriausybes tučtuojau pradėti derybas.

Viskas, beje, greičiau simboliška negu konkretu. Dėl sovietų veto Saugumo Taryba negalės nieko nutarti. Ir didžiosios valstybės toli gražu neskubės garantuoti Vengrijai neutraliteto, netgi jo pripažinti. Būtų pernelyg didelė rizika — Jalta ir Potsdamas surišę rankas ir kojas. Londono radijas praneša, kad Anglijos Užsienio reikalų ministerija kruopščiai studijuoja Vengrijos vyriausybės diplomatinę telegramą. O kaip sako Vašingtonas, „Amerikos Už-

sienio reikalų ministerijos informacijos agentūros viršininkas kol kas dar nekomentavo Budapešto diplomatinės telegramos, perduotos per Amerikos ambasadą“

Penktadienį po pietų atėjo Andropovo nota. Sovietų ambasadorius skundėsi, kad vengrų sukilėliai užpuolę ambasadą ir, jei vyriausybė nesiimsianti jokių priemonių, sovietai būsią priversti į pagalbą pasišaukti savo dalinius. Imrė Nadis skubiai išsikviečia Bėlą Kirajų, Budapešto vyriausiąjį įgulos vadą, ir įsako: tučtuojau viską metus lėkti ten ir daryti tvarką,— negalima duoti rusams nė mažiausios progos įsikišti.

Nepraeina nė valanda — vėl nauja sovietų nota. Pranešama, jog pasiūlymas dėl jungtinės karinės tarybos susitikimo priimamas. Sovietų karinė delegacija, generolo pulkininko Malinino vadovaujama, šeštadienį priešpiet atvyksianti į Parlamentą.

Kas čia dabar? Imrė Nadis savo akimis nenori tikėti. Tai gal vis dėlto galima, gal vis dėlto pavyko rasti išeitį? Iš sovietų ambasados paskambina Kirajus: atvykęs su savo tankais ir ginkluotais pėstininkais neberado jokio sukilėlio. Šnekėjosi su ambasadorium — viskas ramu, kuo puikiausiai.

Tai gal vis dėlto įmanoma? Plūstant per sieną armijai, vis dėlto galima rasti būdą, kaip ją grąžinti atgal, vaikščiojant bedugnės kraštu vis dėlto į ją nenugarmėti?

Praeina naktis, pilna kažkokio netikrumo, kažkokios įtampos ir paslaptingos tylos.

Du žurnalistai, profsąjungų laikraščio „Népakarat“ bendradarbiai nuvyksta už apsupto Budapešto ribos ir štai kaip aprašo tai, ką mato:

„ — O kur stovi rusų tankai?

Jaunasis Nacionalinės gvardijos sargybinis nusibraukia nuo kaktos lietaus lašus. Jo drabužiai kiaurai šlapi, ištisas valandas šąla lauke lyjant. Atiduoda atgal pažymėjimus, mandagiai padėkoja, o paskui jau visai šeimininkiškai parodo aplinkui. Per lietų pro rūką Matiašfeldo link matyti viena šalia kitos kažkokios pilkai rusvos dėmės. Žmogus jas palaikytum krūmais, tiktai geriau įsižiūrėjus išduoda ilgi patrankų vamzdžiai: tankų virtinė supa aerouostą. Miško pakrašty — tankai, šarvuočiai, o kas pačiam miške, iš čia nematyti.

— A, daug kur.

Priešais plentu artėja vengrų autokolona, kelio pakrašty — prieštankinė patranka. Toliau, po kito pabūklo uždangalu, tirta iš šalčio sutūpę jauni artileristai — jie stebi miško pakraštį, stebi rusų tankus.

Mūsų mašinoje nuolat keičiasi keleiviai. Įsėda vaikinukai iš gvardijos, linksmi, šypsodamiesi, dar visai jauni — nuo šešiolikos ligi dvidešimties, su tautinėm juostom ant rankovių, vienas su automatu, kitas su šautuvu, ir jau tokie drąsūs, tokie savim pasitikintys, lyg seni frontininkai, atlaikę ne vieną mūšį.

— Na, o kaip rusai?

— Tegu traukia sau namo... Ir jiems patiems būtų geriau. Aš negalėčiau būti svetimoje žemėje.
— Ar aplinkui ramu?
— Galite patys pasižiūrėti. Palydėsime.
Sukame plentu, aplenkdami žemus namukus, kelias eina pro kapines. Ir štai prieš vieną baltą namą,— čia jau einame pėsčiomis keliuku per pliaupiantį lietų,— sovietų lauko virtuvė. Čia pat kareiviai, neša vandenį iš šulinio. Nuvargę, sušlapę, sušalę. Mūsų gvardiečiai su jais pasisveikina, ir mes imame klausinėti. Keistas interviu su svetimais kareiviais miesto pakrašty. Iš tikrųjų — ar jie žino, kam čia atvesti?
— Iš kur jūs?
— Iš Temešvaro,— kiek pagalvojęs atsako kareivis.
— Ir kam čia atvykote?
— Sakė, Vengriją užpuolė vokiečių fašistai ir reikia jums padėti.
Mes tarpusavyje susižvalgėme. Tuoj pat iškilo prieš akis Julėjos prospektas, tos „pagalbos" pėdsakai ant namų sienų,— bet ką čia gali žinoti apie viską iš toli atsidanginęs kareivis? Ir dar niekam nepadaręs blogo? Juk ir pats teiraujasi, kas gi čia atsitiko?
— Daugiausia taip ir yra,— taria jaunesnysis gvardietis.— Kaip sako vienas jų majoras, čia, prie Ferihedžio, yra dvi tankų divizijos, dar pėstininkų viena, kad būtų daugiau jėgos. Pakeliui gavo įsakymą, kad reikia sustoti prieš Budapeštą. Dabar apsikasė ir laukia. Mes irgi laukiame.
Jau visai sutemo, žibintų spinduliai žvilga ant šlapio aerouosto asfalto, o pakrašty tankai, tankai, tankai. Tarp jų, visai šalia, prie ugnies šildosi rusų kareiviai. Užkariautojai. Mūsų žmonės jų nekvietė, o tie, kas kvietė, jau išnešę kudašių į užsienį bando juodinti, vadinti kontrrevoliucija šventą mūsų tautos sukilimą.
Mes vėl pasukame miesto link. Abu Rakošhedžio vaikinai, savanoriškai pasisiūlę mums į pagalbą, parodo nutrauktus elektros laidus ant namo sienos, kurie ir tamsoje matyti, ir sako:
— Bus darbelio tiek ir tiek.
O kitas, jaunesnis, septyniolikos metų, vienos Budos įmonės remonto šaltkalvis, tyliai priduria:
— O gerai būtų jau dirbti..."
Tą pačią naktį Maskvoje buvo surengtas priėmimas Sirijos Respublikos prezidento Kuvatlijaus garbei. Diplomatai atkreipė dėmesį, kad patsai Chruščiovas nedalyvavo, o maršalas Žukovas ir Užsienio reikalų ministras Šepilovas po kelių minučių pasišalino.

XIII

Sakoma, kad ir sunkiausiems ligoniams prieš mirtį būna tokių dienų, kai jie pasijunta visai gerai ir pradeda tikėti, jog ima sveikti.
Vengrų revoliucijos istorijoje tokia diena buvo lapkričio trečioji.

Gatvėmis rytą į darbą skubėjo tūkstančiai žmonių, ir ne vien pėsčiom: ten, kur bėgiai nebuvo išardyti ir laidai nepažeisti, pradėjo eiti tramvajai. Budapešto gyventojai, visai gerai nusiteikę, lipo į seniai pažįstamus vagonus, pirko bilietus. Darbininkams atvežti į darbą įmonės siuntė savo sunkvežimius. Streikai baigėsi. O jeigu kas tą dieną į darbą ir neatėjo, tai visai ne dėl to, kad streikuotų: paprasčiausiai „šeštadienį neverta pradėti". Nuo pirmadienio planuota visose įmonėse ir įstaigose dirbti jau „pilnu tempu".

Atgimė ir geležinkelio stotys — ėmė eiti traukiniai. Iš Hedešhalomo į Rytų stotį atvyko pirmasis sąstatas su vaistais. Kad susisiekimas grįžo į vėžes, pranešė ir Miškolco geležinkelių direkcija; panašios žinios ateidavo iš visų šalies kampų.

Viena po kitos atsidarė krautuvės, visų pirma maisto, ir visuomeninio maitinimo įmonės. Ilgos eilės stovėjo prie duonos, bulvių, tačiau badas sostinei jau nebegrėsė. Užkandinėse ir bufetuose jau galėjai gauti ir juodos kavos, dar kai kur net pyrago. Gatvėse buvo pardavinėjami karšti kepti kaštonai, tokiu vėsiu metų laiku — kaip tik.

Į mokyklas grįžo mokytojai ir mokiniai, buvo paskelbta, kad kitos savaitės pradžioje vėl prasidės mokslas. Ėmė dirbti ir paštas.

Atsidarė ir amatininkų dirbtuvėlės, pirmieji prie darbo stojo stikliai — jiems buvo daugiausia darbo: pradėjo nuo išdaužytų ligoninių langų. Be atvangos plušo kepėjai. Ėmė veikti ir remonto dirbtuvės, ir cheminės valyklos.

Aktoriai patraukė į teatrus, ir atsinaujino repeticijos. Teatruose visur jau buvo išrinktos revoliucinės tarybos ir daugiau ar mažiau pakeistos programos. O filmų operatoriai ir režisieriai montavo dokumentinius filmus apie revoliuciją.

Vėl pasirodė laikraščiai — jų medžiaga buvo daug rimtesnė ir kur kas labiau apgalvota negu pirmosiomis dienomis. Bulvaro Spaudos rūmuose imta planuoti leisti naujų laikraščių. Rašytojų sąjunga studentų iniciatyva sostinės gatvėse suorganizavo rinkliavą. Judriausiose miesto vietose buvo padėtos žalios kareiviškos dėžės su užrašu: „Mūsų revoliucijos tyrumas leidžia šitaip aukoti žuvusių kankinių šeimoms" Šalia užrašo — šimtinė forintų, tik šiaip sau prisegta. O dėžių iš viso niekas nesaugojo. Žmonės metė į jas ir dešimtines, ir dvidešimtines — sumestų pinigų, savaime suprantama, niekas nelietė.

Butuose, įstaigose beveik be atvangos skambėjo telefonai. Pastarosiomis dienomis radijas buvo visuomeninio gyvenimo orientyras, o telefonas — asmeninio. Per jį palaikydavo ryšį išskirtos šeimos, draugai, pažįstami ir mylimieji: „Kaip laikaisi? Ar pas jus šaudo? Ką valgote? Ar dar myli?" Tačiau dėl mūšių, techninių kliūčių dauguma telefonų buvo nutilę. Dabar jie vėl atgijo.

Gatvėje, žiūrėk, būrys žmonių kartais ima ir apspinta kokį užsienio automobilį, kokį žurnalistą ar atstovą iš Raudonojo Kryžiaus. Užsimezga draugiškas, pilnas užuojautos pokalbis. Būna ir taip,

kad užsienio svečias ima dalinti cigaretes, sardines, šokoladą. Tada visi ima stumdytis, vienas kitą kumščiuoti. Bet atsiranda ir tokių, kurie tik nusisuka: „afrikietiška“ scena jiems atrodo žeminanti ir jų neverta.

Bet ir iš kur žmonės ima tiek gyvybingumo ir pasitikėjimo savim, iš kur randasi tas gyvenimo džiaugsmas, kas jiems jį suteikė? Juk nuo 1945-ųjų, sovietams užėmus Vengriją, nieko panašaus nebebuvo! Tai viltis, kuri buvo gyva visą laiką, netgi švilpiant kulkoms, o dabar, nutilus ginklams ir išsipildžius reikalavimams, dar labiau sustiprėjo: Vengrija nebe vieniša, Vakarai ar Suvienytųjų Nacijų Organizacija neleis, kad tik ką atkurta, krauju aplaistyta vengrų laisvė vėl būtų sutrypta. Kiekvienas radijo pranešimas apie Vakarų valstybių pagalbą — pašalpas ir dovanas, kiekviena gatvėje išdalinta konservų dėžutė ar kramtomosios gumos gabaliukas, kiekvienas pagyrimo žodis ir pritarimas tą tikėjimą tiktai sustiprina. Pasklinda gandas kad iš Prahos atskridęs lėktuvas, kuriuo SNO į Vengriją atsiuntusi šešiolika savo atstovų. O laikraštis „Valóság“ („Tikrovė“) šeštadienio numeryje rašo netgi tokius dalykus, kurių nerasi jokioje vengrų spaudoje ir kurie sapnuojasi nebent pačiai redakcijai: „Vienas Budapešto kovotojas ketvirtadienio naktį mašina buvo nuvykęs ligi Vengrijos ir Austrijos pasienio. Ten jam pasisekė pasikalbėti su SNO būriais, kurie dabar dislokuoti prie mūsų sienos. SNO kariuomenė — anglų ir amerikečių dalys,— kaip sakė daugumas kariškių, stovi pasirengusi. Tačiau ji neįžengs į vengrų žemę tol, kol negaus oficialaus Imrės Nadžio kvietimo“.

Nei žinia apie SNO atstovus, kurią, beje, paskleidė ir radijas, nei apie SNO kariuomenę nebuvo tiesa. Bet kaip tokie dalykai veikia žmones, kaip žadina jų viltis, kelia bendrą nuotaiką! O kad Saugumo Taryba, gavusi Nadžio telegramą, šeštadienio rytą vėl įtraukė į darbotvarkę vengrų klausimą, buvo teisybė. Tiktai galėjo kilti klausimas, kaip Saugumo Taryba tą vengrų klausimą svarstys, juk sovietų atstovas laikosi savo veto, taigi jokio konkretaus sprendimo negali būti; ar tik čia nebus skubiai sušauktas posėdis Sueco kanalo klausimui? Bet paprasti žmonės tokių diplomatinių dalykų neišmanė ir buvo apstulbę, kai išgirdo, jog sovietų atstovas Sobolevas paneigęs: kad naujos sovietų dalys įsibrovė į Vengriją, girdi, „visiškai nepagrįstas“ gandas. Tačiau tuoj pat aprimo: Budapešto radijas dar anksti rytą pusiau šeštą pacitavo Amerikos atstovo Keboto Lodžo žodžius, kai jis ryžtingai pareiškė: „SNO Vengrijos įvykių atžvilgiu negali būti tik pasyvi stebėtoja“. Ir niekam nė į galvą neatėjo, kad čia tik oratorystės vingrybė, klasikinėje retorikoje vadinama „ad hortatio“ ir jokiu būdu ne faktų konstatavimu. Ir nebuvo skaitę,— kurgi jie gaus, — tos dienos rytinio laikraščio „New York Times“, kuris rašė, jog „vengrų klausimas SNO pirmą kartą iškilęs praėjusį šeštadienį, bet Vakarų valstybės nutarusios šį klausimą laikinai atidėti, kol paaiškės, ar sukilimas prieš sovietus pasiekė savo tikslą, kurgi ne —

šiuo atveju daug kam galėtų kilti klausimas: kodėl Suvienytųjų Nacijų Organizacijai tą klausimą reikia nagrinėti dabar, kai jis jau ir taip išsisprendė? Kodėl ne tada, kai jis dar tik buvo sprendžiamas ir reikėjo konkrečiai padėti tai pusei, kurios nepriklausomybė buvo pastatyta ant kortos.

Žmones ramino jau vien tas faktas, kad vengrų klausimas Suvienytųjų Nacijų Organizacijai pateiktas ant stalo, o kad Saugumo Taryba po tris valandas trukusių ginčų posėdį atidėjo šeštadienio vakarui — taigi čia nieko baisaus ir anaiptol ne beviltiška, o atvirkščiai: vengrai visą laiką neišleidžiami iš akių, jais Vakarai rūpinasi. „Į mus žiūri visas pasaulis",— buvo dažniausiai kartojama frazė, ir ją reikėjo suprasti taip: to, į kurį žiūri visas pasaulis, vidury šviesios dienos tikrai lengvai nenugvelbsi. Turima galvoje Vengrijos laisvė.

Bet didžiausias dalykas, dėl ko buvo galima atsipūsti, tai visiškai pasikeitęs rusų elgesys — lyg iš tikrųjų būtų išsipildę tai, ką vakar Andropovas pareiškė Imrei Nadžiui.

Šeštadienį, lapkričio 3-ąją, vidurdienį, Parlamente pasirodė sovietų karinė delegacija — atėjo derybų su vengrais. Aukštieji karininkai žaliom uniformom visa savo generoliška didybe žvaliai lipo aukštyn laiptais, nuklotais raudonais kilimais, vadovaujami generolo pulkininko Malinino, kurio krūtinė buvo vienų ordinų ir medalių. Vengrų delegacijos vadovas buvo Ferencas Erdejis.

Derybos vyko kuo draugiškiausioj aplinkoj. Ar sovietų būriai paliks Vengriją, ar ne, nebuvo nė klausimo, dabar visa šneka sukosi apie tai — kokiomis aplinkybėmis jie iš čia išeis.

Sovietų delegacija turėjo jau iš anksto suformuluotus savo pageidavimus: kad Vengrijos vyriausybė vėl atstatytų tuos sovietų karių paminklus, kurie per revoliuciją buvo nugriauti, ir rūpintųsi, kad daugiau niekas jų neišniekintų; kad būtų saugomi ir prižiūrimi Vengrijoje palaidotų sovietų karių kapai; kad paskutinis sovietų armijos būrys per sieną būtų išleistas iškilmingai, visiems parodant, jog sovietai čia buvę anaiptol ne okupantai. Reikalavimai, kaip matyti, buvo aiškiai moralinio pobūdžio — turint galvoje iš dalies vengrų ir sovietų santykius, iš dalies — sovietų armijos moralinę pusę. Nebuvo nė žodžio apie tai, kad vengrų delegacija tų pageidavimų nepriimtų. Tačiau liko neaptartas tikslus sovietų armijos traukimosi tvarkaraštis: sovietų karininkai pareiškė, kad tam, savaime suprantama, reikią šiek tiek laiko, juo labiau kad esą daug visokių techninių dalykų.

Abi delegacijos susitarė pratęsti derybas vakare dešimtą valandą, ir jeigu jau lygiateisiškai, tai lygiateisiškai: vadinasi, šį kartą — Tekelyje, vyriausiojoje sovietų karinėje komendantūroje. Ir sovietų delegacija pažadėjo, kad lig to laiko per vengrų sieną tikrai daugiau neperžengs joks armijos dalinys.

Viskas buvo taip gražu, kad vos galėjai patikėti. Ko tik sovietų karininkai pageidavo, Imrei Nadžiui niekas nebuvo sunku; jei nebūtų prašę — pats būtų pasiūlęs, tik tegu išeina. Pagaliau nugriauti

tuos paminklus, kur pastatyti sovietų armijai, kovojusiai prieš Hitlerį, išrausti kapus, kur guli kritę mūšiuos kareiviai, išvijęiš šalies ir vokiečių, ir vengrų fašistus, Imrei Nadžiui ir į galvą nebūtų atėję— tai prieštaravo ir jo įsitikinimams, ir moralei. Kad ir kas per tą laiką nutiko — ir šaliai, ir jam,— jis nė akimirkos nepamiršo to pozityvaus ir daugeliu požiūrių didvyriško vaidmens, kurį parodė sovietų armija kovose prieš nacizmą. Stalino statulą nuversti galima,— ir netgi būtinai reikia,— bet Stalingradas lieka Stalingradu. Ir niekad negalvojo apie tai, kad sovietų armija iš šalies išeitų kaip nugalėta ir pažeminta,— kam to reikia,— visai patenkintas sutiko, kad atsiskirtų kaip lygūs su lygiais, dar giedant himną, plazdant vėliavoms ir skarelėms.

Nors, tiesa, sovietų karinės delegacijos laikysena visai nesiderino su tuo, kas dėjosi šeštadienio rytą auštant — per sieną į Vengriją vėl ėmė plūsti sovietų pulkai. Per Zahonę vėl įvažiavo nauji tankai, ir sovietų geležinkelininkai užėmė stotį. Jie atvyko net į Nyredhazą ir įsitaisė kareivinėse. Sovietų armija užėmė ir Nirbogdano stotį, o iš Egerio pranešė, kad kokie du ar trys tūkstančiai sovietų kareivių prie miesto išsikasė apkasus.

Imrė Nadis, kurį metai, praleisti Maskvoje, ir Budapešto patirtis jau buvo gerokai pamokę ir kuris žinojo, kad ten, „viršuje", beveik viskas sprendžiama paskutinę minutę ir dažnai per kelias valandas vienas po kito priimami kuo prieštaringiausi sprendimai, svarstė: matyt, grįžus Mikojanui dar dieną ar dvi vyravo nuomonė, kad Vengriją reikia užgrobti ir revoliuciją sutrypti, o penktadienį viršų jau turėjo būti paėmę „nuosaikieji", vadinami „liberalai", ir nusprendę tą karčią piliulę nuryti — Vengrijos klausimą išspręsti taikiai. Šitaip samprotauti, turint galvoje karinių atstovų derybas ir Andropovo laikyseną, visai pagrįsta. Tačiau dar buvo ir kai kas kita. SNO ypatingasis posėdis, trukęs vienuolika valandų, priėmė nutarimą, palaikantį Amerikos pasiūlymą, kad visi Egipto konflikto dalyviai tučtuojau nutrauktų ugnį. Vadinas, jeigu dėl Sueco įvykių sovietų vadams ir būtų kilęs noras laisva ranka tvarkytis Vengrijoje, SNO irgi būtų galėjusi išleisti nutarimą, kad elgtųsi atsargiau ir kad paskui nereiktų jų kaltinti taip, kaip dabar kaltinama Anglija ir Prancūzija. Taigi šitos viltys nebuvo visai tuščios, jos turėjo ir realų pagrindą.

Šiaip ar taip — reikia dirbti, lyg viskas eitų gerai ir sklandžiai. Jis visą dėmesį sukoncentruoja į vidaus konsolidaciją, į tvarkos atstatymą.

Šeštadienį prieš pietus sudaroma naujoji vyriausybė. Joje Komunistų, Smulkiųjų savininkų ir Socialdemokratų partijų atstovai — po tris iš kiekvienos, o Valstiečių partijos — du žmonės. Be Užsienio ir Gynybos ministerijos, kitų ministrų Parlamentas kol kas neskiria, kol kas jų pareigas eis ministrų pavaduotojai. Vyriausybės sudėtis: Imrė Nadis — Ministrų Tarybos pirmininkas ir Užsienio reikalų ministras, kiti ministrai — Zoltanas Tildis, Bėla Kovačas, Ištvanas Sabas, Ana Kėtly, Diula Kelemenas, Jožefas

Fišeris, Ištvanas Bibas, Ferencas Farkašas, Gėza Lošoncis, Janošas Kadaras; Gynybos ministras — Palas Malėteris.

Gerėjant tvarkai ir visuomenės saugumui, stiprėja ir viešosios tvarkos organai. Revoliucinis Vengrijos gynimo komitetas išleido nutarimą, kuriuo vyriausiuoju Nacionalinės gvardijos vadu skiriamas generolas majoras Bėla Kirajus, o pavaduotoju milicijos pulkininkas Šandoras Kopačis. Mieste dabar dažnai pamatysi jungtinius Nacionalinės gvardijos ir milicijos būrius: tikrinami nakties keleiviai — ir važiuoti, ir pėsti,— o kas neturi ar Nacionalinės gvardijos, ar honvėdų, ar milicijos pažymėjimo, tuoj pat nuginkluojamas.

Paskutinis didesnis, beveik anekdotiškas susidūrimas įvyko šeštadienį auštant prie Užsienio ministerijos. Viena ginkluota grupė, nutarusi, kad pastate bus pasislėpę daugiau kaip šimtas saugumiečių, apsupo namą, dalis įsiveržė į vidų ir ėmė krėsti patalpas. Dviejų kambarių raktai buvo pamesti — ginkluoti vyrai paprasčiausiai iššovė į spynas. O lauke likę jų draugai pamanė, kad anie viduj užpulti, ir ėmė iš apačios pleškinti į vidų; o tiems, kurie buvo viršuje, pasirodė, kad puola juos iš užpakalio,— jie irgi atsakė ugnim. Revoliucijos ginkluotųjų pajėgų vadovybė tučtuojau nuvyko į susidūrimo vietą, ir puolėjai buvo numalšinti.

Kad tvarka jau buvo bemaž atstatyta, rodo ir vyriausybės kreipimasis į buvusius saugumo darbuotojus — ateiti patiems; ir tuos, kuriems negrėsė atsakomybė, peržiūrėjus bylas, pažadėta grąžinti namo. Taigi žmonės, kurie vos prieš dvi dienas gatvėse buvo medžiojami, dabar galėjo ramiai sau ateiti ir niekas jų nelietė. Ir puoselėjant viltį, kad apgins įstatymas, jų susirinko tiek daug, kad dalį šeštadienį teko išsiųsti namo: girdi, ateikite kitą savaitę.

Ėmė kurtis ir naujoji partija — Vengrijos socialistinė darbininkų partija. Pasirodė partinis laikraštis „Népszabadság" („Liaudies laisvė"), ir niekam neatėjo į galvą jo deginti gatvėje, kaip kad degino oficiozą „Szabad Nép" („Laisva liaudis"). „Mes nebūsime milijoninė partija,— rašė šeštadienio numerio vedamasis,— ir tas, kas norėtų įstoti, turi įsisąmoninti, jog už tai, kad bus partijos narys, jo nelauks jokia gera tarnyba, jokios pirmenybės ar ypatingos privilegijos. Tiktai rimtas, sunkus, kasdieninis darbas... Mes daug ką praradome, bet galime atsikovoti garbingą socializmo vardą... Stalinistų epidemija jau nugarmėjo praeitin, greit išnyks ir toji panieka pernelyg išpūstoms partijos gretoms. Dabar mūsų bus mažiau, bet šalies akivaizdon stosime apsivalę, grynesni..."

Kūrėsi ir partinės organizacijos — Segede, Debrecene, Kėbanėje. Šeštadienį po pietų Bulvaro ir Vešelėnio gatvės kampe jaunieji komunistai nuo balkono paskleidė šimtus naujosios partijos lapelių, juose buvo ištraukos iš paskutinės Janošo Kadaro kalbos per radiją. Tačiau nei tie, kas tuos lapelius paskleidė, nei tie, kas juos atidžiai skaitė, nežinojo, kad partijos vado jau nebėra — paspruko nežinia kur.

Šeštadienį po pietų atsakingieji Vengrijos politikai vėl neriasi

iš kailio, kad tik kaip nors įtikintų Sovietų Sąjungą: naujoji Vengrija tikrai nebūsianti priešiška, o atvirkščiai — netgi labai draugiška, ne taip kaip anoji prijungtoji Rakošio respublika. Imrė Nadis dar priima Austrijos ambasadorių ir su pasitenkinimu išklauso, kad austrų ir vengrų pasienyje padaryta uždara zona, per kurią ginkluoti ir neginkluoti vengrai emigrantai į Vengriją kol kas neleidžiami. O Valstybės ministras dar ir per radiją pareiškia: „Būdami neutralūs, norėsime su visomis socialistinėmis šalimis palaikyti nuoširdžiausius, draugiškus ūkinius ir kultūrinius ryšius. Juos norėtume turėti ir su visomis kitomis taiką mylinčiomis pasaulio valstybėmis"

Vėlai pavakary Parlamente gobelenų salėje prasideda Vengrijos vyriausybės spaudos konferencija Budapešte akredituotiems užsienio žurnalistams. Vyriausybei atstovauja Zoltanas Tildis ir Gėza Lošoncis.

BBC radijo korespondentas prašo informacijos apie derybas, kurios vyksta tarp Vengrijos ir Sovietų Sąjungos armijos atstovų. Tildis atsako, kad derybos prasidėjusios, jos tęsis ir naktį, taigi apie rezultatus kalbėti dar per anksti. Lošoncis pataiso: „Jau pačios derybos yra rezultatas, tikėkimės — jų bus ir daugiau. Įtampa vis dėlto sumažėjusi". Tildis vėl pareiškia, kad jo turimais duomenimis sovietų armijos delegacija pažadėjusi daugiau sovietų armijos per vengrų sieną nesiųsti.

Antrasis klausimas: ką atsakę sovietai į ministro pirmininko Imrės Nadžio reikalavimą, kad Sovietų Sąjunga išvestų savo armiją. Tildžio nuomone, Sovietų Sąjungos atsakymas kol kas Vengrijos nepatenkinąs.

Vienas užsienio žurnalistas pasiteirauja apie Vengrijoje dislokuotos sovietų armijos skaičių.

Tildis: „Mūsų Generalinis štabas turi tikslius duomenis, bet aš tokios informacijos paprastai neteikiu"

„New York Post" korespondentas: „Ar tas faktas, kad rusai dabar derasi dėl grynai techninių klausimų, susijusių su armijos išvedimu, leidžia tikėti, kad jie iš tikrųjų linkę iš Vengrijos pasitraukti?"

Tildis: „Jeigu problemą spręsti nori bent viena pusė, vadinasi, neatkrinta ir galimybė ją išspręsti"

„Stuttgarter Nachrichten" korespondentė klausia, ar rusai sutinka, kad būtų sudaryta tokia komisija, kuri sovietų armijos išvykimą galėtų svarstyti ir politiniu aspektu.

Tildis: „Mes siūlėme sudaryti ir tokią delegaciją, kuri galėtų tartis ir politiniais klausimais. Sovietų Sąjunga irgi sutiko, bet konkretaus atsakymo dar neatsiuntė".

Vienas korespondentas klausia, ar Vengrijos vyriausybė po šių derybų tuoj pat ir pareikalausianti, kad sovietų armija iš šalies pasitrauktų.

Tildis: „Mes norime, kad ji išeitų kuo greičiau, kiek tiktai leidžia techninės galimybės"..

„Newsweek“ korespondentas klausia, ar sovietų vyriausybė atsiuntusi į Vengriją savo atsakingą atstovą, kuris kontroliuotų sovietų armijos pasitraukimą.

Lošoncis atsako, kad Vengrijoje šiuo metu yra aukšto rango sovietų karininkai.

Tildis į klausimą, ar negali būti taip, kad sovietų ir vengrų ginkluotosios pajėgos imtų ir susišaudytų, atsako, jog vengrams duotas įsakymas nevartoti ginklo. „Manau,— sako jis,— kad kruvino susidūrimo nebus. Tai būtų tragiška ir vengrų tautai, ir Sovietų Sąjungai, ir visam pasauliui pagaliau; aš pakartoju: manau, kad to neatsitiks“

„Observer“ korespondentas klausia, ar sovietų vyriausybė perspėjo vengrus iš anksto apie jų armijos judėjimą Vengrijoje, ar kaip nors paaiškino, kokiu tikslu tai daroma? Zoltanas Tildis atsako, kad niekas iš anksto nepranešė ir nieko nepaaiškino — nei kas, nei kaip. Tačiau priduria, kad Vengrijos vyriausybė, atstačiusi savo nepriklausomybę, darysianti viską, kad tarp Vengrijos ir Sovietų Sąjungos susiklostytų draugiški garbingi kaimyniški santykiai visiškai lygiateisiais pagrindais.

Konferencijos pabaigoje valstybės ministras Gėza Lošoncis dar trumpai paaiškina pagrindinius vyriausybės politikos principus. „Vyriausybė pareiškia,— sako jis,— kad nepakęs jokių atgalinių žemės reformų, jokių bandymų likviduoti gamyklų, įmonių nacionalizavimą ar socializmo iškovojimus. Žemė — valstiečių, gamyklos — darbininkų. O dėl santykių su Sovietų Sąjunga — ginčytinus klausimus mes norime spręsti derybomis ir jokiu būdu neaštrinti padėties. Ne tik dėl to, kad esame mažesnė šalis,— mes paprasčiausiai norime turėti draugiškus santykius su Rytais ir Vakarais, taigi ir su Sovietų Sąjunga ir visomis socialistinėmis šalimis. Tai pasakyti reikia dėl to,— užbaigia Lošoncis,— kad kai kuriose socialistinėse šalyse mūsų vyriausybė vis dar suprantama klaidingai ir mūsų politika aiškinama neteisingai“

Šeštadienį vakare per radiją prabilo ir primas Mindsentis. Jis pasakė: „Mūsų padėtis dar nepaprastai sunki, tačiau mes manome, kad priešų neturime! O neturime todėl, kad patys niekam nesame priešai. Norime gyventi draugiškai su visomis tautomis ir šalimis...“

Ir tai, ką „viršuje“ darė „didžioji politika“, „apačioje“ tą patį darė šalies gyventojai. Tiesiog už širdies griebia tokios pastangos, kai žmonės šiems atsidanginusiems jų užkariauti kareiviams ir jau užėmusiems kovines pozicijas ima aiškinti, kad vengrai anaiptol ne priešai ir ne kontrrevoliucionieriai. O Pėčas netgi per radiją kreipiasi į miesto pakrašty įsikūrusius sovietų karius. „Rusų kareiviai! Į Jus kreipiasi Laisvasis Pėčo radijas išlaisvintos vengrų tautos vardu. Apie pastarųjų dienų įvykius Vengrijoje jūs prisiklausėte daug melagingų žinių. Jas paskleidė vengrų tautos priešai, kad Vengrijoje kontrrevoliucija, kad valdžią užgrobė fašistai, reakcingi elementai, norėdami atstatyti senąją santvarką; ir todėl jums

teko atvykti į Vengriją, kad jiems sutrukdytumėte. Tai netiesa! Valdžią į rankas dabar kaip tik ir paėmė vengrų liaudis, mes norime būti laisva, nepriklausoma, demokratinė valstybė! Mes nenorime vėl ant sprando užsikrauti dvarininkų, bankininkų, bet mums nereikia ir stalinistų, rakošistų klikos, kuri mūsų šalį nuvedė į skurdą ir kančias! Ne! Mes norime, kad kiekvienas mūsų šalies pilietis būtų laisvas, kad galėtų laisvai kalbėti ir veikti! Mes nenorime užkariauti kitų šalių ir nenorime priversti jokios kitos tautos, kad taip galvotų ir gyventų kaip mes. Kiekviena šalis, kiekviena tauta gyvena savaip, pagal savo charakterį. Jūs esate rusai. Gyvenkite taip, kaip jums geriau atrodo. Mes — vengrai, ir mes prašome: palikite mus, kad mes savo nedidelėj šaly galėtume tvarkyti gyvenimą taip, kaip mums patinka! Jūs mums prieš dvylika metų atnešėte laisvę. Už tai esame labai dėkingi. Tai kodėl dabar norite ją iš mūsų atimti? Mes norime gyventi su jumis draugiškai, kaip ir su kiekviena kita tauta. Rusai! Mūsų žmonės daug iškentėjo — grįžkite namo, kad mes galėtume pradėti savo taikų, ramų gyvenimą".

Vakare dešimtą valandą vengrų vyriausybės karinė delegacija — Ferencas Erdejis, Palas Malėteris, generolas Ištvanas Kovačas ir pulkininkas Miklošas Siūčas išvyko į Tekelį, į vyriausiąją sovietų kariuomenės būstinę, kur juos sutiko generolai Malininas, Stepanovas ir Ščerbaninas.

O Saugumo Taryba, šeštadienio vakariniam posėdy nagrinėjusi Vengrijos klausimą, išgirdusi apie sovietų ir vengrų derybas, nutarė kitus posėdžius atidėti pirmadienio rytui. Nors daug delegatų ir labai suabejojo sovietais — ar jais tikrai galima tikėti, o Prancūzijos atstovas dar priminė prieš aštuonerius metus įvykusį Prahos pučą ir paklausė: „Ar tik čia nebus tas pat ir Vengrijoje?" — sovietų atstovas Sobolevas nuramino sakydamas, kad derybos tikrai vyksta, tą patį patvirtino dar ir Vengrijos bei Jugoslavijos atstovai. Taigi posėdis buvo atidėtas.

Derybos Tekelyje iš tikrųjų vyko. Ir aplinka buvo palanki, kur ten — netgi draugiška.

Vienuoliktą valandą vakaro Malėteris dar paskambino generolui majorui Kirajui, Budapešto vyriausiajam karinės įgulos vadui, ir pranešė, jog viskas eina sklandžiai.

Ligi pusiaunakčio 12 valandos delegacija turėjo nuolatinį telefono ryšį su Parlamentu ir reguliariai informavo Imrę Nadį apie derybų eigą. Vidurnaktį tasai ryšys nutrūko.

Ogi į posėžių salę įžengė nepažįstamas civiliai apsirengęs vyras, lydimas ginkluotų kariškių. Tai buvo generolas Serovas, sovietų saugumo vadas, jis ir pareiškė: vengrų delegacija areštuota!

Generolas pulkininkas Malininas baisiausiai šoko prieš ir ėmė keiktis necenzūriniais žodžiais. Generolas Serovas jį kiek pasivedė į šoną ir kažką tyliai pasakė. Tada generolas Malininas vengrų delegaciją iš kambario išprašė, o pats, vis dar piktas ir negalėdamas atsigauti, pasitraukė į šalį.

Vengrų pasiuntiniai buvo areštuoti.

Vengrijos istorijoje panašus atvejis yra buvęs 1541-aisiais: Budos apsiausties metu turkų sultonas Suleimanas pasikvietė į svečius pilies gynėją Tereką Balintą. Besivaišinant svečias pajuto kažką įtartino, norėjo atsisveikinti ir išeiti. Bet sultonas jį sulaikė. „Dar ne viskas,— sakė,— dar laukia juoda sriuba“ Pilstant juodą kavą, prisistatė ginkluoti kareiviai ir amžinai vergijai surakino grandinėmis vengrų vyriausiąjį vadą. Ir šie sultono žodžiai nuo to laiko virto klastos priežodžiu,— vengrai šito negalėjo pamiršti keturis šimtus metų.

XIV

Imrė Nadis miegoti atsigulė vidurnaktį, o prieš keturias buvo pakeltas iš miego: sovietų kariuomenė puola Budapeštą. Jis tuoj šokosi ieškoti Malėterio. Niekas neatsiliepė. Tekelio sovietų komendantūra irgi neatsakė.

Parlamente iš ministrų buvo tiktai Tildis, o iš artimų draugų — Donatas su Siladžiu. Tuoj pat buvo duota žinia kitiems vyriausybės nariams. Bibui dar pasisekė atvykti, o Bėla Kovačas tegalėjo tik arčiau Parlamento prieiti. Viduje dar buvo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Dobis, sekretorius Krištofas ir Parlamento spikeris Ronajus.

Visi susėdo posėdžio. Tildis paklausė: kaip reikėtų viską perduoti per radiją? Pranešti apsiėmė patsai Nadis. Tekstą greitosiomis surašė Donatas.

Imrė Nadis užsimetė ant pečių puspaltį ir iš savo kabineto nuskubėjo į studiją, esančią kitoje Parlamento pusėje. Ministrai jį palydėjo.

Radiotechnikai tuoj pat parengė mikrofoną ir magnetofoną.

Penktą valandą dvidešimt minučių suskambo per radiją gerai pažįstamas balsas: „Kalba Imrė Nadis, Vengrijos Liaudies Respublikos Ministrų Tarybos pirmininkas. Šiandien rytą auštant sovietų kariuomenė užpuolė mūsų sostinę, norėdama nuversti teisėtą Vengrijos demokratinę vyriausybę. Mūsų būriai mūšiui pasirengę! Vyriausybė liekasi vietoje. Apie tai pranešu šalies žmonėms ir viso pasaulio visuomenei!“

Tuo metu jau girdėjosi patrankų griausmas, kulkosvaidžių tratėjimas. Per radiją buvo įsakyta: Malėteriui ir Generalinio štabo viršininkui Kovačui tučtuojau grįžti į savo postus ir imtis vadovauti kovai. Visiems buvo aišku: raginimas beviltiškas.

O paskui — naujas pranešimas: „Vengrų vyriausybė prašo sovietų karininkus ir kareivius nešaudyti. Nereikia kraujo praliejimo! Rusai — kaip buvo mūsų draugai, taip ir liks“ Buvo aišku, ir tai — beviltiška.

Į studiją įėjo Diula Hajus su žmona. Greitai susirašė ant popierėlio tekstą ir ėmė skaityti į mikrofoną: „Kalba Vengrijos Ra-

šytojų sąjunga! Šaukiamės pagalbos į visus pasaulio rašytojus, mokslininkus, visas Rašytojų sąjungas, Mokslų akademijas ir jų institutus, į kultūrinio ir dvasinio gyvenimo vadovus. Laiko liko mažai! Kas pas mus įvyko — žinote, kartoti nereikia. Šaukiamės pagalbos Vengrijai! Pagalbos vengrų tautai! Pagalbos vengrų rašytojams, mokslininkams, darbininkams, valstiečiams, inteligentijai! Pagalbos! Pagalbos! Pagalbos!"

Ir tai beviltiška. Viskas beviltiška, viskas.

O po šešių tuoj sužinojo, kad Kadaras sukūręs „kontrvyriausybę"! Imrę Nadį ši žinia, ko gero, pribloškė labiau negu sovietų užpuolimas. Kaip tik vakarykščiui jis dar neleido Kadaro išbraukti iš naujosios vyriausybės sudėties. Jis vis dar manė, kad anas tik išsigando, niekaip negalėjo patikėti, kad išdavė — išdavė jį ir Tėvynę. „Mes, komunistinių idėjų šaukliai, turime tikėti ateitim..." Arba apie tuos sovietų tankus, kad plikom rankom pultų... Ką jam būtų galima pasakyti?, „Draugas Kadarai, nuo jūsų priklauso socializmo likimas Vengrijoje, taikos stovyklos vienybė, pasaulio taika... Ir iš tikrųjų — dėl tos Raiko bylos nejaugi jums naujojoje Vengrijoje jau iš tiesų nebėra jokios perspektyvos?" Pastatyta ant kortos tiek daug, o išlošta tiek mažai.

Atvyko primas Mindsentis.

— Budos rūmuose nesijaučiu saugus,— sako jis Tildžiui,— todėl atėjau prieglobsčio...

— Prašom, jeigu tiktai čia tą prieglobstį jūs rasite.

Trumpa tyla. Paskui Mindsentis vėl prabyla:

— Iš tikrųjų norėjau išgirsti dar ir informacijos, bet, kaip matau, čia nieko gero nepasakysite. Tai gal ir eisiu...

Dobis, Krištofas ir Ronajus pasitraukia, išsiskirsto kas sau,— jiems dėl tos sovietų intervencijos nei šilta, nei šalta.

Imrė Nadis gauna pranešimą: sovietų tankai artėja prie Parlamento.

Daugiau nėra ko laukti. Viskas žuvę. Viskas prarasta.

O kaip kitaip turėjo būti? Argi reikia stebėtis, kad nepavyko? Juk jis bandė tai, kas neįmanoma, ko jokiais būdais negali būti!

Norėjo būti žmogus, kai aplinkui — visiškas nužmogėjimas. Norėjo likti vengras, kai visur — vien barbarai. Ir tai — neįmanoma.

Norėjo būti geras komunistas ir savo tėvynės patriotas. Neįmanoma.

Norėjo būti geras vengras ir nuoširdus sovietų draugas. Ir to neleido jie patys — Maskvos vadai. Tie, kuriais tikėjo, kuriems, prastai tariant, kurį laiką ir tarnavo, ir kurių, kad ir kas atsitikdavo, ligi paskutinės akimirkos neišdavė. Jie dabar jį ir trypė, tie patys, kurių interesus jis visad laikė svarbesniais už savuosius, asmeninius, ir kuriais net ir nustumtas, pažemintas, išvarytas, žiūrėk, vėl iš naujo imdavo ir patikėdavo. Ir štai dabar galutinai — peilis į nugarą.

Tai padėka už viską — už visą jo gyvenimą. Griaudėja rusų tankai, plėšydami ryto tylą, artėja tam, kad sutryptų. Kaip pa-

sakė Molotovas 1953 metų birželį Rakošiui? „Juk negalima amžinai remtis sovietų durtuvais!..“ Ši sistema, kaip matyt, tiktai durtuvais, tankais ir laikosi!

Pačiom sunkiausiom valandom jis save nelyginant tiltą permetė per bedugnę, tarp partijos ir liaudies, tarp sovietų valdžios ir mažutės Vengrijos. Bet čia — tokia bedugnė, kad joks tiltas neatlaikys: jis griūva nuo tankų svorio, griūva ir lekia į gelmę.

Į bedugnę lekia ir jis pats, ir vengrų laisvė, žinoma. Šie abu dalykai dabar jau nebeatskiriami. Galimas daiktas, kad jis klydo, darė daug klaidų, buvo silpnas, vėlavo. Tačiau jo vardas vis dėlto — taip, kaip yra, su visom klaidom ir svyravimais,— amžiams neatsiejamai suaugęs su vengrų laisve ir jo jau niekaip nuo jos neatplėši. Tegu ką nori sako istorija, šito, deja, nebepaneigsi.

Jis padarė viską, ką galėjo. Išeina iš Parlamento į pilką rūko aptrauktą lapkričio naktį, slegiamas rūpesčio — kas bus toliau?

Nieko kito nebelieka — tik išeiti, nes tankai jau visai čia pat. Tačiau Vengrijos nepameta. Neišvyksta.

Zoltanas Santas, vienas iš naujųjų Komunistų partijos sekretorių, su kuriuo dar seniau, dar anais laikais teko dirbti Maskvoje, paryčiui jam buvo pranešęs, kad naktį jį skubiai išsikvietusi Jugoslavijos ambasada ir ambasadorius Soldatičius perspėjęs: iš Belgrado gavęs pranešimą, kad Vengrijos padėtis labai rimta, įvykiai klostosi itin greitai, ir sovietų kariuomenė vėl gali pulti Budapeštą, kiekvieną minutę. Todėl jugoslavų vyriausybė ir nutarusi suteikti prieglobstį Imrei Nadžiui, jo vyriausybės nariams ir visiems, kas, vyriausybės nuomone, esąs to vertas.

Tenka priimti Jugoslavijos pasiūlymą. Ir su geriausiais savo žmonėmis, kuriems dėl jų veiklos labiausiai grėsė kalėjimas ir okupantų kerštas, jis sėdosi į mašiną ir patraukė į Jugoslavijos ambasdą.

GALAS

I

Jugoslavijos ambasadoje, Didvyrių aikštės ir Stalino prospekto kampe, jis praleido dvidešimt dvi dienas. Netrukus po to, kai pasiprašė prieglobsčio, sovietų tankas pro langą iššovė į pastatą ir užmušė vieną ambasados darbuotoją. Bet, galimas daiktas, šis šūvis buvo atsitiktinis ir anaiptol ne dėl to, kad viduje buvo pasislėpęs Imrė Nadis.

Ir per šias dvidešimt dvi dienas sovietų jėgų persvara vengrų revoliuciją paskandino kraujyje. Budapešte mūšiai jau buvo nutilę, tiktai provincijoje — Mečeke, Matroje, Biuke — pasipriešinimas tęsėsi ligi gruodžio vidurio ar net pabaigos.

Jaunimas kovėsi neregėtai didvyriškai, tačiau kova buvo beviltiška. Jei pro kurį langą iššaudavo, sovietų tankai visą namą sugriaudavo. Jei kurioje gatvėje, pasistatę barikadas, vengrai imdavo gintis, kerštas atsiliepdavo visiems to kvartalo vyrams. Atsakomieji smūgiai būdavo nepalyginti didesni: visas Rakocio prospektas, dalis Bulvaro ir Julėjos prospektas su aplinkinėm gatvelėm virto griuvėsiais. O link sovietų pasienio dundėjo ir dundėjo traukiniai su tremtiniais: jaunimui grėsė labai didelis pavojus būti išvežtam.

Viskas šitaip atsitiko todėl, kad Vengrijoje susikūrė nauja vyriausybė, ir „socializmo iškovojimams bei jo šaukliams apginti“ į pagalbą buvo pasikviesta sovietų armija. Pirmasis apie naująją vyriausybę prašneko Ferencas Miunichas — per kažkokią lig šiol negirdėtą radijo stotį pranešė, kad jis pats ir buvę Imrės Nadžio vyriausybės nariai — Antalas Apras, Janošas Kadaras, Ištvanas Koša su juo visus ryšius nutraukę ir patys sukūrę revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę.

O iš tikrųjų — išskyrus vieną Janošą Kadarą, kiti visi trys iš Imrės Nadžio vyriausybės ne išstojo, o revoliucijos buvo nuversti ir nori nenori turėjo išeiti. Perdėta buvo ir tai, jog „revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę“ sukūrę jie, todėl kad šios vyriausybės sukūrimo aplinkybės buvo be galo miglotos: numalšinus revoliuciją, dalis jos narių išspruko į Čekoslovakiją, o iš ten po kiek laiko buvo pergabenti į Maskvą; taigi ir Vengrijai, ir visam

pasauliui atrodė, kad šią vyriausybę, ko gero, bus sukūrę rusai [41]. Žodžiu, jeigu anksčiau senovės karaliai ateidavo į valdžią iš Viešpaties malonės, tai už šią vyriausybę reikėjo dėkoti sovietų ginklams.

Nė kiek neperdėsime sakydami, kad Vengrijos istorijoje dar niekados nėra buvę tokios nepopuliarios ir neapkenčiamos valdžios, kaip ši vengrų „revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė" Žmonėms ji buvo visai ne vengrų, nes gynė svetimos šalies interesus, ir ne revoliucinė — nes pati tą revoliuciją ir užgniaužė, ir jau anaiptol ne darbininkų — nes darbininkai su ginklais prieš ją kovojo, ir pagaliau ne valstiečių — nes valstiečiai jai visai nerūpėjo. Ji pradėta išdavystės, gimusi broliško kraujo klane ir krikštyta melu.

Ši vyriausybė pačiame pirmajame savo pareiškime žadėjo aukso kalnus, sakė užtikrinsianti nepriklausomybę, suverenitetą. Ir jau jokiu būdu neleisianti, kad darbo žmonės, dalyvavę revoliucijoje, būtų persekiojami. Ji pasmerkė Rakošio ir Gerės kliką, jos nusikalstamą veiklą. Ir pažadėjo: atstačius tvarką ir rimtį, vesti derybas su sovietų vyriausybe ir kitomis Varšuvos sutarties valstybėmis, kad sovietų daliniai paliktų Vengrijos teritoriją.

Ir tuoj pat visus tuos pažadus sulaužė. Pardavė tik ką gimusią šalies nepriklausomybę, jos pora dienų trukusį suverenitetą. O tų, kas dalyvavo mūšiuose, kas kovojo prieš svetimųjų intervenciją ir saviškių vidaus terorą, laukė kartuvės, kalėjimai, internuotųjų stovyklos, iš jų buvo atimtas duonos kąsnis. Ir galiausiai su sovietų vyriausybe buvo pasirašyta sutartis, pagal kurią į šalį buvo įsileista dar daugiau armijos.

Tačiau net jeigu ši vyriausybė ir šimtą kartų būtų buvusi geresnė, negu buvo iš tikrųjų, jeigu iš savo pažadų ir būtų šį bei tą ištesėjusi, vis vien nebūtų nusiplovusi savo gimtosios nuodėmės — tautos išdavystės: ji priminė liūdnai pagarsėjusius 1849-ųjų metų išdavikus.

Ir kai ginkluotas pasipriešinimas rusų jau buvo numalšintas, Vengrijos liaudis griebėsi naujų kovos būdų. Priekyje ėjo darbininkų klasė, keisčiausiai kopijuodama marksizmo-leninizmo dogmas ir proletariato diktatūrą. Visur gamyklose kuo aktyviausiai veikė revoliucijos dienomis sukurtos darbininkų tarybos, jos rengė visuotinius streikus, protestuodamos prieš brutalų okupantų elgesį

---

[41] Kurį laiką buvo paplitusi nuomonė, kad Kadaras savo vyriausybę sudarė Solnoke, nes pirmąjį jos pareiškimą transliavo Solnoko radijas. Tačiau 1959 metų gruodžio 7 dieną, kai lydėjo Chruščiovą iš jo viešnagės Vengrijoje atgal į sovietų teritoriją, sakydamas kalbą Ungvare (dabar — Užgorodas), nuo Antrojo pasaulinio karo priklausančiame sovietų Ukrainai, Kadaras pareiškė: „Prieš trejus metus, kai mūsų liaudis buvo patekusi į sunkią padėtį, aš šitose vietose lankiausi. Buvom atvykę paprašyti broliškos pagalbos iš sovietų liaudies. Mums ji buvo suteikta, ir mes labai dėkingi — kontrrevoliuciją nugalėjome" Vadinasi, Kadaras su savo bendrais 1956 metų lapkričio pirmosiomis dienomis Vengrijos teritoriją buvo palikęs ir vadinamąją vengrų „revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę" sukūrė sovietų žemėje.

ir jų statytinių atėjimą į valdžią. Šalies nepriklausomybė, sovietų ginkluotųjų pajėgų išvedimas, darbininkų savivaldos pripažinimas buvo svarbiausi jų keliami klausimai. Ir visos darbininkų tarybos pareiškė nepripažįstančios Kadaro valdžios ir teisėta Vengrijos vyriausybe laikančios Imrės Nadžio vyriausybę. Jos reikalavo, kad Kadaras atsistatydintų ir Ministrų Tarybos pirmininko postas vėl būtų atiduotas Imrei Nadžiui.

Kadangi dabar Vengrijoje iš tikrųjų buvo dvi valdžios: viena, besiremianti sovietų armija ir durtuvais, Kadaro valdžia, o kita — liaudies valdžia, vadovaujama darbininkų tarybų, Kadaras, o tiksliau — jo sovietų patarėjai, nemanė, jog šiuo momentu būtų tikslinga atvirai konfrontuoti su žmonių reikalavimais. Atvirkščiai: dabar jiems atrodė kur kas parankiau griebtis kito vaidmens — imti tartis, bent kol kas, bent dėl akių, su Imre Nadžiu, kad anksčiau ar vėliau, atseit, jį grąžintų į valdžią.

Kadaro vyriausybė paskelbia pareiškimą — išvardija silpnąsias Imrės Nadžio politikos vietas. O netrukus per radiją, lapkričio 11-ąją, pirmojoje ilgesnėje savo kalboje Kadaras Imrę Nadį pavadina „vieninteliu tikru komunistu" visoje buvusioje vyriausybėje ir tuoj pat drebia į akis, kad toji vyriausybė buvusi „visiškai bejėgė ką nors padaryti", kad ji iš teisybės ir „atvėrusi kelią kontrrevoliucinėms jėgoms" „Aš pats,— dar priduria,— kuris Nadžio vyriausybėje buvau ministras, turiu atvirai pareikšti: esu giliai įsitikinęs, kad nei patsai Nadis, nei jo politinė grupė sąmoningai anaiptol nesistengė remti kontrrevoliucijos. Tačiau nė kiek neabejotina, kad jie pateko kontrrevoliucijos jėgų įtakon ir politiniu požiūriu prieš liaudį labai nusikalto: puikiai matydami, kaip susiklostė padėtis, jie žmonėms drąsiai, atvirai visko nepasakė, neišklojo, o atvirkščiai — pasidavė šovinistinei srovei, išdavė darbininkų klasės pozicijas ir ragino priešintis mūsų pasikviestai į pagalbą sovietų kariuomenei, kuri turėjo apginti nuo kontrrevoliucijos mūsų santvarką ir mus pačius"

Lapkričio 13-ąją, kaip rašo laikraštis „Népszabadság", darbininkų atstovai Parlamente ieškoję Janošo Kadaro. Daug delegacijų klausinėję apie Imrę Nadį. Kadaras pasakęs, kad Imrės Nadžio nelaikąs tokiu žmogum, kuris sąmoningai būtų rėmęs kontrrevoliuciją, bet jį įtraukę patys įvykiai. Imrė Nadis,— dar pridūrė,— anaiptol nėra areštuotas,— nes Vengrijoje sklido tokios šnekos,— o pats savo noru palikęs Parlamentą. Nei Vengrijos vyriausybė, nei sovietai jo nepersekioję, ir tik nuo jo vieno priklausą — norėsiąs grįžti į politinį gyvenimą ar ne.

Lapkričio 14 dieną Kadaras priėmė Budapešto darbininkų centro tarybos delegaciją. Besikalbant apie esamą padėtį pareiškė: pastarųjų Vengrijos įvykių nederėtų laikyti vien kontrrevoliuciniais, tačiau vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad darbininkai, reikšdami savo nepasitenkinimą esama tvarka,— o dėl to kaltos tik praeities klaidos, ne kas kitas,— ir reikšdami savo teisėtus reikalavimus, vis dėlto neapsiėję be kontrrevoliucinių išpuolių. Ir dar sykį užtik-

rino, tvirčių tvirčiausiai: nė vienas žmogus už tai, kad dalyvavo pastarųjų savaičių įvykiuose, nebūsiąs nubaustas.

Dėl neutraliteto pasakė tiek: tai, girdi, labai suprantamas noras, tačiau tai priklauso nuo didžiųjų valstybių politikos, nuo tarptautinės padėties. Dėl daugpartinės sistemos ir rinkimų: „Norime daugpartinės sistemos ir laisvų rinkimų, tačiau suprantame, kad bus nelengva, kad mūsų darbininkų valdžią galima sunaikinti ne tik kulkomis, bet ir rinkiminiais biuleteniais. Galime, žinoma, rinkimus ir pralaimėti, bet, manau, jeigu jau įsijungsime į rinkiminę kovą, Komunistų partijai užteks jėgų, kad atgautų darbo žmonių pasitikėjimą". O į darbininkų reikalavimą, kad Imrė Nadis vėl būtų grąžintas į Ministrų Tarybos pirmininko postą, Kadaras atsakęs: Imrė Nadis šiuo metu esąs visai kitos valstybės ambasadoje, kur pasiprašęs politinio prieglobsčio. Taigi dabar tartis su juo neįmanoma ir Ministrų Tarybos pirmininku jis, aišku, negali būti. Tačiau jei Nadis iš tos eksteritorijos išeitų ir vėl įžengtų į Vengrijos teritoriją, būtų galima su juo šnekėtis konkrečiai.

Esant tokiai padėčiai ir prasidėjo Kadaro vyriausybės derybos su Jugoslavija dėl tolesnio Imrės Nadžio likimo. Ambasadoje su „seniu" dar buvo jo žmona, duktė ir žentas Ferencas Janošis, du anūkai, draugai ir bendražygiai, buvę su juo Parlamente lapkričio 4-ąją ar tą pačią dieną gavę žinią, kur pasidėjęs Imrė Nadis. Čia prisiglaudė Zoltanas Santas — buvęs Varšuvos ambasadorius, vienas iš Rakošio priešininkų, Zoltanas Vašas — revoliucijos metu rūpinęsis visuomeniniu maitinimu, Derdis Lukačas — garsusis marksistas ir estetas, Imrės Nadžio vyriausybėje buvęs Švietimo ministru, Gėza Lošoncis — viena svarbiausių atgimimo figūrų, Ferencas Donatas — žemės ūkio specialistas, Gaboras Tancošas — Petefio būrelio generalinis sekretorius, Julija Raik — nužudytojo Laslo Raiko našlė, kuri lapkričio 3-ąją kaip tik buvo grįžusi namo iš Rytų Vokietijos; čia buvo ir Žurnalistų sąjungos pirmininkas Šandoras Harastis, ir revoliucijos metu buvęs Imrės Nadžio sekretorius Jožefas Siladis. Daugelis iš jų su žmonomis ir vaikais, iš viso — 15 moterų ir 17 vaikų.

Ir visi ligi vieno jie buvo Komunistų partijos nariai; Gėza Lošoncis, Ferencas Donatas, Julija Raik, Šandoras Harastis, Pėteris Erdėšas ir Silardas Uihejis ilgus metus sėdėjo Rakošio kalėjimuose — kas pakliuvęs į Raiko teismą, kas į Kadaro. Taigi iš komisijos, sudarytos naujai Komunistų partijai įkurti, vadinamajai Vengrijos socialistinei darbininkų partijai, iš septynių jos narių penki pasiprašė prieglobsčio! O šeštąjį, Šandorą Kopačį su žmona gatvėje suėmė sovietų patrulis; iš pradžių jie buvę nugabenti į sovietų ambasadą, o paskui į Šašhalomą, į sovietų kareivines, kur juos areštavo patsai generolas Serovas. Taigi iš visos partinės vadovybės laisvėje liko tik vienas Janošas Kadaras.

Derybų metu Kadaras pasiūlė: būtų geriausia, kad Imrė Nadis ir visi kiti, kas su juo yra, prašytųsi prieglobsčio Rumunijoje ir liktųsi ten ligi to laiko, kol Vengrijoje padėtis grįš į normalias

vėžcs. Jugoslavijos valdžia atsakė: „Jugoslavijos vyriausybė visai neprieštarauja, kad Imrė Nadis ir kiti persikeltų į Rumuniją, bet tai priklauso nuo jų pačių — ar jie tokį pasiūlymą priims"

Imrė Nadis ir kiti pareiškė, kad jie užvis mieliausiai pasiliktų Vengrijoje, kaip jau yra pasakę ir Jugoslavijos ambasadai, jeigu tik, žinoma, jiems būtų duotos asmens saugumo garantijos. O jeigu tai neįmanoma, jie norėtų gauti prieglobstį Jugoslavijoje. Kaip matyt, norėjo pasitraukti į socialistinę šalį,— ne be reikalo prisiglaudė jos ambasadoje,— bet į tokią, kur šeimininkauja ne rusai.

Kadaro valdžia iš pradžių vis dar spyriojosi, vis siūlė Rumuniją,— iš teisybės tai būtų buvę ne kas kita, kaip jų išdavimas. Tačiau lapkričio 16-ąją savo nuomonę ji staiga pakeitė: girdi, gerai, tegu visi pasilieką Vengrijoje, ir vyriausybė, jeigu reikia, galinti duoti net raštišką saugumo garantiją: lapkričio 17-ąją visi galį palikti Jugoslavijos ambasadą. Bet kai Jugoslavijos ambasadorius Soldatičius nuėjo pas Kadarą parašo, šis garantiją pasirašyti atsisakė ir pateikė naujų reikalavimų.

O jie buvo tokie: kad Imrė Nadis ir Gėza Lošoncis atsisakytų ministrų rangų, pripažintų „revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę", jos teisėtą kovą su „kontrrevoliucija", kad viešai pasmerktų ankstesnę savo veiklą ir pasižadėtų daugiau niekad nieko nesigriebti prieš naująją valdžią. Ir dar — kol Vengrijoje viskas nurims, Imrė Nadis ir kiti vis dėlto tegu pasiprašą prieglobsčio kurioj nors kitoj Europos socialistinėj šaly, bet ne Jugoslavijoje.

Šie, žinoma, tokį reikalavimą atmetė. Buvo pikta, apmaudu, kad tasai žmogus, čia kalbėjęs vienaip, čia juos išdavęs, ir išdavęs visą politiką, kurią neseniai prieš visą šalį vadino „garbinga revoliucija", kad jis dabar kelia tokias sąlygas, kurios visus žemina ir pagaliau yra nesuderinamos su žmogaus sąžine.

Tada jugoslavai į Budapeštą atsiuntė savo užsienio reikalų ministro pavaduotoją Dobrivoję Vidičių, kuris perdavė Kadarui Belgrado vyriausybės raštą ir ilgai su juo kalbėjosi. Jugoslavijos nuomone, šį klausimą galima išspręsti tiktai šitaip: arba Vengrija pripažintų jiems asmens saugumo garantijas ir jie galėtų laisvai grįžti namo, arba leistų jiems palikti Vengrijos Liaudies Respubliką ir pasiprašyti prieglobsčio Jugoslavijos Socialistinėje Federacinėje Respublikoje.

Lapkričio 21-ąją Kadaras atsakė, jog „revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė" priėmusi jugoslavų pasiūlymo pirmąją dalį, ir pareiškė: „Vengrijos vyriausybė visiškai sutinka su Jugoslavijos vyriausybės 1956 metų lapkričio 18 dienos rašto trečiajame puslapyje 8 pastraipoje išdėstytu pasiūlymu, todėl dar ir raštu patvirtina daug kartų žodžiu duotus pažadus, kad prieš Imrę Nadį ir jo grupę dėl ankstesnės veiklos tikrai nebus imtasi jokių kardinalių priemonių, jiems nebus taikoma jokia bausmė. Vadinasi, nuo šiolei jie visi nebetenka teisės į politinį prieglobstį, gali laisvai palikti Jugoslavijos ambasadą ir ramiai sau grįžti namo".

Gavę tokią raštišką garantiją, Imrė Nadis ir kiti vis dėlto ryžosi grįžti į namus.

Kas juos paskatino palikti prieglobstį ir patikėti Kadaro pažadais?

Revoliucija žlugo. Apie kokią nors ginkluotą kovą ir galvoti nebeįmanoma. Pagalbos tikėtis nebėra iš ko. Suvienytųjų Nacijų Organizacija, į kurią Imrė Nadis du kartus kreipėsi pagalbos, galiausiai, po laiko, net keliais nutarimais perspėjo rusus, kad elgtųsi padoriai ir išvestų iš Vengrijos savo armiją, kad gerbtų šalies nepriklausomybę ir tautos valią, griežtai pasmerkė ginkluotą intervenciją, bet — dėl to nepasikeitė niekas, nė per nago juodymą. O rusams į SNO nutarimus apskritai buvo tik nusispjauti, jie pavadino juos kišimusi į Vengrijos vidaus reikalus. Sprendimai Sueco klausimu privertė Angliją su Prancūzija atsitraukti, Sovietų Sąjungos paveikti buvo neįmanoma. Vengrijos klausimu Suvienytųjų Nacijų Organizacija patyrė fiasko. Praėjo ir Amerikos prezidento rinkimai — į jo kėdę vėl buvo išrinktas Eizenhaueris. Pačioje pirmojoje savo kalboje jis pripažino kovojančią vengrų tautą, pasmerkė Sovietų Sąjungą, bet kartu ir pažymėjo: „Mes niekados neskatinom vergaujančių tautų ginkluotam sukilimui!" Taigi dabar aiškiai pamatė visi, net ir tie, kurie vis dar tikėjosi pagalbos iš Vakarų, kad jos sulaukti tikrai nebėra jokios vilties. Tasai tikėjimas, daugiausia atsiradęs klausantis Vakarų radijo stočių, jų pritarimų ir pagyrų, ir leidęs manyti, kad „negali būti, jog po visko mus imtų ir paliktų", pavirto į nieką. Deja, pasirodo, galėjo būti, ir netgi labai, kad vengrus „imtų ir paliktų" likimo valiai. Žmonėms nieko daugiau nebeliko, kaip palūžusiems tęsti pasyvią rezistenciją su karčia viltim „kaip nors išgyventi" arba bėgti iš šalies. Per kelias savaites prastai saugomą vakarų ir pietų sieną perėjo ketvirtis milijono žmonių. Imrė Nadis Kadaro valdžios laikysenoje,— be abejonės, padiktuotoje rusų,— įžiūrėjo tris tikslus: arba norima jį, Nadį, susekti, sučiupti į savo rankas ir su juo susitvarkyti, arba — dėl ko nors su juo susitarti, arba,— pirmųjų abiejų atvejų sintezė,— jį sučiupti ir šitaip su juo susitarti. Juk ten, už ambasados sienų, Vengrijoje, žmonės visą laiką reikalavo, kad jis būtų sugrąžintas, taigi, galimas daiktas, kad jo asmeniu jie ketina pasinaudoti, norėdami išeiti iš padėties. Matyt, Kadaro valdžia tokia nekenčiama ir žmonės jos taip neremia, kad nori nenori priversta bandyti ir šitaip: suartėjusi su Imre Nadžiu, pramušti tą geležinę žmonių pykčio ir neapykantos sieną ir tokiu būdu sustiprinti savo pozicijas. Visa tai ir privertė juos ryžtis duoti raštišką garantiją Imrei Nadžiui ir jo draugams, kad jie, niekieno nekliudomi, galėsią sveiki gyvi grįžti sau namo.

Ši apgaulinga išvada tuometinėje situacijoje atrodė beveik įtikėtina. Tačiau prie Imrės Nadžio ir jo žmonių pasiryžimo palikti ambasadą prisidėjo dar tai, kad ir „senis", ir kiti ten gerai nesijautė. Gyveno susigrūdę, susikimšę, su mažais vaikais, be to, ir maisto produktų buvo ne per daugiausia,— galų galę tokia būtis

jau ėmė rodytis nebepakeliama. Tačiau čia buvo dar ne tokia didelė bėda. Kur kas didesnį nusivylimą kėlė Jugoslavijos vyriausybės politika. Praėjus lygiai savaitei nuo to laiko, kai Imrė Nadis ambasadoje gavo prieglobstį, tai yra lapkričio 11 dieną, maršalas Titas apsilankė Puloje ir Liaudies armijos namuose susirinkusiam komunistų aktyvui pasakė ilgą kalbą. Nušvietė bendrąją pasaulio politinę padėtį ir apsistojo ties sovietų politika: iškoneveikęs stalinizmą ir Kremliaus atstovus, jis perėjo prie Vengrijos įvykių. Kaip įžvalgus politikas, daug ką sugebėjęs nuspėti iš anksto, jis narstė Rakošio ir Gerės kaulelius, vardydamas stalinistų nusikaltimus ir primindamas, kokie tie buvę Vengrijos vadai netikę, nevykę ir nedori, o paskui ėmė detaliau aiškinti revoliucijos įvykius. Ir bešnekėdamas pasakė: „Jeigu Imrės Nadžio vyriausybė būtų buvusi ryžtingesnė, jei nebūtų visą laiką svyravusi, o griežtai stojusi prieš reakcijos išpuolius, kai buvo žudomi komunistai, jei iš tikrųjų būtų susigrūmusi su reakcija, ir taip toliau, ir panašiai, gal reikalai būtų pakrypę ir į gerąją pusę, gal nebūtų reikėję įsikišti sovietų armijai. Bet ką gi darė Imrė Nadis? Ragino žmones imtis ginklo prieš sovietus ir šaukėsi Vakarų pagalbos. O Vakarai tuo tik pasinaudojo — ir nemažai. Pasinaudojo imperialistai, kad užpultų Egiptą. Ir kaip tik tuo momentu, kai vyko Vengrijos tragedija, nes tikėjosi, jog Sovietų Sąjunga pati bus užsiėmusi ir todėl negalės stoti prieš agresiją. Ir Vengrijoje prasidėjo nauji mūšiai. Sovietų armijos į Vengriją pritraukta dar daugiau. Galiausiai Nadis pabėgo ir susikūrė nauja vyriausybė...“ Šnekėdamas apie sovietų armijos įsikišimo prielaidas,— jis tam įsikišimui prieštaraująs, bet vis tiek jis buvęs neišvengiamas,— smerkdamas „fašistinių atmatų“ darbus, komunistų skerdynes, Titas pareiškia: „Imrės Nadžio vyriausybė nieko nesiėmė, kad šitokiems dalykams būtų padarytas galas. Visą laiką tik ir verkšleno per radiją, prašydamas pagalbos, užuot prieš tai kovojęs ir kaip nors pastojęs kelią komunistų ir kitų pažangių žmonių žudynėms. Pagaliau išleido atsišaukimą, tai yra pareiškimą, kad išstoja iš Varšuvos sutarties, skelbia neutralitetą, ir taip toliau. Lyg tuo momentu tai būtų buvę svarbiausia ir lyg tas išstojimas iš Varšuvos sutarties būtų ką nors reiškęs...“

O apie Kadaro valdžią maršalas Titas taip atsiliepė: „Jei žiūrėsime į šios dienos Vengriją tokiu aspektu — arba socializmas, arba kontrrevoliucija, vis dėlto turėsime pasakyti: mums reikia pripažinti Kádaro vyriausybę, reikia suteikti jai paramą... Turiu jums pasakyti, draugai, kad tuos žmones, kurie dabar įeina į vyriausybę, aš pažįstu ir, mano nuomone, jie atstovauja patiems garbingiausiems Vengrijos siekiams...“

Net ir nesigilinant, kiek teisingai maršalas Titas nušvietė Vengrijos padėtį ir kiek ne, kiek čia iš tikrųjų būta tiesos (kada, sakysim, pavyzdžiui, Imrė Nadis kreipėsi pagalbos į Vakarų šalis, kada ragino žmones griebtis ginklo prieš sovietų armiją?), kiek būta gilaus įsitikinimo ir kiek paviršutiniškų samprotavimų, ne-

sunku įsivaizduoti, kaip toji jo kalba paveikė Imrę Nadį. Tai šitas valstybės veikėjas, kuris jį ir jo draugus pats pasikvietė į ambasadą ir pasiūlė prieglobstį, dabar vadina jį svyruojančiu ir verkšlenančiu, ir netgi bėgliu? Titas dabar giria Kadarą, o juk nuo to paties Kadaro jam ir suteikė prieglobstį! Jei būtų jis lapkričio 4-osios rytą žinojęs, kad Chruščiovas jau prieš dvi dienas buvo aplankęs Titą ir informavęs jį dėl savo planų, jei būtų žinojęs, kad šios vadinamosios „darbininkų ir valstiečių vyriausybės" ir Kadaro, kaip jos vadovo, paskyrimo idėją iškėlė kaip tik Titas, trumpiau tariant — kad Jugoslavijos vadovas pasidarė bendrininkas intervencijos, kuri buvo surengta teisėtai jo, Nadžio, vyriausybei nuversti, tikrai nebūtų peržengęs jugoslavų ambasados slenksčio. Bet, deja, viso to jis nežinojo, o ir iš kur? Tačiau apie maršalo Tito kalbą Puloje vis dėlto atsigirdo. Nėra jokios abejonės, kad tos nemalonios nuosėdos, kurios liko dėl Tito žodžių, ir paskatino jį ryžtis kuo greičiau išeiti iš Jugoslavijos ambasados ir pasilikti gyventi Vengrijoje.

Tai, kad Kadaras savo paties parašu garantavo visų saugumą, šiaip ar taip, nuramino. Manyta, jog šitokio viešo pareiškimo Kadaro valdžia jau nebesulaužys. Juo labiau kad tas pareiškimas buvo adresuotas ne Imrei Nadžiui, o Jugoslavijos vyriausybei, vadinasi, dabar jau — tarptautinio lygio, o su tarptautiniais dalykais reikia skaitytis; be to, iš šalių, Varšuvos sutarties dalyvių, Jugoslavija buvo pirmoji, kuri ne tik kad pripažino Kadaro vyriausybę, bet ir paramą jai žadėjo, taigi visai neatrodė, kad silpna, dar ant kojų neatsistojusi Kadaro valdžia norėtų užsitraukti ant savęs bent mažiausią Tito pyktį.

Ir lapkričio 22-ąją, vakare pusiau septintą, Imrė Nadis su kitais išėjo pro Jugoslavijos ambasados vartus, pirma dar palikę Jugoslavijos vyriausybei laišką, kuriame dėkojo už pagalbą ir suteiktą prieglobstį. Daugelis iš jų jau buvo paskambinę ir savo namiškiams, giminėms, kad vakarienei bus namie.

Vidaus reikalų ministras Ferencas Miunichas jiems atsiuntė autobusą: šis turėjo visus iš eilės išvežioti po namus, ir pirmiausia parvežti Harasčių šeimą, kuri gyveno čia pat, už poros žingsnių, Damjaničiaus gatvėje.

Prie ambasados buvo pristatyta sovietų kariškų mašinų. Tai ne per daug krito į akis, nes ambasada nuo lapkričio 4-osios buvo visą laiką saugoma.

Tačiau netikėčiausia buvo kitkas: į atsiųstą autobusą sulipo sovietų karininkai.

Kai Imrė Nadis buvo jau beveik įlipęs į autobusą, kažkas palinko jam prie ausies ir tyliai sušnibždėjo: „Atsargiai, draugas Nadi, gali nuvežti ne ten, kur sakyta"

Imrė Nadis tuoj pat apsisuko ir iš autobuso išlipo. Kiti, jau susėdę viduje, nusekė paskui jį.

Ir, stovėdamas ant šaligatvio, jis pareiškė: į autobusą nesėsiąs tol, kol neišlipsią sovietų pareigūnai.

Saugumiečiai išlipo.

Jugoslavijos ambasadorius, lydėjęs ligi autobuso Nadį ir jo žmones, pamatęs sovietus, griežtai užprotestavo, kategoriškai pareikalaudamas, kad šie nesikištų, ir pasiuntė į autobusą diplomatą Milaną Georgijevičių su karo atašė Milanu Drobaču, kad jie asmeniškai išlydėtų visus po namus.

Imrė Nadis vėl įlipo. Kiti — iš paskos.

Autobusas pajudėjo. Ir tada į jau važiuojantį autobusą įšoko vienas sovietų karininkas.

Autobusas Dožos Derdžio prospektu važiavo Gorkio alėjos link. Atrodė, lyg ir nieko blogo: ten gyveno Šandoras Harastis su šeima.

Tačiau autobusas sustojo ne prie jų namo, o priešais Matiašfeldo sovietų karinę komendantūrą [42].

Sovietų papulkininkis, nieko nelaukęs, liepė visiems lipti iš autobuso ir eiti į vidų.

Žmonės nenorėjo lipti. Jie buvo išstumti jėga. Moterys ir vaikai verkė. Ir tuoj pat visą nedidelę žmonių grupelę prarijo sovietų komendantūra.

II

Draugai visą vakarą ir rytojaus dieną skambino telefonu, bet telefonas neatsakė. Jugoslavijos ambasadorius paskambino Ferencui Miunichui, Miunichas pažadėjo sužinoti, kaip čia yra. O kitos dienos vakare, apie aštuntą, Budapešto radijas pranešė: „Buvęs Ministrų Tarybos pirmininkas Imrė Nadis ir kiti jo draugai lapkričio 4-ąją, kaip žinoma, buvo pasiprašę prieglobsčio Jugoslavijos ambasadoje, kurio laikas lapkričio 22-ąją baigėsi. Daugiau kaip prieš dvi savaites Imrė Nadis ir jo grupė prašė Vengrijos vyriausybės leisti jiems išvykti iš Vengrijos teritorijos į kitos socialistinės šalies teritoriją. Sutikus Rumunijos Socialistinės Respublikos vyriausybei, Imrė Nadis ir visi kiti lapkričio 23 dieną išvyko į Rumuniją“.

Šia žinia netikėjo niekas — nei tie, kas ją skelbė, nei tie, kas jos klausėsi. Jugoslavija tuoj pat pareiškė protestą, ir notą viešai paskelbus, visam pasauliui pasidarė aišku, kad apie kokį nors Imrės Nadžio ir jo draugų norą čia negali būti nė kalbos, nes jie kaip tik pageidavo liktis savo tėvynėje ir, dar būdami Jugoslavijos ambasadoje, atmetė pasiūlymą vykti į Rumuniją [43].

Ir šis žmonių išvežimas prievarta, šis kiaurai permatomas ko-

---

[42] Abu jugoslavų diplomatai dar anksčiau iš autobuso buvo išstumti. Jiems pareiškus, kad šitokie veiksmai prieštarauja vengrų ir jugoslavų vyriausybių pasirašytam tarpusavio susitarimui, sovietų papulkininkis atsakęs: jokie susitarimai jam nerūpi, jis vykdąs įsakymą, ir tiek.

[43] Jugoslavijos protestas nedavė nieko, absoliučiai. Imrė Nadis blogai apskaičiavo manydamas, kad Kadaro valdžia, jeigu jam, Nadžiui, duotą žodį ir galėtų sulaužyti, tai raštiško pasižadėjimo Titui — jokiu būdu. Gruodžio 1-osios vengrų atsakomoji nota autoritetingojo Jugoslavijos maršalo protestui paprasčiausiai dėjo sprigtą.

munikatas su akiplėšišku cinizmu visus kirto lyg koks žaibas: žmonėms galutinai pasidarė aišku, ko vertas Kadaro valdžios duotas žodis — rytą žada, vakare sulaužo.

Ir ką čia žodis, netgi savas parašas nieko nereiškia! Šis žmonių pagrobimas sukėlė pasibjaurėjimą net ir tiems, kas dar puoselėjo kokias iliuzijas ar kaip nors asmeniškai buvo ta valdžia suinteresuoti. „Ši žinia,— rašė lapkričio 25 dienos Vengrijos socialistinės darbininkų partijos Dėrio miesto laikraštis „Kisalföld",— kad sovietai pagrobė ir išvežė į Rumuniją Imrę Nadį, kurį gerbia visa tauta ir įdėmiai seka jo likimą, pasklido po visą šalį, o vyriausybė tyli, paaiškinti nesiteikia. Bet juk vyriausybė turėtų suprasti, kad tylėjimas padėtį tiktai blogina. Nebent tik tiek gerai, kad tie, kas dar nori ja tikėti, nemato ir nežino visko taip aiškiai, kaip iš tikrųjų yra".

Taigi Kadaras prašneko — kad nuramintų tuos, kas dar juo tikėti nori, ir tuos, žinoma, kas juo jau nebetiki. Praėjus trims dienoms po Imrės Nadžio išvežimo, lapkričio 25-ąją, jis sutiko priimti vieną darbininkų delegaciją, ir kai tie užsiminė jam apie visą šį reikalą, Kadaras pareiškė: „Autobuso keleivių nevežėme į jų butus tik jų pačių saugumo sumetimais. Vyriausybė turėjo pagrindo įtarti, kad kontrrevoliuciniai elementai, kurių dabar šalyje pilna, gali griebtis provokacijos ir užmušti Imrę Nadį arba kokį kitą jo bendradarbį, kad paskui už šią žmogžudystę prieš visuomenę būtų galima apkaltinti vyriausybę — atseit, čia jos darbas".

Taigi iš visko matyti, kad Kadaro valdžia kitokių sumanymų tikrai neturėjo, jai rūpėjo tik viena — kaip išsaugoti Imrės Nadžio ir jo bendražygių gyvybę, kaip juos apginti nuo kontrrevoliucijos žudikų. Ir kad neliktų nė mažiausių abejonių, kitą dieną, lapkričio 26-ąją, Kadaras per Budapešto radiją dabar jau visai šaliai, visam pasauliui paskelbė, kad tikrai nėra ko būgštauti ir nerimauti. „Mes davėme pažadą,— pasakė jis,— kad nekelsime jokio teismo proceso nei Imrei Nadžiui, nei jo draugams dėl praeityje padarytų nusikaltimų, net ir tada, jei savo kaltes jie vėliau ir patys pripažintų. Savo pažadą mes ištesėsime. Ir jų išvykimo mes nelaikome amžinu. Bet esant dabartinei padėčiai, manome, kad Imrei Nadžiui ir jo žmonėms netgi labai aktualu kuriam laikui palikti Vengrijos teritoriją".

Kadangi tuo metu Niujorke posėdžiavo Suvienytųjų Nacijų Organizacija, ten irgi iškilo Imrės Nadžio klausimas. Daugelis delegatų dėl to buvo aiškiai pasipiktinę, ir „socialistinės stovyklos" pasiuntiniai laikė savo pareiga visam pasauliui iškilmingai apskelbti, kad nuo Imrės Nadžio galvos nenukris nė plaukelis. Gruodžio 3-iosios posėdyje Rumunijos užsienio reikalų ministras Protosa žodis žodin taip ir pasakė: „Turiu paaiškinti, jog Rumunijos prieglobstis buvusiam Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininkui Imrei Nadžiui ir jo draugams buvo numatomas tam, kad būtų garantuotas jų visų asmens saugumas ir kad Vengrijos vidaus

padėtis vėl grįžtų į savo vėžes. Visa grupė pageidavo išvykti į kurią nors socialistinę šalį, ir todėl Vengrijos vyriausybė kreipėsi į Rumunijos vyriausybę, prašydama jiems prieglobsčio. Rumunija įsipareigojo visą laiką, kol šie žmonės bus mūsų šalyje, jais rūpintis, kad niekaip nebūtų pažeista nei saugumo garantija, nei tarptautinės politinio prieglobsčio taisyklės. Imrės Nadžio buvimas Rumunijoje tik laikinas, Rumunijoje ši grupė nuo 1956 metų lapkričio 23-osios, ir jau turėjo progos įsitikinti, kad mes savo įsipareigojimus vykdome. Ir tikrai pasakysiu: šie asmenys dėkingi Rumunijos vyriausybei už svetingumą, kurį čia patyrė. Galiu susirinkusiems dar pranešti, kad Imrė Nadis ir jo žmonės puikiai nusiteikę, jų savijauta gera, ir tai savaime prieštarauja tiems gandams, kuriais čia kai kas bando mus visus gąsdinti".

Taigi viskas kuo puikiausia: Imrei Nadžiui ir jo žmonėms pavyko išsigelbėti nuo Vengrijoje besislapstančių žmogžudžių, Imrė Nadis ir jo žmonės puikiai nusiteikę — Kadaro valdžia, beje, irgi; rumunai visaip, kaip tik galėdami, garantavo jiems asmens saugumą, ir jie turi viską, kas priklauso pagal tarptautinę teisę. Oficiali vengrų spauda Imrės Nadžio irgi per daug nekoneveikia — daugiausia, ką prikaišioja, tai silpnumą ir neryžtingumą, o naujai susikūrusios komunistų partijos laikinojo centro komiteto pats pirmasis pareiškimas gruodžio 8-ąją buvo net linkęs pripažinti kai kuriuos jo nuopelnus. „Šios opozicinės grupės veiklą,— sakoma pareiškime,— galima laikyti netgi pozityvia, kol partijos viduje kartu su kitais opoziciškai nusiteikusiais asmenimis ji kovojo prieš Rakošio ir Gerės kliką".

Išdaviku Imrę Nadį ir jo draugus imta vadinti vėliau, praėjus keturioms savaitėms, nuo 1957 metų sausio mėnesio. Sausio 1—4 dienomis Budapešte vyko pasitarimas, kuriame dalyvavo vengrų, rumunų, čekų, bulgarų ir sovietų komunistų partijų vadai. Sovietams atstovavo Chruščiovas su Malenkovu. Ir po dviejų dienų, sausio 6-ąją, pasirodė Kadaro valdžios deklaracija, kurioje pirmą kartą paminėta tokia frazė: „Imrė Nadis su savo vyriausybe, išduodamas tėvynę, atvėrė vartus fašistinei kontrrevoliucijai". To paties mėnesio viduryje Budapešte lankėsi Kinijos ministras pirmininkas Čžou Enlajus, jo vizito tikslas — pakelti Rytų Europos šalyse, kur valdo komunistų partijos, sovietų vadovybės, tiksliau — Chruščiovo, autoritetą, po vengrų ir lenkų įvykių visai smukusį. Ir Kinijos partija atskubėjo į pagalbą. Kalbėdamas apie Imrę Nadį, Čžou Enlajus žengė dar toliau ir pareiškė, jog Imrės Nadžio klika „nugrimzdo į išdavystės liūną". O bendras vengrų ir kinų pareiškimas, padarytas šio apsilankymo proga, Imrę Nadį jau ištisai vadina „išdaviku ir renegatu".

Nuo to laiko ir vengrų, ir tarptautinė partinė spauda apie jį kitaip ir nekalbėjo. Tasai pats Centro Komitetas, kuris gruodžio mėnesį Imrės Nadžio veiklą sukilimo metu pasmerkė, tačiau darbą iki revoliucijos vis dėlto įvertino pozityviai, antrajame savo pareiškime, vasario 26-ąją, jau dėstė visai ką kita: „Imrė Nadis su savo

šalininkais jau prieš spalio 23-iąją tarnavo kontrrevoliucijai; būdamas jos šauklys, neatsisakė šio vaidmens ir po lapkričio 4-osios". To paties požiūrio dabar laikėsi ir sovietų vyriausybė: kovo pabaigoje Kadaro valdžiai apsilankius Maskvoje, sovietų Ministrų Tarybos pirmininkas Bulganinas pareiškė: „Imrė Nadis, dangstydamasis komunisto kauke, jau gerokai prieš spalio įvykius tarnavo vengrų liaudies priešams"

Apie tai, kad Imrei Nadžiui ir jo žmonėms bus iškelta baudžiamoji byla, kad jie bus teisiami, tiksliau — kad jie turėtų būti teisiami, imta šnekėti nuo 1957 metų pradžios. Pirmasis apie tai pareiškė Karojus Kišas, vienas iš Kadaro partijos vadų, tas pats žmogelis, kurį Imrė Nadis anais laikais gelbėjo nuo Rakošio pykčio ir kuris vėliau jį patį, Nadį, išmetė iš partijos. 1957 metų vasario 15 dieną viešame susirinkime jis ir išklojo: „Darbo žmonės vis labiau ir labiau linkę manyti, kad Imrę Nadį už jo sunkius nusikaltimus reikia atiduoti teismui" Komunistų partijos kalboj šis žargonas įprastas, kai „darbo žmonės" iš partijos ima ko nors „prašyti", „reikalauti". Tai jie, „darbo žmonės", anais laikais „reikalavo" nužudyti Raiką ir jo draugus, tai jie „prašė", kad nusmuktų jų pačių pragyvenimo lygis, tai jų visa delegacija ėjo pas Rakošį, kad statomas didelis pramonės miestas būtų pavadintas Stalino vardu — Stalinvarošas. Ir „darbo žmonių" vardu garsiausiai ir nekantriausiai Kadaro partijoje kalbėjo tie, kuriems ši partija atrodė „pernelyg liberali", „pernelyg nuolaidi", „pernelyg kompromisinė". Prie Karojaus Kišo nuomonės vasario 20-ąją prisijungė ir kitas stalinistas — Antalas Apras. O Jožefas Rėvajus, priklausęs Rakošio „ketveriukei" ir spalio 23-iąją pasinešęs šaudyti į minią, 1957-ųjų kovo 7-ąją ėmė griežtai kritikuoti partinės vadovybės neryžtingumą dėl išdaviko Imrės Nadžio. „Partija turi Nadį pasmerkti,— sakė jis.— Pasmerkti griežtai ir be jokių atsikalbinėjimų".

Iš visko atrodė, kad Budapešto vyriausybė, netgi sovietų valdžios organai, tokiam Nadžio teismui nesiryžta. Atvirkščiai: į nekantrius partijos vadų reikalavimus ir Vakarų spaudos spėliojimus buvo visą laiką tvirtinama, kad teismo nebus. 1957-ųjų vasario 27-ąją Budapešto Užsienio reikalų ministerijos atstovas oficialiai pareiškė, kad „vyriausybė tikrai nesirengia Imrės Nadžio atiduoti teismui" Praėjus kelioms savaitėms, tų pačių metų balandžio 4-ąją, Kadaras užsienio žurnalistams patvirtino: „Imrė Nadis nebus teisiamas, nes jo padėtis ne visai paprasta"

O Vengrijoje, nuslopinus revoliuciją, tuoj pat ėmė ristis teroro banga. Užkietėję stalinistai, kur buvo nuversti per revoliuciją ir kuriems kelias dienas netgi grėsė pavojus, dabar keršijo už viską: ir už prarastą tarnybą, ir už savo draugų mirtį.

Atpažįstant žmones iš nuotraukų, padarytų per revoliuciją, taip pat dėl įskundimų ir asmeninių sąskaitų suvedinėjimo buvo areštuota dešimtys tūkstančių, visų pirma — studentai ir darbininkai. Uždari teismai dirbo pagreitintais tempais. Mirties nuosprendis

paskelbtas ne vienam šimtui. Į kartuves buvo siunčiami ne tik vadinamieji dešinieji elementai, tokie kaip, sakysim, sukilėlių grupių vadai Jožefas Dudašas ar Janošas Sabas, bet ir tokie, kurie šiaip buvo laikomi kairiaisiais,— pastarųjų buvo nužudyta dar daugiau. Viename iš pirmųjų teismų mirties bausme buvo nuteista medicinos fakulteto studentė Ilonka Tot, žurnalistas Diula Oberšovskis ir dramaturgas Jožefas Galis — „Igazság" laikraščio redaktorius. Oberšovskį ir Galį nuo mirties pavyko išgelbėti tarptautiniam protesto judėjimui, o jaunutė mergina buvo pakarta. Kartuvėse žuvo ir majoras Antalas Palinkašas, išlaisvinęs primą Mindsentį iš namų arešto, ir Dėrio teatro direktorius Gaboras Feldęšas, šiaip nedavęs ramybės saugumiečiams. Iš 33-iosios tankų divizijos, kuri lapkričio 4-ąją stojo į mūšį su Budapeštą puolančiomis sovietų dalimis, dauguma kariškių buvo pakarta, pradedant jų vadu pulkininku Mečėriu ir baigiant jaunais kareivėliais. Dėrio atstovas Atila Sigetis, sunkiausiu momentu palaikęs teisėtos Imrės Nadžio vyriausybės pusę ir stojęs prieš vakarų Vengrijos atsiskyrimą, areštuotas, baigė gyvenimą savižudybe. Naujoji valdžia suėmė valstybės ministrus Ištvaną Bibą ir Zoltaną Tildį, areštavo honvėdų ligoninės vyriausiąjį gydytoją daktarą Derdį Radą ir vieną iš populiariausių aktorių Ivaną Darvašą. Apgaulės būdu — pasikvietę tik pasikalbėti — suėmė ir du Budapešto darbininkų tarybos vadus — Šandorą Balį ir Šandorą Racą, į kalėjimą įgrūdo poetą Ištvaną Lakatošą, istoriką Domokošą Košarį, kritiką Balažą Lendelį, o iš garsių rašytojų — Tiborą Dėrį, Diulą Hajų, Zoltaną Zelką, Tiborą Tardošą, Domokošą Vargą, Ištvaną Eršį, Andrašą Šandorą, Diulą Feketę, Zoltaną Molnarą. Iš žurnalistų buvo suimti Miklošas Gimešas, Palas Lėčė, Derdis Adamas, Šandoras Novobačkis, Aronas Tobiašas, Laslas Kardošas, Arpadas Gencas ir Laslas Nadis-Regėcis ir kaltinami tuo, kad išveždavo į Vakarus Imrės Nadžio mokslinių straipsnių rankraščius. O Miklošas Gimešas — dar ir tuo, kad perdavęs Indijos ambasadoriui Menonui memorandumą revoliucijai ginti.

Be garsių, visiems žinomų žmonių, buvo suimta ir daug paprastų, eilinių darbuotojų, jų skaičius šoktelėjo net ligi kelių dešimčių tūkstančių. Teismas sekė teismą — procesai buvo uždari, visi ligi vieno, slepiami ir nuo visuomenės, ir nuo spaudos atstovų. Netgi nuosprendis viešai retai kada būdavo paskelbiamas.

Praėjus lygiai metams nuo sovietų intervencijos, 1957-ųjų lapkričio mėnesį turėjo stoti prieš teismą ir daug rašytojų judėjimo vadovų — jiems buvo taikomos ypač griežtos bausmės. 63 metų amžiaus Tiboras Dėris, turįs keturiasdešimties metų partinį stažą, nuteisiamas 9 metams, dramaturgas Diula Hajus, kažkada buvęs Maskvos emigrantas ir Vengrijos—Sovietų Sąjungos draugystės draugijos generalinis sekretorius,— 6 metams su turto konfiskavimu.

Ir tuo metu Budapešto partinėje spaudoje ėmė rodytis straipsnių ir pareiškimų, kad vyriausybė norinti kuo greičiau baigti tą „su

kontrrevoliucija susijusių“ teismų seriją, kad visų, kas dar nestojo prieš teismą, bylos irgi greitai bus išnagrinėtos. Budapešto radijas pranešė, kad generolo Palo Malėterio, buvusio Gynybos ministro, byla teismui jau parengta.

Ir kaskart darėsi vis aiškiau, kad ir Imrės Nadžio, ir jo bendražygių likimas labai priklauso nuo pasaulinės politikos ir visų pirma nuo pasaulinio komunistų judėjimo vidaus politikos. Juk daugiau kaip metus nei apie Imrę Nadį, nei apie kitus jo draugus nesigirdėjo jokios žinios, niekas oficialiai apie tai nekalbėjo ir nerašė. Nebuvo skelbiama, nei kur jie laikomi, nei kaip. Sklido kalbos, kad jie — Rumunijos „Sinojuje“, karaliaus šeimos vasaros rezidencijoje, kad gyvena kaip turistai, viskuo aprūpinti, netgi ekskursijos organizuojamos; o kiti sakė atvirkščiai: vyrai atskirti nuo žmonų ir vaikų ir su jais elgiamasi kaip su kaliniais (kaip vėliau paaiškėjo — taip ir buvo: teisybę sakė ir vieni, ir kiti, tiktai pirmųjų teisybė, deja, labai jau trumpai truko). O paskui Budapešte pasklido dar ir kitokia žinia: kažkas 1957-ųjų pabaigoje matęs Imrę Nadį Fė gatvės kalėjimo koridoriuje, kai jį vedę tardyti. Viena buvo aišku neabejotinai — kad jo gyvenimas dabar jam pačiam jau nebepriklauso ir kad jis, iškankintas, sergantis, negailestingos valdžios rankose dabar yra tiktai priemonė: gali, žinoma, išlikti gyvas, jei Sovietų Sąjungos tarptautiniai reikalai klostysis palankiai, ir gali iškilti mirtinas pavojus, jei tie reikalai pašlis.

1957-ųjų pabaiga, 1958-ųjų pirmoji pusė — laikotarpis, kai buvo paleistas pirmasis Žemės palydovas ir kai Sovietų Sąjunga stengėsi „pralenkti“ Ameriką — pati didžiausia tarptautinio komunistų judėjimo idilija. Judėjimas buvo toks smarkus ir toks vieningas, kokio nebuvo net Stalino laikais. Spalio revoliucijos 40-osioms metinėms į Maskvą suvažiavo komunistų partijos iš viso pasaulio, dalyvavo net pats Mao Czedunas ir Jugoslavijos komunistų partija. Chruščiovas, dar neseniai, metų pradžioje, išgrūdęs iš valdžios savo potencialius varžovus — Malenkovą, Molotovą ir Kaganovičių, švytėjo visa savo didybe.

Tačiau viskas buvo gražu tik iš viršaus. Ne dėl to, kad galiausiai jugoslavai nepanoro pasirašyti bendro komunikato — šį laikiną nemalonumą su kaupu galėjo atlyginti tai, jog ne kas kitas, o patsai Mao Czedunas tikino, kad socialistinei stovyklai reikia vadovaujančios jėgos ir kad „toji vadovaujanti jėga — Sovietų Sąjunga“. Po šiais meilikaujančiais žodžiais slypėjo galybė visokiausių konfliktų ir ne itin sumaniai slepiamų kaltinimų. Chruščiovo valdžiai kaskart darėsi vis aiškiau: jeigu, kaip sako Mao Czedunas, Sovietų Sąjunga — galva, tai Kinija nori būti jos kaklu, kuris tą galvą sukiotų. Konfliktų buvo ir ideologinių (pavyzdžiui, Stalino vaidmens pasmerkimas; per partijos XX suvažiavimą Stalino adresu pareikšta kritika kinams pasirodė perdėta ir ne visai teisinga), ir praktinių (atomo perdavimas Kinijai, politika su Vakarais ir trečiojo pasaulinio karo klausimas). Karas Mao Czedunui buvo netgi pageidautinas: kaip jis sakė — jeigu žūtų žmonijos trečdalis, arba

kad ir pusė,— imperializmas tikrai sugriūtų, ir pasaulyje įsiviešpatautų socializmas. Chruščiovą ir jo šalininkus, kurie tikėjosi ilgesnio „taikaus sambūvio" periodo, šitokia perspektyva tiesiog pribloškė, ir juo labiau kad tos perspektyvos skelbėjui jie dar turėjo duoti į rankas atominį ginklą. (Vėliau savo pažado dėl atomo vis dėlto netesėjo.) Tačiau iš karto atvirai stoti prieš Mao irgi dar nedrįso, ypač todėl, kad ne kartą buvo nuo jo priklausomi: Mao rėmėsi, kai reikėjo nuversti Malenkovą, ir Mao Kinija buvo pagalbininkė 1957-aisiais, kai sausio mėnesį Čžou Enlajus iškeliavo į Rytų Europą, kad bent kiek padėtų atstatyti pašlijusį Maskvos autoritetą satelitinių valstybių vadovaujančiuose sluoksniuose.

Prie pagilėjusio sovietų ir kinų konflikto prisidėjo dar vienas dalykas,— jeigu ir ne pagrindinis, tai bent jau ir ne paskutinis,— prisidėjo vengrų revoliucijos klausimas, tiksliau tariant — Imrės Nadžio likimas.

Pirmąją revoliucijos savaitę Pekinas pritarė vengrų įvykiams ir Imrei Nadžiui asmeniškai, dėl vengrų ir lenkų įvykių pirmą kartą viešai net išdrįso apkaltinti rusų „didžiavalstybinį šovinizmą", tačiau dabar, net ir Maskvą aplenkdamas, kas valandą keitė savo pažiūras ir spalio 31-ąją pareikalavo, kad į Vengrijos reikalus būtų rimtai įsikišta. O vėliau, jau numalšinus revoliuciją, viename kinų pareiškime buvo sakoma, kad rusai „vengrų kontrrevoliucijos atžvilgiu svyravę", ir tiktai Kinijai reikia padėkoti, jog pagaliau tas sukilimas buvęs numalšintas.

Jei šį paskutinį pareiškimą laikysime net kiek perdėtu ir jei manysime, kad 1956 metų lapkričio 4 dienos sovietų karinė intervencija nepriklausė vien tiktai nuo kinų patarimų, vis tiek neabejotina, kad Chruščiovas suprato: Mao su saviškiais, davinėdami patarimus, laiko jį svyruojančiu ir silpnarankiu, tai yra vadovu, kuriam trūksta tvirto principo. Taigi reikėjo susimąstyti, kad ir prieš Pekiną, ir prieš Rytų Europos vasalus, pagaliau prieš savo valdžios žmones ir netgi patį save pasirodytum kaip tik atvirkščiai. Užvis parankiausia būtų buvę kartu su Mao rengtis trečiajam pasauliniam karui (Mao buvo apskaičiavęs, kad žūtų mažiausiai 900 milijonų, o gal kartais net ir 1350 milijonų), bet tokiam dalykui didelio noro nejuto. Kur kas paprasčiau,— pagaliau ir pigiau, ir užvis mažiausia rizikos,— būtų rasti tokį „darbelį", kuris parodytų jo „kietą ranką"; tegu visi pamato, kad jis irgi moka pasielgti „kaip tikras komunistas", na, tarkim, gali nuteisti Imrę Nadį mirties bausme ir nuosprendį įvykdyti.

Tačiau be to buvo dar vienas kabliukas — taigi santykiai su Jugoslavija. Tegu ji ir nepriklausė didžiųjų valstybių blokui, Chruščiovas nelaikė jos antraeile valstybe. O nuo 1955 metų gegužės, kai teko nusižeminti ir nusileisti, sovietų ir jugoslavų santykiai kaip tik ėmė klostytis palankiai (dėl to, beje, Kinija buvo labai nepatenkinta); jugoslavai, kaip jau minėta, dalyvavo ir 1957 metų lapkritį Maskvos konferencijoje. Tačiau tai, kad jugoslavų delegacija atsisakė pasirašyti bendrą komunikatą,— gerokai pa-

kenkė Chruščiovo prestižui ir reiškė žingsnį atgal. Ir Imrės Nadžio byla pasirodė kaip reta paranki: bus galima parodyti kinams „tvirtą komunistinį principą“ ir išlieti pyktį ant jugoslavų. Juk ar ne Titas su savo valdžia suteikė Imrei Nadžiui ir jo grupei politinį prieglobstį Budapešte?

Nepraėjus nė dviem mėnesiams po Maskvos partinės konferencijos, 1958 metų sausio 28 dieną, Budapešte Imrei Nadžiui ir jo grupei buvo iškelta baudžiamoji byla, ir vasario 16 dieną prasidėjo teismo procesas.

Teismo pirmininkas buvo Zoltanas Radas, o viena iš narių — Lakatoš Pėternė, kurios vyras, partinis darbuotojas, buvo užmuštas per partijos komiteto šturmą Respublikos aikštėje, taigi dėl asmeninio suinteresuotumo pagal teisėtvarkos įstatymus ji jokiu būdu negalėjo būti teisėja šioje byloje. Valstybinis kaltintojas buvo Jožefas Salajus — Generalinio prokuroro pavaduotojas. O generolui majorui Malėteriui ir pulkininkui Kopačiui karinio tribunolo kariškį atstojo medės partijos komiteto sekretorius Derdis Šujanas, turėjęs pulkininko laipsnį dėl... savo užimamo posto!

Pirmininkas paprašė kaltinamųjų, kad kalbėtų garsiau, nes, atseit, prastokai girdįs,— tuoj pat visiems pasidarė aišku, jog salėje yra mikrofonų. Žmonės kalbėjo, kad Kadaras su saviškiais buvęs kitame kalėjimo kambaryje ir klausęsis.

Zoltanas Radas procesą vedė mandagiai ir kultūringai. O kitą dieną vis dažniau ėmė skelbti pertraukas. Ir po vienos ilgesnės pertraukos prokuroras Salajus paprašė žodžio ir pasiūlė: teismo procesą atidėti, nes trūkstą įrodymų, reikią dar kai ką papildyti. Pirmininkas pasiūlymą priėmė, ir bylos nagrinėjimas buvo atidėtas neribotam laikui.

Vis dėlto, matyt, turėjo kažkas atsitikti, kad pradėtas teismo procesas taip staiga buvo nutrauktas. Vėliau, tiesa, buvo sakoma, kad teisėjas Radas gavęs širdies priepuolį; tai, žinoma, nėra neįmanomas dalykas, tačiau bylos atidėjimą ilgiems mėnesiams aiškinti tiktai šiuo vieninteliu faktu irgi neįtikėtina, juo labiau kad jokių įrodymų ir papildymų daugiau nebuvo surinkta ir kad teisėją Radą pakeisti kitu funkcionierium būtų buvę visai nesunku.

O kad čia būta kai ko daugiau negu vieno žmogaus, tegu ir Aukščiausiojo teismo pirmininko, liga, rodo paties Kadaro pasakyti žodžiai, ir visai netrukus, praėjus vos kelioms savaitėms. Kai Vengrijos socialistinės darbininkų partijos Centro Komiteto posėdyje buvo pasiteirauta, kas dabar iš tikrųjų bus Imrei Nadžiui ir jo grupei, bus jie teisiami, ar ne, Janošas Kadaras tvirtai atsakė, kad ne — nebus, ir pridūrė: „Kai buvo mums aktualu,— trūko jėgų, o dabar, kai jėgų turime,— jau nebeaktualu“ Taigi iš to reikia daryti išvadą, jog teismo procesas buvo nutrauktas ne dėl pirmininko ligos, priežastis slypėjo kur kas giliau — vengrų partinėje vadovybėje. Matyt, Chruščiovas, kuris galiausiai, nors ir labai sunkiai, bet vis dėlto susitaikė su pralaimėjimu jugoslavams ir kuris iš prigimties buvo linkęs blaškytis, puldinėti šen

ir ten, staiga ėmė ir persigalvojo, nenorėdamas dar labiau bloginti savo santykių su Titu,— o taip tikrai būtų atsitikę, jeigu Imrei Nadžiui būtų buvęs paskelbtas teismo nuosprendis,— jis sumanė prie jugoslavų prisigretinti kitaip. Taigi kam gadinti santykius, kam aštrinti padėtį, jeigu galima ją pataisyti: kodėl, sakysim, šiam reikalui negalėtų pasitarnauti tas pats Kadaras? Juk jugoslavai iš teisybės jam palankūs!

Ir Janošas Kadaras 1958 metų kovo pabaigoje netikėtai apsilanko pas Titą. Nors Titas ir nebuvo linkęs priimti šio žmogaus, kuris sulaužė savo duotą žodį dėl Imrės Nadžio ir Jugoslavijai dėl to teko griežtai protestuoti, susitikimas vis dėlto įvyko. Kadaras vėl net kelis kartus pakartojo, kad Imrei Nadžiui ir jo žmonėms tikrai nieko blogo neatsitiks, tačiau į Tito įkalbinėjimus imtis kiek savarankiškesnės politikos, kaip kad darė lenkai, ir pasipriešinti rusams jis reagavo neigiamai.

Praėjus kelioms dienomis po šio susitikimo, švenčiant Vengrijos išlaisvinimą iš vokiečių fašistų, ta proga į Budapeštą atvyko ir Nikita Chruščiovas. Nugalėtojas atvyko aplankyti nugalėtųjų, užgrobėjas — pasižiūrėti savo grobio, kuris sumindžiotas ir paniekintas gulėjo prie jo kojų. Plačiai šypsodamasis žengė per šalį, lankydamas didesnius miestus, sakydamas kalbas darbininkams ir mokslininkams, partijos funkcionieriams ir valstiečiams, prasibraudavo net pro milicininkų užkardą ir įsimaišydavo į minią, kėlė ant rankų vaikus ir su jais fotografavosi,— norėjo parodyti pasauliui, kad, girdi, žiūrėkite — Vengrijoje jau vėl viskas kaip buvę, maištaujanti minia nurimusi ir prispaudėjui net prielanki. O iš tiesų šalis, nusivylusi ir žaizdota, svečią pasitiko su pabrėžtina tyla ir apatija, todėl kai reikėjo tuos susirinkimus transliuoti per Budapešto radiją, teko iš archyvo išsitraukti senus įrašus — jau anksčiau girdėtus plojimus ir šūkius — ir dabar tarpais po kalbų paleisti. Šie įrašai buvo išlikę dar iš Stalino laikų ir dabar, apsilankius Chruščiovui, ypač pravertė.

Šio apsilankymo proga Janošas Kadaras sovietų partijos vadui smulkiai apsakė ir savo pokalbį su Titu. Chruščiovas, išgirdęs apie jugoslavų mėginimą „suvilioti“ vengrų valdžią, baisiausiai pasipiktino: buvo aišku kaip dieną, kad ir naujasis bandymas susigrąžinti Jugoslaviją į socialistinių šalių tarpą patyrė fiasko; ir ypač įtūžo, kam Titas dar mėginęs ir Kadarą iš to užutėkio išjudinti. Grįžęs į Maskvą, Chruščiovas tuoj pat šiurkščiai užsipuolė jugoslavus, kartu, žinoma, labai pagirdamas vengrų vadovus, kurie ne tokie kaip Titas ir nemėgina „sėdėti ant dviejų kėdžių“ — būti geri ir „Vakarų imperialistams“, ir Sovietų Sąjungai.

Taigi tada ir buvo nulemtas Imrės Nadžio ir jo draugų likimas. Prisidėjo dar ir tai, kad jugoslavų komunistai viešai paskelbė savo naują programą, kur, greta Vakarų politikos, dar drįso kritikuoti ir sovietų politiką, o paskui savo nuomonę dar pakartojo partijos suvažiavime. Atsakymas, atėjęs iš Maskvos į Belgradą ir, beje, labai patikęs Pekinui, priminė Stalino laikus. Jugoslavų komunis-

tai — be jokios abejonės esą ne komunistai, o imperializmo statytiniai, tik ir žiūri, kaip čia suardyti darbininkų judėjimą. Ir pylėsi vis nauji ir nauji kaltinimai, o iš tikrųjų — senių seniausi, šimtą sykių girdėti; iš jau uždaryto Kominterno informacijos arsenalo vėl buvo užtaisomi seni šautuvai ir šveičiami surūdiję kardai. Naujai sugalvotas kaltinimas buvo nebent vengrų „kontrrevoliucija" — politinio prieglobsčio suteikimas Imrei Nadžiui ir jo grupei Jugoslavijos ambasadoje.

1958 metų birželio pradžioje Nikita Chruščiovas apsilankė Bulgarijos sostinėje Sofijoje. Vienoje iš ilgų tiradų, kurios visos skambėjo prieš Jugoslaviją, lyg antrindamas pirmininkui Mao, pareiškė: „1956 metų spalio 23-iąją priešpiet Gėzos Lošoncio bute buvo centras tų jėgų, kurios pradėjo kovą prieš vengrų liaudies demokratiją, ji buvo prieglobstis kapituliantų ir išdavikų Imrės Nadžio ir Gėzos Lošoncio grupei".

Ši kalba iš tikrųjų ir buvo mirties nuosprendis Imrei Nadžiui.

III

Praėjus dviem savaitėms, auštant birželio 17-ajai, Budapešto radijas, o vėliau ir Maskvos, pranešė žinią, kad nuosprendis įvykdytas. Tačiau apie svarbiausias bylos tyrimo bei nuosprendžio skelbimo aplinkybes — nieko, nors žinią parengė pati Teisingumo ministerija. Nebuvo paminėta, kokiais įstatymais ir kokiais straipsniais vadovaujantis tas nuosprendis paskelbtas, kas buvę kaltintojai, gynėjai, pagaliau liudytojai; ir kokie buvę kaltinamųjų atsakymai į pateiktus kaltinimus, netgi tai — kur ir kada tasai teismas vykęs. Netrukus po šios žinios paskelbimo Vengrijos Generalinis prokuroras Gėza Sėnašis užsienio žurnalistams šypsodamasis pareiškė, kad byla išnagrinėta ir teismo procesas iš viso trukęs 12 dienų. Praėjus mėnesiui, Vengrijos vyriausybė, atsakydama į Jugoslavijos vyriausybės protestą, pareiškė, kad teismo procesas truko nuo birželio 9 iki 15 dienos ir nuosprendis paskelbtas birželio 15 dieną. 1958 metų birželio 15-ąją — sekmadienį!

Ir niekad niekam nebuvo paaiškinta: kodėl reikėjo taip skubinti teismo procesą, jeigu jo teko laukti beveik dvejus metus? Ir ar jis truko šešias, ar dvylika dienų, koks skirtumas, vis tiek, vadinasi, truko ne vieną dieną, tai kodėl gi buvo nusižengta vengrų teisės praktikai, kad teismas dirbtų dar ir sekmadienį? Kodėl nuosprendžio paskelbimo nebuvo galima atidėti pirmadieniui?

Kaip sako oficialūs duomenys, Imrė Nadis prieš teismą stojo dar su aštuoniais savo bendražygiais: Ferencu Donatu, Miklošu Gimešu, Zoltanu Tildžiu, Palu Malėteriu, Šandoru Kopačiu, Jožefu Siladžiu, Ferencu Janošiu ir Miklošu Vašarheju. Iš kaltinamųjų Ferencas Donatas, Jožefas Siladis, Miklošas Vašarhejis ir Ferencas Janošis, kaip ir Imrė Nadis, buvo gavę prieglobstį Jugoslavijos ambasadoje, o paskui, kai pagrobė sovietų kariškiai, prieglobstį

davė Rumunija. Apie tai, kad jie ten vykti visai negeidavo ir kad, pažeidžiant žmogaus teises, vis dėlto buvo ištremti, o paskui — pakliuvo į vengrų organų nagus, ir apie tai, kokiomis aplinkybėmis pakliuvo,— niekur neužsimenama nė vienu žodžiu. Pavyzdžiui, Palas Malėteris buvo areštuotas derybų metu Tekelyje, kai tarėsi su Vengrijoje dislokuotos sovietų armijos vadovybe, jį suėmė generolas Serovas. Taigi areštuotas kaip parlamentaras! Argi čia ne šiurkštus vengrų ir tarptautinės teisės pažeidimas! O apie kitus tris kaltinamuosius — kad Šandorą Kopačį dar 1956 metų lapkričio mėnesį areštavo sovietų ginkluotosios pajėgos, kad Miklošą Gimešą suėmė Budapešte 1956 metų gruodžio mėnesį bendri sovietų ir Kadaro valdžios organai ir kad buvo areštuotas Zoltanas Tildis,— paaiškėjo tik iš nuosprendį skelbiančio oficialaus pranešimo.

Iš jo pasaulis sužinojo, kad Gėza Lošoncis — puikus publicistas ir senas partinis darbuotojas, dar Rakošio laikais nekaltai sėdėjęs kalėjime ir Imrės Nadžio vyriausybėje buvęs ministras, beje, irgi pagrobtas iš Jugoslavijos ambasados, „mirė kalėjime dėl ligos“ Turint galvoje, kad Lošoncis jau Rakošio kalėjimuose buvo gavęs sunkią plaučių ligą ir jam pakriko nervai, visai nesunkiai galėjai patikėti, kad iš tikrųjų mirė dėl ligos. Bet pranešimas nepamini nei ligos pavadinimo, nei mirties laiko, nei vietos.

Tačiau anaiptol nešykštima žodžių, kai imama kalbėti apie Imrės Nadžio ir jo draugų kaltes. Bendras kaltinimas visiems — kėsinimasis nuversti Vengrijos liaudies demokratinę santvarką, o Imrė Nadis, be to, dar kaltinamas tėvynės išdavimu, Palas Malėteris ir Šandoras Kopačis — armijos maištu. Imrė Nadis ir jo artimiausi bendražygiai, girdi, dar 1955-aisiais suorganizavę slaptą priešvalstybinę sąjungą, turėdami tikslą jėga nuversti Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybę. Kaip kaltinimas Imrei Nadžiui pateikiami ir tie jo straipsniai, kuriuos jis, padauginęs dešimčia egzempliorių, kažkada buvo nusiuntęs Centro Komitetui ir vieną — sovietų ambasadai. Jie vadinami „slaptais dokumentais“, kuriuose Nadis „detaliai išdėstęs savo politinę platformą, nukreiptą prieš liaudies demokratijos judėjimą, nurodęs netgi konkrečius uždavinius ir būdus tikslui pasiekti“. Imrė Nadis kaltinamas ir dėl Petefio būrelio, apie kurį revoliucijos dienomis taip palankiai ir entuziastingai atsiliepdavo Janošas Kadaras — tas pats, kuris dabar vykdė nuosprendį,— sakydamas, jog visados didžiuojąsis Petefio būrelio jaunimu. Imrė Nadis kaltinamas dėl „ginkluoto kontrrevoliucijos maišto, padedant užsienio imperialistams“ įvykusio 1956 metų spalio 23 dieną, kurį tasai pats Janošas Kadaras dar taip neseniai, vos prieš 20 mėnesių, vadino „garbingu mūsų liaudies sukilimu“ Imrė Nadis kaltinamas už išstojimą iš Varšuvos sutarties, bet nė vienu žodžiu neužsimenama apie tai, kad Mikojanas su Suslovu per revoliuciją net du kartus lankėsi Vengrijoje ir kad sovietų vyriausybė savo 1956 metų spalio 30-osios deklaracija netgi oficialiai sutiko su derybomis, jei šalis pageidaus iš su-

tarties išstoti. Imrė Nadis kaltinamas už tai, kad buvo nužudyti 234 „nekalti piliečiai“, bet nė puse lūpų nepasakoma, kiek tūkstančių nekaltų piliečių nuskynė sovietų kulkos malšinant revoliuciją.

Imrei Nadžiui prikišama ir tai, kad reabilitavęs primą Jožefą Mindsentį ir kad „sudaręs su juo suokalbį, paleidęs jį viešai prieš Vengrijos Liaudies Respubliką“. Kaltinimui visai nerūpi, kad primas Mindsentis 1956 metų lapkričio 3 dieną savo kalboje, kuri čia ir minima, kalbėjęs toli gražu ne taip, kad galėtum jį įtarti kokiu nors suokalbiu su Ministrų Tarybos pirmininku. Imrė Nadis kaltinamas bendradarbiavimu „su tam tikrais imperialistiniais sluoksniais, ir visų pirma — su Amerikos imperialistais“, kaltinamas ir už pagalbą, kurią gaudavęs iš „Laisvosios Europos“, kai ši transliuodavo savo laidas Vengrijai, nė kiek nesukant galvos, kad ši radijo stotis per visą revoliuciją tik ir puolė Imrę Nadį. Pagaliau Imrė Nadis kaltinamas, kad lapkričio 4-osios rytą per radiją „šaukėsi Vakarų imperialistų, kad tie su ginklu įsiveržtų į Vengriją“, nors toje jo kalboje nė vienu žodžiu neužsimenama apie Vakarų ar kokią kitokią ginkluotą pagalbą.

Arba kad ir toks dalykas. Pranešime apie įvykdytą nuosprendį sakoma: „1956 metų spalio 23-iąją priešpiet Gėzos Lošoncio bute slaptame pasitarime, kuriame, Imrei Nadžiui vadovaujant, dalyvavo Miklošas Gimešas, Miklošas Vašarhejis, Ferencas Janošis ir Šandoras Harastis, buvo sudarytas vyriausybės sąrašas, ją norėta prastumti į valdžią, jėga nuvertus teisėtą Vengrijos vyriausybę“. O iš tikrųjų šie žmonės buvo susirinkę pasitarti, ką daryti, kad būtų išvengta prievartos ir kraujo praliejimo. Ką padarysi, jeigu faktai daro didesnį įspūdį, negu iš tiesų yra to verti.

Kaip negailestingas kaltinimas „sąmokslininkams“ į krūtinę smeigiamas ir hercogo Liovenšteino, „Vakarų Vokietijos imperialistų“ į Vengriją atsiųsto atstovo, kalba per Budapešto Košuto radiją: jis užtikrinęs kontrrevoliucijos sukilėlius, jog jiems padėsią Vakarų Vokietijos kapitalistai,— tik pamirštas paprasčiausias dalykas, kad hercogas, iš tikrųjų buvęs Vengrijoje dieną ar dvi, tada atvežė Raudonojo Kryžiaus dovanas ir, kalbėdamas per radiją, pažadėjo dar ir daugiau vaistų bei maisto produktų. Dovanos, beje, atiteko valdžiai — Kadaro vyriausybė dar ir „ačiū“ už jas pasakė.

Taigi remiantis šiais ir kitokiais „neginčijamais įrodymais“, pranešime daroma išvada: „Teismo proceso medžiaga parodė ir visiškai įtikino, kad Imrė Nadis ir jo grupė savo revizionistine, buržuazine nacionalistine politika suėjo į sąjungą su pačiais reakcingiausiais imperialistų sluoksniais ir išdavė darbininkų valdžią, liaudies demokratinę santvarką, vengrų darbo liaudį ir socialistinę savo tėvynę...“

Aukščiausiasis teismas, nustatęs kiekvieno padarytą kaltę, jos sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes, remdamasis tardymo medžiaga nuteistuosius pripažino kaltus ir nuteisė: Imrę Nadį — mirties bausme, Ferencą Donatą — 12 metų laisvės atėmimo, Mik-

lošą Gimešą — mirties bausme, Zoltaną Tildį — 6 metais laisvės atėmimo, Palą Maléterį — mirties bausme, Šandorą Kopačį — kalėjimu ligi gyvos galvos, Jožefą Siladį — mirties bausme, Ferencą Janošį — 8 metais laisvės atėmimo, Miklošą Vašarhejį — 5 metais laisvės atėmimo.

Kai šis pranešimas per Budapešto radiją buvo skaitomas, Imrės Nadžio, Palo Malėterio ir Miklošo Gimešo jau nebebuvo gyvų. Oficialus tekstas baigėsi šiais žodžiais: „Nuosprendis galutinis ir neapskundžiamas. Mirties bausmės įvykdytos"

Tuo metu jau nebebuvo gyvo ir Gėzos Lošoncio — paaiškėjo, kad jis mirė visai ne „dėl ligos": kalėjime buvo paskelbęs bado streiką, ir jo prižiūrėtojai, dirbtinai maitindami, jį nužudė. Prieš teismą, vedamas tardyti, Lošoncis nebuvo linkęs pripažinti savo kaltę. Jis neslėpė esąs antistalinistas, sąmoningas Rakošio priešas, bet, pridūrė, jo nuomonė niekam nebuvusi paslaptis, tai — vieša opozicija, partijos valdžia ją žinojusi. Jis atmetė kaltinimą dėl frakcijos ir juo labiau — dėl kontrrevoliucijos maišto. Todėl ir buvo nužudytas. Dirbtinai jį maitindavo paprastai daktaras Bencė, Fė gatvės kalėjimo gydytojas, o vieną vakarą į Lošoncio kamerą atėjo ne jis, bet kalėjimo barzdaskutys [44], kuris guminį zondą įkišo ne į ryklę, o į gerklas. Gretimoje kameroje sėdėjęs Šandoras Kopačis dar girdėjo Gėzos Lošoncio balsą, kaip jis kriokdamas išrėkė: „Žmogžudžiai!"

Vėliau išaiškėjo, jog neatitinka tikrovės ir kitas dalykas: oficialiame pranešime sakoma, kad kartu su Imre Nadžiu mirties bausme nuteistas ir Jožefas Siladis, tačiau 1958 metų birželio mėnesį Siladžio jau nebebuvo gyvo! Jo pareigos — Imrės Nadžio asmeninis sekretorius — revoliucijos metu nebuvo labai svarbios ir, jeigu suimtas būtų laikęsis santūriai, mirties būtų išvengęs. Bet Siladis, kaip ir anais laikais su Rakošiu, nepripažino jokių kompromisų. Tardomas iškėlęs kumščius šokdavo ant savo kankintojų ir šaukdavo saugumiečiams: „Per revoliuciją nepritariau, kad jus reikia galabyti, bet dabar matau, kad žmonių teisybė!". Kai vasario mėnesį prasidėjo teismas, nuo pat pirmos dienos elgėsi taip, lyg pats būtų buvęs kaltintojas, o ne kaltinamasis. Tik pradėjus tikslinti biografinius duomenis, tuoj pat kreipėsi į pirmininką: „Per tardymą jūs visą laiką kalbėjote apie Imrės Nadžio ir Lošoncio grupę. Kažkodėl nematau tarp kaltinamųjų draugo Gėzos Lošoncio. Taigi noriu paklausti: kur jis dabar ir kas jam atsitiko?" Tą pačią dieną per posėdį pareiškė, kad vengrų nepriklausomybės išdaviku laikąs Kadarą, kuris, pasišaukęs svetimus tankus, nuvertė teisėtą vyriausybę, taigi tėvynę išdavęs ne Imrė Nadis, o Kadaras. Į pirmininko klausimą: „Vadinasi, jūs nekenčiate rusų?" — atsakė: „Ne! Sovietų Sąjungos žmonėms — ar rusams, ar ukrainiečiams, ar kitiems —

---

[44] Barzdaskutys netrukus vėliau nusižudė: nusišovė pistoletu, kurį nešiodavosi tarnyboje. Šiaip civilis aptarnaujantis personalas jokio ginklo tarnyboje neturi,— visai galimas daiktas, kad Lošoncio budelį, gana nemalonų liudytoją, paprasčiausiai pašalino jo „šefai"

jokios neapykantos nejaučiu. Bet negaliu pakęsti tos imperialistinės valdžios ir tų vadų, kurie, užsidėję marksizmo kaukę, elgiasi kaip vergvaldžiai ir kolonizatoriai". Tada teismo „režisieriai" nusprendė Jožefo Siladžio į salę nebeleisti, nors ten sėdėjo labai nedaug publikos,— ir, kaip sakė kartu su juo kaltinami bendražygiai, labai greitai jis buvęs „likviduotas" Kaip pasakoja likęs gyvas Šandoras Kopačis, jo byla buvusi svarstoma atskirai, 1958 metų kovo 23-iąją, ir kitą dieną jis jau buvęs pakartas. Taigi šie vyrai buvo nužudyti visai pagal „socialistinio teisėtumo" dvasią, taip garsiai skelbtą sovietų komunistų partijos XX suvažiavime, nužudyti Kadaro eros pradžioje, jai vos tiktai prasidėjus.

Nuosprendžius „socialistinės stovyklos" spauda, aišku, priėmė „su didžiausiu pritarimu". „Ilgai būtų galima vardyti nuteistųjų klaidas, bet kam gi? — rašė Budapešto partijos komiteto laikraštis „Esti Budapest".— Ar galima dar daugiau jų išvardyti negu kad išvardijo šis pranešimas? Ar reikia dar kokių nors įrodymų?.. Būtinai reikėjo patraukti atsakomybėn didžiausius kontrrevoliucijos kaltininkus, kad juo greičiau ir juo tvirčiau galėtume žengti pirmyn savo keliu" Sovietų spauda iškilmingai pareiškė, kad nuosprendis „griežtas, bet teisingas", o kiek karštesnio temperamento bulgarų komunistai ir taip apsidžiaugė: „Nudvėsė šunys!" Patys tyliausi buvo lenkai — jie atsistoję tylos minute pagerbė Imrės Nadžio atminimą, ir turėjo praeiti kelios savaitės, kol pagaliau ir lenkų spaudai, ir pačiam Gomulkai teko sutikti su tuo, jog nuosprendis „teisingas" O patys garsiausi pasirodė kinai. „Iš Budapešto atskriejo gera žinia",— šiais žodžiais pasveikino mirties bausmę Kinijos komunistų partijos dienraštis „Žemninžibao"

Taigi Chruščiovas, reikia manyti, pasiekė savo tikslą — parodė kinų komunistams, kad jis anaiptol ne minkštaširdis, kad jis irgi gali būti kietas bolševikas. Tačiau vėlesni metai vis dėlto patvirtino, kad šis kruvinas nuosprendis sovietų ir kinų santykių nepataisė — šalys nesulaikomai artėjo prie visiško skilimo.

Neišdegė ir antrasis tikslas — neįbaugino jugoslavų. Jugoslavijos vyriausybė atsiuntė savo notą, kurioje išreiškė protestą, kad Imrės Nadžio atžvilgiu buvo sulaužyti visi duoti pažadai ir garantijos. Ir jeigu vėliau sovietų ir jugoslavų santykiai kažkaip nusistovėjo, tai tik dėl to, kad Titas, kaip jau daugsyk yra buvę, iš politinio realizmo vėl užsimerkė prieš jam padarytus įžeidimus, o rusams dar kartą teko įsitikinti, kad Jugoslavija, bent jau kol kas, jų vasalas tikrai nebus.

O Vakaruose ir Rytuose, tose šalyse, kur žmonės turi teisę laisvai reikšti savo jausmus — juoktis, kai linksma, ir verkti, kai liūdna ar ką nors skauda, dėl šio nuosprendžio nuvilnijo pasipiktinimo ir rūstybės banga. Pavieniai asmenys ir organizacijos, vyriausybės ir spauda per dienų dienas protestavo visu balsu. Žmonės buvo dar labiau pasipiktinę negu 1956-ųjų lapkričio 4-ąją, kai sovietų armija sutrypė vengrų revoliuciją. Tą žingsnį kai kas dar aiškino kokiais nors politiniais sumetimais, pasaulinės politikos

taktika, bet šitokios žmogžudystės sveiko proto žmogus pateisinti negalėjo. „Aštuoniolika mėnesių po vengrų revoliucijos,— sakė Pietras Nenis, su komunistais bendradarbiaujančios Italijos socialistų partijos vadovas,— laukėme amnestijos. Aš pats to reikalavau ir buvau pusiau oficialiai informuotas, kad amnestija ne tiktai galima, bet netrukus ir bus paskelbta. O vietoj jos — mirties nuosprendžiai. Šie nuosprendžiai atvėrė senas žaizdas ir užpylė ant jų aitrios neapykantos druskos“.

Protestavo Prancūzijoje Profsąjungų asociacija ir Žmogaus teisių lyga, protestavo Anglijoje konservatoriai ir leiboristai, Amerikoje — respublikonai ir demokratai, Indijoje — socialistai, Japonijoje — profsąjungos, šiuo klausimu tarp kairiųjų ir dešiniųjų nebuvo jokio skirtumo. Ir nors dauguma oficialių partijos vadovų sutiko su mirties nuosprendžiais, Vakarų komunistų partijos eiles sukrėtė baisus pasipiktinimas. „Per 30 savo partinio darbo metų,— sakė Anri Lefevras, tarptautinio komunistų judėjimo ideologas,— buvau liudytojas, kaip socialistinė revoliucija kovoja su bet kokiu cinizmu ir politinėmis niekšybėmis. O dabar be niekur nieko nužudė keturis vyrus — šaltai ir iš anksto apskaičiavę, vien dėl to, kad būtų kažkokia pamoka pasauliui. Taigi kaip politinės priemonės panaudojama netgi gyvenimas ir mirtis!“ Anglijos Kalnakasių profsąjungos pirmininkas Korneris, vienas iš Anglijos komunistų partijos vadų, pareiškė: „Negaliu ilgiau tylėti, turiu pasakyti, ką manau... Kad Imrė Nadis ir jo draugai nužudyti — siaubinga ir beprotiška“ O Italijos komunistų partijos laikraščio „Unità“ kultūrinio gyvenimo redaktorius Venturis „dėl to, kad nužudyti Vengrijos išsivaduojamosios kovos didvyriai“, atsisakė tarnybos.

Kopenhagoje buvo išdaužyti sovietų ambasados langai, Buenos Airėse didžiulė minia įsibrovė į sovietų prekybos atstovybę ir, vestibiulyje sukūrę laužą, sudegino Chruščiovo, Serovo ir Kadaro iškamšas. O du Ciuricho studentai — ant plausto, nuleisto į Limato vandenis, pastatė 8 metrų aukščio baltą medinį kryžių, apačioje išpjovę Imrės Nadžio ir Palo Malėterio vardus ir dar uždegę žvakelių — amžinąją ugnį.

„Žinia apie Imrės Nadžio mirtį,— pasakė Indijos ministras pirmininkas Neru,— tragiškai skaudi žinia. Skaudu ir dėl jų pačių, ir dėl visų pasekmių“ Taigi žmonės dar kartą savo akimis pamatė tą amžiną sovietų komunizmo pažadų netesėjimą, tą visišką nesiskaitymą su žmogaus teisėmis: ant pasaulio užslinko šešėlis, nuo kurio, atrodė, jau lyg ir buvo apsiginta,— Stalino šešėlis.

IV

Minėtame pranešime apie nuosprendžio įvykdymą nė vienu žodžiu neužsiminta, ką Imrė Nadis kalbėjo per tardymą ar teisme. Pasakyta tik tiek, kad ir jis, ir Palas Malėteris, ir Jožefas Siladis „savo kaltę neigė“ Neigti savo kaltę, kai žmogus visiškai begink-

Jis ir ligotas, išsekintas fizinio ir moralinio spaudimo, kai įkaitais laikoma suimta jo žmona, duktė ir anūkai ir kai vienintelis vilties spindulėlis likti gyvam ir būtų tasai „prisipažinimas",— tai argi reikia dar daugiau žmogaus didybės ir drąsos įrodymų?

Praėjus keliems mėnesiams po nuosprendžio įvykdymo, Vengrijos Ministrų Tarybos Informacinė agentūra išleido vadinamąją „Baltąją knygą": „Nusikalstamas kontrrevoliucinis Imrės Nadžio ir jo grupės sąmokslas" Šio propagandinio leidinio tikslas — patvirtinti, kad ir teismas, ir nuosprendis buvo teisėti. Tačiau vis dėlto ir čia, kaip ir kitose ankstesnėse publikacijose — po Mindsenčio teismo išleistoje „Mėlynojoje knygoje", arba po Raiko — „Juodojoje",— į viešumą visas teismo apklausos protokolas nepateikiamas, o tik kai kurios ištraukėlės, tikintis valdžios organus parodyti kuo prielankiausiai, o kaltinamuosius — atvirkščiai. Tačiau šis iškreiptas ir savavališkai sudurstytas montažas vis dėlto rodo ką kita, negu jo autoriai buvo sumanę. Visų pirma tai, kad Imrė Nadis anaiptol ne tiktai „neigė savo kaltę", o tvirtai, nuosekliai ir apgalvotai dėstė savo pažiūras, likdamas ištikimas tiesai ir revoliucijai. Jis ir aiškino, ir ginčijosi, ir atmesdavo kas nereikia, ir su kai kuo sutikdavo: beveik dvejus metus išlaikytas kalėjime — nusilpęs, išsekęs, vis tiek nepasidavė. Tai kaip tik aiškiai matyti iš knygos, kurią prisiekę jo priešai išleido po jo mirties.

Prokuroras pačioje teismo pradžioje stengėsi įrodyti, kad 1956-aisiais Imrė Nadis pats apsiskelbęs Ministrų Tarybos pirmininku. Tikrai keistas kaltinimas, nes visi žinojo, jog to reikalavo visa šalis ir 1956-ųjų spalio 23-iąją oficialus Komunistų partijos laikraštis rašė, kad valstybės vairą reikia atiduoti į rankas Imrei Nadžiui. Prokurorui Imrė Nadis atsakė tvirtai ir ryžtingai: „Tai neteisingas kaltinimas — aš niekad nesakiau, jog noriu būti Ministrų Tarybos pirmininkas"

O kitą kartą, kai pirmininkas nori priversti jį prisipažinti savo „kaltę" dėl neutraliteto paskelbimo, Imrė Nadis kuo ramiausiai atsako:

— Kaltinimas, matau, abejoja faktais.... Deja, turiu pasakyti, kad čia turime reikalą su faktais, o faktus aš pripažįstu...

Jis viską atmeta, kas melas, ir dėl visko prisiima atsakomybę, ką iš tikrųjų yra pasakęs ar padaręs. Kai kaltintojai jam tiesiai prikiša, kad neįvykdė ypatingosios padėties reikalavimų, tai yra neskelbė mirties bausmių jauniesiems sukilėliams, Imrė Nadis be jokios dvejonės tuoj pat prisipažįsta: „kaltas"

Prokuroras: Ir jūs sakote, kad ypatingosios padėties nepaskelbėte?

Imrė Nadis: Aš taip nesakau. Juk išliko ir radijo įrašas, kur aš skaičiau pareiškimus ir kviečiau žmones laikytis ypatingosios padėties reikalavimų.

Prokuroras: Jūs stengėtės įgyvendinti ypatingąją padėtį?

Imrė Nadis: Tai priklausė ne nuo manęs vieno. Ką privalėjau

daryti, tą ir dariau. O ypatingoji padėtis, mano nuomone, taikytina tiktai kriminaliniams nusikaltėliams.

Prokuroras: Jūs nenorėjote taikyti ypatingosios padėties įstatymų tiems asmenims, kurie neteisėtai įsigijo ginklus ir jais kovojo prieš Vengrijos Liaudies Respubliką?

Imrė Nadis: Ne. Jiems ypatingosios padėties įstatymų taikyti nenorėjau.

„Ką privalėjau daryti, tą ir dariau",— ar galima įsivaizduoti dar didesnį tikėjimo simbolį? Šie žodžiai — tai žodžiai grynos sąžinės žmogaus, kurio jau niekad niekas ir niekuo neišgąsdins. Ir kaip jis tuoj pat, be jokių dvejonių, prisipažįsta tai, ką iš tikrųjų yra padaręs, lygiai taip pat, nieko nelaukdamas, išdidžiai atmeta sufabrikuotus, iš piršto išlaužtus kaltinimus, ypač tuos, kur norima įrodyti buvusius kažkokius jo ryšius su „imperialistiniais sluoksniais" Kaltinimas vis grįžta ir grįžta į tas tris savaites, kurias Imrė Nadis su draugais praleido Jugoslavijos ambasadoje,— norima panaudoti tą faktą, kad daugumos iš ten prisiglaudusių žmonių perduodavo žinutes savo giminėms ar draugams. Kaltinimas skelbia, kad Imrė Nadis ir Gėza Lošoncis iš Jugoslavijos ambasados, Miklošas Gimešas per kitus savo draugus palaikę ryšius su „Laisvąja Europa"

Imrė Nadis į tai atsakė:

— Taip, mes pranešdavom vienas kitam, kur kuris esame ir ar dar iš viso esame. Bet ne „Laisvajai Europai", tai visiškai neatitinka tikrovės. Prieštarauja faktams ir tai, kad šiais rašteliais mes teikėme kokias nors žinias — mes tik paprasčiausiai surašydavome pavardes. Mes tada jugoslavų net patys prašėme, kad apie mus paskelbtų viešai, nes sklido visokiausi gandai — kad mūsų jau nebėra gyvų, kad esame Amerikos ambasadoje,— taigi tegu tik praneša, sakėme, kad mes čia, kad nepabėgome, kad mums čia pasiūlytas politinis prieglobstis.

Kaltinamųjų kaltėms įrodyti pasitelkiama ir daugybė liudytojų. Iš tikrųjų nežinia kuo tikėti — ar pranešimu apie nuosprendžio įvykdymą, ar „Baltąja knyga": pirmajame minimi 29 liudytojai, o antrojoje — jau net 47. Ir nieko neaišku, ar tie liudytojai liudijo per teismą, ar per parengtinį tardymą. Daugumas jų, beje, ir patys aktyviai dalyvavo revoliucijos įvykiuose, ir kai atėjo eilė Imrės Nadžio teismui, jau seniai buvo areštuoti ir seniai jiems atseikėta krūva metelių: jų pačių beviltiška padėtis, matyt, turėjo įtakos ir parodymams. O dešimt liudytojų buvo tokių, kurie per visą savo gyvenimą nieko bendro neturėjo nei su Imre Nadžiu, nei su kitais kaltinamaisiais. Pavyzdžiui, vienas Haidubesermėnio pensininkas liudijo, kad 1956-ųjų spalio vidury vienam susirinkime, kuriame dalyvavo ir Gėza Lošoncis, vienas buožė atsistojęs ir išdėjęs į šuns dienas tuometinę vyriausybę. O viena Budapešto moteriškė išklojo, kad aštuntojo rajono Nacionalinės gvardijos vadas pats vogęs ir plėšęs... O kiti liudytojai, tokie kaip Janza, Totas ir generolas Berecas ar milicijos pulkininkas Vėgas ir partijos darbuotoja

Agneša Šagvari, dar iš anų laikų buvo prisiekę Rakošio statytiniai ir tikrai labai abejotina, kad jie būtų galėję objektyviai vertinti įvykius. O tie, kurie galėjo duoti vertingiausius parodymus — Mikojanas, Suslovas, Kadaras, Hegediušas, Gerė ar Miunichas,— suprantama, teisme nesirodė.

Be daugybės beverčių liudytojų parodymų, teismas nutaria išbandyti dar vieną dalyką, kad kaltinamuosius, ir pirmiausia Imrę Nadį, palaužtų moraliai. „Teismo proceso metu birželio 13 dieną,— rašo „Baltoji knyga",— prokuroras pareiškė, kad Aukščiausiasis teismas pasirūpino gauti Vakarų korespondentų ir reporterių filmuotą medžiagą 1956 metų spalio ir lapkričio mėnesiais, taip pat nuotraukas apie teroro aktus, pasirodžiusias Vakarų spaudoje ir per revoliuciją, ir po jos. Prokuroro reikalavimu teismo pirmininkas šiuos filmus kaltinamiesiems pademonstravo. Po to daugelis kaltinamųjų išsakė savo pastabas.

Zoltanas Tildis: Filmas giliai sukrėtė. Apgailestauju, kad mano vardas irgi įpainiotas į šituos reikalus.

Ferencas Donatas: Žinios apie baltąjį terorą pasiekdavo ir Parlamentą. Jausdamas sąžinės graužimą, laikau savo pareiga atsiprašyti tų komunistų, vengrų ir sovietų kareivių atminimo, kurie žuvo per kontrrevoliuciją.

Šandoras Kopačis: Jaučiu savo kaltę ir man gėda, kad mano vardas draugų akyse visai teisėtai iškyla kaip praradusio savo garbę žmogaus vardas... Aš, nors pats tiesiogiai ir nežudžiau, vis tiek jaučiu už tai atsakomybę... Pats mačiau sovietų kareivius, kuriuos sykį iškėlė iš tankų jau nušautus, ir jų vadas verkdamas sakė, kad tie kareivėliai rytoj jau būtų baigę tarnybą ir grįžę į namus, o dabar... Gailiuosi, ką padaręs, ir mane graužia sąžinė"

Na, o ką pasakė Imrė Nadis, pamatęs kruvinus ir dramatiškus kadrus, prisižiūrėjęs lavonų iškreiptais veidais ir ištisų scenų gatvėse, kurias Vakarų reporteriai užfiksavo kone mėgaudamiesi. Kaip rašo „Baltoji knyga", „Imrė Nadis nepasakė nieko" Tai gal jį mažiau sukrėtė šie kadrai negu Tildį, Donatą ar Kopačį? Nieko panašaus. Tiktai šie baisiausiai iškankinti žmonės dar stengėsi kaip nors gelbėti sau gyvenimą (ir tai visiškai suprantama, nors oficialūs dokumentai rodo, kad Donatas su Kopačiu sakę visai ką kita), tačiau Imrė Nadis — nė krust: muštis į krūtinę prieš šiuos teisėjus, prieš šitą prokurorą, prieš Kadarą, Miunichą ir rusus? Niekada! Jis, Imrė Nadis, sunkiausiomis dienomis ir valandomis sėdėjęs savo vietoje, ten, kur ir reikėję sėdėti, taigi, visų pirma, jam, o ne kam kitam, reikia padėkoti, kad liaudies kerštas dar labiau neįsismarkavo. Bet kur tada, kai visas dangus gaudė, kur buvo šie teisėjai ir šis prokuroras? Kur tūnojo įlindę, kur slėpėsi arba kur vaidino „revoliucionierius"? Ir pagaliau ką gi padarė Kadaras, partijos pirmasis sekretorius, arba Miunichas, Vidaus reikalų ministras, kurio priedermė ir buvo — pastoti kelią gatvių vandalizmui? Ką jie padarė, kad apgintų viešąją tvarką? Ir kad dabar šitiems, kurie čia, gretimam kambary, susėdę, rūkydami cigaretes

ir gurkšnodami kavutę ir dar užgerdami iš taurelės, klausosi šio proceso, kad šitiems atlapotų širdį, kaip jis sukrėstas, kad imtų apgailestauti dėl to ką matęs? Ne, „Imrė Nadis nepasakė nieko"

Tačiau ir iš tų mažų ištraukų „Baltojoje knygoje" vis dėlto aišku, kad iš aštuonių kaltinamųjų trys laikėsi taip pat tvirtai, kaip ir Imrė Nadis: tai Palas Malėteris, Jožefas Siladis ir Miklošas Gimešas. Turint galvoje, kad Siladis buvo nužudytas dar prieš birželio teismą, šios kelios ištraukos, cituojamos „Baltojoje knygoje" taip, lyg viskas būtų nuskambėję Nadžio teismo proceso metu, iš tikrųjų yra iš tardymo protokolo, ar iš ano teismo proceso, kuris vyko vasario mėnesį, tačiau ir iš jų aišku, kad Siladis nė vieno žodžio nepasakė prieš Imrę Nadį arba prieš kurį nors kitą kaltinamąjį.

Ir ypač įsimintinas vienas epizodas, kur Siladžio gynėjas mėgina savo ginamojo kaltę sumažinti ir ją suversti Imrei Nadžiui. Turima galvoje Siladžio kalba, kurią jis, būdamas Politechnikos instituto vakarinio fakulteto studentas, pasakė studentų susirinkime revoliucijos išvakarėse, spalio 22 dieną, ir po kurios studentai nusprendė dalyvauti rytojaus dienos demonstracijoje.

„Jožefo Siladžio gynėjas,— rašo „Baltoji knyga",— savo ginamąjį paklausė.

Gynėjas: Kalbėdamas Politechnikos institute spalio 22 dieną, pabrėžėte, kad esate Imrės Nadžio įgaliotas?

Siladis: Mano nuomone, taip tvirtinti neteisinga. Aš kalbėjau du kartus. Pirmą kartą kalbėdamas sakiau, kad Imrei Nadžiui reikia vėl sėstis į Ministrų Tarybos pirmininko vietą, ir nusakiau konkrečiai, kaip tai reikėtų padaryti. O ginčas kilo dėl demonstracijos — organizuoti ją, ar ne. Rektorius Cholnokis sakė, kad nereikia. Todėl aš vėl turėjau prašyti žodžio. Ir kalbėjau labai trumpai — minutę ar dvi, pasakiau, kad, mano nuomone, būtinai reikia. Daug kas manė, kad reikalavimus reikia nešti Imrei Nadžiui. Antrą kartą kalbėdamas aš ir aiškinau, kad iš to nieko gero neišeisią, nes Imrė Nadis nesąs valdžioje, todėl reikia ne jam nešti reikalavimus, o eiti į demonstraciją. O šiaip, žinoma, aš esu geras Imrės Nadžio pažįstamas... maždaug taip ir užbaigiau".

Taigi Siladis atmeta kaltinimą, kad jis ragino eiti į demonstraciją Imrės Nadžio įgaliotas, ir pabrėžia, jog kalbėdamas reiškęs savo nuomonę, o kad su juo pažįstamas, užsiminęs tik tada, kai jau buvo įtikinęs studentus, kad nereikia jam nešti reikalavimų. Lygiai taip, kaip Siladis atsisakė visas kaltes suversti Imrei Nadžiui, Miklošas Gimešas nebuvo linkęs kaltinti Palo Malėterio, nors šito teismas ir labai norėjo.

Ir apskritai, kaip ir Imrė Nadis, kiti trys — Malėteris, Siladis, Gimešas — irgi, matyt, pagalvojo: šie visi teisėjai, prokurorai ir kiti už tai, kad per revoliuciją liko gyvi, kad nebuvo kur nors pakarti, nugalabyti gatvėse, pirmiausia turėtų būti dėkingi kaip tik jiems. Tai jie revoliucijos dienomis kovojo prieš laukinį gatvių vandalizmą. Tuo metu, kai dauguma buvusių komunistų vadų pa-

spruko, pasislėpė ar šiaip kur nors tunojo įlindę,— žodžiu, kai nesigirdėjo jokio jų balso, Jožefas Siladis leidinio „Valóság“ 3 numeryje rašė: „Mes nebijome liaudies nuosprendžio — kas bus, tebūnie. Kaltininkus reikia bausti, tiktai pagal įstatymą“ O Palas Malėteris spalio 31-ąją kalbėjo: „Prašau sostinės gyventojus ir toliau laikytis rimties... Pranešu, kad honvėdų būriai, vengrų kariuomenė, kartu su ginkluotu jaunimu įves Budapešte tvarką ir ramybę“. O Miklošas Gimešas „Magyar Szabadság“ lapkričio 1-osios vedamajame rašė: „Neleisimę sutepti revoliucijos šlovės... Reikia skelbti nuosprendžius, tiktai ne gatvėse“.

Ir dabar prieš šituos stalinistus žemintis, atgailauti ir išsižadėti to, kas gyvenime užvis svarbiausia ir kilniausia? O jeigu dėl ko nors praeityje ir iš tiesų širdyje buvo gaila, ką dabar, jeigu būtų galėję, būtų darę visai kitaip, tai lenktis ir klauptis tiktai ne čia — ne prieš šitą santvarką, kurią žmonėms ant sprando užkorė svetimos valstybės tankai. Malėteris, kuris buvo kariškis ir revoliucijos metu vadovavo kariuomenei, nebūtų išsigelbėjęs nuo budelio kilpos, jei ir būtų prisipažinęs tariamas savo kaltes, tačiau Siladis su Gimešu — kas kita, jų funkcijos nebuvo per daug svarbios. Jei nebūtų šokę priešais, jei būtų ėję į kompromisus... Tačiau jie nėjo ir liko ligi pat mirties ištikimi savo pasirinktam reikalui ir pačiam Imrei Nadžiui.

V

Tegu Imrės Nadžio teismas įvyko grynai dėl daugybės Chruščiovo sunkumų komunistinės stovyklos viduje — dėl konflikto su kinais ir vėl prasidedančių nesutarimų su jugoslavais,— tegu tam turėjo įtakos karštakošio Chruščiovo temperamentas, kai šis, rodos, ir ne pačių blogiausių ketinimų žmogus kartais imdavo ir staiga pratrūkdavo — visai primityviai ir nežabotai, kaip sykį yra buvę per SNO posėdį, kur jis, įširdęs, nusiavė batą ir ėmė juo daužyti stalą,— Imrės Nadžio vis dėlto jokiu būdu negalima laikyti tiktai vieno valstybės vadovo politinių problemų, savivalės ar akimirką prasiveržusio pykčio auka. Jis anaiptol ne auka, o veikianti, kurianti, istorinį vaidmenį atliekanti asmenybė — žmogus, pats savo likimą nulėmęs, pats jį pasirinkęs ir pasitikęs.

Tereikia Imrės Nadžio kaltinamąją išvadą ar ištraukas iš „Baltosios knygos“ sulyginti su Stalino laikų sufabrikuotų teismų panašia dokumentine medžiaga, ir tuoj pat krinta į akis vienas esminis skirtumas: Stalino laikais kaltinimai būdavo išgalvojami nuo pradžios iki galo, tačiau šie, pateikti Imrei Nadžiui ir jo draugams, — toli gražu ne visi išlaužti iš piršto; dalis jų, žinoma, iš to paties stalininio palikimo, tos nesibaigiančios melo grandinės (sakysim, Imrės Nadžio ir jo grupės „sąmokslas“ nuversti socialistinę santvarką, bendradarbiavimas su imperialistiniais sluoksniais, ir ypač su Amerikos imperialistais arba „Laisvosios Europos“ radiju, ir

taip toliau, ir panašiai); kita dalis, šiaip ar taip,— neginčijamas faktas: Vengrijoje ginkluota revoliucija vis dėlto įvyko, jos tikslas buvo šalies nepriklausomybė ir vidaus demokratija, ir tai revoliucijai vadovavo tikrai Imrė Nadis ir jo grupė. Imrė Nadis iš tiesų deklaravo šalies neutralitetą ir išstojimą iš Varšuvos sutarties. Matuojant komunistinės ortodoksijos arba dar geriau — sovietinio imperializmo matais, jis iš tikrųjų buvo kaltas, nes norėjo įgyvendinti tokius dalykus, kokių šis imperializmas išvis negali pakęsti: šalies neutralitetą, teisę patiems tvarkytis, rinkimų laisvę. Taigi Imrės Nadžio teismas savo sufabrikuotu melu ir „klasikinių" stalininių teismų metodais buvo paskutinis didelis politinis teismas, o kadangi jis buvo nukreiptas prieš faktišką ir aktyvią opoziciją, tai buvo pirmas toks teismas po Stalino mirties. Chruščiovas, XX partijos suvažiavime taip entuziastingai demaskavęs ir pasmerkęs nusikalstamą Stalino veiklą ir paskelbęs „socialistinį teisėtumą", galėjo savo sąžinę raminti bent jau tuo (jei tiktai, žinoma, sąžinė jį graužė), kad šį kartą į mirtį pasiuntė „ne visai nekaltus"; antra vertus — Imrės Nadžio teismu jis ir nusipelnė tą itin abejotiną „šlovę", kad surengė paskutinį teismą sovietų bloke, pasibaigusį mirties nuosprendžiu,— daugiau tokių teismų lig šiol nėra buvę.

O, be to, yra ir antras svarbus skirtumas: stalininės epochos kaltinamieji po žvėriškų ir nebepakeliamų kankinimų būdavo priverčiami prisiimti sau viską, ką tiktai jiems „siūlydavo", nesvarbu — kiek tiesos ir kiek šmeižto, ir nė vienu žodžiu neužsiminti apie savo nuopelnus, jeigu jų ir turėdavo. Būdavo, kad net patys save imdavo kaltinti dar labiau už kaltinamąjį aktą bei prokurorą. O Imrė Nadis — atvirkščiai: visą melą ir šmeižtą be jokių išlygų ir ceremonijų atmetė, ir viską, ką iš tikrųjų buvo padaręs, prisiėmė išdidžiai, pakelta galva. Jį vis dar mėginta įkalbėti — ir besislapstant Jugoslavijos ambasadoje, ir paskui, jau deportuotą į Rumuniją (ten, vengrų ir sovietų prašoma, bandė su juo šnekėtis Rumunijos valdžia), kad vis dėlto pasirašytų teikiamą dokumentą ir atsisakytų Ministrų Tarybos pirmininko posto,— tada, girdi, jam būtų ne tik garantuota laisvė, bet dar pasiūlytos ir kai kurios vyriausybinės funkcijos. Deja, veltui. Imrė Nadis nepalenkiamas.

VI

Laikui bėgant, apie teismą pamažu sužinota kai kas ir daugiau. Kadaras, sykį šnekėdamasis Parlamente su prancūzų laikraščio „Le Monde" redaktorium André Fontenu, staiga paėmė jį už parankės ir prisivedė prie lango: kad išsklaidytų kaltinimą, jog teismas vyko ne vengrų žemėje, jis parodė į kitą Dunojaus krantą, į tą pastatą, kur vyko tardymas ir teismas, į Fė gatvės kalėjimą. Tie kaliniai, kuriems tuo metu teko tenai sėdėti, išėję į laisvę pasakojo, kad 1957-ųjų metų žiemą kalėjimo viduje buvo daug kas pertvarkoma kitaip: koridoriai pertveriami medžio plokštėmis, kad

vedami tardyti kaliniai nematytų vieni kitų, ir kai kuriose kamerose įrengta klausymosi aparatūra. Rusų, teisybė, tada nesimatė, paskutiniai „apdailos darbai“ buvo patikėti Kadaro valdžiai.

Bet kad ir kaip stengėsi Kadaras „Le Monde“ redaktoriui įrodyti, jog sovietai čia niekuo dėti, kad ir kaip norėjo nustumti nuo jų atsakomybę,— juk ir per teismą jų nebuvo,— mes šiandien puikiai žinome, kad už kulisų, ir ne visada tik už kulisų, be jų neapsieita. Imrę Nadį ir jo žmones iš Budapešto jie viešai jėga pagrobė. Jie areštavo ir Malėterį, ir Kopačį, ir Gimešą. Malėterį su Kopačiu pirmuosius tris mėnesius tardė generolo Serovo pavaduotojas pulkininkas Karlisovas. Žinom šiandien ir tai, kad Imrė Nadis ir kiti, trypte sutrypiant tarptautinę teisę, 1957 metų vasaros pabaigoje buvo areštuoti Rumunijoje — tai padarė saugumo pulkininkas Šandoras Rainajus; aukšto rango ir puikiai rusiškai kalbantis karininkas vykdė sovietų nurodymus.

O lėktuvas, kuriuo suimtieji iš ten buvo atvežti į Vengriją, buvo sovietų karo lėktuvas, jį lydėjo sovietų slaptosios tarnybos karininkai. Surakintam Imrei Nadžiui ir kitiems suimtiesiems ant akių buvo uždėti tamsūs „suvirintojų“ akiniai: tai irgi buvo sovietų slaptosios tarnybos atributas. Tardymams Fė gatvėje per pulkininką Rainajų vadovavo sovietų vadai, apklausiant Malėterį ir Kopačį dalis protokolų iš pradžių buvo rašoma ir rusiškai. O jeigu Kadarui vis tiek kilo noras Vakarams pabrėžti, kad teismas, girdi, buvęs vengrų teismas, tai jis save apkaltino dvigubai: ir dėl to, kad vykdė svetimos valdžios įsakymus, ir dėl to, kad, visa tai neigdamas, atsakomybę už melą prisiėmė sau.

Iš teisme dalyvavusių liudytojų žinome, kad tuo metu susirgusį, ar ligą simuliavusį, teisėją Zoltaną Radą pakeitė senas stalinistas Ferencas Vida, nelegaliam judėjime turėjęs slapyvardę „Tunisas“ Jis teismo posėdį vedė be jokių sentimentų.

Apie teismo procesą susuktas ir filmas, filmavo vienas iš „Rendörújság“ operatorių. Šio filmo, kuris Vengrijos žmonėms, savaime suprantama, niekad nebuvo parodytas, reikėjo tam, kad, be magnetofono įrašo, būtų dar vienas, vaizdinis, įrodymas, jog teismas iš tikrųjų vis dėlto vyko. Juk niekas taip nesirūpina įstatymų paradine puse, kaip tie, kurie tuos įstatymus laužo.

Per teismą daug kartų buvo minimas vienas mokslinis darbas, kurį Imrė Nadis parašė būdamas Rumunijoje ir kuriame vengrų revoliuciją jis iškelia ir vertina kaip svarbų istorinės reikšmės įvykį — ir tautiniu, ir tarptautiniu požiūriu. Šis ypatingos svarbos dokumentas viešai niekur nėra pasirodęs, jį pasigrobė tie, kurie Imrę Nadį pasiuntė mirti; reikia tiktai tikėtis, kad kada nors galbūt atras jį ainiai.

Gynėjams per visą laiką, kol vyko teismo procesas, iš teismo pastato išeiti neleido,— jie irgi buvo savotiški įkaitai,— kad, gink Dieve, neišneštų į viešumą pirma laiko paties fakto, jog toks teismas vyksta! Vis dėlto jų garbei reikia pasakyti, kad šie advokatai, nors ir buvo pratinti prie kitos, dar iš Rakošio laikų likusios, teis-

mų tvarkos, savo pareigas atlikti stengėsi garbingai, stengėsi iš tikrųjų padėti savo ginamiesiems. Imrės Nadžio gynėjas, jau senyvas, daugiau kaip 70 metų amžiaus žmogus, senas darbininkų judėjimo dalyvis, kalbėdamas pabrėžė, kad Imrė Nadis ne tik kad nenorėjęs socialistinės santvarkos nuversti, bet kaip tik stengęsis ją gelbėti — gelbėti tai, kas dar buvo įmanoma, ir viską, ką jis darė, darė žinant ir sutinkant tuometinei vadovybei (tai yra Kadarui, Miunichui ir kitiems). Tada pirmininkas Vida ant jo piktai užriko: „Turiu perspėti gynėją: jei nesiliausite šmeižti mūsų partijos ir vyriausybės vadovų, atsisėsite pats į kaltinamųjų suolą“ Bet senasis advokatas, nepaisydamas grąsinimų, savo, kaip gynėjo, pareigą atliko ligi galo.

Iš nuteistųjų mirties bausme baisiausiai sulysęs, sunkiai beatpažįstamas Miklošas Gimešas vos girdimu balsu prašė pasigailėti. Imrė Nadis ir Palas Malėteris pasigailėjimo neprašė.

Tardamas paskutinį žodį, Palas Malėteris pasakė:

„Nenusikaltau aš niekuo. Neišdaviau savo principų, nes kovojau už nepriklausomą socialistinę Vengriją. Priesaikos ne tik kad nesulaužiau, bet atvirkščiai — likau jai ištikimas. Su liaudimi — per ugnį ir vandenį!“

Miklošo Gimešo paskutiniai žodžiai buvo tokie:

„Mano tikslai buvo kilnūs. Kaltas esu nebent tuo, kad Stalino laikais, nors ir abejodamas, netikėdamas, vis tiek staugiau vilku kartu su visais „farkašais“ O jei per spalio įvykius ar vėliau savo veikla kam nors ir pakenkiau, patikėkite, tai padariau ne iš blogos valios“

O tie keletas sakinių, kuriuos, gavęs paskutinį žodį, pasakė Imrė Nadis, savo dramatizmu tiesiog sukrečia, jie nusako visą gyvenimą žmogaus, pasirinkusio mirtį:

„Dukart bandžiau gelbėti socializmą Dunojaus žemėje: 1953-iaisiais ir 1956-aisiais. Sutrukdė Rakošis ir rusai.

O jei dabar mano gyvenimas reikalingas tam, kad įrodytume, jog ne visi komunistai yra liaudies priešai, mielai jį atiduosiu. Šiaip jis būtų visai bevertis.

Tačiau manau, kad dar kada nors bus ir kitas Imrės Nadžio teismas, kuriame jis bus reabilituotas, ir tada į mano laidotuves susirinks žmonių triskart daugiau negu į Raiko. Tiktai bijau vieno — kad tuomet gedulo kalbų nesakytų tie, kurie dabar išdavė“.

VII

Mirties nuosprendis buvo paskelbtas 1958 metų birželio 15-ąją, sekmadienį po pietų apie šeštą valandą.

Iš nuteistųjų mirti jį išvedė pirmąjį. Kameroje buvo surinkti daiktai, paskui kalėjimo mašina ir kitos, lydinčios, išdardėjo pro vartus.

Buvo šiltas vasaros pavakarys. Danguje dar švietė saulutė.

Budapešto gatvės pilnos ramiai sau vaikštinėjančių žmonių. Tie, pro kuriuos pralėkė juodos mašinos, nė nenujautė, kad dabar kaip tik veža mirti Vengrijos Ministrų Tarybos pirmininką, Gynybos ministrą ir vos keturiasdešimties sulaukusį labai talentingą žurnalistą.

Visus tris kalinius išlaipino Centriniame kalėjime. Bausmės vykdymo vieta buvo Mažojo kalėjimo kiemas. Budeliu turėjo būti kalėjimo prižiūrėtojas papulkininkis Kovačas, bet šis nesutiko sakydamas, kad jis jau pakorės ministrą ir iš to turėjęs tik bėdos. Taigi šis darbas buvo patikėtas jo padėjėjui viršilai Karačoniui.

Imrė Nadis visą naktį rašė.

Palas Malėteris brūkštelėjo trumpą laiškelį ir ligi aušros žingsniavo po kamerą iš kampo į kampą.

Miklošas Gimešas atsisveikinimo laiško nerašė. Atsigulė ir tuoj pat užmigo. Išmiegojo visą naktį ir buvo pažadintas tada, kai jau reikėjo vesti į kartuves.

Centriniam kalėjimui priklausančiame Kozmos kalėjime veikė ir nemaža dirbtuvėlių. Birželio 16-ąją, pirmadienio rytą, kaliniai į darbą jau nebuvo vedami. Ir iš kamerų niekam neleista išeiti. Ir pusryčius iš virtuvės atnešė ne kalėjimo darbininkai, o prižiūrėtojai, patys juos kaliniams ir išdalijo.

Ir žiūrėti pro langus buvo uždrausta. Bet, nepaisant nieko, per pietus jau visi viską žinojo.

Miklošas Gimešas ėjo mirti tylėdamas.

Imrės Nadžio ir Palo Malėterio paskutiniai žodžiai buvo: „Tegyvuoja nepriklausoma socialistinė Vengrija!“

Jų kūnai buvo užkasti kažkur Budakesyje, slapčia. Vėliau, praėjus dvejiems ar trejiems metams, palaikai irgi slapčia buvo pervežti į Rakoškerestūrio Naująsias bendrąsias kapines, į pačią atokiausią, apleistą, neprižiūrimą parcelę, kur po 1956-ųjų metų buvo sukišti po velėna šimtai nužudytų žmonių.

Į 301 parcelę.

VIII

Ką jis rašė, ką įamžino popieriuje tą paskutinę naktį? Apmąstė visą savo gyvenimą? Atsisveikino su tais, kuriuos mylėjo? Ką galvojo paskutines valandas prieš mirtį? Tikriausiai apie žmoną, apie kurią jau kelis mėnesius nieko nežinojo, apie savo dukrą ir abu anūkus, su kuriais jau beveik dveji metai kaip buvo išsiskyręs. O gal apie tuos laikus, kai vaikštinėdavo Vacio gatvėmis, kai jį, vos išėjusį iš namų ir traukiantį prie autobusų stotelės, dar jos nė nepriėjus, sustodavo pavežti autobusas? Gal prisiminė tą vairuotoją ar mergaites, užleisdavusias autobuse jam vietą? Arba tuos vyrus ar moteris, kurie prieidavo prie jo gatvėje sakydami, kad jo pasigenda, kad juo tiki? Tuos valstiečius, kuriems dalijo žemę ir pagaliau tuos kalinius, kuriuos buvo išleidęs iš kalėjimų? Kas žino? O gal

prieš akis vėl iškilo paveikslas to, kuris buvo 1848-ųjų revoliucijos vadas, ir visiems laikams jam liko žmogaus ir politiko pavyzdys,— Lajošo Košuto paveikslas?

Sakydamas kalbą 1949-aisiais Debreceno Katedroje, minint anų laikų Nepriklausomybės paskelbimo 100-ąsias metines, jis citavo Košuto žodžius: „Dievo ranka man gali skirti viską — ir kančią, ir ešafotą, gali tekti net Tėvynę palikti, bet vieno dalyko tikrai nebus: kad aš kada nors imčiau šliaužioti prieš Austrijos imperiją“.

Košutas ešafoto išvengė, o Imrės Nadžio likimas buvo kitoks, tačiau jis verčiau sutiko mirti, negu šliaužioti prieš Maskvos imperiją.

Sakoma, jog istorija nesikartoja. Ir vis dėlto paralelės — stulbinančios: ir ši revoliucija prasidėjo nuo jaunimo demonstracijos, ir anoji, prieš 100 metų; nelygioje kovoje buvo nužudyti jos vadai ir dabar, ir tada.

Bet jeigu Austrijos imperija 1848-aisiais nužudytam ministrui pirmininkui ir 1849-aisiais nužudytiems generolams dar leido bent atsisveikinimo laiškus saviškiams parašyti, bent paprašyti, kad prižiūrėtų jų kapus, tai Maskvos imperija Imrei Nadžiui net ir tai uždraudė — nei jo šeima, nei draugai, pagaliau nei įžeista tauta šios galimybės neturėjo. Net praėjus ir trisdešimčiai metų po nužudymo, jo mirties valanda ir palaidojimo vieta vis dar tebebuvo valstybinė paslaptis.

Žmonai, dukrai, anūkams tik po kelių mėnesių, įvykdžius nuosprendį, buvo leista iš rumunų deportacijos sugrįžti atgal į Vengriją. Ir oficialiai apie Imrės Nadžio mirtį šeimai niekas nepranešė, apie tai ji sužinojo tiktai iš rumunų sargybinių.

Grįžusiai į Vengriją žmonai atidavė ryšulėlį — jame buvo Imrės Nadžio daiktai, drabužiai, laikrodis ir žiedas. Tačiau pasirodė, kad žiedas varinis: kažkas jo auksinį žiedą nuo piršto buvo numovęs ir pakeitęs. O pensnė, kurią visad nešiodavosi, ryšulėlyje nebuvo. Galimas daiktas, kad per tardymą kas nors mušdamas pataikė į ją ir sudaužė. O gal ji sudužo jau vykdant mirties bausmę? Gal kas nors ją pasiėmė ir saugo? Saugo atminimui. Kaip švenčiausią relikviją.

TRUMPAI APIE AUTORIŲ

Tiboras Mėrajus (g. 1924) — vengrų prozininkas, dramaturgas, žurnalistas, publicistas, pelnęs aukščiausią Vengrijos apdovanojimą — Lajošo Košuto premiją.

Tik pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, 1945 metais, jis pradeda dirbti laikraštyje, partijos oficioze „Szabad Nép", rašydamas daugiausia politines apžvalgas, tarptautinio gyvenimo reportažus. 1953 metais pereina dirbti į Rašytojų sąjungą, pasidaro politiku tribūnu ir netrukus, nuo 1954 metų, jau visai atvirai ima remti Imrės Nadžio reformas. Todėl Vengrijos įvykiams pasibaigus tragiškai, tų pačių 1956 metų lapkričio mėnesį jis priverstas emigruoti į Vakarus ir apsigyvena Paryžiuje.

Knyga „Imrės Nadžio gyvenimas ir mirtis" pradėta rašyti Prancūzijoje 1957 metais, kai patsai Imrė Nadis dar buvo gyvas, ir išleista Paryžiuje 1958 metais. Ji iš karto sudomino visuomenę, buvo išversta į daugelį pasaulio kalbų, tačiau Vengrijoje pirmą kartą tegalėjo pasirodyti tik 1977 metais, ir tai nelegaliai, o oficialiai išėjo tik 1989-aisiais.

Tai dokumentinis kūrinys, parašytas be galo talentingai ir su itin didele atsakomybe: remiantis tikrais ir dar visai neseniai įvykusiais faktais, parodoma tragiška anų, 1956-ųjų metų Vengrijos revoliucija, kova už laisvę, nepriklausomybę, pasibaigusi lemtinga Kadaro išdavyste.

Knygoje pateikiamas šviesus Imrės Nadžio paveikslas — ir kaip politiko, ir kaip asmenybės, ir kaip gyvo žmogaus, su visais jo privalumais ir silpnybėmis. Visą gyvenimą tikėjęs socializmu ir jo idėjomis, kovojęs prieš stalinizmą ir rakošizmą, galiausiai nuo jų pačių rankos ir žūsta. Autorius su kandžia ironija piešia tuometinę „tarptautinę areną", smulkiai, dokumentiškai tiksliai ir be galo logiškai išnagrinėdamas aplinkybes, neapeidamas ir valstybių vadovų tuščių ambicijų, dėl kurių doras politikas nesunkiai galėjo susilaukti ir mirties nuosprendžio.

Tai pirmoji šio autoriaus knyga lietuvių skaitytojui.

Janina Išganaitytė

TURINYS

Mėrajus T.

Me-178 Imrės Nadžio gyvenimas ir mirtis / [„Trumpai apie aut.“, p. 236, J. Išganaitytės].— V.: Mokslas, 1990.— 237 p.

ISBN 5-420-00875-0

Knygoje, remiantis tikrais dar visai neseniai įvykusiais faktais, parodoma tragiška 1956 m. Vengrijos revoliucija, vengrų liaudies kova už laisvę ir nepriklausomybę, pasibaigusi lemtinga J. Kadaro išdavyste. Knygoje pateikiamas I. Nadžio politiko, asmenybės, žmogaus su visais privalumais ir silpnybėmis — paveikslas. Autorius su kandžia ironija piešia tuometinę „tarptautinę areną“, smulkiai, dokumentiškai tiksliai ir be galo logiškai išnagrinėdamas aplinkybes, neapeidamas ir valstybių vadovų ambicijų, dėl kurių doras politikas nesunkiai galėjo susilaukti ir mirties nuosprendžio.

M $\frac{0503030000-040}{M854(08)-90}$ Neskelbta—90 UDK 943.9+32:929(439)

Mokslinės-grožinės literatūros leidinys. Tiboras Mérajus. IMRĖS NADŽIO GYVENIMAS IR MIRTIS. Monografija. Iš vengrų kalbos vertė Janina Išganaitytė. Redaktorė B. Balčienė. Dailininkas E. Zulonas. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninė redaktorė A. Gineitienė. Korektorės: D. Tolvaišienė, L. Balaikienė

Duota rinkti 1990.07.04. Pasirašyta spausdinti 1990.11.16. SL 256. Formatas $60 \times 90^1/_{16}$. Popierius — spaudos Nr. 2. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktų. Ofsetinė spauda. 15 sąl. sp. l. 15,25 sąl. spalv. atsp. 17,90 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 857 Kaina 3 rb. 70 kp. Leidykla „Mokslas", 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė „Aušros" spaustuvė, 233000 Kaunas, Vytauto pr. 23.